

Міжнародний гуманітарний університет



НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 36

Статті учасників
VIII Всеукраїнської мультидисциплінарної конференції

«Чорноморські наукові студії»

24 червня 2022 року

**Відповідальний редактор випуску – ректор Міжнародного гуманітарного університету,
доктор юрид. наук, професор К. В. Громошенко**



Виданичий дім
«Гельветика»
2022

Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету : [збірник]. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – Вип. 36. – 244 с.

Викладено результати досліджень науково-педагогічних працівників у галузях права, медицини та фармації, лінгвістики та перекладу, економіки, менеджменту, філософії, мистецтвознавства, історії, політології, психології, дизайну.

Збірник зібраний та підготовлений до друку відділом аспірантури і науки Міжнародного гуманітарного університету і розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

**Друкується відповідно до рішення
Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
(протокол № 8 від 16.05.2022 року)**

Редакційна рада:

С.В. Ківалов, академік Національної академії правових наук України, д-р юрид. наук, проф. – голова Ради; К.В. Громовенко, доктор юрид. наук, професор. – заступник голови Ради; А.Ф. Крижановський, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; А.Г. Гончарук, д-р екон. наук, професор; М.І. Зубов, д-р філол. н., проф.; В.Г. Штурмінський, д-р мед. наук, доц.; Ю.Г. Чумакова, д-р мед. наук, проф.

Редакційні колеги за напрямками:

Юридичні науки

Т.С. Ківалова, д-р юрид. наук, проф.; О.О. Подобний, д-р юрид. наук, проф.; О.С. Кізлова, д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України; Я.О. Тицька, канд. юрид. наук, доц.; Д.Г. Манько, д-р юрид. наук, доцент.

Філологічні науки

Н.В. Бардіна, д-р філол. наук, проф.; В.Я. Мізецька, д-р філол. наук, проф.; Н.М. Шкворченко, канд. філол. наук, доц.; Г.М. Ерліхман, канд. філол. наук, доц.; Г.В. Савчук, канд. філол. наук, доцент.

Економіка і менеджмент

Т.В. Деркач, д-р екон. наук, доц.; О.В. Дишкантюк, к.е.н, доц., О.М. Головченко, д-р екон. наук, проф.; Л.М. Потьомкін, д-р екон. наук, професор.

Філософія та соціально-гуманітарні науки

Т.Г. Гончарук, д-р істор. наук, проф.; Т.О. Крижановська, канд. філос. наук; Л.О. Панкова, канд. філос. наук; В.Г. Піщемуха, канд. істор. наук, доцент.

Мистецтво і дизайн

Т.І. Уварова, канд. мистецтвознавства, доц.; Т.М. Каплун, канд. мистецтвознавства, доцент; Я.В. Лупій, нар. артист України, проф.; О.В. Токарев, засл. діяч мист. України, професор.

Медичні науки

Т.П. Терешина, д-р мед. наук, професор; Л.Д. Чулак, д-р мед. наук, проф.; Г.П. Пекліна, д-р мед. наук, проф.; В.А. Малиновський, канд. мед. наук, доцент.

Збірник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International

**Статті друкуються мовою оригіналу за авторською редакцією
Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій**

Відповідальний секретар – начальник відділу аспірантури Міжнародного гуманітарного університету
Стеценко-Баранова Ольга Іванівна

Адреса редакції: вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, Україна
e-mail: scientificnotes@mgu.od.ua

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ
КВ № 8958 від 13 липня 2004 року*

ВСТУПНЕ СЛОВО

О. І. Стеценко-Баранова
начальник відділу аспірантури
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ВАЖЛИВІ ЧИННИКИ ДО ПОДАЛЬШОЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ПРОТЯГОМ 2021 РОКУ

Анотація: У статті викладено основні досягнення у науковій діяльності Міжнародного гуманітарного університету у 2021 році: результати захисту дисертаційних досліджень здобувачами вищої освіти ступеня доктора філософії з актуальних наукових проблем, видавнича діяльність університету, підготовка наукових публікацій та навчальної літератури професорсько-викладацьким складом у різних виданнях, у тому числі фахових, заохочення науково-педагогічних працівників до наукової роботи, тощо.

Ключові слова: розвиток науки, наукові публікації, видавнича діяльність університету, наукові дослідження, факультет, кафедра, спеціалізована вчена рада, здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії, захист дисертації, фахові видання, наукові публікації, заохочення науково-педагогічних працівників.

Згідно Статуту та засновницьких документів Міжнародний гуманітарний університету, як вищий навчальний заклад приватної форми власності, підпорядковується Міністерству освіти і науки України. В нормативних документах зазначено, що Університет створено з метою надання освітніх послуг, поширення передових методів викладання навчальних дисциплін; розвитку науки, допомоги організації наукової діяльності професорсько-викладацьким складом університету та поширення інформації про цю діяльність через засоби масової інформації; впровадження правової культури, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства, формування громадянської позиції, почуття власної гідності у молоді, створення атмосфери доброзичливості і взаємної поваги на університетському рівні та сприяння цьому в загальносуспільних стосунках. [1]

За Законом України «Про вищу освіту» факультет – це структурний підрозділ закладу вищої освіти, що об'єднує не менш як три кафедри, які в закладах вищої освіти у сукупності забезпечують підготовку здобувачів вищої освіти, а кафедра – це базовий структурний підрозділ закладу вищої освіти, що провадить освітню, методичну та наукову діяльність за певною спеціальністю (спеціалізацією). [2]

Наукова робота за напрямками діяльності Міжнародного гуманітарного університету забезпечується 6 факультетами, а саме: Факультет права, економіки та кібербезпеки (декан к.ю.н., доцент Тицька Я.О.), Факультет менеджменту, готельно-ресторанної справи та туризму (декан к. е. н., доцент Дишкантюк О.В.), Факультет стоматології та фармації (декан д. мед.н., доцент Шутурмінський В.Г.), Факультет медицини та громадського здоров'я (декан к. мед.н., доцент Кукушкін В.Н.), Факультет мистецтва і дизайну (декан Кравець Н.В.), Факультет лінгвістики та перекладу (декан Адамова Г.В.) та Чернівецьким інститутом Міжнародного гуманітарного університету (директор д.ю.н., доцент Сирко Р.Б.)

Наукова діяльність у Міжнародному гуманітарному університеті з кожним роком все більше впливає на вдосконалення підготовки самих науковців та якості отриманих знань здобувачами вищої освіти ступеня доктора філософії та здобувачами вищої освіти ступеня магістр.

Мету і завдання наукової та інноваційної діяльності у закладах вищої освіти визначено у Законі України «Про вищу освіту» статті 65: «Наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність у закладах вищої освіти є невід'ємною складовою освітньої діяльності і провадиться з метою інтеграції наукової, освітньої і виробничої діяльності в системі вищої освіти». [2]

Розвиток науки є одним з головних джерел отримання знань майбутніми науковцями і, перш за все, мова йде про підготовку здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та здобувачів вищої освіти ступеня магістр, які по справжньому захоплюються науково-дослідницькою роботою.

Важливим чинником до подальшої активізації науково-дослідної роботи у Міжнародному гуманітарному університеті протягом звітного 2021–2022 навчального року була робота двох 2-х спеціалізованих вчених рад, а саме:

Спеціалізованої вченої ради К 41.136.01 з розгляду і захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальностей: 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; 12.00.03 – Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право; 12.00.09 – Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно – розшукова діяльність. Виконуючий обов'язки голови ради Подобний О.О. доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Факультету права, економіки та кібербезпеки Міжнародного гуманітарного університету, секретар доктор юридичних наук, доцент Манько Д.Г.; Спеціалізована вчена рада К 41.136.03 з правом прийняття до розгляду та проведення захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата медичних наук за спеціальністю 14.01.22-Стоматологія, голова ради Чумакова Ю.Г., доктор медичних наук, професор, професор кафедри загальної стоматології Одеського медичного інституту Міжнародного гуманітарного університету, секретар ради, доцент Заградська О.Л.

З липня 2021 року почали працювати нові разові Спеціалізовані вчені ради Міжнародного гуманітарного університету і першим здобувачем вищої освіти ступеня доктора філософії, який захистив дисертацію був Тищенко Юрій Володимирович, здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії зі спеціальності 081-Право кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Факультету права, економіки та кібербезпеки.

Цікавою є історія захищення дисертацій у 2-х спеціалізованих вчених радах на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних, філологічних та медичних наук:

- у 2010 році захищено 4 дисертацій;
- у 2011 році захищено 8 дисертацій;
- у 2012 році захищено 16 дисертацій;
- у 2013 році захищено 23 дисертації;
- у I півріччі 2014 року захисту дисертацій не було;
- у 2014 році захищено 6 дисертацій;
- у I півріччі 2015 року захищено 20 дисертацій;
- у 2015 році захищено 29 дисертацій;
- у I півріччі 2016 року захищено 6 дисертацій;
- у 2016 році захищено 10 дисертацій;
- у I півріччі 2017 року захищено 8 дисертацій;
- у 2017 році захищено 9 дисертацій;
- у I півріччі 2018 року захищено 5 дисертацій;
- у 2018 році захищено 8 дисертацій;
- у I півріччі 2019 року захищено 2 докторські та 7 кандидатських дисертацій;
- у 2019 році захищено 3 докторські та 12 кандидатських дисертацій.
- у I півріччі 2020 року захищено 3 дисертації;
- у 2020 році захищено 3 дисертації;
- у I півріччі 2021 року захищено 2 дисертації;
- у 2021 року захищено 4 дисертації у двох Спеціалізованих вчених радах;
- у I півріччі 2022 року захищено 2 дисертації.

Сьогодні аспірантура для молодих вчених, які навчаються в університеті за різними освітньо-науковими програмами з різних спеціальностей, не просто відкриває можливості для працевлаштування за своєю спеціальністю, а насправді, надає можливість докорінно змінити власний життєвий шлях.

Очевидним стає той факт, що для того щоб реалізувати свої наукові задумки і мрії в реальну наукову працю, молоді науковці повинні багато, постійно та наполегливо працювати. Саме так можна досягти успіху, самовдосконалення та максимального результату.

З 2016 по 2021 рік в аспірантурі Міжнародного гуманітарного університету з підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії діють наступні спеціальності: 081-Право, 293-Міжнародне право, 073-Менеджмент, 051-Економіка, 35-Філологія, 034-Культурологія, 221- Стоматологія.

Всього у 2021 році у аспірантурі університету на 11 кафедрах навчалось з відривом та без відриву від виробництва 56 аспірантів, з них 7 аспірантів на денній, 46-заочній формі навчання та 3 викладача університету мають статус осіб, що здобувають ступень доктора філософії поза аспірантурою (прикріплені особи).

У 2021 році до аспірантури на шість кафедр університету було зараховано 18 здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії (у минулому 2020 році до аспірантури було зараховано 21 аспірант).

За Наказом № 1322 від 14.09.21 року відраховано у зв'язку із закінченням аспірантури 12 здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії з 6-ти кафедр університету.

У Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах зазначено, що дисертація на здобуття ступеня доктора філософії є самостійним розгорнутим дослідженням, що пропонує розв'язання актуального наукового завдання в певній галузі знань або на межі кількох галузей, результати якого становлять оригінальний внесок у суму знань відповідної галузі (галузей) та оприлюднені у відповідних публікаціях [3].

Результати захисту кандидатських дисертацій з актуальних проблем юридичної науки здобувачами вищої освіти ступеня доктора філософії Міжнародного гуманітарного університету у 2021-2022 році були такими:

– 25 лютого 2021 року Варецька Ольга Олегівна, здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії зі спеціальності 035-Філологія (Порівняльно-історичне та типологічне мовознавство), захистила дисертацію на засіданні разової Спеціалізованої вченої ради на тему: «Просодична та кінетична організація мовлення адвокатів в німецькому та українському юридичному (експериментально-фонетичне дослідження);

– 25 лютого 2021 року Громовенко Вікторія Володимирівна, здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії зі спеціальності 035-Філологія (Порівняльно-історичне та типологічне мовознавство), захистила дисертацію на засіданні разової Спеціалізованої вченої ради на тему: «Особливості словотворення політичних неологізмів в українській та англійській мовах»;

– 24 липня 2021 року Тищенко Юрій Володимирович, здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії зі спеціальності 081-Право, захистив дисертацію на засіданні разової Спеціалізованої вченої ради ДФ 41.136.001 Міжнародного гуманітарного університету на тему: «Кримінальні процесуальні та криміналістичні засади слідчої таємниці»;

– 28 січня 2022 року Щамбура Денис Володимирович, здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії зі спеціальності 081-Право, захистив дисертацію на засіданні Спеціалізованої вченої ради ДФ 41.136.004 Міжнародного гуманітарного університету на тему: «Неофіційне право»;

– 25 лютого 2022 року Головач Ганна Олегівна, здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії зі спеціальності 081-Право захистила дисертацію на засіданні Спеціалізованої вченої ради ДФ 41.136.003 Міжнародного гуманітарного університету на тему: «Валідність та дія м'якого права».

Протягом 2021 року внаслідок оволодіння методологією наукової та педагогічної діяльності та плідної роботи з проведення власних наукових досліджень успішно захистили дисертації на ступінь кандидата юридичних наук такі аспіранти:

– 22 квітня 2021 року Бялковський Денис Анатолійович, аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики зі спеціальності 12.00.09 – Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність, захистив дисертацію на засіданні Спеціалізованої вченої ради Д 41.136.01 Міжнародного гуманітарного університету на тему: «Роль слідчого судді в реалізації конституційних засад кримінального провадження»;

– 21 грудня 2021 року Уртаєва Лусине Гагіківна, здобувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики, захистила дисертацію на тему: «Теоретико-правові засади запобігання фінансовим правопорушенням».

Слід зазначити, що всі вищевказані дисертаційні дослідження відрізняються науковою новизною, мають теоретичне та практичне значення, стосуються важливих питань юридичних проблем сьогодення.

Важливим напрямком науково-дослідної роботи професорсько-викладацького складу університету протягом 2021 року була підготовка наукових публікацій у фахових виданнях та видавнича діяльність. Міжнародним гуманітарним університетом засновані власні наукові періодичні видання, зокрема: «Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету та «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету», який публікувався за такими серіями: «Юриспруденція», «Філологія», «Економіка і менеджмент».

Про кількість та якість наукових публікацій у фахових виданнях університету свідчать статистичні данні, які викладені у Зведеному Звіті з наукової діяльності Міжнародного гуманітарного університету за 2021 рік [1].

Фахові видання Міжнародного гуманітарного університету у 2021 р.

№ п/п	Назва фахових видань та власної видавничої діяльності	Рік та номер видання	Кількість сторінок / друкованих аркушів	Відповідальна особа
1	Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету Серія: «Юриспруденція»	2021 рік № 49 № 50 № 51 № 52	с.170 д.а 20,69 с. 133 д.а 16,28 с. 173 д.а 20,93 с. 120 д.а 14,65	Головний редактор серії: д. ю.н., проф. Т.О. Губанова д. ю.н., проф. Т.О. Губанова д. ю.н., проф. Т.О. Губанова д. ю.н., проф. Т.О. Губанова
Всього: 4 одиниці				
2	Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету Серія: «Економіка і менеджмент»	2021 рік № 47 № 48 № 49		Головний редактор серії: д. е.н., проф. Т. В. Деркач д. е.н., проф. Т. В. Деркач д. е.н., проф. Т. В. Деркач
Всього: 3 одиниці				
3	Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету Серія: «Філологія»	2021 рік № 47 Том 1,2,3. № 48 Том 1,2,3,4. № 49 Том 1,2 № 50 Том 1,2		д. філол.н., проф. Мамич М. В. д. філол.н., проф. Мамич М. В. д. філол.н., проф. Мамич М. В. д. філол.н., проф. Мамич М. В.
Всього: 11 одиниць (18 томів)				
1	Альманах Міжнародного права	2021 рік № 25	с. 149 д.а 12,51	д.ю.н., проф. Губанова Т. О.
Всього: 1 одиниця				
Всього номерів з 4-х фахових видань (Науковий вісник МГУ та Альманах Міжнародного права) за 2021 рік – 12 одиниць				
1	Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету	2021 рік № 34	с. 244 д.а. 28,6	Голова орг. комітету конференції: д.ю.н., проф. Громовенко К.В. Відповідальний секретар – Стеценко-Баранова О.І.
2		2021 рік № 35	с. 118 д.а. 14,18	
Всього: 2 одиниці с. 362 д.а. 42,78				
3	Чорноморські наукові студії: матеріали VII-ої Всеукраїнської мультидисциплінарної конференції	2021 рік № 7	с. 267 д.а.15,58	Голова орг. комітету конференції: д.ю.н., проф. Громовенко К.В. Відповідальний секретар – Стеценко-Баранова О.І.
4	Матеріали VII -ої Всеукраїнської науково-практичної конференції: «Гуманітарний і інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих учених».	2021 рік № 6	с. 287 д.а.16,74	Голова орг. комітету конференції: д.ю.н., проф. Громовенко К.В. Відповідальний секретар – Стеценко-Баранова О.І.
Всього: 2 одиниці 554 с., д.а. 32,32				

Відповідно до законодавства науково-педагогічні працівники закладу вищої освіти зобов'язані провадити наукову діяльність, підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність. Саме тому колектив університету, як один з провідних вищих навчальних закладів країни, спрямував свої зусилля на вирішення поставлених завдань. У сфері науково-дослідної діяльності університету протягом 2021 року спостерігались наступні показники з підготовки монографій та глав монографій з актуальних проблем сучасної науки і техніки. Зокрема, були видані 3 монографії наступними науковцями викладачами університету: професор Подобний О.О., доцент Соцький А.М., доцент Сірко Р.Б.

Підготовлено 10 глав в монографіях з різних галузей наук, а саме: 4 глави в монографіях науковцями Факультету права, економіки та кібербезпеки: професор Громовенко К.В., доцент Качурінер В.Л., професор Потьомкін Л.М., професор Головченко О.М.; 4 глави в монографіях науковцями Факультету менеджменту, готельно-ресторанної справи та туризму: професор Деркач Т.В., доцент

Лебедева Н.А., здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії зі спеціальності Менеджмент Горобець Т.А.; 2 глави в двох монографіях Факультету лінгвістики та перекладу: професор Мізецька В.Я., викладач Коркішко С.В.

Забезпечуючи впровадження результатів наукових досліджень у навчальний процес, науково-педагогічні працівники вели активну роботу щодо видання підручників, навчальних та навчально-методичних посібників, загальна кількість яких протягом 2021 року становила 43 одиниці, зокрема: 1 підручник підготували науковці кафедри юриспруденції Чернівецького інституту-доцент Соцький А.М., викладач Щербина В.І.; 4 навчальні посібники: 2 одиниці підготували доцент Загороднюк С.О., доцент Третьяков Д.А., доцент Муренко Т.О., які є науковцями кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Факультету права, економіки та кібербезпеки та 2 одиниці підготували доцент Ерліхман А. М., викладач Донець П. М., які є викладачами кафедри романо-германської філології та методики викладання іноземних мов Факультету лінгвістики та перекладу

Навчально-методичні посібники – 38 одиниць підготували науковці університету таких підрозділів: 20 одиниць підготували науковці Факультету права, економіки та кібербезпеки; 4 одиниці підготували науковці кафедри юриспруденції Чернівецького інституту Міжнародного гуманітарного університету; 14 одиниць підготували науковці Факультету лінгвістики та перекладу.

Відповідно до вимог часу науковці університету публікують результати своїх досліджень в виданнях вищих навчальних закладів України та інших країн, у тому числі, у міжнародних науково метричних базах даних Scopus, Web of science.

Протягом 2021 року було підготовлено 18 публікацій у Scopus, а саме: науковцями Факультету права, економіки та кібербезпеки – 7 одиниць, з них: кафедра державно – правових дисциплін – 2 одиниці (доценти Згама А.О., Тицька Я.О. (у співавторстві); кафедра міжнародного права та порівняльного правознавства -3 одиниці (доцент Хендель Н.В., професор Бабін Б.В., професор Громовенко К.В., Пахлеванзпде А. (у співавторстві)); кафедра економіки та міжнародних економічних відносин -2 одиниці (професор Прокопенко О.В.).

Науковцями Факультету менеджменту, готельно-ресторанної справи та туризму- 5 одиниць, з них: кафедра менеджменту (4 одиниці професор Гончарук А.Г. (у співавторстві), професор Деркач Т.В. (у співавторстві).

Науковцями Факультету стоматології та фармації -5 одиниць, з них: кафедра загальної стоматології (професор Чулак Л.Д.), кафедра медичної хімії та біології (доцент Шелест Т.Д.)

Науковцями Факультету лінгвістики та перекладу -1 одиниця, з них: кафедра германських і східних мов та перекладу (професор Зубов М.І).

Кількість цитувань у Scopus склала 379 одиниць, з них: Факультет права, економіки та кібербезпеки має 325 цитувань на наукові публікації професор Прокопенко О.В.). Факультет менеджменту, готельно-ресторанної справи та туризму має 45 цитувань на наукові публікації професор Гончарука А.Г. та 9 цитувань на наукові публікації професор Деркач Т.В.

Протягом 2021 року було також підготовлено 17 публікацій у Web of science, а саме: науковцями Факультету права, економіки та кібербезпеки – 1 одиниця, з них: кафедра державно – правових дисциплін – 2 одиниці (професор Манько Д.Г, здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії зі спеціальності 081-Право Головач А.О. (у співавторстві); кафедра міжнародного права та порівняльного правознавства – 4 одиниці (професор Андрейченко С.С. (у співавторстві), доцент Качурнер В.Л.), кафедра економіки та міжнародних економічних відносин (професор Прокопенко О.В.).

Науковцями кафедри менеджменту Факультету менеджменту, готельно-ресторанної справи та туризму підготовлено 1 одиниця публікацій у Web of science (професор Гончарук А.Г.).

Науковцями Факультету лінгвістики та перекладу підготовлено 6 одиниць публікацій у Web of science, з них: кафедра романо-германської філології та методики викладання іноземних мов (доцент Шкворченко Н.М. (у співавторстві), Савчук Г.В.), кафедра іноземних мов професійного спілкування професор Мізецька В.Я., здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії зі спеціальності 035- Філологія Коркішко С.В.

Науковцями кафедри внутрішніх хвороб Факультету медицини та громадського здоров'я підготовлено 2 одиниці публікацій у Web of science (професор Ковалевська Л.А.)

Кількість цитувань у Web of science склала 162 одиниці, з них Факультет права, економіки та кібербезпеки має 129 цитувань (професор Прокопенко О.В.), 5 цитувань на наукові публікації мають професор Андрейченко С.С. та доцент Качурнер В.Л.

Факультет менеджменту, готельно-ресторанної справи та туризму має 28 цитувань на наукові публікації проф. Гончарука А.Г.

Починаючи з 2020 року у Міжнародному гуманітарному університеті запроваджено практику щорічного оцінювання з метою заохочення науково-педагогічних працівників до наукової роботи та виконання Стратегії розвитку університету. Ключовими критеріями такого оцінювання є міжнародні наукові публікації у виданнях, що індексуються міжнародними наукометричними системами, цитування таких публікацій та рейтинг відповідних видань (квартиль). За результатами 2021 року було визначено 5 переможців, а саме: Гончарук Анатолій Григорович доктор економічних наук професор, професор

кафедри менеджменту Факультету менеджменту, готельно-ресторанної справи та туризму; Чулак Леонід Дмитрович доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри загальної стоматології Факультету стоматології та фармації; Згама Антоніна Олександрівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін Факультету права, економіки та кібербезпеки;

Прокопенко Ольга Володимирівна доктор економічних наук професор, професор кафедри економіки і міжнародних економічних відносин Факультету права, економіки та кібербезпеки;

Зубов Микола Іванович доктор філологічних наук, професор, професор кафедри германських і східних мов та перекладу Факультету лінгвістики та перекладу.

В цілому слід відзначити, що у Міжнародному гуманітарному університеті з кожним роком ставляться нові та нові задачі, тому науковці університету намагаються пробудити бажання у всіх учасників навчального процесу ввести свій вклад у скарбницю як вітчизняної, так і світової науки .

ЛІТЕРАТУРА

1. Зведений звіт наукової роботи Міжнародного гуманітарного університету, затверджений Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету, протокол № 5 від 29 грудня 2021 року.
2. Про вищу освіту : Закону України від 01.07 2014 № 1556-VII. Дата оновлення 16.01.2020 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/9/2019>. (дата звернення 21.04.2020).
3. Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 261 від 23 березня 2016 року. *Урядовий кур'єр* від 27.04.2016. № 80.

O. Stetsenko-Baranova. Important components of further research work at the International Humanitarian University in 2021. – Article.

Summary. *The article outlines the main achievements in the scientific activities of the International Humanitarian University in 2021: the results of the defense of thesis research by applicants for higher education for the degree of Doctor of Philosophy on current scientific problems, publishing activity of the university, preparation of scientific publications, educational literature by professorial and teaching staff in various publishing houses, including specialized ones, stimulation of scientific and pedagogical workers for scientific work, etc.*

Key words: *development of science, scientific publications, publishing activity of the university, scientific achievements, faculty, department, specialized academic council, applicant for higher education for the degree of Doctor of Philosophy, defense of dissertation research, specialized publications, scientific publications, stimulation of scientific and pedagogical workers.*

O. И. Стеценко-Баранова. Важные составляющие к дальнейшей научно-исследовательской работе в Международном гуманитарном университете в 2021 году. – Статья.

Аннотация. *В статье изложены основные достижения в научной деятельности Международного гуманитарного университета в 2021 году: результаты защиты диссертационных исследований соискателями высшего образования степени доктора философии по актуальным научным проблемам, издательская деятельность университета, подготовка научных публикаций, учебной литературы профессорско-преподавательским составом в различных издательствах, в том числе специализированных, стимулирование научно-педагогических работников к научной работе, прочее.*

Ключевые слова: *развитие науки, научные публикации, издательская деятельность университета, научные достижения, факультет, кафедра, специализированный ученый совет, соискатель высшего образования степени доктора философии, защита диссертационного исследования, специализированные издания, научные публикации, стимулирование научно-педагогических работников.*

Розділ 1

Національне та міжнародне право

Л. Р. Кривда
аспірантка 2 курсу кафедри криміналістики
Національний університет «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна

ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ І ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-МЕДИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ

Анотація. У статті аналізується необхідність використання спеціальних знань, судово-медичних знань. Судова медицина та криміналістика історично мають однакову ціль, вказану у ст. 2 Кримінально-процесуального кодексу України: забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а невинувата особа не була безпідставно обвинувачена та притягнення до кримінальної відповідальності. Подальше дослідження вказаної проблеми відкриває нові шляхи до оптимізації пізнавальної діяльності у розслідуванні, розкриття і профілактики всіх форм і видів злочинної діяльності.

Ключові слова: судова медицина, спеціальні знання, судово-медична експертиза, експертиза, судова експертиза.

Головна мета кримінального провадження – забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а невинувата особа не була безпідставно обвинувачена та притягнення до кримінальної відповідальності (ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України). [1]

Систематичне і продумане вчинення злочинів призводить до професіоналізації злочинця, набуття ним відповідної кваліфікації та спеціалізації, що ускладнює виявлення, розкриття, припинення і попередження злочинної діяльності. Як пише О.І. Гуров, під кримінальним професіоналізмом слід розуміти різновид злочинної діяльності, яка є для суб'єкта джерелом засобів існування, потребує необхідних знань і навичок для досягнення кінцевої мети і зумовлює певні контакти з антигромадським середовищем. Таким чином, професіоналізм містить такі ознаки: 1) стійкий вид злочинної діяльності (спеціалізація, кримінальний «стаж»); 2) певні знання і навички (кваліфікація, спеціальні прийоми); 3) злочини як засоби існування (інколи офіційна робота використовується для прикриття (маскування) злочинної діяльності; 4) зв'язок з кримінальним середовищем (злочинні сходки, внесення грошей до спільної каси, так званий «общак» тощо). Ці обставини призводять до того, що виникає потреба у застосуванні не тільки фахових юридичних знань органів, які здійснюють кримінальне провадження, а й у використанні спеціальних знань різних галузей науки, техніки, мистецтва, ремесла (медицини, бухгалтерії, автотехніки тощо). [4, с. 40]

В першу чергу потрібно зауважити, що в літературі існують два поняття спеціальні знання та спеціальні пізнання. Якщо вивчати це питання безпосередньо з філософської точки зору, то вони несинонімічні. В академічному тлумачному словнику української мови знання – обізнаність у чому-небудь, наявність відомостей про кого-, що-небудь. Пізнання – відображення в свідомості людини явищ реальної дійсності, їх суті. Під знанням у науці в загальному випадку розуміється володіння людиною деяким об'ємом інформації про що-небудь – як правило, достатнім з точки зору вирішення будь-яких значущих завдань. Наприклад, соціальних, економічних, наукових. Знання – це якийсь ресурс людського розуму, що дозволяє його носію використовувати його в тих чи інших цілях.

Під пізнанням в науці, таким чином, розуміється розумовий процес освоєння людиною тих чи інших знань. Він може здійснюватися в рамках проходження ним навчання в спеціальних установах або самостійних дій, спрямованих на оволодіння знаннями. Оскільки знання практично не має кордонів, пізнання також можна охарактеризувати як процес, здійснюваний поза будь-якими рамками. Людина може пізнавати ті чи інші речі постійно.

Особливість пізнання – в індивідуальному сприйнятті особистістю різної інформації. Те, яким чином один учень пізнає предмет, може істотно відрізнятися від способів освоєння інформації іншим учнем.

У цьому сенсі способи пізнання, на відміну від знань, у багатьох випадках важко передаються від однієї людини до іншої. Тобто при однаковості передбачуваного результату – придбання учням певного обсягу знань – процес досягнення цього результату в рамках пізнання може бути різним. У наковій літературі можна побачити три основних форми використання спеціальних пізнань: які використовуються у процесуальних формах, які використовуються у змішаних формах (консультація органів досудового розслідування) та які використовуються у не процесуальних формах.

За характером змісту та джерелу набуття спеціальні пізнання бувають:

1. Науковими, тобто такими, які особа здобуває у спеціалізованому учбовому або науково-дослідницькому закладі. Практичне застосування можна побачити в ухвалі про призначення експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, в рамках кримінального провадження від 11.03.2019 року, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 309 КК України, в смт. Овідіополь. З метою визначення належності вилученої речовини до наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, необхідні спеціальні знання, у зв'язку з чим, виникла обов'язкова необхідність у проведенні експертизи матеріалів, речовин та виробів за експертною спеціальністю 8.6 (дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів). Для проведення повного, всебічного та неупередженого розслідування кримінального провадження та встановлення істини, а також з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання експерта, який володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи, якому доручити провести експертизу матеріалів, речовин та виробів за експертною спеціальністю 8.6 (дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів), щодо встановлення належності вилученої речовини до наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

2. Національно-етнічні, тобто пізнання у галузі традицій мешканців певної місцевості. Прикладом такої експертизи можна вважати ухвалу слідчого судді місцевого Приморського районного суду міста Одеси від 06 червня 2019 рік про призначення у кримінальному провадженні за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 15 ч.2, ст. 201 ч. 1 КК України, судову – мистецтвознавчу експертизу. Під час проведення митного контролю та повного митного огляду із розпакуванням зазначеного міжнародного відправлення, було виявлено одну монету сріблястого кольору, яка мала ознаки предмету культурної цінності. Згідно акта про взяття проб та зразків б/н від 15.05.2019 виявлену монету було відправлено на дослідження до Одеського музею нумізматики. Згідно експертного висновку № 214 від 17.05.2019 вищевказана монета є срібним денарієм Стародавнього Риму та має назву «Імператор Траян», приблизна дата чекану – 114-117 р.р., діаметр монети біля 19 мм, вага 3.2 г, вона має зображення бюста імператора Траяна та фігуру Марса з коп'єм та трофеєм в руках з іншої сторони та вказана монета являється предметом культурної та історичної цінності.

3. Інші спеціальні знання, зміст яких визначається ментальністю обмеженим кола обмежених осіб.

Судово-медична експертиза – це регламентоване законом і проведене лікарем судово-медичним експертом науково-практичне дослідження, в ході якого досліджуються конкретні об'єкти для вирішення конкретних медичних питань, які виникають при розслідуванні злочинів або при підозрі на вчинення злочину.

Згідно із статтею 10 закону України «Про судову експертизу», судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності. [2] Згідно із проектом закону України «Про судово-медичну експертну діяльність» судово-медичними експертами можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче магістра, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судово-медичного експерта. [3]

У процесі проведення судово-медичних експертиз виявляються, крім того, фактичні дані, які можуть бути використані органами охорони здоров'я при розробці профілактичних заходів різного виду травматизму, отруєнь, раптової смерті, а також причин дефектів надання медичної допомоги.

Об'єктами судово-медичної експертизи можуть бути:

1. Потерпілі, обвинувачувані й інші особи (живі особи).
2. Труп.

3. Речові докази.

4. Матеріали кримінальних і цивільних справ.

На практиці найчастіше досліджуються кілька об'єктів. Наприклад, якщо потерпілий помер в стаціонарі від колото-різаного поранення, необхідно досліджувати труп, історію хвороби, пошкодження на одязі загиблого і знаряддя злочину – ніж, тобто речові докази.

Дослідження кожного об'єкта проводиться відповідно до спеціальних інструкцій, методичних рекомендацій, правил, затверджених Міністерством охорони здоров'я України. При проведенні судово-медичних експертиз має бути єдина організаційна основа, яка забезпечує, з одного боку, дотримання експертами вимог законодавства, а з іншого – проведення експертизи із застосуванням науково обґрунтованих методів дослідження. Таке значення мають чинні у системі судово-медичної експертизи інструктивно-методичні матеріали. [5, с. 8].

На практиці при призначенні судово-медичної експертизи виникають дефекти, які суттєво знижують якість досудового розслідування. Вважаю доцільним проведення анкетування органів досудового розслідування та експертів і керівників підрозділів експертної служби щодо поширених дефектів документа про призначення експертизи.

Пояснення щодо суті розглянутих дефектів.

1. Не обґрунтоване призначення експертизи як такої (непотрібність експертизи) пов'язана, зазвичай, про те, що у справі раніше проведена експертиза (експертизи), які дали вичерпні відповіді всі необхідні слідству (суду) питання. Фактичні мотиви призначення експертизи в такому випадку можуть бути пов'язані з не процесуальними причинами (бажання штучно «затягнути» справу; наявність абсолютно невмотивованої незгоди сторони з укладанням раніше проведених експертиз, де мірою законного реагування на необґрунтоване клопотання є відмова у його задоволенні, а натомість призначається непотрібна повторна (або додаткова) експертиза.

2. Наявність у документі непотрібних насправді, з експертної погляду, питань. Це питання, які мають бути зрозумілі з дослідницької частини висновку під час її прочитання. Наприклад, яка кількість пошкоджень, коли про це ставиться спеціальне питання. Кількість пошкоджень легко може бути встановлена шляхом читання дослідницької частини. Або «Який ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, отриманих на кожній із фаз ДТП». Навіщо це слідству, якщо всі тілесні ушкодження отримані через контакт пішохода з одним автомобілем?

3. Відсутність абсолютно необхідних, з експертної точки зору, питань. Ситуація, коли перед експертом не ставляться питання, що підлягають обов'язковому вирішенню (наприклад, про тяжкість тілесних ушкоджень, їх давність тощо).

4. Наявність питань, які фактично дублюють один одного. Питання, що повторюються, загрожують документ про призначення експертизи. Наприклад, «Який характер та розташування пошкоджень?» І відразу: «Яка локалізація пошкоджень».

5. Наявність незрозумілих для експерта питань (зокрема стилістичних нісенітниць). Наприклад: «Яке розташування характеру ушкоджень?» «Яка давність локалізації ушкоджень?»

6. Наявність питань, що прямо виходять за межі компетенції будь-якого експерта (правового характеру). Наприклад: хто винний у смерті пацієнта? Хто з осіб, які беруть участь у конфлікті, завдав потерпілому тілесні ушкодження?

7. Наявність питань, що стосуються іншої галузі спеціальних знань. Наприклад: чи могла куля, витягнута з тіла потерпілого, бути вистріляна з конкретного екземпляра зброї? Сліди яких конкретно паливно-мастильних речовин виявлено на одязі потерпілого?

8. Наявність питань, які вимагають свого вирішення спеціальних знань. Наприклад: чи є виявлений на місці події уламок цегли тупим твердим предметом?

9. Відсутність у документі призначення експертизи фабули події. Здається, зрозуміло.

10. Неприпустимо коротка фабула (з якої незрозуміла суть події). Наприклад: «В результаті конфлікту потерпілому були заподіяні тілесні ушкодження» (Ким? Коли? Де? Якими предметами? І т. д. – абсолютно необхідні відомості відсутні).

11. Відсутність обґрунтування необхідності призначення експертизи (чим спричинена фактична необхідність проведення експертизи). Наприклад, якщо експертиза додаткова або повторна, то не вказується, що викликало незгоду з первинною, або в чому проявляється неповнота. Тому експерт не розуміє суть експертного завдання.

12. Непереконливе обґрунтування призначення експертизи. Наприклад: «У зв'язку з незгодою потерпілого (підозрюваного) з висновками первинної експертизи є необхідність призначення повторної

експертизи». Це не обґрунтування. Ніхто не проаналізував і не вказав, чим саме незгоду аргументовано. У ряді випадків треба не задовольняти клопотання, а прямо відмовляти у його задоволенні як необґрунтованого. Цього часто не робиться, слідчий йде «з приводу» скарг учасника процесу.

13. Процесуальні порушення при призначенні експертизи.

Під цим розуміється ігнорування існуючих норм Кримінально-процесуального кодексу України при призначенні експертизи (відсутність посилання на відповідні норми Кримінально-процесуального кодексу України), або грубі фактичні порушення (наприклад, призначення «групових» експертиз – коли одна постанова виноситься відразу щодо кількох осіб. Типовий випадок – у бійці постраждали кілька людей, а виноситься одна постанова на всіх (винятком тут є деякі види ДТП, напр. травма в салоні автомобіля, де якісь питання вирішуються комплексно).

Зведена таблиця поширених дефектів документа про призначення експертизи (постанови, ухвали, клопотання) для експертів та керівників підрозділів експертної служби

<i>Категорії справ</i>	ДТП	Вбивства	Тілесні ушкодження	Статеві злочини	Лікарські злочини
<i>Можливі дефекти</i>					
Необґрунтоване призначення експертизи як такої (непотрібність експертизи)					
Наявність у документі непотрібних по суті, з експертної точки зору, питань					
Відсутність абсолютно необхідних, з експертної точки зору, питань					
Наявність питань, які фактично дублюють один одного					
Наявність незрозумілих для експерта питань (у тому числі стилістичних нісенітниць)					
Наявність питань, що прямо виходять за межі компетенції будь-якого експерта (правового характеру)					
Наявність питань, що стосуються іншої галузі спеціальних знань					
Наявність питань, які вимагають свого вирішення спеціальних знань					
Відсутність у документі призначення експертизи фабули події					
Неприпустимо коротка фабула (з якої незрозуміла суть події)					
Відсутність обґрунтування необхідності призначення експертизи (чим спричинена фактична необхідність проведення експертизи)					
Непереконливе обґрунтування призначення експертизи					
Процесуальні порушення при призначенні експертизи					

Встановлення наявності та природи біологічного сліду – важливий аспект судово-медичної експертизи, який надає обґрунтовані відповіді на питання щодо доцільності проведення повного ідентифікаційного дослідження біологічного матеріалу та об'єктивної інтерпретації отриманих результатів судово-медичної молекулярно-генетичної експертизи.

Таким чином, активне залучення спеціалістів з судової медицини на етапі огляду місця події та використання сучасних високотехнологічних методів судово-медичних експертних досліджень дозволяє значно підвищити ефективність слідчих дій та якість доказової бази слідства при розслідуванні злочинів, перш за все насильницького характеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінально-процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (станом на 05.05.2022 р.)
2. Закон України «Про судову експертизу» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (станом на 05.05.2022 р.)

3. Проект закону «Про судово-медичну експертну діяльність» URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH1LT68A.html (станом на 10.05. 2022 р.)
4. Профессиональная преступность: прошлое и современность / Гуров А.И. : Юрид. Лит., 1990. 304 с.
5. Судова медицина/ заг. ред. В.Д. Мішалов, Т.В. Хохолева, В.Т. Бачинський, В.В. Войченко, Г.Ф. Кривда, Є.Я. Костенко Київ, 2018.575 с. [+167 іл.]

L. Kryvda. Problems of appointment and conduct of forensic medical examinations. – Article.

Summary. *The article analyzes the need to use special knowledge, forensic medical knowledge. Forensic medicine and forensic science historically have the same purpose specified in Art. 2 of the Criminal Procedure Code of Ukraine: to ensure a quick, complete and impartial investigation and trial so that everyone who has committed a criminal offense is brought to justice as he is guilty, and an innocent person is not unreasonably accused and brought to criminal responsibility. Further study of this problem opens up new ways to optimize cognitive activity in the investigation, disclosure and prevention of all forms and types of criminal activity.*

Key words: *forensic medicine, special knowledge, forensic medical examination, examination, forensic examination.*

Л. Р. Кривда. Проблемы назначения и проведения судебно-медицинских экспертиз. – Статья.

Аннотация. *В статье анализируется необходимость использования специальных знаний, судебно-медицинских знаний. Судебная медицина и криминалистика исторически имеют одинаковую цель, указанную в ст. 2 Уголовно-процессуального кодекса Украины: обеспечение быстрого, полного и беспристрастного расследования и судебного разбирательства с тем, чтобы каждый, кто совершил уголовное правонарушение, был привлечен к ответственности по мере своей вины, а невиновное лицо не было безосновательно обвиняемое и привлечение к уголовной ответственности. Дальнейшее исследование указанной проблемы открывает новые пути к оптимизации познавательной деятельности в расследовании, раскрытию и профилактике всех форм и видов преступной деятельности.*

Ключевые слова: *судебная медицина, специальные знания, судебно-медицинская экспертиза, экспертиза, судебная экспертиза.*

УДК 342.4:351.86

М. В. Логінова

*викладач кафедри цивільного права та процесу
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
м. Дніпро, Україна*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ ЯК ФАКТОРУ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ ЗАГРОЗИ

Анотація. *Питання розвитку територіальної оборони, організації руху опору та відповідної підготовки громадян до національного спротиву потребує додаткового вивчення та відповідного правового врегулювання. Залучення всього населення України до захисту рідної землі, свого краю, своєї сім'ї є невід'ємною складовою всеохоплюючої оборони держави. Встановлені основні можливості залучення інститутів громадянського суспільства до вирішення проблеми забезпечення національної безпеки.*

Ключові слова: *національна безпека, територіальна оборона, національний спротив, зброя, фінансування, штаб, повномасштабне вторгнення, безпека, оборона.*

Постановка проблеми. *Сьогодні вперше з часів Другої світової війни вже незалежна Україна зіткнулася з повномасштабною війною, яку розпочала Російська Федерація. Здавалося, що людство зробило необхідні висновки, проте гіркий досвід показує, що історія нічому не навчила країну-агресора. Україна наразі перетворилася на поле битви, перемога в якій нашої Батьківщини є тільки питанням часу. Виклики сьогодення вимагають пошуку нових шляхів для їх вирішення, адже проблеми, з якими сьогодні зіткнулися українці, є новими для нас. Зокрема, російське вторгнення призвело до суттєвих змін в сфері безпеки й оборони. Для боротьби з російською агресією в Україні було створено територіальну*

оборону, яка є складовою національного спротиву. Потреба аналізу переваг та недоліків зазначеного підрозділу і складає актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням займалися і займаються сьогодні наступні вчені: В. П. Горбуліна, В. Б. Авер'янова, О. П. Григова, Ю. П. Битяка, Є. Є. Дмитренко, О. І. Затинайко, І. С. Романченка, О. І. Кузьмука, В. П. Шкідченко тощо. Незважаючи на те, що питанню формування територіальної оборони науковцями вже приділено достатньо уваги, з початком війни воно отримало новий поштовх, що й складає необхідність подальших досліджень.

Метою статті є аналіз діяльності, нормативно-правового забезпечення та окремих проблем територіальної оборони, як фактору посилення обороноздатності України.

Виклад основного матеріалу. З початку повномасштабного вторгнення в нашу державу стало очевидним, що для ефективної протидії окупантам нам слід скоординувати сили безпеки і оборони України не лише на державному рівні, а й на обласному, районному та міському. Для цього зазначені сили безпеки та оборони різновідомчого підпорядкування в особливий період функціонально об'єдналися як на державному, так і на регіональному рівнях. Частиною цієї стратегії й стало створення територіальної оборони. Ситуація, що склалася навесні 2014 р. вимагала рішучих дій влади щодо організації оборони держави. Спочатку планувалося створення 27-ми батальйонів територіальної оборони, зокрема 5 – у Луганській та Донецькій областях. Наразі ж, коли Російська Федерація повномасштабно вторглася на територію нашої держави, потреба в підрозділах територіальної оборони значно зросла [2; 3].

Законом України «Про основи національного спротиву» від 19.02.2022 визначено що територіальна оборона – це система загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів, що здійснюються у мирний час та в особливий період з метою протидії воєнним загрозам, а також для надання допомоги у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій [7].

Проаналізувавши підходи до організації територіальної оборони в деяких інших країнах світу, ми дійшли висновку, що на її формування впливають наступні фактори:

- 1) рівень загроз національній безпеці у воєнній сфері;
- 2) боездатність збройних сил та їх потенційні можливості забезпечити оборону держави;
- 3) наявність, склад і рівень готовності військових формувань та правоохоронних органів до підтримки правопорядку в державі в особливий період;
- 4) стан воєнно-політичної обстановки в державі й наявність етнічних, міжконфесійних, расових та інших проблем, які можуть загострюватися в ході агресії.

Дослідження нормативно-правових актів демонструють, що склад умов і чинників, які впливають на застосування військ, загалом для різних умов залишатиметься незмінним. Змінитися може тільки зміст цих умов і чинників. Саме це й буде характеризувати різний ступінь впливу умов на застосування територіальної оборони: завдання, форми застосування, способи дій тощо [1].

Принагідно зазначити, що основу добровольчих формувань територіальних громад повинні складати громадяни України, які пройшли військову службу у Збройних Силах України та/або службу в інших військових формуваннях та правоохоронних органах. Можливість вступу правоохоронців до територіальної оборони є позитивним фактором, адже вони мають підвищену професійну, фізичну та спеціальну підготовку і здатні успішно виконувати окремі завдання. В умовах війни навіть раптове виникнення надзвичайних ситуацій не поставить поліцейського у складне становище. До того ж правоохоронці можуть поділитися своїм досвідом з новачками.

Слід звернути увагу й на те, що до складу таких підрозділів мають бути зараховані патріотично налаштовані особи, які усвідомлюють складність та особливий характер ситуації, у якій перебуває Україна, неминучість залучення населення до вирішення завдань безпеки й оборони країни, регіону, області і населеного пункту мешкання. Відбором таких кандидатів мають займатися військові комісаріати у співпраці з місцевими органами влади та самоврядування.

Як запевняють чимало фахівців, найбільш досконалою можна назвати систему територіальної оборони Республіки Польща. На законодавчому рівні у ній закріплено такі основні завдання територіальної оборони: підготовка оборони держави на місцевому рівні на основі цивільної інфраструктури; підтримка угруповань військ (сухопутні війська, військово-морські сили та сили спеціального призначення) в районах спільних операцій; проведення протидиверсійних заходів; підтримка спеціальних служб у ситуаціях, що загрожують національній безпеці; виконання завдань, пов'язаних з участю сил територіальної оборони у боротьбі зі стихійними лихами та ліквідацією їх наслідків; захист власності та охорона життя

людей [5]. Як бачимо, перелік завдань досить розгалужений, а їх виконання потребує високого рівня підготовки виконавців.

Не можемо не відзначити, що безпека громадян, користування і контроль над зброєю також є наразі нагальними питаннями. Згідно законодавства за громадянами, що вступають до територіальної оборони, має бути закріплена вогнепальна зброя, однак хочемо зацентувати увагу на тому, що це може негативно вплинути на криміногенну ситуацію в країні. На цьому фоні вважаємо необхідним посилити кримінальну відповідальність за використання зброї не законослухняними громадянами України, адже як показав час, за роки війни на Сході України кількість зброї в незаконному обігу практично неможливо перерахувати. Бойові дії на Донбасі переконливо довели, що в населення знаходиться в незаконній власності й зберігається досить велика кількість різноманітної зброї, яку можна використовувати як бойову, зокрема вогнепальна.

Вважаємо за необхідне зазначити, що зброя, що перебуває у використанні територіальної оборони, переважно зберігається або вдома або у спеціально обладнаному приміщенні за місцем дислокації штабу. На наш погляд, це є перевагою, адже дає змогу підтримувати високий ступінь готовності до дій та оперативно реагувати на зміни обстановки. Однак оскільки оборонівці мають змогу зберігати зброю вдома, не треба забувати про існуючі ризики.

З метою посилення контролю за обігом вогнепальної зброї вважаємо необхідним закріпити в законодавстві чіткі вимоги щодо кандидатів на вступ до територіальної оборони щодо володіння навичками застосування та використання вогнепальної зброї. Безперечно, в період воєнного часу тривала процедура відбору кандидатів не може мати місця, адже будь-яке затягування може призвести до масштабних негативних наслідків. В воєнний час зазначена процедура має бути спрощеною. Натомість хочемо запропонувати комплексні навчання з початкової військової підготовки, на яких кожен зможе засвоїти ази військової справи та поведження з вогнепальною зброєю. Для проведення таких навчань, на нашу думку, доцільним буде залучення найбільш підготовлених військовослужбовців Збройних Сил України.

Як зазначає заступниця міністра оборони України Ганна Маляр, наразі проблеми нестачі зброї для територіальної оборони в Україні немає, однак є проблема логістичного забезпечення нею. Зброєю потрібно доставляти зі складів у відповідне місце. У зв'язку з бойовими діями на різних територіях України це видається ускладненим. До того ж, не скрізь на момент повномасштабного вторгнення були створені місця для тримання зброї – склади. Отож, удосконалення системи логістичного забезпечення ЗСУ є одним з ключових показників воєнно-економічної безпеки поряд з показниками рівня фінансування потреб оборони.

Якщо говорити про можливість вступу до територіальної оборони жінок, то закон не містить прямих дозволів чи заборон. Виходячи з цього, якщо жінка висловлює бажання, то добровільно, за контрактом, вона може бути зарахована до лав територіальної оборони. Вважаємо вищевказане суттєвим кроком на шляху до забезпечення принципу гендерної рівності в нашій державі.

Треба сказати, що позитивною характеристикою служби в територіальній обороні є несення служби поруч з домом. З огляду на бойову обстановку за місцем розташування штабу, графік чергувань, оборонівці мають можливість перебувати вдома у вільний від служби час. При цьому має враховуватися наявність групи швидкого реагування, яка постійно перебуватиме за місцем дислокації підрозділу. Ще однією перевагою є те, що всі військові гарантовано отримують грошове забезпечення відповідно до штатного розкладу.

Військові також отримують право на безкоштовну медичну допомогу у військово-медичних закладах охорони здоров'я. Тероборонівці, що зазнали поранення, контузії чи іншого ушкодження здоров'я, мають право на безоплатне лікування, медичну реабілітацію та інше. Медична допомога надається закладами охорони здоров'я невідкладно.

Негативним є той факт, що військовослужбовці територіальної оборони переважно не володіють знаннями законодавства, що регламентує їхню діяльність. Це, в свою чергу, може призвести до перевищення наданих їм повноважень. Очевидно, незнання населенням вищевказаних норм дозволяє окремим військовослужбовцям залякувати громадян, погрожуючи їм притягненням до відповідальності, а також використовувати у своїй діяльності незаконні методи. У мирний час доцільним вбачаємо організацію для тероборонівців навчань основам законодавства. У контексті територіальної оборони принцип законності та верховенства права мають суттєве значення, оскільки проявляється у діяльності суб'єктів, які реалізують передбачені цим явищем заходи. Відповідно до вказаних засад останні мають провадити свою

діяльність виключно в рамках правового поля із дотриманням вимог, встановлених чинним законодавством, не відступаючи від нормативних правил.

Будь-яка норма законодавства потребує механізму її реалізації на практиці. Чи не найбільш суттєвим є питання фінансування територіальної оборони. Так, військовослужбовці потребують сучасної техніки, зброї, зручної форми, якісних бронезилетів. Також важливою є банально наявність транспорту для переміщення тероборонівців, принаймні до місця несення служби, на блокпости. Зараз кожен, де б він не знаходився, повинен допомагати Україні наблизитися до перемоги. Не можна не відзначити українських волонтерів, які роблять практично неможливе – відповідають на запити різного характеру та задовольняють багато потреб. Статтею 23 Закону України «Про основи національного спротиву» закріплено, що потреби територіальної оборони фінансуються за рахунок і в межах коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, а також з інших не заборонених законодавством України джерел [7]. Проблемним аспектом наразі є не стільки нестача коштів, скільки ймовірність їх нецільового використання. Схиляємося до думки, що цілком можливим є розпорощення ресурсів та зусиль. Навіть за умови розподілення виділених коштів між командуванням, регіональними управліннями й усіма бригадами і батальйонами сил територіальної оборони, існуватиме ймовірність того, що бажаного результату не буде досягнуто.

Хотілося б також сказати, що не останнє місце займає взаємодія та координація між суб'єктами територіальної оборони. Експерти зазначають, що до головних причин, що згубно впливають на процес формування воєнної організації, слід відносити наступні:

- наявність певних правових розбіжностей в українському законодавстві, що породжують плутанину під час визначення функцій, завдань та повноважень структурних ланок;
- незадовільна координація та взаємоузгодженість дій компонентів системи оборони;
- недостатньо чітке управління в сфері оборони [8].

Така взаємодія повинна бути зосереджена на реалізації заходів із підготовки та ведення територіальної оборони. Водночас підготовка територіальної оборони є складовою частиною підготовки держави до оборони та є важливою не тільки в воєнний час, а й у мирний період [6].

Висновки. Отже, підрозділи територіальної оборони формуються з метою виконання завдань щодо оборони населених пунктів, важливих місцевих і військових об'єктів, районів територій у загальній системі оборони ЗСУ. Вони мають бути забезпечені необхідним озброєнням, технікою. Та ситуація, в якій опинилась Україна, потребує нових методів та підходів до підготовки особового складу «силових» структур, як у складі підрозділів, так і в самостійній діяльності. Вищезазначене дозволяє реально окреслити коло надзвичайно важливих першочергових проблемних питань, які підлягають нагальному вирішенню, а також дозволяє утвердитися в тому, що удосконалення системи спеціальної підготовки частин (підрозділів) територіальної оборони в повній мірі сприятиме розвитку боєздатності сектору безпеки і оборони в цілому. Створення територіальної оборони має важливе значення для захисту України від російської агресії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стратегія воєнної безпеки України, Указ Президента України № 121/2021 від 25.03.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n15>.
2. В областях створюються батальйони територіальної оборони. Міністерство оборони України. 30.04.2014 р. URL: <http://www.mil.gov.ua/news/2014/04/30/v-oblastyah-stvoryuyutsya-bataljoni-teritorialnoi-oboroni/>
3. В Україні створюються батальйони територіальної оборони. Прес-служба Президента України. 30.04.2014 р. URL: <http://www.president.gov.ua/news/30325.html>
4. Про оборону України: Закон України від 1992. № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>. (дата звернення: 27.05.2022).
5. Нормативно-правовий акт Республіки Польща. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/> (дата звернення: 27.05.2022).
6. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник. К. : НАВСУ, 1999. 702 с.
7. Про основи національного спротиву : Закон України від 19.02.2022 № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення 27.05.2022).

M. Loginova. Some aspects of formation of territorial defense bodies as a factor of countering the Russian threat. – Article.

Summary. *The issues of development of territorial defense, organization of the resistance movement and appropriate preparation of citizens for national resistance need additional study and appropriate legal regulation. Involving the entire population of Ukraine in the protection of their homeland, their land, their family is an integral part of the comprehensive defense of the state. The main opportunities for involving civil society institutions in solving the problem of national security have been identified.*

Key words: *national security, territorial defense, national resistance, weapons, financing, headquarters, full-scale invasion, security, defense.*

М. В. Логинова. Некоторые аспекты формирования органов территориальной обороны как фактора противодействия российской угрозе. – Статья.

Аннотация. *Вопросы развития территориальной обороны, организации движения сопротивления и подготовки граждан к национальному сопротивлению требуют дополнительного изучения и соответствующего правового урегулирования. Вовлечение всего населения Украины в защиту родной земли, своего края, своей семьи является неотъемлемой составляющей всеобъемлющей обороны государства. Установлены основные возможности привлечения институтов гражданского общества к решению проблемы обеспечения национальной безопасности.*

Ключевые слова: *национальная безопасность, территориальная оборона, национальное сопротивление, оружие, финансирование, штаб, полномасштабное вторжение, безопасность, оборона.*

УДК 343.1

О. О. Нагорна
старший лейтенант поліції,
старший викладач кафедри цивільного права та процесу
факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
м. Дніпро, Україна

ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ З ЛАВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Анотація. *У статті здійснено аналіз чинного законодавства що регулює питання звільнення зі служби в Національній поліції України. Встановлено та наведено підстави для звільнення та їх характерні особливості.*

Ключові слова: *поліція, звільнення, підстави, проходження служби.*

Вступ. Незважаючи на те, що відповідно до Закону України «Про державну службу», поліцейські є державними службовцями, однак регулювання їх професійної та службової діяльності здійснюється з урахуванням відповідних характерних особливостей. Проходження служби в лавах Національної поліції України характеризується великою кількістю специфічних рис на кожному етапі професійної діяльності починаючи зі вступу на службу, закінчуючи звільненням. Це в першу чергу пов'язано з існуванням великої законодавчої бази, яка регулює службу в поліції. Таким чином на поліцейських у ході проходження служби поширюється дія Закону України «Про національну поліцію», Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України», Закону України «Про державну службу», Кодексу законів про працю України та чисельної кількості відомчих нормативно-правових актів.

Мета дослідження. Аналіз чинного законодавства, що регулює питання проходження служби в Національній поліції та встановлення підстав звільнення зі служби, їх характерних умов та особливостей.

Виклад основного матеріалу. Питання підстав звільнення з лав Національної поліції України має своє законодавче закріплення у нормах статті 77 Закону України «Про Національну поліцію». У відповідності до чинників, що зумовлюють звільнення їх можна умовно поділити на три групи.

Таким чином всі підстави звільнення з Національної поліції України поділяються на:

1. Ті, що зумовлені власним рішенням та бажанням поліцейського та залежать від його волі:

- за власним бажанням;
- через набуття особою громадянства чи підданства іншої держави;
- з підстав переходу у передбаченому законом порядку на службу чи роботу до інших відомств чи міністерств.

2. Ті, що спричинені внаслідок факторів, не пов'язаних із волею поліцейського:

- через завершення строку дії контракту на службу в поліції;
- у зв'язку із хворобою, що перешкоджає подальшій службі, у випадку винесення рішення відповідною медичною комісією;

– у випадку досягнення граничного допустимого віку служби в національній поліції;

– через скорочення штату працівників чи у зв'язку проведенням організаційних заходів.

3. Ті, що з'являються як наслідок порушення норм чинного законодавства, що регулює питання проходження служби в поліції, а також законодавства що регулює питання кримінальної та адміністративної відповідальності, а також законодавство стосовно протидії корупції в Україні:

– через накладення на працівника дисциплінарного стягнення у вигляді звільнення зі служби у зв'язку із скоєнням ним дисциплінарного проступку;

– через наявність факту безпосереднього прямого підпорядкування особі, що підпадає під категорію близької особи;

– при існуванні реального або потенційного конфлікту інтересів, за умови, що проблема не може бути вирішена будь-яким іншим способом та носить постійну форму;

– у зв'язку з набранням законної сили рішенням суду стосовно притягнення працівника поліції до відповідальності за адміністративне корупційне правопорушення чи кримінальне правопорушення [1].

До першої категорії підстав перш за все слід віднести звільнення зі служби в Національній поліції *за власним бажанням*. Вона є найбільш простою серед усіх, оскільки являє собою результат вільного волевиявлення особи, що проходить службу, результатом якого є розірвання контракту та залишення нею лав Національної поліції.

Наступною підставою є *набуття особою, що проходить службу в Національній поліції громадянства іншої держави*. Це питання врегульовано власне вже у поняттях «державний службовець» та «поліцейський», які подані у Законах України «Про державну службу» та «Про Національну поліцію» відповідно. Згідно з ними основним критерієм, що першу чергу встановлюється для зарахування на відповідну посаду в органах державної влади є громадянство України [1; 2]. У зв'язку з тим, що в нашій державі діє принцип єдиного громадянства, то набуття громадянства іншої країни є підставою втрати громадянства України й як наслідок можливості проходити службу в органах державної влади та відповідно у Національній поліції України [3].

Третьою підставою звільнення, яка також є результатом вільного волевиявлення особи є її перехід у встановленому порядку на роботу до інших міністерств чи відомств (організацій). У даному випадку законодавець розглядає саме звільнення з займаних посад у зв'язку із проходженням навчання поліцейськими у якості курсантів чи слухачів денної форми навчання у відомчих вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, а також відкомандирування працівників поліції до органів державної влади чи місцевого самоврядування для постійного виконання спеціальних повноважень, що перешкоджають службі в поліції. Крім того під цією підставою можна розглядати перехід працівника поліції на службу до інших відомств МВС України таких, як Національна гвардія, Державна служба з надзвичайних ситуацій тощо.

При прийнятті на службу в поліції, так як й на будь яку іншу роботу відповідно до законодавства про працю, має місце обов'язкове укладення контракту. Тому його закінчення є однією з підстав звільнення з поліції. За загальними правилами контракт укладається [4]:

– з особами, які уперше зараховані на службу в поліції на посади молодшого складу контракт укладається на два роки, одноразово та без можливості продовження;

– із вступниками до вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання, які вперше прийняті до лав Національної поліції контракт укладається на період навчання;

– із керівниками структурних підрозділів територіальних підрозділів, закладів та установ, а також заступниками керівників територіальних підрозділів контракт укладається строком на три роки із правом продовження на той самий строк;

– з керівниками територіальних підрозділів, установ, організацій, ректорами ВНЗ зі специфічними умовами навчання та заступниками керівника поліції контракт укладається на чотири роки з правом одноразового продовження на такий самий термін;

– особа, що призначена на посаду керівника поліції укладає контракт на п'ятирічний термін із правом продовження на такий самий строк, але не більше одного разу [1].

Через специфіку професійної діяльності до працівників поліції встановлені спеціальні вимоги стосовно рівня їх показників здоров'я. Для їх контролю працівники кожного року повинні проходити комплексний медичний огляд. У випадку встановлення можливої невідповідності стану здоров'я поліцейського встановленим законодавством вимогам, він направляється на спеціалізовану медичну комісію до відомчого закладу охорони здоров'я й у разі підтвердження факту невідповідності він звільняється зі служби в поліції.

У зв'язку із динамікою служби в поліції на законодавчому рівні встановлено граничний допустимий вік перебування на посадах поліцейського. Таким чином для громадян, які проходять службу у лавах молодшого складу поліції мають право перебувати на службі до досягнення ними 55-річного віку. Особи офіцерського складу допускаються до виконання їх обов'язків до досягнення ними:

- при званні від молодшого лейтенанта до підполковника – 55 років;
- для полковників та генералів поліції будь-якого рангу – 60 років.

Однак законодавець встановлює можливість проходження служби понад граничний допустимий вік терміном не більше 5 років, у випадку високого рівня професійних, ділових, моральних та особистих якостей поліцейського [1].

У випадку, коли особа перебуває на посаді, яка підлягає скороченню, це може стати підставою для звільнення з поліції. Однак це допускається за відповідних умов. Перш за все поліцейського повинні попередити про можливе скорочення займаної посади щонайменше за два місяці та запропонувати йому інше місце взявши до уваги його професійний досвід, морально-ділові якості, а також попередню займану посаду. Звільнення буде законним лише у випадку, коли поліцейського неможливо буде перевести на іншу посаду чи якщо він відмовляється від запропонованої посади.

Відповідно до чинного законодавства до працівників поліції може бути застосовано значно ширше коло дисциплінарних стягнень ніж до звичайних працівників. Таким чином найсуворішим з них є звільнення зі служби в Національній поліції. Для реалізації даної процедури призначається службове розслідування, за результатами встановлюється чи дійсно поліцейський вчинив дисциплінарний проступок, та чи відповідає він суворості дисциплінарного стягнення у вигляді звільнення з поліції [5].

З метою недопущення корупційних випадків особа, що перебуває у безпосередньому прямому підпорядкуванні близькій особі має бути звільнена зі служби в поліції, якщо вирішити це питання неможливо переводом на іншу посаду, до іншого територіального органу та будь-яким іншим законним способом.

Новелою законодавства, що регулює службу у поліції є підстава звільнення через існування реального чи потенційного конфлікту інтересів, що носить постійну форму та не може бути вирішений будь-яким іншим методом. Дана норма введена у відповідності законодавства щодо запобігання корупції. Для її повноцінного розуміння необхідно проаналізувати дефініцію конфлікту інтересів у його двох формах. Таким чином. Під реальним конфліктом інтересів розуміють розбіжність між особистими інтересами особи та її професійними службовими повноваженнями та обов'язками, що впливає на правомірність прийнятих нею рішень чи законність її діянь у ході службової діяльності. Потенційний конфлікт інтересів охоплює у себе поняття реального конфлікту інтересів з поправкою на те, що на даний момент він не перешкоджає об'єктивності професійної діяльності, однак він реально існує та у майбутньому може бути реалізований [6].

У випадку встановлення факту скоєння працівником поліції адміністративного правопорушення пов'язаного з корупцією чи кримінального правопорушення, та набрання законної сили вироку суду по цьому факту, дана особа має бути обов'язково звільнена зі служби в Національній поліції. Слід зазначити, що протягом проведення досудового розслідування та подальших стадій адміністративного та кримінального процесу до винесення вироку та набрання ним законної сили, особа не звільняється зі служби, а лише тимчасово відстороняється від займаної посади.

Останньою підставою, яка встановлена Законом України «Про Національну поліцію» є звільнення у зв'язку з службовою невідповідністю. На нашу думку, вона є комплексною підставою та залежить як від волі суб'єкта, тобто поліцейського, так й від загальних фонових чинників. Таким чином службова невідповідність встановлюється у ході атестації працівників, яка охоплює перевірку показників

виконання службових обов'язків, результати професійної діяльності, рівень теоретичних та практичних навичок, особисті ділові якості, наявні стягнення та заохочення, результати тестувань та за наявності необхідності проходження поліграфа. У випадку не відповідності необхідних вимог особа може бути звільнена за службовою невідповідністю [7].

Висновок. У ході аналізу законодавства України було здійснено аналіз підстав звільнення зі служби в національній поліції, встановлено їх сутність та особливості. Крім того, слід зазначити, що будь яке законодавство носить динамічний характер та виражає загальний рівень ситуації у країні. У зв'язку із цим ми не виключаємо можливе поповнення існуючого переліку новими підставами для забезпечення реалій сучасного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення 27.04.2022 року)
2. Закон України «Про державну службу» від 20.05.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення 26.05.2022 року)
3. Закон України «Про громадянство України» від 18.01.2001 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> (дата звернення 20.05.2022 року)
4. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 26.05.2022 року)
5. Закон України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15.03.2018 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text> (дата звернення 25.05.2022 року)
6. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення 02.05.2022 року)
7. Іншин М.І. Підстави звільнення зі служби в поліції: Наукова стаття, Науковий вісник публічного та приватного права Випуск 1-1, 2016 р. С. 138–142.

O. Nahorna. Grounds for dismissal from the ranks of the National Police of Ukraine. – Article.

Summary. The article analyzes the current legislation governing the issue of dismissal from the National Police of Ukraine. The grounds for dismissal and their characteristics are established and given.

Key words: police, dismissal, grounds, service.

E. A. Nagornaya. Основания для увольнения из рядов Национальной полиции Украины. – Статья.

Аннотация. В статье проведен анализ действующего законодательства регулирующего вопросы увольнения со службы в Национальной полиции Украины. Установлено и приведены основания для увольнения и их характерные особенности.

Ключевые слова: полиция, увольнение, основания, прохождения службы.

УДК 342

А. І. Остапенко

*старший науковий співробітник науково-дослідного відділу
проблем військового законодавства*

Центру воєнно-стратегічних досліджень

Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського

м. Київ, Україна

ВВЕДЕННЯ ВОЄННОГО СТАНУ: «РОБОТА НАД ПОМИЛКАМИ»

Анотація. У статті аналізуються положення нормативних-правових актів, у яких закріплено підстави та порядок введення правового режиму воєнного стану в умовах здійснення Російською Федерацією збройної агресії проти України. Здійснюється історичний аналіз правової регламентації подій, пов'язаних із ескалацією збройного конфлікту Російською Федерацією протягом восьми років. Розглядається наявність правової невизначеності

щодо прийняття рішення органами державної влади з питань введення воєнного стану через закріплення норм, що надають їх діям дискреційних повноважень. Конститується факт одночасної дії в державі трьох правових режимів: воєнного стану, надзвичайного стану та особливого правового режиму, встановленого Законом України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях».

Ключові слова: воєнний стан, надзвичайний стан, особливий правовий режим, збройна агресія.

З початку російської збройної агресії в Україні точилася дискусія – як юридично оцінити зазначені події. Дуже швидко сформувався і вкоренився міф, що війна називається «війною» лише тоді, коли одна зі сторін збройного конфлікту її формально оголосила. Ускладнювала цю дискусію офіційна назва «анти-терористична операція», яку декілька років використовувала українська держава стосовно міжнародного збройного конфлікту на сході України [1].

Слід нагадати, що «збройна агресія» проти України в розумінні міжнародного права, відповідно до положень Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної асамблеї ООН «Визначення агресії» від 14 грудня 1974 року, почалася не 24 лютого 2022 року, а ще 19 лютого 2014 року, на чому неодноразово наголошували у своїх публікаціях експерти у сфері права. Зокрема, экс-суддя Конституційного суду України В.І. Шишкін зазначав, що умови для введення воєнного стану в країні мають місце в Україні ще з весни 2014 року, тобто з початку інтервенції військ Російської Федерації (далі – РФ) з подальшою анексією таких адміністративно-територіальних одиниць України, як Автономна Республіка Крим та місто Севастополь, і продовжують мати місце у фронтових бойових діях у Донецькій і Луганських областях [2, с. 218]. Також з існуванням нормативних підстав для введення в Україні воєнного або надзвичайного стану, тобто про фактичне його існування, погоджуються судді Конституційного Суду України М.І. Мельник [3], І.Д. Сліденко, які вказують на неможливість внесення змін до Конституції України в умовах воєнного стану [4]. Крім того, цілий ряд постанов Верховного Суду України, ухвалених у 2018 році, встановлюють юридичні факти вимушеного переселення осіб з окупованої території Луганської та Донецької областей внаслідок збройної агресії РФ проти України та окупації РФ частини Луганської та Донецької області України [5].

Широкого розголосу набули сміливі для того часу коментарі експерта-кримінолога Г.В. Маляр, яка на сьогодні займає посаду заступника Міністра оборони України, що наслідком помилкової офіційної юридичної оцінки збройної агресії стало притягнення до кримінальної відповідальності тисяч осіб з хибною кваліфікацією злочинних дій, а саме – як за терористичні злочини. В свою чергу, так звані «ЛНР» та «ДНР» – це не терористичні організації, а не передбачені законом воєнізовані формування, під відповідальним командуванням, які ведуть бойові дії та контролюють частину території України за прямим сприянням з боку Росії [1].

Українське законодавство дає чітке визначення терміну «збройної агресії»: застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України. Збройною агресією проти України вважається будь-яка з таких дій, зокрема:

- вторгнення або напад збройних сил іншої держави або групи держав на територію України, а також окупація або анексія частини території України;
- засилання іншою державою або від її імені озброєних груп регулярних або нерегулярних сил, що вчиняють акти застосування збройної сили проти України, які мають настільки серйозний характер, що це рівнозначно переліченим в абзацах п'ятому – сьомому цієї статті діям, у тому числі значна участь третьої держави у таких діях;
- дії іншої держави (держав), яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження третьої держави, використовувалася цією третьою державою (державами) для вчинення дій, зазначених в абзацах п'ятому – восьмому цієї статті [6].

Таким чином, нормативної бази України було достатньо аби одразу, ще у 2014 році, дати точну юридичну оцінку подіям в країні.

У цьому ж контексті слушним є твердження В.І. Шишкіна, що «унаслідок неналежного виконання інституціями – носіями державної влади їх конституційних обов'язків країна та її суспільство перебувають у стані підміни явищ і понять. Має місце викривлене правове регулювання виниклих відносин, що містить у собі загрози для: держави як суб'єкта міжнародного права; правового статусу громадян і набуття ними відповідних прав; належного функціонування державного владного механізму тощо» [7, с. 130].

В подальшому, у 2018 році, антитерористична операція завершується і набуває чинності Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», в якому агресію нарешті було названо агресією і закріплено це визнання: «РФ чинить злочин агресії проти України та здійснює тимчасову окупацію частини її території за допомогою збройних формувань РФ, що складаються з регулярних з'єднань і підрозділів, підпорядкованих Міністерству оборони РФ, підрозділів та спеціальних формувань, підпорядкованих іншим силовим відомствам РФ, їхніх радників, інструкторів та іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих РФ, а також за допомогою окупаційної адміністрації РФ, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та підконтрольні РФ самопроголошені органи, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України» [8].

Прийняття вищезазначеного закону фактично запровадило в країні дію особливого правового режиму на територіях Луганської і Донецької областей. Водночас, положення Конституції України визначають можливість встановлення в державі лише двох особливих правових режимів (надзвичайний або воєнний стан), а також наділяють Президента України повноваженнями щодо прийняття відповідних рішень для їх запровадження, та як наслідок переведення управління державними інституціями від звичайного стану функціонування суспільства та держави на функціонування в умовах особливих правових режимів. Підводячи підсумок, можна стверджувати, що даний закон декоративно вирішив питання завершення антитерористичної операції та «узаконив» віттягування моменту оголошення воєнного стану.

Процедура та підстави оголошення у країні воєнного стану регулюється Конституцією України [9], Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [10], Законом України «Про оборону України» [6], норми яких передбачають його введення у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності.

Воєнний стан – це не оголошення війни і не декларування наміру воювати з будь-якою державою, воєнний стан – відповідь на існуючу загрозу суверенітету і територіальній цілісності та на агресію, яка триває проти України. Якщо ж ми не вводимо воєнний стан – ми де факто визнаємо, що «збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності», згаданих в статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», не існує [11].

Важливо зазначити, що відповідно до вимог Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» [12] пропозиції щодо введення в країні воєнного чи надзвичайного стану подаються Президенту України РНБО, а рішення РНБО приймаються не менш як двома третинами голосів її членів. Указ Президента України про введення воєнного чи надзвичайного стану підлягає затвердженню Верховною Радою України, згідно Конституції України [9]. Отже, в залежності від кількості голосів членів РНБО та думки Верховної Ради України, рішення Президента України з цього питання не завжди є вирішальним при ухваленні рішень членами РНБО щодо необхідності введення певних правових режимів та має політичне підґрунтя. Так, прикладом може слугувати не підтримана членами РНБО та представниками фракцій ВРУ за аналогічних обставин думка Президента України на засіданні РНБО 28 лютого 2014 року щодо введення в державі воєнного стану під час здійснення окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополь [13].

З наведеного можна зробити висновок, що встановлення факту збройної агресії РФ та окупації частини Донецької і Луганської області належить виключно до компетенції РНБО, Верховної Ради України та Президента України, які відповідно до норм законодавства мають широкі дискреційні повноваження.

Під дискреційними повноваженнями слід розуміти повноваження, які адміністративний орган, приймаючи рішення, може здійснювати з певною свободою розсуду, тобто, коли такий орган може обирати з кількох юридично допустимих рішень те, яке він вважає найкращим за даних обставин (Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R(80)2 стосовно здійснення адміністративними органами влади дискреційних повноважень, прийняті Комітетом Міністрів 11 березня 1980 року на 316-й нараді).

Питання дискреції Президента України щодо прийняття рішення про введення воєнного стану були досліджені Вищим адміністративним судом України у 2016 році під час розгляду справи № 800/84/16 (800/130/15). Колегія суддів зазначила, що дане повноваження належить до числа дискреційних, прийняттю таких рішень обов'язково передують виконання Президентом України встановленого законом порядку реалізації наданих йому повноважень і тільки за умов настання визначених у Конституції та законах України обставин, у тому числі попереднього розгляду цього питання на засіданні РНБО.

При цьому, приймаючи рішення, Президент України діє в інтересах і від імені всієї держави, зобов'язаний дотримуватись необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для особи, суспільства та держави в цілому [14].

З метою реалізації заздалегідь розробленого плану щодо порушення територіальної цілісності України, 21 лютого 2022 року керівництвом РФ на позачерговому засіданні Ради Безпеки визнано незалежність самопроголошених «ЛНР» і «ДНР» та прийнято рішення щодо введення на тимчасово окуповані території Донецької та Луганської областей підрозділів збройних сил РФ [15; 16]. 22 лютого 2022 року Президент РФ заявив, що Мінські домовленості більше не діють, а того ж дня Рада Федерації РФ одногосно надала президентові згоду на використання збройних сил РФ за кордоном (без уточнення країни й території, але фактично – в Україні) [17].

На тлі існуючих загроз для державного суверенітету і територіальної цілісності України, у лютому 2022 року, коли точили дискусії щодо необхідності введення воєнного стану, РНБО України у відповідь на прийняття відповідних нормативних актів РФ пропонує Президенту України ввести надзвичайний стан, що 23 лютого 2022 було реалізовано відповідним Указом – введено надзвичайний стан на території визначених областей на строк 30 днів [18]. З чим пов'язана мета прийняття такого рішення, з надією уникнення повномасштабного вторгнення, захистом бізнесу, зберіганням спокою серед населення чи з інших причин, залишається темою для дискусій в політичній площині.

Загострення конфлікту у формі повномасштабного вторгнення збройних сил РФ на територію України, яке відбулося на світанку 24 лютого 2022 року, стало беззастережною умовою для введення в Україні саме воєнного стану, що було реалізовано в указі Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022 [19].

Станом на 24 лютого 2022 року підтвердженням фактом залишається одночасна дія в нашій державі трьох особливих правових режимів (двох конституційних і одного, встановленого законом): воєнного стану, надзвичайного стану (до закінчення його дії, строк 30 діб) та особливого правового режиму, встановленого Законом України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» (закон втратив чинність на підставі прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» від 21 квітня 2022 року № 2217-IX [20]).

Прийняття рішення про введення воєнного стану розставило всі крапки над «і» та стало законною підставою для надання необхідних повноважень відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування для відвернення загрози, відсічі збройної агресії РФ та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мальяр Г. Тероризм чи війна. *Українська правда*: електронний ресурс URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2014/06/16/7029138>.
2. Шишкін В. Конституційні основи правового реагування органів державної влади на акти воєнної агресії. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 4–5. С. 248.
3. Мельник М.І. Окрема думка судді Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 26–27.
4. Сліденко І.Д. Окрема думка судді Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 5. С. 34–35.
5. Постанови Верховного Суду України. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80519617>.
6. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.
7. Шишкін В. Конституційні зобов'язання носіїв державної влади щодо реагування на акти воєнної агресії. *Конституція і конституційні зміни в Україні: збірник, присвячений пам'яті Віктора Мусіяки* / Центр Разумкова; відп. ред. А. Рачок, Ю. Якименко; упоряд. П. Стецюк. Київ: Заповіт, 2020. 300 с.
8. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій і Луганській областях: Закон України від 18 січня 2018 року № 2268-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>.
9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996 р. № 30. Ст. 141.

10. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389- VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>.
11. Задорожній О. Різниця між станом війни і воєнним станом. URL: <https://uainfo.org/blognews/384329-rznicya-mzh-stanom-vyni-voennim-stanom.html>.
12. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 5 березня 1998 року № 183/98-ВР. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text>.
13. РНБО оприлюднила стенограму першого засідання після анексії Криму (документ). URL: https://lb.ua/news/2016/02/22/328532_snbo_obnarodoval_stenogrammu.html.
14. Постанова Вищого адміністративного суду України від 23.02.2016 у справі № 800/84/16(800/130/15). URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/56155609>.
15. Указ Президента РФ от 21.02.2022 № 71 «О признании Донецкой Народной Республики». URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202202220002>.
16. Указ Президента РФ от 21.02.2022 № 72 «О признании Луганской Народной Республики». URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202202220001>.
17. Постановление Совета Федерации Федерального собрания РФ «Об использовании Вооруженных Сил РФ за пределами территории РФ». URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202202240001>.
18. Про введення надзвичайного стану в окремих регіонах України : Указ Президента України від 23 лютого 2022 року № 63/2022. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/632022-41393>.
19. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
20. Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України : Закон України від 21 квітня 2022 року № 2217-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#n173>.

A. Ostapenko. Imposition of martial law: «correction of errors». – Article.

Summary. *The article analyzes the provisions of regulatory and legal acts, which include the grounds and procedure for imposing martial law under conditions of the armed aggression of Russian Federation against Ukraine. A historical analysis of the legal regulation of events related to the escalation of the armed conflict by the Russian Federation for eight years. The article reviews the existence of legal uncertainty regarding the decision-making of public authorities on the imposition of martial law through the consolidation of norms that give their actions discretionary powers. The fact of simultaneous action of three legal regimes in the state is acknowledged: martial law, state of emergency and special legal regime established by the Law of Ukraine «On Peculiarities of State Policy to Ensure State Sovereignty of Ukraine in Temporarily Occupied Territories in Donetsk and Luhansk Regions».*

Key words: *martial law, state of emergency, special legal regime, armed aggression.*

A. И. Остапенко. Введение военного положения: работа над ошибками. – Статья.

Аннотация. *В статье анализируются положения нормативно-правовых актов, в которых закреплены основания и порядок введения правового режима военного положения в условиях осуществления Российской Федерацией вооруженной агрессии против Украины. Проводится исторический обзор правовой регламентации событий, связанных с эскалацией вооруженного конфликта Российской Федерацией в течение восьми лет. Рассматривается наличие правовой неопределенности принятия решений органами государственной власти по вопросам введения военного положения путем закрепления норм, предоставляющих их полномочиям дискреционный характер. Констатируется факт одновременного действия в государстве нескольких правовых режимов: военного положения, чрезвычайного положения и особого правового режима, установленного Законом Украины «Об особенностях государственной политики по обеспечению государственного суверенитета Украины на временно оккупированных территориях в Донецкой и Луганской областях».*

Ключевые слова: *военное положение, чрезвычайное положение особый правовой режим, вооруженная агрессия.*

І. С. Пономаренко

аспірант відділу аспірантури і докторантури
Національна академія Служби безпеки України
м. Київ, Україна

А. М. Гуз

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри організації з обмеженим доступом ННІБ СК
Національна академія Служби безпеки України
м. Київ, Україна

МІЖНАРОДНА ТА ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА ВПРОВАДЖЕННЯ МЕДИЧНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ

Анотація. У статті проаналізовано тенденції щодо упровадження вітчизняних та міжнародних медичних інформаційних систем. Визначено основні нормативно-правові акти, які регламентують роботу у даному напрямі, включаючи технічний захист медичної інформації. Теоретично обґрунтовано, що упровадження та розвиток медичних інформаційних систем сприятиме: забезпеченню доступності медичних послуг та підвищенню якості лікувально-діагностичного процесу для населення; оптимізації діяльності для медичних фахівців; ефективному використанню трудових та економічних ресурсів для медичних закладів; розробленню та введенню стандартів для створення, зберігання та обміну медичними даними для державних установ; розробленню нових рішень у галузі медицини на підставі досліджень електронних медичних архівів для науковців. Розглянуто позитивний досвід застосування електронних медичних систем Сполучених Штатів Америки, Великобританії, Естонії, Південної Кореї, Японії.

Обґрунтовано, що впровадження МІС – своєрідний ризик, так як медична інформація може опинитися у вільному доступі через кібератаку, навмисний злив чи помилки лікарів або самих медичних сервісів. Констатовано, що наразі в усьому світі прослідковується тенденція до суттєвого збільшення кількості кібератак на критичну інформаційну інфраструктуру, до якої належать й установи медичного сектору. Досліджено результати проведених Секретаріатом уповноваженого перевірок ДП «Електронне здоров'я», МІС, закладів охорони здоров'я в Україні про дотримання права на приватність. Визначено основні проблемні питання інформатизації у сфері охорони здоров'я України: недостатній рівень комп'ютерної грамотності медичних працівників та відсутність ІТ відділу в медичних закладах; технічні характеристики комп'ютерного обладнання у переважній більшості не відповідають встановленим вимогам; мають місце непоодинокі випадки, коли медичний заклад встановлює медичну інформаційну систему, функціонал якої не відповідає встановленим стандартам, які працюють у всьому світі. Надано пропозиції щодо покращення ефективності роботи у даному напрямі.

Ключові слова: інформатизація, реформування, медична сфера, медичні інформаційні системи, програмний продукт, міжнародне співробітництво.

Вступ. Державна політика України щодо інформатизації системи охорони здоров'я, а також запровадження нових інформаційних технологій наразі спрямовані на прискорення входження до інформаційного простору міжнародного співтовариства з метою підняття її на сучасний рівень [1, с. 16]. Упродовж останніх років медичні інформаційні системи поступово зайняли центральне місце в організації охорони здоров'я, що цілком узгоджується з тенденцією інформатизації всіх галузей економіки. І незважаючи на певні досягнення у даному напрямі, є низка проблемних питань.

Саме тому **метою статті** є аналіз проблематики впровадження та роботи вітчизняних та міжнародних медичних інформаційних систем, включаючи дослідження нормативно-правових аспектів та технічного захисту інформації у даному напрямі.

Питання щодо інформатизації у сфері охорони здоров'я досліджували такі науковці як А. Баранов, І. Березовська, Я. Дубовой, О. Задерейко, М. Edmunds, Н. Логінова, Л. Куперштейн, М. Park, Ю. Прокоп, S. Руц, І. Сенюга, Р. Стефанчук, С. Стеценко, К. Takabayashi, Х. Терешко, R. Tuckson, Ю. Триус, О. Трофименко, М. Hodgkins, Я. Ясінська та інші. Разом з тим, наразі залишаються актуальними питання як щодо подальшого впровадження медичних інформаційних систем у сферу охорони здоров'я, так і забезпечення захисту медичної інформації відповідно до міжнародних стандартів.

Результати дослідження. Медична інформаційна система (МІС) – це спеціалізоване програмне забезпечення, розроблене спеціально для системи охорони здоров'я. Це система автоматизації документообігу для медичних закладів, у якій об'єднані система прийняття медичних рішень, електронні медичні картки, моніторинг стану пацієнта (з діагностичного обладнання), фінансова та адміністративна інформація тощо. МІС відрізняється від інформаційних систем для інших філій тим, що одночасно зберігає та обробляє особисту, демографічну та медичну інформацію пацієнта. Варто звернути увагу на те, що МІС забезпечує необхідний медичній установі функціонал для взаємодії з eHealth та Національною службою здоров'я України. Але можливості такої системи не обмежуються лише цими функціями. Як правило, розробники МІС надають повний набір можливостей для автоматизації різних процесів у медичному закладі: автоматизація роботи реєстратури (упорядкування та спрощення процедури реєстрації пацієнтів), систематизація інформації про пацієнтів закладу, медичні служби та персонал, керування матеріальним фондом лікувальної установи, чергою на місця у стаціонарі, відслідковування руху лікарських засобів на складі та між відділеннями, оптимізація роботи лабораторій та діагностичних кабінетів, організація оперативної передачі даних про результати досліджень фахівцям в автоматичному режимі, збір статистики, підготовка звітів та аналітичних довідок.

Слід зазначити, що наразі в Україні працює багато компаній, які розробляють медичні інформаційні системи, деякі спеціалізуються на таких послугах, переважно для приватних медичних закладів, уже понад 15 років. Технічні вимоги до електронної медичної інформаційної системи для її підключення до центральної бази даних електронної системи охорони здоров'я, затверджені наказом Національної служби здоров'я України від 05.11.2021 № 527 «Про внесення змін наказу Національної служби здоров'я України від 06.02.2019 № 28» [2].

На думку деяких науковців (Tuckson R.V., Edmunds M., Hodgkins M.L.), саме упровадження та розвиток інформаційних технологій, у тому числі і медичних інформаційних систем, у медичну сферу сприятиме: забезпеченню доступності медичних послуг та підвищенню якості лікувально-діагностичного процесу для населення; оптимізації діяльності для медичних фахівців; ефективному використанню трудових та економічних ресурсів для медичних закладів; розробленню та введенню стандартів для створення, зберігання та обміну медичними даними для державних установ; розробленню нових рішень у галузі медицини на підставі досліджень електронних медичних архівів для науковців [3, с. 1589].

Розроблення та впровадження новітніх рішень у цифровій медицині підтримується масштабними проектами Європейського Союзу. Зазначимо, що у 2015 році прийнято програму стратегічного розвитку «Єдиний цифровий ринок», метою якої є забезпечення відкритого та, головне, безпечного цифрового середовища. У рамках медичної діяльності ця програма спрямована на реалізацію безпечного доступу та транскордонного обміну медичними даними, персоналізованої медицини, орієнтоване на пацієнта медичне обслуговування тощо. Інші програми розвитку електронної охорони здоров'я в Європейському Союзі включають «Third EU Health Programme» (2014-2020 pp.), «Horizon 2020» та «Structural and Investment funds» [4]. У більшості країн світу, навіть у деяких бідних країнах, медичні інформаційні системи складаються і з п'яти модулів: реєстрації пацієнта; амбулаторного менеджменту; виставлення рахунків та оброблення інформації щодо страхування пацієнта; сервісний модуль; безпековий модуль, що забезпечує контроль доступу до інформації пацієнта. Це базові модулі МІС, які повинні працювати у кожному медичному закладі. Для прикладу, у Великобританії базові модулі для МІС закуповує для лікарень держава, а додаткові послуги кожен медичний заклад докуповує самостійно.

Сполучені Штати Америки (США) є країною з найбільшими витратами на охорону здоров'я та лідером з інформатизації медичних послуг. У 2009 році Конгрес США ухвалив закон «The American Recovery and Reinvestment Act of 2009 (ARRA)» щодо упровадження електронних медичних систем. Документом передбачено, що медичні установи повинні або найняти штат фахівців з інформаційних технологій для розробки та супроводу власних медичних інформаційних систем та мереж, або ж вибрати та придбати програмний продукт.

Великобританію також вважають лідером інформатизації медичної діяльності. Разом з тим, «... ринок цифрових медичних систем Великобританії становить відносно низьку частку світового ринку та залишається фрагментованим» [5].

У Південній Кореї МІС використовуються уже понад 15 років понад 3500 регіональних закладів. Щоденно кількість звернень до системи в день складає понад 154 000. Подальша стратегія даної країни у даному напрямі направлена на подальший розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури, а також захист відповідних медичних даних [6, с. 322]. Вартим уваги є і те, що МІС Кореї використовуються

у Саудівській Аравії, в Об'єднаних Арабських Еміратах та на Філіппінах. Інформаційна система Міжнародного медичного центру в Монголії також була розроблена корейською компанією ВІТ, яка наразі розробляє національну МІС Іраку [7, с. 161].

У Японії електронні системи надання медичних послуг переважно регіонального характеру. Упровадження МІС здійснюється наступним чином: у великих медичних закладах – у 62,7% , середніх – у 21,7%, малих – у 9,1% [8, с. 179].

Як бачимо, переваги подальшої «мобілізації» охорони здоров'я очевидні: з одного боку більш доступні медичні послуги для пацієнтів, з іншого – всебічна технічна та консультативна підтримка, і, як наслідок, покращення якості медичного обслуговування.

Разом з тим впровадження МІС – своєрідний ризик, так як медична інформація може опинитися у вільному доступі через кібератаку, навмисний злив чи помилки лікарів або самих медичних сервісів.

Наразі в усьому світі прослідковується тенденція до суттєвого збільшення кількості кібератак на критичну інформаційну інфраструктуру, до якої належать й установи медичного сектору. Для прикладу, у вересні 2020 року в Сполучених Штатах Америки (США) внаслідок кібератаки вірусу-здирика на загальнонаціональну мережу лікарень Universal Health Services її інформаційна система відмовила, що спричинило широкомасштабні відключення, затримки лабораторних результатів, а пацієнтів перенаправляли в інші лікарні для надання медичної допомоги, адже втрата доступу до даних пацієнтів є найбільшою загрозою безпеці пацієнтів. У грудні 2020 на британську мережу косметологічних клінік Transform Hospital Group було здійснено кібератаку вірусу-здирика, внаслідок якої хакери викрали дані на 900 Гб із загрозою опублікувати фотографії пацієнтів до і після операції. У цьому ж році здійснено кібератаки програм-здириків на сервери лікарні Дюссельдорфського університету в Німеччині, університетської лікарні в Нью-Джерсі (США), дитячої лікарні Бостона, установи з досліджень вакцин та багато інших [9; 10, с. 31].

Не стала винятком у даному напрямі і Україна. Так, за результатами проведених Секретаріатом уповноваженого перевірок ДП «Електронне здоров'я» (адміністратор Центральної бази даних Національної служби здоров'я України), чотирьох Медичних інформаційних систем та трьох закладів охорони здоров'я про дотримання права на приватність виявлено ризики щодо обробки персональних даних та безпосереднього функціонування електронної системи охорони здоров'я. «Одна з найбільших загроз щодо безпеки медичних інформаційних систем – великий масив медичної інформації, що зберігається в одній базі даних, яка розміщена територіально в одному місці. У разі лише однієї успішно здійсненої кібератаки «полетить» уся база даних. Найімовірнішими факторами, що можуть призвести до витоку чи незаконного використання даних, є недосконалість технічного захисту Електронної системи охорони здоров'я, як самої центральної бази, так і підключених до неї електронних МІС, – зазначила представник уповноваженого у сфері захисту персональних даних І. Берназюк [11].

Для порівняння, у Естонії медична інформація зберігаються у декількох базах даних, що територіально розташовані в різних місцях країни, на різних серверах, кожен з яких має свою окрему систему захисту, що дозволяє захистити від витоку чутливі дані, адже мова йде про діагнози, про дані медичних досліджень, відомості про призначені ліки, про листи непрацездатності тощо [11].

Також, до основних проблемних питань інформатизації у сфері охорони здоров'я України відносять: недостатню нормативно-правову базу, яка регламентує діяльність у даному напрямі; низький рівень розвитку комунікаційних каналів належної потужності між ЗОЗ (у т.ч. відсутність якісного підключення до мережі Інтернет); низький рівень використання ліцензованих засобів, що гальмує процес інтеграції медичних інформаційних систем України в єдиний інформаційний простір Європи.

Наступною загрозою є відсутність контролю з боку державних органів за діяльністю приватних компаній (операторів МІС). Так, наприклад, деякі МІС здійснюють обмін даними з центральною базою через сервери операторів МІС («хмарні» МІС), при цьому відомості про пацієнтів зберігаються на серверах операторів МІС, які є суб'єктом приватної власності та на які МОЗ фактично не має жодного впливу. Вважаємо за доцільне розробити механізм контролю за дотриманням операторами МІС, які підключені до центральної бази, вимог щодо захисту персональних даних, зокрема, в частині інформованої та добровільної згоди пацієнта на обробку його персональних даних операторами МІС, які в тому числі врегульовуються в договорі з ДП «Електронне здоров'я». Крім того на законодавчому рівні розробити законодавчі акти щодо посилення відповідальності за порушення вимог захисту чутливої інформації відповідно до норм Загального регламенту із захисту персональних даних Європейського Союзу.

Серед проблемних питань варто також виокремити: по-перше – недостатній рівень комп'ютерної грамотності медичних працівників та відсутність ІТ відділу в медичних закладах; по-друге – технічні характеристики комп'ютерного обладнання у переважній більшості не відповідають встановленим вимогам; по-третє, мають місце непоодинокі випадки, коли медичний заклад встановлює медичну інформаційну систему, функціонал якої не відповідає встановленим стандартам, які працюють у всьому світі. Як наслідок, замість покращення ефективності у даному напрямі, маємо протилежний результат.

Варто акцентувати увагу на тому, що один із найважливіших критеріїв при виборі медичної інформаційної системи є не лише тестування на відповідність вимогам Міністерства охорони здоров'я, але і відповідність стандартам з технічного захисту інформації. Тобто підключеними до центрального компоненту eHealth можуть бути лише ті медичні інформаційні системи, які успішно пройшли верифікацію і отримали позитивні висновки. Прикладом може слугувати МІС ЕМСІМЕД, яка пройшла необхідні перевірки і всі її модулі підключені до центральної бази даних урядової інформаційної системи.

Висновок. З метою вирішення проблем, зазначених вище, необхідно: вивчити, та, з урахуванням вітчизняних тенденцій, імплементувати позитивний міжнародний досвід у даному напрямі; розробити МІС, яка повинна мати можливість адаптації до інших систем на платформі єдиних стандартів обміну медичною інформацією; забезпечити належний захист відповідного програмного продукту від витоку персональної інформації медичного характеру; забезпечити доступ лікарів-практиків до інформації про кращі зразки клінічної практики міжнародних країн.

Крім того, з метою забезпечення максимальної ефективності роботи МІС та усієї електронної системи охорони здоров'я доцільно залучати якомога більше міжнародних експертів, які мають значний практичний досвід у даному напрямі і можуть надати необхідну методичну допомогу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Медична інформаційна система «Доктор Елекс»: основи роботи : навчальний посібник / під. ред. І. Березовської, Ю. Триуса. Львів : Ліга Прес, 2018. 186 с. С. 16.
2. Технічні вимоги до електронної медичної інформаційної системи для її підключення до центральної бази даних електронної системи охорони здоров'я: наказ Національної служби здоров'я України від 05.11.2021 № 527 «Про внесення змін наказу Національної служби здоров'я України від 06.02.2019 № 28». URL: ehealth.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/Tehnichni-vymogy-v-redaktsii-nakazu-NSZU-527-vid-05.11.2021.pdf.
3. Tuckson R.V., Edmunds M., Hodgkins M.L. Telehealth. *The New England Journal of Medicine*. 2017. Vol. 377, N. 16. P. 1585–1592.
4. Офіційний сайт European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/index_en.
5. Офіційний сайт Deloitte. URL: <https://www2.deloitte.com/uk/en/legal/about-deloitte.html>.
6. Ryu S., Park M., Lee J., Kim S.-S. at al. Web-Based Integrated Public Healthcare Information System of Korea: Development and Performance. *Healthcare Informatics Research*. 2013. N. 19 (4). P. 314–323.
7. Chae Y. M. Going Abroad of Korean Health Information Systems. *Healthcare Informatics Research*. 2014. N. 20 (3). P. 161–162.
8. Takabayashi K., Doi S., Suzuki S. Japanese EMRs and IT in Medicine: Expansion, Integration, and Reuse of Data. *Healthcare Informatics Research*. 2011. N 17 (3). P. 178–183.
9. Misery of Ransomware Hits Hospitals the Hardest. URL: threatpost.com/ransomware-hits-hospitals-hardest/162096/.
10. Трофименко О., Дубовой Я., Логінова Н., Прокоп Ю., Задерейко О. Аналіз проблеми забезпечення кібербезпеки медичних комп'ютерних систем. *Захист інформації*. 2021. Січень-березень. Т. 23. № 1. С. 31.
11. В омбудсмена назвали найбільшу загрозу для безпеки персональних медичних даних. URL: www.ukrinform.ua/rubric-society/3063627-v-ombudsmena-nazvali-najbilsu-zagrozu-dla-bezpeki-personalnih-medicnih-danih.html.

I. Ponomarenko., A. Huz International and domestic practice of implementing medical information systems. – Article.

Summary. *The article analyzes the trends in the implementation of domestic and international medical information systems. The basic normative-legal acts regulating work in this direction of activity, including technical protection of medical information are defined. It is theoretically substantiated that the introduction and development of medical information systems will contribute to: ensuring the availability of medical services and improving the quality of medical and diagnostic process for the population; optimization of activities for medical professionals; efficient use of labor and economic resources for medical institutions; development and introduction of standards for the creation, storage and exchange of medical data for government agencies; developing new solutions in the field of medicine based on research of electronic medical archives for scientists. Positive experience of application of electronic medical systems of the United States, Great Britain, Estonia, South Korea, Japan is considered.*

It is justified that the introduction of MIS is a kind of risk, as medical information may be freely available through cyberattacks, deliberate draining or errors of doctors or medical services themselves. It is stated that currently there is

a tendency all over the world to significantly increase the number of cyber-attacks on critical information infrastructure, which includes medical institutions. The results of the inspections conducted by the Secretariat of the Commissioner for Electronic Health, MIS, health care institutions in Ukraine on the observance of the right to privacy were studied. The main problematic issues of informatization in the field of health care of Ukraine are identified: insufficient level of computer literacy of medical workers and lack of IT department in medical institutions; the technical characteristics of computer equipment in the vast majority do not meet the established requirements; There are many cases when a medical institution installs a medical information system, the functionality of which does not meet the established standards that operate around the world. Suggestions for improving the efficiency of work in this direction are given.

Key words: informatization, reforming, medical sphere, medical information systems, software product, international cooperation.

І. С. Пономаренко, А. М. Гуз. Міжнародна і отечественная практика впровадження медичинських інформаційних систем. – Стаття.

Анотація. В статті проаналізовані тенденції впровадження отечественних і міжнародних медичинських інформаційних систем. Визначені основні нормативно-правові акти, регламентуючі роботу по даному напрямку діяльності, включаючи технічну захист медичинської інформації. Теоретично обґрунтовано, що впровадження і розвиток медичинських інформаційних систем буде сприяти: забезпеченню доступності медичинських послуг і підвищенню якості лікувально-діагностичного процесу для населення; оптимізації діяльності медичинських спеціалістів; ефективному використанню трудових і економічних ресурсів для медичинських установ; розробці і впровадженню стандартів для створення, зберігання і обміну медичинськими даними для державних установ; розробці нових рішень в області медицини на основі досліджень електронних медичинських архівів для учених. Розглянуто позитивний досвід використання електронних медичинських систем Сполучених Штатів Америки, Великої Британії, Естонії, Південної Кореї, Японії.

Обґрунтовано, що впровадження МІС – своєобразний ризик, так як медичинська інформація може опинитися в вільному доступі через кібератаку, умислений слив, помилки лікарів або медичинських сервісів. Констатовано, що в даний час по всьому світу спостерігається тенденція до суттєвого збільшення кількості кібератак на критичну інформаційну інфраструктуру, до якої входять і установи медичинського сектору. Досліджені результати проведених Секретариатом уповноваженого перевірок ГП «Електронне здоров'я», МІС, захисних установ в Україні з дотримання права на приватність. Визначені основні проблемні питання інформатизації в сфері охорони здоров'я України: невідповідність комп'ютерної грамотності медичинських працівників і відсутність ІТ відділу в медичинських установах; технічні характеристики комп'ютерного обладнання в переважній більшості не відповідають встановленим вимогам; зустрічаються рідкісні випадки, коли медичинська установа встановлює медичинську інформаційну систему, функціонал якої не відповідає встановленим стандартам, діючим по всьому світу. Представлені пропозиції по покращенню ефективності роботи в даному напрямку.

Ключові слова: інформатизація, реформування, медичинська сфера, медичинські інформаційні системи, програмний продукт, міжнародне співробітництво.

УДК 341.1/8

В. С. Ржевська

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри міжнародного права

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ЗА ПРАВОМ КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА РЕСПУБЛІКИ КАЗАХСТАН

Анотація. У статті розглядаються положення конституції Китайської Народної Республіки та Республіки Казахстан, положення деяких законів Китайської Народної Республіки і офіційне тлумачення положень конституції Республіки Казахстан щодо співвідношення міжнародного й національного права.

Ключові слова: міжнародне право, національне право, конституція держави, офіційне тлумачення права, рішення міжнародних організацій та їх органів.

Важливою складовою вивчення міжнародно-правової проблеми співвідношення міжнародного і національного права є порівняння підходів різних держав до її вирішення в рамках їх національного права. Метою даного дослідження є порівняння співвідношення міжнародного і національного права за національним правом Китайської Народної Республіки та Республіки Казахстан.

Підстави для порівняння утворені наступними обставинами. Обидві держави є членами Шанхайської Організації Співробітництва (ШОС), установчий документ якої – Хартія ШОС – відносить до принципів цієї організації сумлінне виконання зобов'язань, що випливають з цієї Хартії та інших документів, ухвалених в рамках ШОС (стаття 2) [1]; тим самим на регіональному рівні та стосовно цієї організації підтверджується принцип сумлінного виконання зобов'язань за міжнародним правом. Також обидві держави є учасниками Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., яка не дозволяє учасникам посилання на положення їх внутрішнього права як на виправдання для невиконання ними договору (стаття 27) і не дозволяє учасникам посилаючись на ту обставину, що їх згода на обов'язковість для них договору була виражена на порушення того чи іншого положення їх внутрішнього права, яке стосується компетенції укладати договори, як на підставу недійсності їх згоди, якщо тільки це порушення не було явним і не стосувалося норми їх внутрішнього права особливо важливого значення (стаття 46, ч. 1) [2].

Конституція Китайської Народної Республіки не містить окремої статті про зобов'язання з міжнародних актів і їх місце у внутрішньому праві держави. Проте Вступ до Конституції Китайської Народної Республіки передбачає, що Конституція, основний закон країни, має вищу юридичну силу [3, с. 27], з чого може бути зроблений висновок, що Конституція Китайської Народної Республіки має вищу юридичну силу також щодо міжнародних зобов'язань Китайської Народної Республіки в рамках її національного права.

Аналіз повноважень органів держави за Конституцією Китайської Народної Республіки показує, що Постійний комітет Всекитайських зборів народних представників (вищого органу держави та її законодавчого органу) у період між сесіями цих зборів ухвалює рішення про оголошення війни у випадку, якщо країна піддається збройному нападові, або у випадку необхідності виконання міжнародних договірних зобов'язань зі спільної оборони від агресії (стаття 67 п. 18) [3, с. 41]. Таким чином, у Конституції Китайської Народної Республіки відображається положення Статуту ООН, а саме – його статті 51, відповідно до якого підставою для самооборони є збройний напад на державу [4]. Хоча у цій статті Статуту ООН не згадується безпосередньо виконання міжнародних договірних зобов'язань зі спільної оборони від агресії, оскільки у цій статті впроваджене поняття колективної самооборони, але не розкритий його зміст, можна твердити, що таке формулювання п. 18 статті 67 Китайської Народної Республіки є підтвердженням у її національному праві принципу сумлінного виконання зобов'язань за міжнародним правом; щоправда, це підтвердження стосується окремого прояву дії цього принципу, конкретного виду міжнародних зобов'язань у конкретній сфері – підтримки міжнародної безпеки.

Також Загальними положеннями цивільного права Китайської Народної Республіки передбачено, що, якщо міжнародними договорами, які укладені Китайською Народною Республікою або у яких вона бере участь, встановлені інші положення, ніж ті, які містяться в цивільному законодавстві Китайської Народної Республіки, застосовуються положення міжнародних договорів. Однак це не стосується договірних положень, щодо яких Китайською Народною Республікою зроблено застереження. Якщо законодавство Китайської Народної Республіки і міжнародні договори, які вона уклала або у яких вона бере участь, не містять певних настанов, можуть застосовуватись міжнародні звичаї (стаття 142, ч. 2 і 3) [5, с. 194].

Згадки про застереження до міжнародних договорів Китайської Народної Республіки, які утворюють спеціальний закон щодо правила про зверхність міжнародних договорів до Загальних положень цивільного права Китайської Народної Республіки, та про умови застосування міжнародних звичаїв, варті окремої уваги як такі, що свідчать про детальність правового регулювання питання співвідношення міжнародного і національного права за правом Китайської Народної Республіки. Оскільки в даному випадку йдеться про цивільно-правові відносини, очевидно, що в Загальних положеннях цивільного права Китайської Народної Республіки маються на увазі не звичаєві норми міжнародного публічного права, а звичаєві норми щодо приватноправових відносин. Цивільно-процесуальний кодекс Китайської Народної Республіки також містить аналогічне положення, хоча без згадок про міжнародні звичаї (стаття 238) [6, с. 306–307].

Конституція Республіки Казахстан (стаття 4) містить загальні положення щодо місця у її національному праві її міжнародних зобов'язань. Насамперед тут визначається, що норми міжнародних договірних і інших зобов'язань Республіки належать до її чинного права (стаття 4, ч. 1). Варто одразу ж звернути

увагу на те, що у Конституції Республіки Казахстан визначається місце у системі її національного права власне її міжнародних зобов'язань, а не їх джерел (договорів, звичаїв тощо), і що тут окремо згадуються зобов'язання Республіки, які мають інші джерела, ніж міжнародні договори.

Надалі у Конституції Республіки Казахстан зазначається, що Конституція має вищу юридичну силу і пряму дію на всій території держави (стаття 4, ч. 2). Міжнародні договори, ратифіковані Республікою, мають пріоритет перед її законами. Порядок і умови дії на території Республіки Казахстан міжнародних договорів, учасником яких є Казахстан, визначаються законодавством Республіки (стаття 4, ч. 3). Також передбачається, що всі міжнародні договори, учасником яких є Республіка Казахстан, як і всі її закони, публікуються. Офіційне опублікування нормативних правових актів, що стосуються прав, свобод і обов'язків громадян, є обов'язковою умовою їх застосування (стаття 4, ч. 4) [7].

Конституційна Рада Республіки Казахстан, яка дає офіційне тлумачення норм її Конституції, визначила, що:

1) переважну юридичну силу перед законодавством Республіки мають міжнародні договори, укладені нею відповідно до Конституції Республіки, у встановленому законодавством порядку і ратифіковані Парламентом Республіки шляхом ухвалення відповідного закону [8]. Отже, ратифіковані міжнародні договори Республіки Казахстан посідають у її національному праві місце між її Конституцією і її законами, поступаючись юридичною силою Конституції і переважаючи закони;

2) пріоритет міжнародних договорів перед законами передбачає ситуативну перевагу норм таких договорів у випадках колізій з нормами законів, і нератифіковані міжнародні договори такого пріоритету перед законами Республіки не мають [8];

3) щодо рішень міжнародних організацій і їх органів – що рішення міжнародних організацій і їх органів, учасником яких є Республіка Казахстан, можуть набувати юридичних властивостей ратифікованого Республікою міжнародного договору, у випадку безпосередньої вказівки на обов'язковий характер для Казахстану даних рішень у міжнародному договорі, ратифікованому Республікою Казахстан. Рішення міжнародних організацій і їх органів, які порушують положення Конституції Республіки Казахстан про те, що суверенітет Республіки поширюється на всю її територію і про неприпустимість зміни встановлених Конституцією унітарності і територіальної цілісності держави, форми правління Республіки, не можуть бути визнані як обов'язкові для Казахстану. У випадку колізії між обов'язковим для Казахстану рішенням міжнародної організації і (або) її органу і нормативними правовими актами Казахстану діє рішення міжнародної організації і (або) її органу до усунення такої колізії. Рішення міжнародних організацій і їх органів, які обмежують конституційні права і свободи людини і громадянина, пріоритету перед нормативними правовими актами Республіки Казахстан мати не можуть [9].

Також Конституція Республіки Казахстан (стаття 8) містить положення, яке визначає ставлення цієї держави до норм міжнародного права незалежно від їх форми: «Республіка Казахстан поважає принципи і норми міжнародного права, проводить політику співробітництва і добросусідських відносин між державами, їх рівності й невтручання до внутрішніх справ одна одної, мирного вирішення міжнародних спорів, відмовляється від застосування першою збройної сили» [7].

Тут з числа основних принципів міжнародного права безпосередньо згадуються принципи співробітництва, суверенної рівності, невтручання у внутрішні справи, мирного вирішення міжнародних спорів і незастосування сили або загрози силою; проте варто уваги, що вони згадуються не як принципи, а як характеристика політики держави, що має їм відповідати. Завдяки згадці у Конституції Республіки Казахстан принципи міжнародного права стають складовою її права [10, с. 40–41].

Аналіз зазначених положень показує, що право як КНР, так і Республіки Казахстан встановлює пріоритет конституції держави над її міжнародними зобов'язаннями в рамках національного права. Пріоритет міжнародних договорів щодо національного законодавства в КНР встановлений окремими законами щодо цих законів; конституція Республіки Казахстан надає ратифікованим міжнародним договорам пріоритет над національними законами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хартия Шанхайской Организации Сотрудничества, 2002. *ШОС. Россия 2019–2020. Шанхайская Организация Сотрудничества*. URL: <https://sco-russia2020.ru/images/17/25/172532.pdf> (дата звернення 10.04.2022).
2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів, 1969. *База даних «Законодавство України»/ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (дата звернення 10.04.2022).
3. Конституция Китайской Народной Республики, 1982. *Современное законодательство Китайской Народной Республики / сост. Л. М. Гудошников. М. : ИКд «Зерцало-м», 2004. С. 24–55.*

4. The Charter of the United Nations, 1945. *United Nations*. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> (дата звернення 10.04.2022).
5. Общие положения гражданского права Китайской Народной Республики, 1986. *Современное законодательство Китайской Народной Республики* / сост. Л. М. Гудошников. М. : ИКД «Зерцало-м», 2004. С. 169–196.
6. Гражданский процессуальный кодекс Китайской Народной Республики, 1991. *Современное законодательство Китайской Народной Республики* / сост. Л. М. Гудошников. М. : ИКД «Зерцало-м», 2004. С. 259–313.
7. Конституция Республики Казахстан, 1995 г. Эділет. *Информационно-правовая система нормативных-правовых актов Республики Казахстан*. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (дата звернення 10.04.2022).
8. Об официальном толковании пункта 3 статьи 4 Конституции Республики Казахстан. Постановление Конституционного Совета Республики Казахстан от 11 октября 2000 года N 18/2. Эділет. *Информационно-правовая система нормативных-правовых актов Республики Казахстан*. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/S000000018_ (дата звернення 10.04.2022).
9. Об официальном толковании норм статьи 4 Конституции Республики Казахстан применительно к порядку исполнения решений международных организаций и их органов. Нормативное постановление Конституционного Совета Республики Казахстан от 5 ноября 2009 года № 6. Эділет. *Информационно-правовая система нормативных-правовых актов Республики Казахстан*. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/S090000006_ (дата звернення 10.04.2022).
10. Конституция Республики Казахстан. Научно-практический комментарий / под ред. М.Т. Баймаханова и др. Алматы : Паритет, 2010. 400 с.

V. Rzhavska. The correlation of international and domestic law under the law of the People's Republic of China and of the Republic of Kazakhstan. – Article.

Summary. *In the article considered are the provisions of the constitutions of the People's Republic of China and of the Republic of Kazakhstan, the provisions of several laws of the People's Republic of China and the official interpretation of the provisions of the constitution of the Republic of Kazakhstan concerning the correlation of international and domestic law.*

Key words: *international law, domestic law, the constitution of a state, the official interpretation of law, the decisions of international organizations and their organs.*

В. С. Ржевская. Соотношение международного и национального права согласно праву Китайской Народной Республики и Республики Казахстан. – Статья.

Аннотация. *В статье рассматриваются положения конституций Китайской Народной Республики и Республики Казахстан, положения некоторых законов Китайской Народной Республики и официальное толкование положений конституции Республики Казахстан касательно соотношения международного и национального права.*

Ключевые слова: *международное право, национальное право, конституция государства, официальное толкование права, решения международных организаций и их органов.*

Розділ 2

*Менеджмент. Економіка.
Готельно-ресторанна справа та туризм.
Інформаційні технології*

Д. О. Автенюк
аспірантка I курсу спеціальності 073. Менеджмент
кафедри менеджменту
факультету менеджменту,
готельно-ресторанної справи та туризму
Науковий керівник: Л. І. Райчева
кандидат економічних наук, доцент,
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

УДОСКОНАЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК МЕНЕДЖМЕНТУ УКРАЇНСЬКИХ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ЯК ФАКТОР ЗРОСТАННЯ КОМЕРЦІЙНИХ ПОКАЗНИКІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Анотація. Одним з найбільш складних моментів і в теорії і в практиці менеджменту є правильний вибір методів управління персоналом підприємства. Це, в першу чергу, пов'язано зі складністю людської психіки і складністю моделювання відповідних реакцій на впливу менеджерів, як окремими працівниками, соціальними групами, так і колективом в цілому. Крім того, слід враховувати, що різні методи управління роблять різний вплив на виробництво і на працівника, а, крім того, дають диференційовані результати в різних ситуаціях.

Ключові слова: промислове підприємство, система менеджменту, персонал, комерція, економіка, мотивація, міжнародні стандарти.

Актуальність даної наукової статті полягає в тому, що в умовах формування нових механізмів господарювання, орієнтованих на ринкову економіку, перед підприємствами постає необхідність працювати по-новому, рахуючись з законами і вимогами ринку, опановуючи новим типом економічної поведінки, пристосовуючи всі сторони виробничої діяльності до мінливої ситуації. У зв'язку з цим зростає внесок кожного працівника в кінцеві результати діяльності підприємства. Одна з головних задач для підприємств різних форм власності – пошук ефективних способів управління працею, що забезпечують активізацію людського фактора.

З моменту початку наукового вивчення законів і закономірностей управління трудовими ресурсами, процесів мотивації і методів стимулювання праці було розроблено безліч теорій, що концентруються на змістовних, процесних або ситуаційних моментах. Проте, вичерпної концепції, що дає керівництву організації конкретний набір підходів і важелів формування трудової мотивації і лояльності персоналу підприємства до сих пір немає. У той же час посилення конкуренції, як на місцевих, так і на глобальних споживчих ринках, ускладнення умов ведення бізнесу в силу прискорення науково-технічного прогресу, вивело аспекти управління трудовими ресурсами в ряд вирішальних для забезпечення конкурентоспроможності та ефективності бізнесу. Це вказує на актуальність обраної теми статті [4].

Аналізуючи діяльність українських промислових підприємств, дослідження зводиться до того, що одним з основних факторів, що впливають на розвиток компаній та збільшення їхнього обороту виступає – система менеджменту. Саме менеджмент лежить в основі управління підприємством, вплив на трудові ресурси і, як наслідок, результативність.

Донедавна багатьох країн західна модель управління персоналом була пріоритетною під час виборів шляху економічного розвитку. Певною мірою вона виявилася ефективною для повоєнної Німеччини та Японії, але, перенесена наприкінці минулого століття в Україну, не дала бажаних результатів. Більше того, викликала низку негативних наслідків та кризових явищ. Багато фахівців України дійшли висновку, що найкращим рішенням для наших країн стане синтез зарубіжних підходів.

Звертаючись до початкових теорій, то витік практичного застосування менеджменту було покладено не на комерційні, а громадські та державні організації. Дослідник Фредерік У. Тейлор, мабуть, був першим, хто використовував терміни «менеджмент» та «менеджер» у їхньому сучасному значенні. У своїй доповіді Конгресу США в 1912 Тейлор як приклад застосування «менеджменту» навів не комерційне підприємство, а некомерційну організацію – клініку Мейо [3].

«Система менеджменту» Тейлора знайшла своє застосування в американських військових військах, які належали державі і перебувають у державному управлінні, а також у процесі реорганізації армії США у 1901 році. Перша посада, яка відповідала терміну «менеджер» у його сучасному розумінні, також з'явилася не в бізнесі. Це був «керуючий містом» (невиборна посадова особа) – американський винахід початку століття.

Незважаючи на те, що Радянський Союз розпався ще у 1991 році, стиль управління на багатьох великих українських підприємствах досі залишається практично незмінним та характеризується як адміністративно – командний.

І хоча цей стиль управління потроху відходить у минуле, деякі його елементи все ще залишаються. Так, на великих українських підприємствах штат управлінців мотивують так звану «системою тіньової винагороди», яка базується на «відкатах» та сірих схемах [1].

Чи можна підвищити ефект управлінських систем в Україні? Спочатку потрібно провести модернізацію підприємств та формалізувати систему відносин. Сьогодні в Україні здійснюються спроби розробки та впровадження сучасної системи оплати праці, але лише в окремих компаніях. Поки це не станеться на всіх підприємствах різних форм власності, впровадження сучасних управлінських схем швидше представлятиме данину моді, ніж необхідність.

Одна з головних завдань підприємств різних форм власності та сфер діяльності – пошук ефективних способів управління працею, що забезпечують активізацію людського фактора і досягнення найкращих виробничих результатів.

За останні двадцять п'ять років лише кілька проблем в теорії управління обговорювалися так часто, як питання про те, що є стимулом для працівників в комерційних організаціях. Мотивація службовців в індустрії гостинності є однією з актуальних завдань, що створюють для керівників труднощі. До сих пір мотивація до праці і пов'язане з цим стан моралі в виробничих відносинах є найважливішими факторами успіху будь-якої організації в сфері гостинності, в значній мірі залежною від ефективних міжособистісних відносин працівника і клієнта.

Шлях до Європейського союзу для України і лежить не лише через гармонізацію існуючого законодавства та прийняття недостатніх нормативних актів. Одним із пунктів Угоди про асоціацію є приведення технічних регламентів виробництва продукції в Україні до європейських норм. Саме момент імплементації ефективних західних норм у структуру управління українських підприємств зможе вивести менеджмент на якісно новий рівень ефективності [2].

Це означає, що протягом десяти років наша країна зобов'язана відмовитися від старих, що збереглися ще з радянських часів, способів виробництва. Так само, як і від нових, але не відповідних євростандартам. Реформа сфери технічного регулювання дозволить українським виробникам відкрити дорогу на світові ринки, куди сьогодні важко потрапляє більшість наших компаній. Споживач же отримає якісніший товар, зроблений за європейськими мірками, але в Україні. Проте процес переходу не може бути безболісним. І ступінь незручностей залежатиме від того, наскільки ефективно держава зможе забезпечити роботу зі скасування старих та прийняття нових стандартів.

Для України поки що характерний радянський стиль управління, що спирається на примус. Це історія не про досягнення і кінцевий продукт, а про систематичне виконання процесів. Але зараз країна все більше орієнтується на Захід, і це початок великої трансформації.

Якщо розглядати стан мотиваційної системи на приватних фірмах, в нашому випадку окремо-виробничі підприємства, то видно, що вона далеко не досконала. Існує ряд проблем, таких як: переважання системи штрафів над системою заохочень. Це має велику психологічну напругу і незадоволеність співробітників, і, тим самим, знижує їх інтерес до виконуваної роботи і продуктивність праці; нехтування інтересами і побажаннями працівників. Тобто керівників не вислуховують думки і нові ідеї своїх підлеглих, хоча працівники могли б запропонувати дієві ідеї з приводу поліпшення роботи підприємства, і тим самим підвищити прибутковість фірми і зрозуміти, що вони потрібні підприємству; дуже часто зустрічаються погані умови роботи: непридатні приміщення, час роботи. Наприклад, існує нічна зміна, яка як відомо погано впливає на фізичний стан організму людини, а доплати, які визначені в розмірі 40% від фонду заробітної плати, відсутні. [3]

Сучасна ділова культура, характерна для розвинених країн світу та властива Європейському континенту, у загальному вигляді відображена у 17 глобальних цілях сталого розвитку ООН (вже адаптованих для України), 10 принципах соціальної відповідальності ООН та 8 фундаментальних концепціях досконалості EFQM (Європейського фонду менеджменту якості). При цьому якщо 17 цілей і 10 принципів

є загальними установками ззовні, то вісім концепцій – це орієнтири чи підказки, як організаціям сформувати сучасну ефективну систему менеджменту зсередини, імплементувавши в ній і цілі сталого розвитку та принципи соціальної відповідальності. Це вкрай необхідно для забезпечення орієнтації на цілі та принципи не епізодично, а систематично у процесі щоденної роботи.

Фундаментальні концепції для їх практичного застосування представлені у вигляді моделі досконалості EFQM (моделі ідеальної організації), що складається з 9 критеріїв та 32 підкритеріїв і що дозволяє конкретним організаціям, порівнюючи себе з цією моделлю, визначати свій реальний стан та формувати програми цілеспрямованого системного вдосконалення, орієнтовані на і цілі. В основі моделі EFQM лежить системний менеджмент, що включає сучасну систему управління. Спільно з моделлю EFQM і в Європі, і в усьому світі використовуються також міжнародні стандарти на цільові системи управління, орієнтовані на якість, екологію, енергоспоживання та ін. Одночасно для поширення у громадській сфері, насамперед серед органів виконавчої (ОИВ) у процесі їх реформування, модель EFQM спрощена і представлена як моделі CAF (Common Assessment Framework), яку успішно використовують вже понад 4 тис. європейських організацій [6].

У західному бізнесі прийнято матричну систему управління: компанія розділена на рівні, кожному з яких приймаються відповідні рішення. Таким чином відповідальність за результат розподіляється між усіма працівниками. Право прийняття рішення спускається як найнижче.

Однією з головних систем, які необхідно реорганізувати та призвести до норм європейського менеджменту – система прийняття рішень та система взаємодії з співробітниками, у нашому випадку промислового підприємства. В Україні існує пірамідальніша система, де всі рішення стікаються до керівника.

Модель мотивації бізнесу проста. Його поняття мають лише основні атрибути – ідентифікатор та текстовий опис. Більшість його асоціацій є необмеженими: необов'язкові та багато-до-багатьох [1].

Програмні засоби, що підтримують модель бізнес-мотивації, зазвичай забезпечують просту функціональність запису та звітності з деякими можливостями аналізу (наприклад, звітування про цілі, які не визначаються кількісно цілями, бізнес-правила, що не впливають із будь-якої бізнес-політики).

Модель мотивації бізнесу не є:

- Специфікація процесу або інструменту управління розвитком бізнесу.
- Специфікація для визначення проекту або процесу управління або інструменту.
- Специфікація повної бізнес-моделі.

Це може бути включено до таких специфікацій, але це виходить за рамки цього.

Тож для наглядності можна виділити основні напрямки, які мають запроваджувати топ менеджери у виробничому сегменті для розвитку комерції шляхом побудови гарної мотиваційної системи персоналу і тим самим підвищення прибуткових показників компанії: [2]

Таблиця 1.1

Бізнес має містити для розвитку мотивації:	Не потрібно у бізнесі для мотивації:
Чітко визначені бізнес-плани у контексті розвитку	Інструменти управління бізнесу
Обов'язково 3 ключових еленти: бізнес-процес, бізнес-правило та організаційна одиниця	Специфікація окремих бізнес-проектів
Ідея командної ідеології	Специфікація повної моделі бізнеса
Моделі ділової мотивації персоналу	Жорстку систему штрафів

Тільки в деяких великих українських промислових компаніях керівниками впроваджуються саме матричні системи. Проте в Україні є свої нюанси, тому потрібний додатковий контроль. У ментальності людей залишилася спадщина радянських часів. Адже довгі роки ті, хто працював у колгоспах та радгоспах, належали до майна цих держпідприємств як до свого власного. Але такого вже лишилося зовсім небагато. Якщо за основу брати аналіз великих підприємств, а особливо з іноземними активами в них, або зарубіжними дочірніми філіями, то система прийняття рішень є матричною. У цій структурі, топ менеджер керується не тільки особистою мотивацією, але й орієнтується на штат співробітників, беручи за основу зріз думок щодо кожного департаменту.

Водночас українці продовжують відчувати, що потрібно зробити більше для вдосконалення управління. Відсутність довіри до державних установ залишається основною проблемою для більшості людей, і опитування показують, що багато хто вважає, що корупція залишається ендемічною – від фінансового сектора до охорони здоров'я – і що потужні олігархи все ще домінують в економіці [4].

Після багатьох років політичної та економічної напруженості українська економіка почала стабілізуватися, але спалах COVID-19 змінив цю тенденцію. За даними МВФ, ріст ВВП впав до оціночних -7,2% у 2020 році (з 3,2% у 2019 році), і очікується, що він зросте до 3% у 2021 році та 3,2% у 2022 році, за умови відновлення глобальної економіки після пандемії. Діяльність повинна підтримуватися поживленням зовнішнього та внутрішнього попиту, а також фінансовим та монетарним стимулом.

Адаптуючи навіть у деяких ланках норми міжнародних стандартів управління, навіть поки що тільки у великих компаніях, підхід до контролю та мотивації працюватиме у бік лояльної продуктивності, і змінюватиме ментальність людей від підлеглого – керуючого, до зацікавленого в результаті – обговорення.

Аналізуючи міжнародні стандарти, що можуть покращити не тільки фінансові показники українських промислових підприємств, а й збільшити мотиваційний потенціал штату співробітників, пропонуються наступні концепції та підходи: [3].

Таблиця 1.2

Концепція економічного та соціального розвитку «Індустрія 4.0»	Соціально-інклюзивний підхід	Принципи кругової економіки
<p>реструктуризація та спрощення бізнес-процесів; побудова ланцюжків створення вартості з використанням кіберфізичних систем, цифрових даних,</p> <p>Інтернет речей, Інтернет послуг та побудова розумного бізнесу;</p> <p>автоматизація замовлення, контроль доставки та налаштування можливості відстеження готової продукції зі складу на підприємстві до кінцевого замовника;</p> <p>запровадження персоналізованого випуску масового виробництва; генерування потоку нових знань та розширення передачі технологій;</p> <p>впровадження виробництва високотехнологічних зразків продукції машинобудування.</p>	<p>створення інклюзивних моделей розвитку бізнесу та створення нових робочих місць для справедливого розподілу товарів, послуг та дивідендів у суспільстві в грошовій та негрошовій формі грошові форми від зростаючого добробуту;</p> <p>підтримка інклюзивної та стійкої ділової практики;</p> <p>створення інклюзивних інноваційних моделей запуску бізнесу для різних верств населення (включаючи молодь, внутрішньо переміщених осіб, ветеранів та учасників АТО, людей з інвалідністю);</p> <p>адаптація товарів та послуг у депресивних регіонах країни з використанням інформаційно-комунікаційних технологій;</p> <p>реалізація принципу різниці між зростанням і розвитком в управлінні промисловими підприємствами;</p> <p>залучення інвестицій для подолання бар'єрів на шляху інклюзивного розвитку.</p>	<p>створення замкнених ланцюгів поставок для максимізації доданої вартості протягом усього життєвого циклу товару (обслуговування, повторне використання продуктів, переробка-відновлення, переробка);</p> <p>оптимізація процесів споживання шляхом розробки та розподілу продукції, компонентів та матеріалів, що відповідають високому рівню повторного використання;</p> <p>посилення контролю за природними ресурсами та підтримка стійкого балансу відновлюваних ресурсів; виявлення та попередження негативних зовнішніх наслідків поточної виробничої діяльності.</p>

Отже, важливе завдання управління в українських промислових підприємствах – забезпечення у всіх виконавців бажання і готовності ефективно виконувати свої обов'язки. Це пояснюється тим, що в сучасних умовах в центрі уваги управлінської науки виявляється не тільки нарощування економічних показників, розробка та впровадження стратегії реалізації та просування товару на ринку, але і максимізація ефективності менеджменту за рахунок вдосконалення процесів управління персоналом шляхом формування, розвитку і вдосконалення систем мотивації та менеджменту. Від чітко розроблених систем управління трудовою мотивацією працівників залежить не тільки підвищення творчої і соціальної активності конкретного працівника, а й ефективність роботи підприємства різних форм власності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк Л.Л. Інновації: Теорія, механізм розробки та комерціалізації : монографія. Л. Л. Антонюк, А. М. Підручник, В. С. Савчук. К. : КНЕУ, 2003. С. 394.

2. Варналій З.С. Мале підприємництво у сфері побутового обслуговування населення. З. С. Варналій, Л. П. Хмелевська, М. О. Хмелевський. К. : Знання України, 2004. С. 259.
3. Гриньов, А. В. Інноваційний розвиток промислових підприємств: концепція, методологія, стратегічне управління : монографія. А. В. Гриньов. Х. : ВД «ІНЖЕК», 2003. С. 305.
4. Пономаренко, В. С. Механізм управління підприємством: стратегічний аспект, В. С. Пономаренко, Е. Н. Ястремська, В. М. Луцковский та ін. Х. : ХГЭУ, 2002. С. 252.
5. Рогоза, М. Є. Стратегічний інноваційний розвиток підприємств: моделі та механізми : монографія. М. Є. Рогоза, К. Ю. Вергал. Полтава : РВВ ПУЕТ, 2011. С. 136.
6. Оцінка бізнес регулювання. Електронний бізнес-журнал. URL: <http://www.doingbusiness.org/>

D. Avteniuk. Improvement and development of management of Ukrainian industrial enterprises as a factor of growth of commercial indicators. – Article.

Summary. *One of the most difficult points in the theory and practice of management is the correct choice of methods of personnel management. This is primarily due to the complexity of the human psyche and the difficulty of modeling appropriate responses to the influence of managers, both individual employees, social groups and the team as a whole. In addition, it should be borne in mind that different management methods have different effects on production and the employee, and, in addition, give differentiated results in different situations.*

Key words: *industrial enterprise, management system, personnel, commerce, economics, motivation, international standards.*

Д. А. Автенюк. Совершенствование и развитие менеджмента промышленных предприятий Украины, как фактор роста коммерческих показателей. – Статья.

Аннотация. *Одним из более сложных моментов и в теории и в практике менеджмента является верный выбор способов управления персоналом компании. Это, в первую очередь, связано со сложностью человеческой психики и сложностью моделирования ответных реакций на влияния менеджеров, как отдельными работниками, социальными группами, так и коллективом в целом. Кроме того, следует учитывать, что разные методы управления оказывают разное влияние на производство и на работника, а, кроме того, дают дифференцированные результаты в разных ситуациях.*

Ключевые слова: *промышленное предприятие, система менеджмента, персонал, коммерция, экономика, мотивация, международные стандарты.*

УДК 338.48

Л. М. Жирак

*старший викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
ЗВО «Університет Короля Данила»
м. Івано-Франківськ, Україна*

О. Г. Мальована

*старший викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
ЗВО «Університет Короля Данила»
м. Івано-Франківськ, Україна*

ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА ІНДУСТРІЯ ЯК СКЛАДОВА ТУРИСТИЧНОГО РОЗВИТКУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА

Анотація. *У статті проаналізовано сучасний стан готельно-ресторанної індустрії Івано-Франківська, тенденції та напрями розвитку туристичної галузі міста у зв'язку з подіями останніх років. Івано-Франківськ – європейське, перспективне, туристично привабливе місто, яке має потужну ресурсну та інфраструктурну базу для того, щоб стати ключовим центром розвитку туризму та готельно-ресторанного бізнесу в регіоні, а не просто транзитним містом неподалік карпатських курортів. Місто стає центром гастрономічного туризму, де вдало поєднується автентична кухня та європейські традиції, а заклади ресторанного господарства можуть задовольнити найвибагливішого туриста. Івано-Франківськ, завдяки своєму вдалому розташуванню та багатому*

історико-культурною спадщиною, є важливим діловим, економічним центром Прикарпаття, інвестиційно-привабливим для готельно-ресторанного бізнесу та розширення асортименту туристичних послуг.

Ключові слова: готельно-ресторанна індустрія, туризм, заклади розміщення, заклади харчування, туристичний розвиток, Івано-Франківськ.

Постановка проблеми. Івано-Франківськ є важливим діловим, туристичним, транспортним, економічним та культурним центром Прикарпаття. Події останніх років, зокрема пандемія Covid-19, війна Російської Федерації проти України, суттєво впливають на сферу гостинності, змінюють ринок, умови діяльності готельно-ресторанного та туристичного бізнесу. Саме тому актуальним є дослідження стану готельно-ресторанної індустрії на території міської ради як ключової складової розвитку туристичної галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням розвитку готельно-ресторанної індустрії Івано-Франківщини присвячено низку наукових праць авторів Н.М. Паньків, І.Г. Пандяк, І.З. Криховецького, А.Л. Цюцяка, І.І. Закутинської тощо, в той же час наукові дослідження Івано-Франківська з точки зору готельно-ресторанного бізнесу є недостатніми [7].

Постановка завдання. З метою розвитку Івано-Франківська як туристичного центру Прикарпаття необхідно проаналізувати стан готельно-ресторанної індустрії міста, яка є основоположною для комфортного перебування гостей.

Виклад основного матеріалу. Івано-Франківськ – місто з багатовіковою історією, давніми традиціями, неординарним мистецьким життям і динамічною економікою. Обласний центр має вдале географічне розташування на перетині двох річок Бистриць, на південному заході України на відстані 150–300 км від кордонів Польщі, Румунії, Угорщини, Словаччини. Територія міста – 83,73 кв. км. Чисельність населення – близько 288 243 тис. осіб. Місто зв'язане мережею автомобільних і залізничних шляхів з країнами Європи та СНД. Івано-Франківськ – невелике, затишне, спокійне місто, серце Покуття – культурно-етнографічного регіону Галичини, який поряд із Гуцульщиною, Бойківщиною, Опіллям є частинкою багатой матеріальної і духовної культури краю [6].

Для Івано-Франківська туристична галузь є однією з пріоритетних, адже є потужним джерелом для розвитку господарства, торгівлі, транспорту, а готельно-ресторанна індустрія є важливою складовою задоволення потреб гостей міста. З метою розвитку туристичної галузі та покращення туристичного іміджу, створення конкурентоспроможного туристичного продукту розроблено Програму розвитку туристичної галузі Івано-Франківської міської територіальної громади на 2021–2025 роки. З числа туроператорів, екскурсодів та готельєрів організовано Раду з питань підтримки та розвитку туризму в Івано-Франківську, діяльність якої спрямована на популяризацію і покращення туристичної привабливості міста та розвиток внутрішнього туризму [8].

В Івано-Франківську діє 55 суб'єктів туристичної діяльності, з яких 11 – туроператори, 43 – туристичні агентства й 1 фізична особа-підприємець, що займається виключно екскурсійною діяльністю. На території Івано-Франківській міської ради зосереджено 55% від загальної кількості суб'єктів туристичної діяльності Івано-Франківської області. В карантинних умовах багато туристичних операторів перейшли на внутрішній ринок.

За даними компанії Pro-Consulting, яка здійснювала дослідження готельного ринку, тенденції розвитку готельної нерухомості та основних операторів ринку у м. Івано-Франківськ, 2021 рік став точкою відліку у заснуванні нової культури подорожей у всьому світі. Цьому передувала поява CoVID-19, планові введення локдаунів та введення додаткових обмежень, що призупинило можливість подорожувати. Починаючи з 2021 року оператори ринку та населення адаптувалися до змін, почав відновлюватися туризм. Звичне розуміння мандрів змінилося, як і сама індустрія, але в результаті сформувалося кілька помітних трендів: перевага внутрішнього туризму; більшення витрат на внутрішні подорожі; збільшення тривалості подорожей; підвищення інтересу до природних локацій; підтримка локальних виробників; молодь швидше адаптується до нових умов подорожей [2].

Змінюється і сам ринок готельно-ресторанних послуг. Перший тренд і вимога часу – туристи прагнуть отримувати повний набір послуг найвищого рівня в одній локації, тобто у готелі гість має мати можливість отримати послуги проживання, харчування, салону краси, конференц-сервісу, трансферу, екскурсії по місту. Другий тренд – це зацікавленість туристів у локальних особливостях – гостям цікаво відвідати майстер-класи автентичних ремесел, власноруч виготовити якусь річ або приготувати кулінарну національну страву поруч з українськими газдинями. Гості з кожним роком стають все більш вибагливими і обізнаними [4].

В той же час, у зв'язку з війною, яку розв'язала Росія проти України та вимушеним переселенням населення з територій активних бойових дій в Івано-Франківськ та область, готельні заклади та аналогічні заклади розміщення стають тимчасовим прихистком для даної категорії осіб.

На території Івано-Франківської міської ради функціонують 43 суб'єкти господарювання, діяльність яких пов'язана з наданням послуг щодо тимчасового розміщення у місцях проживання (27 готелів, 7 мотелів, 9 хостелів). Місткість готелів та аналогічних засобів розміщення в Івано-Франківську – 1518 осіб [8].

У самому місті функціонують ряд закладів розміщення, що надають послуги в широкому спектрі цінкових категорій і форматів, які пропонують різний рівень сервісу. В той же час, за даними компанії Pro-Consulting, яка здійснила аналіз апарт-готелів міста, з метою визначення існуючого і перспективного обсягу, рівня конкуренції і основних факторів впливу, ринок апарт-готелів в Івано-Франківську практично вільний. У структурі пропозицій з тимчасового розміщення в місті переважає оренда квартир – 67%, готелі – 22,6%, хостели – 7,5%. У готельному секторі найбільш популярні: готелі цінкової категорії 400-750 грн за 2-місний номер «стандарт»; готелі без категорії і без додаткових послуг. Аналіз ринку апарт-готелів Івано-Франківська свідчить про перспективність цього напрямку готельного бізнесу як для компаній, що управляють, так і для приватних інвесторів [1].

За даними Booking.com. – провідної системи бронювання житла, серед найвідоміших готелів в Івано-Франківську виділяють «Nadiya», «Grand Hotel Roxolana», «Reikartz Парк Івано-Франківськ», «Бистриця Люкс», «Станіславів», «Franz», «Atrium Hotel», «Maria Garden hotel & restaurant», «Станіславський двір», готельно-ресторанний комплекс «Silver», Fontush Boutique Hotel», готельно-ресторанний комплекс «Легенда», «Clubhouse», апарт-готель Luxury.ap. [5]. В той же час зазначимо, що в місті не вистачає готелів категорії 4-5*.

Відзначимо, що готель «Nadiya» – визнаний найкращий бізнес-готель *** Європи за результатами міжнародної премії International Hospitality Awards 2020. Оцінка готелю складалася з рейтингу на найбільших світових сайтах – Booking.com і Trustyou.com, а також оцінювання незалежного експертного журі.

Важливою складовою готельного господарства Івано-Франківська є хостели – малі підприємства готельної B2C індустрії, які приходять на допомогу гостям міста, яких обмежують високі ціни проживання в готелях. Найбільш активні туристи надають перевагу огляду визначних пам'яток Івано-Франківська – це молоді люди 21-45 років. Івано-Франківськ – студентське місто, і пропозиція роботи в хостелі буде взаємовигідним співробітництвом невеликої готельної організації, вимогливої до відповідальності і мовних якостей, і бажаючих удосконалити мовні навички студентів. При цьому, незважаючи на зростаючий приплив іноземних студентів, практика роботи місцевих хостелів показує незадовільну готовність ресепшн-персоналу до комунікації з іноземними гостями. Для бюджетних туристів пропонують свої послуги хостели, серед яких «Простір Вдома», «Пілігрим», «Office», «Lime», «Travel station», «Центральний» та інші [7].

Гості, які приїжджають в Івано-Франківськ, мають можливість цікаво провести час. Активно розвивається в місті діловий та подієвий туризм, щороку на високому рівні проходять різноманітні міжнародні та всеукраїнські фестивалі. В Івано-Франківську працює туристичний центр, де туристи мають можливість отримати довідковий матеріал, купити сувенірну продукцію, розроблено туристичний сайт Івано-Франківська <https://iftravel.com.ua/>. Місто є цікавим з точки зору екскурсій. Збудоване за проектом відомих європейських архітекторів Франсуа Корассіні та Кароля Беное, воно втілювало найкращі ідеї «ідеального міста», а сьогодні гості міста можуть відвідати цікаві оглядові і тематичні екскурсії, в тому числі безкоштовні. Туристичне обличчя міста формують унікальні ковані скульптури, подаровані ковалями з України та Європи, 2 театри, 3 кінотеатри, 13 музеїв. Особливу туристичну привабливість має фортечна галерея «Бастіон», яка є збереженою частиною фортифікаційних укріплень Станіславської фортеці.

Івано-Франківськ, поряд з іншими містами-сусідами, є колицкою самобутньої галицької кухні, яка поєднує в собі суміш української, польської, єврейської та вірменської. За останні роки Івано-Франківськ активно позиціонується як місто з гастрономічною різноманітністю, цікавими поєднаннями автентичної кухні та європейських традицій.

В Івано-Франківську функціонує 561 заклад ресторанного господарства. З них ресторанів – 73, барів – 22, кафе – 449, нічних закладів – 17. У загальному інтер'єр і меню закладів відповідають очікуванням середньостатистичного туриста [8]. В місті представлені заклади з автентичною та європейською кухнею

(«Традиція», «Franko», «Надія», «Холодець», «Фамілія», «Хата Багата», гастробар «Балкон», «Лелеч», «Галицька брама», «Гражда»), та різних країн світу («Діди Гулі», «Піросмані» – грузинська, «Viva Italia», «Fabricca», «Grande Pizzeria» – італійська, «Султан», «Esse», «Кабукі» – східна кухня тощо). Окремі з них заслуговують особливої уваги, як от «Urban Space 100» – громадський ресторан, прибутки якого спрямовані на релізацію громадських проєктів в місті, «Гуцульська кнайпа Мулярових» – пропонує туристам скуштувати автентичні наїдки та напої, як от, андрути, цвіклі, куряча роляда, пструг, печене ябко, кава мелянж, галицький борщ, засипана капуста, лазанки, мізерія тощо. Для туриста це не тільки смачно, корисно, але й пізнавально, адже назви страв привабливають не менше, ніж їхній смак. А ресторан «Десятка», антикварня Шпиндел⁷, культова «Піріжкова» – найстаріший заклад харчування міста з 1967 року – стали справжньою стали візитівкою міста. «Yummy Kids restaurant» – спрямований на дитячу аудиторію, і в цілому, в місті налічується близько десятка закладів громадського харчування, які пропонують дитяче меню та ігрові кімнати. Серед них ресторан-кафе «Amigos», готельно-ресторанний комплекс «Reikartz Парк готель», «Fazenda Family Park», «Повидло» тощо. Окрему гастрономічну сторінку міста займають кав'ярні з промовистими колоритними назвами «Кава Станіслава», «Галка», «Кав'ярня на Труша», «Цар-хліб» та інші, які не лише вражають різноманітністю кавових напоїв і десертів, а несуть в собі історію, звичаї, культуру мешканців міста. В місті представлені заклади з альтернативними видами харчування «Mondays cafe & store», «Vegano Hooligano Ivano-Frankivsk», активно розвиваються сервіси доставки їжі.

В місті активно проводяться гастрономічні екскурсії, де гості можуть познайомитися з місцевою кухнею, традиціями і звичаями. У 2020 році виробники традиційних локальних продуктів, заклади харчування, розміщення та інші суб'єкти туристичного ринку Івано-Франківщини об'єдналися у мережу гастрономічних маршрутів – проєкт «Дорога смаку Прикарпаття», спрямованого на розвиток загальнонаціональної мережі етногастрономічних маршрутів «Дороги вина та смаку України» [3].

Таким чином, аналіз готельно-ресторанної індустрії міста показує, що місто Івано-Франківськ є цікавим, перспективним, інвестиційно-привабливим для розвитку туристичної галузі. Готельно-ресторанна індустрія пропонує різноманітні варіанти для відвідувачів, проте необхідне збільшення кількості готелів категорії 4* та 5*, апарт та бутик-готелів. Необхідне постійне підвищення готельно-ресторанного сервісу, кваліфікації персоналу – все це дозволить Івано-Франківську стати одним з провідних туристичних центрів України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналіз ринку апарт-готелів в м. Івано-Франківськ. 2019 рік. URL: <https://pro-consulting.ua/ua/issledovanie-rynka/analiz-rynka-apart-otelej-v-g-ivano-frankovsk-2019-god> (дата звернення: 20.05.2022).
2. Аналіз ринку готелів у м. Івано-Франківськ. 2022 рік. URL: <https://pro-consulting.ua/ua/issledovanie-rynka/analiz-rynka-gostinic-v-g-ivano-frankovsk-2022-god> (дата звернення: 16.05.2022).
3. Дорога смаку: прикарпатські підприємці об'єдналися, щоб розвивати гастротуризм. URL: <https://gk-press.if.ua/doroga-smaku-prykarpatski-pidpryyemtsi-ob-yednalysya-shhob-rozvyvaty-gastroturizm/> (дата звернення: 25.05.2022).
4. Готельний бізнес Прикарпаття: готуємо сани влітку! *Mega. Economic and business news*. 2018. № 18. URL: <https://ribashotelsgroup.ua/img/magazine-article-1.pdf> (дата звернення: 10.05.2022).
5. Готелі в Івано-Франківську: веб-сайт. URL: <https://www.booking.com/> (дата звернення: 16.05.2022).
6. Маркетингова стратегія міста Івано-Франківська. URL: <http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/IF-Marketing-Strategy.pdf> (дата звернення: 25.05.2022).
7. Перезова І. В., Даляк Н. А. Маркетингове дослідження ринку хостелів на прикладі міста Івано-Франківськ. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: науковий журнал*. Івано-Франківськ : Вид-во ДВНЗ «ПНУ імені Василя Стефаника», 2017. Вип. 13. С. 134–151.
8. Регіональна цільова програма розвитку туризму в Івано-Франківській області на 2022–2027 роки. URL: <https://www.if.gov.ua/npas/pro-shvalennya-proyektu-regionalnoyi-cilovoyi-programi-rozvitku-turizmu-v-ivano-frankivskij-oblasti-na-2022-2027-roki> (дата звернення: 17.05.2022).

L. Zhyrak, O. Malovana. Hotel and restaurant industry as a component of tourist development of Ivano-Frankivsk. – Article.

Summary. The article analyzes the current state of the hotel and restaurant industry of Ivano-Frankivsk, trends and directions of development of the tourist industry of the city in connection with the events of recent years. Ivano-Frankivsk is a European, promising, tourist-attractive city that has a strong resource and infrastructure base to become a key center for tourism and hotel and restaurant business in the region, and not just a transit city near the Carpathian resorts. The city

is becoming a center of gastronomic tourism, which successfully combines authentic cuisine and European traditions, and restaurants can satisfy the most demanding tourists. Ivano-Frankivsk, the challenges of its successful location and rich historical and cultural heritage is an important business, economic center of Prykarpattia, investment and attractive for hotel and restaurant business and expand the range of tourist services.

Key words: hotel and restaurant industry, tourism, accommodation, catering, tourism development, Ivano-Frankivsk.

Л. М. Жирак, О. Г. Мальована. Гостиннично-ресторанная индустрия как составляющая туристического развития Ивано-Франковска. – Статья.

Аннотация. В статье проанализировано современное состояние гостиннично-ресторанной индустрии Ивано-Франковска, тенденции и направления развития туристической отрасли города в связи с событиями последних лет. Ивано-Франковск – европейский, перспективный, туристически привлекательный город, который имеет мощную ресурсную и инфраструктурную базу для того, чтобы стать ключевым центром развития туризма и гостиннично-ресторанного бизнеса в регионе, а не просто транзитным городом вблизи карпатских курортов. Город становится центром гастрономического туризма, где удачно сочетается аутентичная кухня и европейские традиции, а заведения ресторанного хозяйства могут удовлетворить самого взыскательного туриста. Ивано-Франковск, благодаря своему удачному расположению и богатому историко-культурному наследию является важным деловым, экономическим центром Прикарпатья, инвестиционно-привлекательным для гостиннично-ресторанного бизнеса и расширения ассортимента туристических услуг.

Ключевые слова: гостиннично-ресторанная индустрия, туризм, заведения размещения, заведения питания, туристическое развитие, Ивано-Франковск.

УДК 338.012:37.013

І. О. Корольов

аспірант III курсу спеціальності 073. Менеджмент
кафедри менеджменту
факультету менеджменту,
готельно-ресторанної справи та туризму
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ БІЗНЕС-СИСТЕМИ ІННОВАЦІЙНИХ МАРКЕТИНГОВИХ ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЙ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У статті розглянута роль сучасних інноваційних маркетингових комунікативних технологій у впливі на потенційного споживача. Систематизовані сучасні технології та інструменти інтернет-маркетингу. Визначені елементи сучасної бізнес-системи маркетингових ІТ-комунікацій. Визначені основні тенденції їх застосування та розвитку. Уточнено категорійну базу й визначено склад основних елементів інтернет-маркетингу майбутнього та окреслені перспективи розвитку.

Ключові слова: інтернет-маркетинг, маркетингові комунікації, Інтернет-технології, інструменти ІТ-маркетингу, ІТ-інновації.

Постановка проблеми. Прогрес цивілізації породив та зумовив інтенсивний розвиток Інтернет-середовища – глобальної інформаційної гіпермедійної системи на базі спеціальних технологічних рішень та відповідної інфраструктури. Відповідаючи найсучаснішим запитам суспільства щодо організації комунікацій та доступу до знань і досвіду людства, Інтернет одночасно є середовищем для співпраці та спілкування, засобом всесвітнього мовлення та розповсюдження інформації, з необхідним взаємоповненням та синергією усіх галузей знань та аспектів життєдіяльності суспільства. Інтернет виступає в якості зручної та економічно привабливої віртуальної сфери ведення бізнесу з потужним арсеналом принципово нових інструментів підвищення прибутковості [4].

З точки зору предметної сфери роботи важливо констатувати, що нові феномени і складові у науковому розумінні Інтернету як глобальної інформаційно-комунікаційної мережі визначають ключові особливості явищ і процесів у розвитку Інтернет-комунікацій маркетингу. Глобалізація, інформатизація і віртуалізація наприкінці ХХ ст. стали ключовими темами- векторами впливової парадигми наук про людину і суспільство, змінили спрямованість в осмисленні закономірностей еволюції. Раніше домінуючі соціокультурні чи економіко-технологічні чинники, що спричиняють переходи у часових (темпоральних) вимірах, де етапами стали традиція, модерність, постмодерність або феодалізм, капіталізм, соціально-орієнтоване господарювання, відповідно, поступилися комбінованим і багатовекторним мережево-просторовим аналогам [12].

Аналіз останніх джерел і публікацій. Вагомий внесок у розроблення теоретико-прикладних положень у сфері побудови маркетингової взаємодії з клієнтом підприємства зробило чимало вітчизняних науковців, серед яких варто виокремити праці С. М. Ілляшенка, М. А. Окландера, О. В. Зозульова, О. Б. Мних, О. А. Мартинюк, А. С. Мелехова, І. В. Бойчук, О. М. Музика, Ф. Вірін, В. В. Дергачова, О. Жеребковська, А. Праут, Я. О. Тимохіна, А. Ярошенко та багатьох інших. Основними науковими доробками авторів у цій сфері є аналізування розвитку традиційних інструментів маркетингової взаємодії підприємства з клієнтами, визначення ролі мережі Інтернет та її впливу на конкурентоспроможність підприємства, впровадження інноваційних процесів управління маркетинговим персоналом підприємства та функціональної ролі відділу маркетингу на підприємстві. Варто відзначити також доробки вищевказаних авторів в аспекті внутрішнього та зовнішнього інформаційного забезпечення діяльності підприємства.

Однак, у цих дослідженнях недостатнього розвитку набувають аспекти поєднання онлайн та оффлайн взаємодії підприємства з клієнтом на основі використання сучасних Інтернет-технологій. Щодо інформаційного забезпечення, автори визначають базові поняття контенту Інтернет-ресурсів у роботі маркетингового відділу на підприємствах, внутрішнього та зовнішнього інформаційного забезпечення, однак не враховують тенденції сучасної взаємодії підприємства з клієнтами за допомогою низки інструментів Інтернет-маркетингу.

Мета статті полягає у необхідності дослідження особливостей формування бізнес-системи інноваційних маркетингових технологій підприємства в сучасних умовах динамічного розвитку ІТ-сектору, загострення структурної світової кризи та турбулентного розвитку інновацій.

Основні результати дослідження. Кінець епохи індустріалізації у промислово розвинених країнах світу супроводжувався виникненням перших маркетингових концепцій – вдосконалення виробництва, удосконалення товару та інтенсифікації комерційних зусиль, де акцент був зміщений з виключно досягнення цілей та дотримання інтересів виробників на задоволення запитів споживачів. У цей період збільшення цінності й доданої вартості пропозицій ринку стали предметом головних зусиль бізнесу, маркетингові орієнтири якого неподільно пов'язували високу прибутковість з рівнем задоволення існуючого попиту, вимагаючи збільшення диференціації результатів виробництва, інтенсифікації розподілу і продажів товарів. Актуалізація передумов і з розвитком товарної концепції маркетингу, зусилля маркетологів все більше спрямовувалися на поліпшення властивостей, якості, дизайну та інших характеристик товару [8]. З 30-х років ХХ ст. традиційні для того періоду системи збуту продукції поступово трансформувалися у маркетингові, з високим рівнем інтенсифікації комерційних зусиль в межах цілісного комплексу просування товарів і послуг, який формувалася з урахуванням результатів досліджень ринків.

З розвитком Інтернету наприкінці ХХ століття та посиленням впливу окреслених вище явищ, таких як глобалізація, інформатизація, віртуалізація, зміни в організації життєдіяльності та свідомості людей, була сформована основа для переорієнтації суспільного укладу, включаючи зміни самих принципів постіндустріальної економіки на більш актуальні засади інформаційної економіки [1]. З першої половини 1990-х років ХХ ст., зі зростанням впливу інформаційної складової у діяльності компаній, в тому числі поінформованості споживачів, прозорості взаємозв'язків бізнесу і суспільних інституцій, постійного підвищення стандартів ведення господарської діяльності, їх глобальної гармонізації та визнання обов'язковими, сформувалися та набули розвитку концепції соціально-етичного маркетингу та маркетингу відносин. Вони сприяли усталенню пріоритетів стратегічної інтеграції зусиль всіх учасників ланцюжків створення споживчої цінності, розумінню важливості людського фактора і ефективних взаємодій в межах суспільних спільнот різного масштабу, які завдяки новим можливостям Інтернету ставали не тільки гаслами, але й чинниками успіху маркетингу суб'єктів ринку [2; 3].

У сучасному світі можливо чітко ідентифікувати і визначити як повністю сформовану тенденцію посилення інформаційно-комунікаційних чинників економічного розвитку, нарощування продукування

і значущості товарів (послуг) інформаційного рівня. Суб'єкти господарювання, що недооцінюють впливовість окреслених трендів, значущості інформаційної складової економічного прогресу і еволюції суспільства у цілому, не можуть розраховувати на виробничо-технологічне і ринкове лідерство.

Технологічна домінанта характеризує і специфіку визначень базових понять М. Лебеденко, О. Жебраковської: «Маркетингові комунікації на основі Інтернет-технологій – це засоби і заходи просування (реклама, PR, стимулювання збуту, директ-маркетинг) на основі глобальної телекомунікаційної мережі інформаційних та обчислювальних ресурсів, які підприємства використовують для реалізації комунікаційної і комерційної діяльності» [4].

У контексті розвитку параметрів маркетингових комунікацій, а також поведінки представників аудиторії, надзвичайно важливими у переході від індустріального до постіндустріального та інформаційного укладів більшість науковців вважають фундаментальні трансформації в організації життєдіяльності і свідомості людей, що відбулися у XX ст.

Маркетингові Інтернет-комунікації забезпечують отримання максимальної швидкості поєднання попиту та пропозицій, перетворення ідей на товари, за мінімальних витрат і на основі безперервного аналізу поведінки споживачів, постачальників, конкурентів тощо, які змінюють параметри маркетингового середовища. Сьогодні підсистеми Інтернет-комунікацій у більшості випадків повноцінно інтегровані у цілісні комплекси управління знаннями, забезпечення взаємовідносин між фахівцями і відділами підприємств, з потенційними і наявними покупцями з метою підвищення ефективності та оперативності їх діяльності, у тому числі з питань інтерактивної взаємодії через веб-сайти та інші засоби та канали зв'язку в межах Інтернету [5; 10].

У сучасному світі характерною для компаній стала опосередкована Інтернетом комунікаційно-сервісна модель взаємодії зі споживачами – модель «інформація / операція», яка складається з наступних елементів [10; 11]:

- Візуальна і текстова інформація про послугу.
- Збір інформації / маркетингове дослідження.
- Підтримка споживачів / сервісні послуги.
- Внутрішня підтримка і сервіс.
- Можливість укладення угод.

Таким чином, справедливим можна вважати і висновок про те, що поява і подальший розвиток Інтернету до масштабу глобальної мережі стали впливовим фактором і джерелом кардинального підвищення ефективності та перегляду маркетингових стратегій підприємств різних секторів економіки у XX ст., одним з пріоритетних напрямків прогресу сучасного бізнесу [6; 13].

На початку третього тисячоліття паралельно відбуваються якісна та кількісна трансформація медійного сектору, цифрових технологій (в тому числі тих, що забезпечують нормальне функціонування сучасного ринку), а також життєдіяльності й купівельної поведінки людей. У цей період виникли:

- платформи (Demand Side Platform або DSP), що надали можливість управляти рекламними кампаніями і даними цільової аудиторії на базі бірж і RTB-мереж;
- протоколи торгівлі показами на аукціонах у реальному часі (Real Time Bidding або RTB), що забезпечили високий рівень гнучкості (торги за кожний показ) [2; 6].

Виходячи з цього, особливо важливою в методологічному плані є проблема розриву між прозорістю та контрольованістю одних етапів (елементів) маркетингової діяльності та інших, які забезпечують чи визначають її економічну результативність. Зокрема, йдеться про доступність і повноту статистики Інтернет-майданчиків на фоні дефіциту даних про досягнення і якість комунікацій рекламодавців щодо конкретних груп цільової аудиторії. Протоколи торгівлі показами на аукціонах у реальному часі забезпечують високий рівень гнучкості, проте не дають гарантій розміщення за фіксованою ціною у конкретні терміни і на визначених URL потрібного обсягу матеріалів.

Єдина жорстка за структурою класифікація інструментів Інтернет-комунікацій в маркетингу, їх різновидів, що об'єктивно перетинаються, не є результативною. Необхідним є системне представлення сучасних елементів IT-технологій, та комунікацій, які з передбаченим багатоваріантним розгортанням відповідно до важливих ринкових ситуацій та цільових орієнтирів бізнесу, зможуть підвищити монетизацію бізнесу підприємства.

Інструменти маркетингових комунікацій, що представлені на рисунку 1., повною мірою описані в спеціалізованих наукових та прикладних дослідженнях, але в рамках даної статті ґрунтовно аналізуватися не будуть.

Разом з тим, інноваційні маркетингові Інтернет-технології такі як: VR – віртуальна реальність, де користувач повністю занурюється в простір; AR – технологія доповненої реальності, де в умовах реального часу і простору додаються 3-д об'єкти; та MR – змішана реальність, яка поєднує в собі динамічні сцени із 3-д об'єктів, текстур, в умовах реального простору, взагалі не описані, не систематизовані, та не інтегровані, в сучасну комплексну бізнес-систему Інтернет-комунікацій маркетингу «маркетинг-міксу».



Рис. 1. Елементи сучасної бізнес-системи маркетингових ІТ-комунікацій підприємства

Розроблено автором на основі [1; 2; 9; 12]

Головна проблема це необхідність додання протиріч різних підходів і принципів класифікації, конкретних варіантів структурування інструментів комунікацій у маркетингу в мережі Інтернет. Спрощений підхід, який концентрує увагу на констатації особливостей і співставленні маркетингових комунікацій офлайн та онлайн, не є ефективним, заперечує принципам і методичним підходам сучасних концепцій.

Висновки

Нові феномени та складові у науковому розумінні Інтернету як глобальної інформаційно-комунікаційної мережі визначають ключові особливості явищ і процесів у розвитку Інтернет-комунікацій маркетингу. Інформатизація і віртуалізація, що приходять на зміну індустріалізації, розвиток мережових гнучких форм інтеркультурної і міжнародної взаємодії всіх елементів соціально-економічних систем, заперечують організаційну доміанту національного і матеріального, обмеження трансакційних витрат, швидкості та просторового діапазону у виконанні операцій.

Систематизація здобутків та усвідомлення перспектив розвитку наукових концепцій, які визначають сучасні засади ефективності бізнесу і перспективи вдосконалення комплексу маркетингу з розвитком Інтернету, дозволили творчо переосмислити базис методичного забезпечення ефективності інтерактивних комунікаційних взаємодій, врахувати характер і режим зв'язків між повідомленнями й учасниками інформаційних обмінів та запропонувати нове бачення феноменів маркетингових комунікацій в Інтернеті, а також визначити актуальні можливості і засади побудови ринкових відносин навколо некомерційних ресурсів глобальної мережі.

Виявлено, що прямий маркетинг як безпосередня взаємодія зі споживачами втрачає свою сутнісну коректність за ознаками порівняно великої вартості контакту, просторово-часових обмежень, значущості посередників. Адже система маркетингових комунікацій з використанням можливостей Інтернету робить інтерактивність звичайною ознакою. Посередники не зникають з ринку, хоча і зосереджуються переважно на пропонуваннях інформації і пов'язаних з нею сервісах. Вдосконалено елементну базу комунікаційних моделей маркетингу та їх механізми функціонування, які враховують сучасні закономірності

закупівельного процесу (прийняття рішень покупцями), а також організації інтерактивної взаємодії в режимі «багато – багатьом», що дозволяє кожному користувачу орієнтуватися і відповідати на реакцію решти аудиторії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойчук І. В., Музика О. М. Інтернет в маркетингу: підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 512 с.
2. Вірін Ф. Інтернет-маркетинг. Повний збірник практичних інструментів. Київ : Експо, 2016. 256 с.
3. Дергачова В. В. Глобалізація бізнесу та Інтернет-маркетинг: перспективи і проблеми. Дніпро : Крок, 2018. 216 с.
4. Жеребковська О. Тенденції розвитку інтегрованих маркетингових комунікацій в період трансформації світового економічного середовища. *Маркетинг в Україні*. 2019. № 5(86), С. 40–47.
5. Праут А. Принцип електронного бізнесу. Київ : Відкриті системи, 2017. 463 с.
6. Розкрутка сайтів і пошукова оптимізація. URL: <http://www.aweb.com.ua/ua>.
7. Роль digital в житті бренда URL: <https://www.slideshare.net/denero/denero-digital-role>.
8. Тимохіна Я. О. Інтегровані маркетингові комунікації: періодизація розвитку та визначення понять. *Сталий розвиток економіки*. 2020. № 4. С. 324–328.
9. Ярошенко А. Digital marketing management of Activia: a long-distance race URL: <http://www.slideshare.net/goldenalf/digital-marketing-management-of-activia-a-long>.
10. Проєкт «Цифрова адженда України – 2020». URL: <https://uccr.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (дата звернення: 10.12.2020).
11. Почтова Я. В. Інноваційні маркетингові комунікативні технології. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. Вип. 23, 2013. С. 295–299.
12. Martyniuk O. Korolov I. Virtual and accessible reality technologies in the trends of modern enterprise competitiveness/ *Three Seas Economic Journal*. Vol/3. No 1, 2022. Pp. 111–116.
13. 5 Rules of Social Media Optimization (SMO) URL: http://www.rohitbhargava.typepad.com/weblog/2006/08/5_rules_of_soci.html.
14. IP реальність. *Бизнес*. 2019. № 38. С. 59.

I. Korolov. Features of the formation of a business system of innovative marketing technologies of the enterprise. – Article.

Summary. The article discusses the role of modern marketing communication technologies in the impact on the consumer. Internet marketing tools and modern technologies were systematized. The elements of a modern business system of marketing IT communications are defined. The main tendencies of their application and development are determined. The database of categories has been refined and the elements of the future Internet marketing have been identified, and development prospects have been outlined.

Key words: Internet marketing, marketing communications, Internet technologies, IT marketing tools, IT innovations.

И. А. Королев. Особенности формирования бизнес-системы инновационных маркетинговых технологий предприятия. – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается роль современных маркетинговых коммуникационных технологий при воздействии на потребителя. Систематизованные современные технологии и инструменты интернет-маркетинга. Определены элементы современной бизнес-системы маркетинговых IT-коммуникаций. Определены основные тенденции их применения и развития. Уточнена база категорий и определены элементы будущего интернет-маркетинга и расписаны перспективы развития.

Ключевые слова: интернет-маркетинг, маркетинговые коммуникации, интернет-технологии, инструменты IT-маркетинга, IT-инновации.

І. В. Стрелковська

доктор технічних наук, професор,
декан факультету кібербезпеки, програмної інженерії та комп'ютерних наук
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

Р. В. Золотухін

начальник департаменту програмування ТОВ «Телекарт-прилад»
м. Одеса, Україна

Т. І. Григор'єва

кандидат технічних наук, доцент,
завідувач кафедри інформаційних технологій
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРОТОКОЛІВ ПЕРЕДАЧІ ДАНИХ АВТОМАТИЗОВАНИХ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ В НИЗЬКОШВИДКІСНИХ МЕРЕЖАХ ЗВ'ЯЗКУ

Анотація. При створенні автоматизованих систем управління в низькошвидкісних мережах зв'язку критично важливою задачею є організація взаємодії та передачі інформації між вузлами системи. У мережах IoT для обміну даними в низькошвидкісних мережах широко застосовуються алгоритми та протоколи технології «publish-subscribe». Для роботи в мережах на базі УКХ радіостанцій було створено протокол JDSS стандарту STANAG 4677. В роботі проведено порівняльний аналіз протоколів JDSS, MQTT та DDS щодо їх використання для побудови автоматизованих систем управління з активним переміщенням користувачів низової ланки управління в низькошвидкісних мережах зв'язку на базі УКХ радіостанцій. Проведено аналіз можливості забезпечення автентифікації, шифрування, захисту даних, стиснення даних та реалізації контролю доступу протоколів JDSS, MQTT та DDS.

Ключові слова: порівняльний аналіз, ACU, JDSS, MQTT, DDS, УКХ, низькошвидкісні канали зв'язку.

Вступ

Розвиток технологій стало поштовхом для створення та реалізації цифрових автоматизованих систем управління (АСУ). Сучасні АСУ широко використовуються при управлінні підприємствами, виробництвом, суспільними організаціями та в державному управлінні. Актуальною задачею в області АСУ є пошук рішень взаємодії та передачі інформації між вузлами системи [1–4]. В даній роботі розглядаються АСУ державного рівня низової ланки управління з активним переміщенням користувачів. Такі системи, в основному, працюють у мережах зв'язку на базі ультракоротко-хвильових (УКХ) радіостанцій [1,5]. Технології передачі інформації в таких АСУ повинні відповідати низці вимог [1]:

- підвищені вимоги до надійності;
- масштабованість системи в процесі експлуатації;
- можливість роботи в низькошвидкісних мережах зв'язку;
- захищеність та живучість.

Отримані в роботі [5] характеристики QoS показують, що використання стандартних протоколів для передачі даних в УКХ радіомережах неможливо через низьку швидкість та велику затримку передачі даних, великий джитер затримки передачі даних, велику ймовірність втрати даних в каналі. Для таких каналів зв'язку було створено ряд протоколів, одним з яких є протокол JDSS стандарту STANAG 4677 [6], який розроблено для обміну інформацією в низькошвидкісних мережах зв'язку в тактичній ланці управління військами при сумісних операціях різних країн НАТО. За допомогою цього стандарту можливо передавати текстові повідомлення, графічні позначки об'єктів на карті, геометричні зображення (точка, лінія, полігон), цілевказівки, спеціальні повідомлення радіаційної, біологічної та хімічної обстановки та медичної евакуації тощо.

В мережах Internet of Things (IoT) для реалізації технологій передачі інформації широко застосовуються алгоритми та протоколи моделі «publish-subscribe» [3; 7; 8]. Найпоширенішим прикладом

реалізації моделі «publish-subscribe» є протоколи Message Queuing Telemetry Transport (MQTT) [7] та Data Distribution Service (DDS) [8]. MQTT представляє собою відкритий та простий протокол, який має три варіанти реалізації QoS та застосовується в основному при «машино-машинній» взаємодії та в мережах IoT [3; 8]. DDS же навпаки більш складний протокол, який на сьогоднішній день має статус стандарту НАТО і широко застосовується при створенні державних автоматизованих систем управління [8]. Реалізації протоколів MQTT та DDS передбачають їх використання в низькошвидкісних мережах зв'язку.

В роботі [1] було проведено моделювання та аналіз протоколів JDSS, NFFI стандарту STANAG 4677 та отримано показники трафіку щодо цих протоколів. В роботі [3] було проведено моделювання та аналіз протоколів MQTT, MQTT-SN, DDS, визначено можливість їх використання в АСУ державного рівня низової ланки управління з активним переміщенням користувачів та отримано показники трафіку щодо цих протоколів. На основі проведених досліджень [1, 3, 5] протокол JDSS стандарту STANAG 4677 та протоколи шаблону «publish-subscribe» можливо використовувати в низькошвидкісних мережах зв'язку, які мають свої недоліки та переваги. Метою роботи є порівняльний аналіз протоколів передачі даних JDSS, MQTT та DDS в низькошвидкісних мережах зв'язку на базі УКХ радіостанцій щодо забезпечення максимальної кількості користувачів, автентифікації, шифрування, захисту даних, стискання даних, реалізації контролю доступу та визначення архітектури цих протоколів.

Порівняльний аналіз протоколів JDSS, MQTT, DDS

Метою створення стандарту STANAG 4677 є організація взаємодії військ різних країн НАТО для підвищення ситуаційної обізнаності на полі бою шляхом обміну тактичною інформацією між різними групами військ в низькошвидкісних каналах зв'язку на базі УКХ радіостанцій. Основним об'єктом застосування цього стандарту є система спішеного солдата в тактичній ланці управління.

Інформація, яка поступає від АСУ, трансформується в Joint Dismounted Soldier System Data Model (JDSSDM). Моделі даних JDSSDM описуються мовою XML, теги та структура якого чітко прописані у стандарті STANAG 4677 відповідно до типу повідомлення. JDSSDM інкапсулюються ще в одну структуру даних Joint Dismounted Soldier Information Exchange Mechanism (JDSSIEM). JDSSIEM реалізує механізм гарантованого обміну інформацією в мережі JDSS. Цей механізм призначений для використання в broadcast і multicast системах зв'язку. Тобто пакети, які відправляються у IP-мережу використовують мультикасні IP адреси. Рішення цього стандарту зображено на рис. 1 [6].

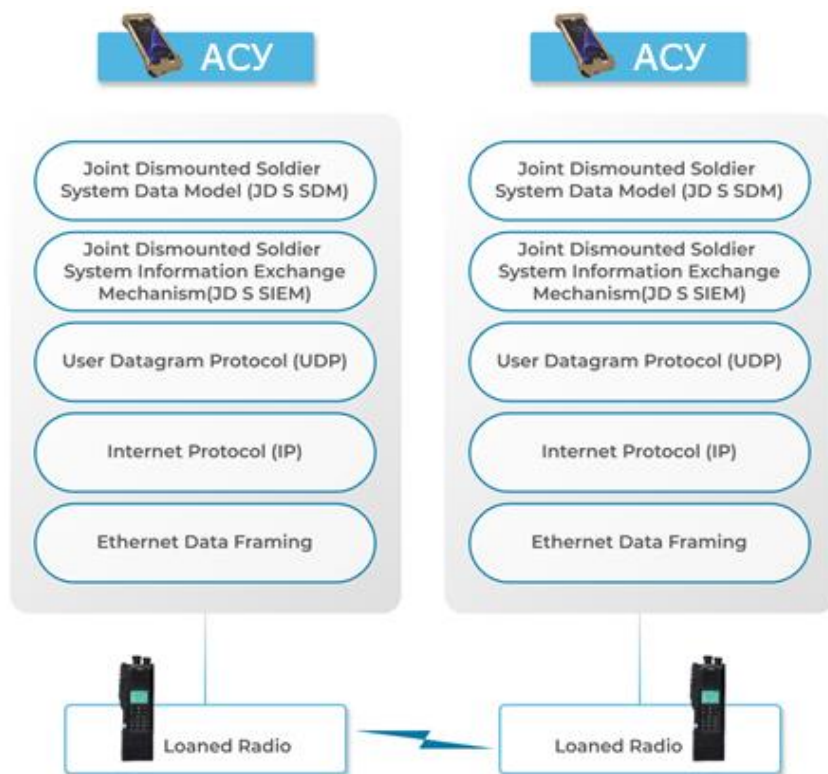


Рис. 1. Структура стандарту STANAG 4677

Передача даних відбувається за допомогою стандартного протоколу UDP та IP в мультикастній мережі зв'язку. JDSSDM використовується як XML повідомлення. NATO Friendly Force Information (NFFI) – це 16-байтовий бінарний заголовок, який використовується для маркування даних при їх фрагментації, для адресації даних між різними АСУ, вказує на наявність стиснення даних та алгоритм стиснення, а також вказані пріоритети пакетів. JDSSIEM представляє собою, як і JDSSDM, XML повідомлення, відповідає за синхронізацію пропущених повідомлень та стиснення даних. Стек протоколів STANAG 4677 показано на рис.2[6].

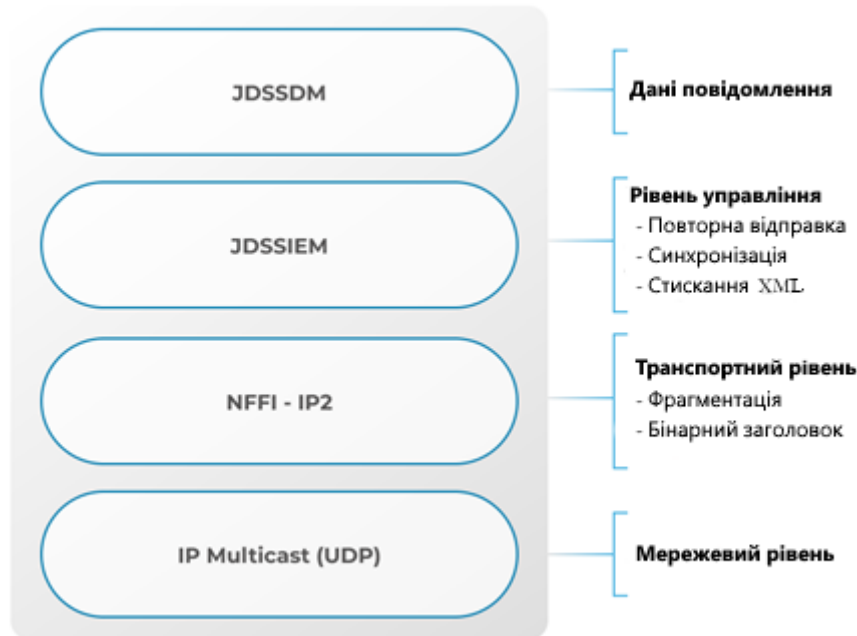


Рис. 2. Стек протоколів STANAG 4677

Механізм гарантованої передачі даних в стандарті STANAG 4677 має унікальну властивість, адже на відміну від стандартних протоколів стеку TCP/IP JDSS використовує спеціальний механізм синхронізації пропущених повідомлень. Для реалізації цього механізму використовується декілька службових повідомлень: “HeartBeat”, “MessageSyncRequest”, “MessageSyncReply”, “FullSyncRequest”, “FullSyncReply”.

Повідомлення “HeartBeat” відправляється кожним шлюзом JDSS через однакові інтервали часу (зазвичай 60 секунд), в якому вказується кількість надісланих повідомлень кожної категорії цим вузлом. Інші шлюзи JDSS при отриманні цього повідомлення перевіряють це значення з фактично прийнятою кількістю повідомлень від цього шлюза. В залежності від кількості пропущених повідомлень будуть відправлятися “MessageSyncRequest” для запиту одиничних повідомлень або “FullSyncRequest” для запиту усіх актуальних даних. У відповідь будуть надсилатись “MessageSyncReply” та “FullSyncReply” відповідно до запиту. При чому, якщо запит відправляється на адресу певного шлюзу, то відповідь адресується на всі вузли мультикастним пакетом для запобігання повторних запитів та можливих втрат інших вузлів. Окрім цього, необхідно зазначити, що не усі повідомлення повторно перезапитуються, так як інформація в деяких повідомленнях застаріває швидше одного інтервалу відправки “HeartBeat”. До повідомлень, що не перезапитуються відносяться: “PresenceMsg”, “HeartBeat”, “MessageSyncRequest”, “MessageSyncReply”, “FullSyncRequest”, “FullSyncReply”.

Необхідно зазначити, що для зменшення навантаження на мережу зв'язку та отримання лише актуальної інформації стандарт передбачає максимальну кількість повідомлень для кожного типу моделі даних, які можливо запросити повторно. На основі проведеного аналізу можна виділити основні аспекти стандарту STANAG 4677:

1. Протокол JDSS представляє собою моделі даних для різних повідомлень – JDSSDM та механізму передачі цих повідомлень – JDSSIEM.
2. Протокол NFFI використовується як бінарний заголовок та відповідає за фрагментацію, адресацію та вказує на стиснення даних.

3. Стандарт STANAG 4677 створено для організації взаємодії існуючих цифрових АСУ країн НАТО.
4. Кожне повідомлення відправляється у мультикастну групу, що дозволяє отримати дані декільком абонентам одночасно.
5. Стандарт створено спеціально для прийому та відправки даних в низькошвидкісних радіомережах зв'язку.
6. Механізм інформаційного обміну JDSS використовує синхронізацію повідомлень на відміну від стандартних квитувань на запити.

Протокол MQTT створювався для організації взаємодії в мережах з низькою пропускнуою здатністю, недетермінованою затримкою передачі даних та нестабільним каналом зв'язку. Простота цього протоколу дозволила на сьогоднішній день використовувати його для передачі інформації між пристроями з обмеженою потужністю процесора та часом автономної роботи. Реалізація протоколу MQTT передбачає використання централізованого підходу до мережевої топології. Система зв'язку, яка побудована на основі MQTT, складається з «видавця», «брокеру» та «підписника». «Видавець» не потребує налаштувань по кількості чи місцезнаходженню своїх «підписників», а лише відправляє повідомлення за необхідними «темами». «Підписники» також не потребують налаштувань на конкретних «видавців», вони лише повідомляють «брокеру» за якими темами хочуть отримувати повідомлення. Брокер представляє собою центральний вузол MQTT, який забезпечує взаємодію між «видавцями» і «підписниками». Обмін даними між клієнтами відбувається тільки через брокера. Його основними задачами є отримання даних від клієнтів, обробка та контроль за доставкою повідомлень. Кількість «підписників», «видавців» та «брокерів» у мережі необмежена. Архітектура протоколу MQTT показана на рис.3[7].

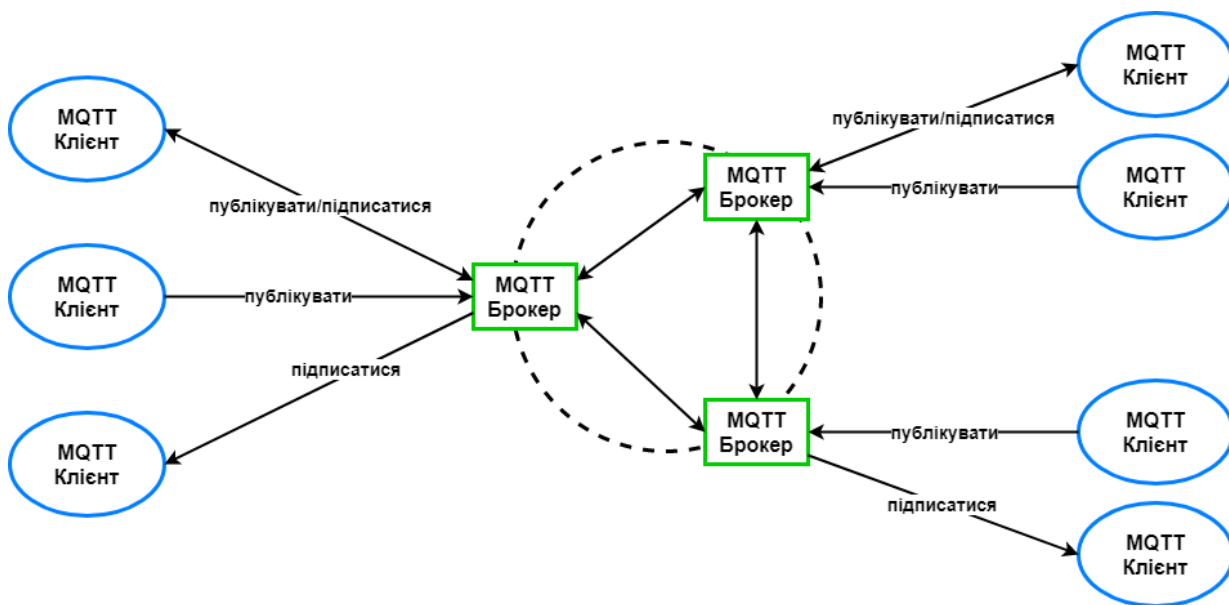


Рис. 3. Архітектура протоколу MQTT

Протокол MQTT займає 7-ий рівень в моделі OSI та в якості транспортного протоколу використовує TCP/IP. Протоколи MQTT підтримують три рівні QoS [7]: рівень 0 (At most once delivery), рівень 1 (At least once delivery), рівень 2 (Exactly once delivery). Протокол MQTT підтримує автентифікацію користувачів та надає спеціальні поля для відправки ім'я користувача та паролю в службовому повідомленні. Протокол MQTT не підтримують жодних алгоритмів та механізмів організації контролю доступу [3; 7]. Деякі реалізації брокера протоколу MQTT, наприклад Mosquitto, дозволяють не тільки авторизувати користувачів, а й формувати Access Control List (ACL) для розмежування доступу користувачів до публікацій та підписок в різних темах. Перевірка цілісності даних не передбачено.

Протокол DDS – це протокол для передачі інформації за допомогою моделі «видавець-підписник», який орієнтоване на дані та призначене для високо динамічних розподілених систем. Він стандартизований Object Management Group (OMG). Повідомлення публікуються в домені DDS, а інформаційний пакет описує структуру даних, відправника та отримувача інформації. Клієнти можуть публікувати

та отримувати повідомлення лише в своєму домені та мають свої сертифікати для авторизації. Протокол DDS є одним із багатьох протоколів, що використовуються в таких галузях промисловості, як залізничні мережі, управління повітряним рухом, інтелектуальна енергетика, медичне обслуговування, військова, аерокосмічна промисловість та промислова автоматизація [3; 8].

Передача даних в протоколі DDS здійснюється за допомогою транспортного фреймворку, який підтримує одразу декілька протоколів передачі: TCP, UDP unicast, UDP multicast, shared memory та Real-time Publish-Subscribe (RTPS) wire protocol. DDS, на відміну від MQTT, підтримує як централізовану топологію побудови системи зв'язку, так і децентралізовану.

Централізований підхід будується за допомогою «Information Repository», який представляє собою сервер з інформацією про клієнтів домену, але не бере участі в передачі даних. Принцип взаємодії програмного забезпечення за допомогою вищевказаного підходу показано на рис.4.

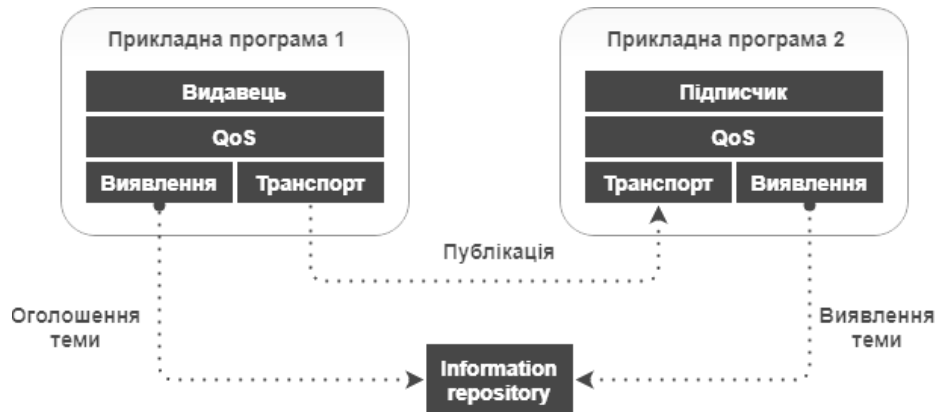


Рис. 4. Централізована взаємодія прикладних програм з DDS

Таким чином, «Information Repository» отримує від «видавців» та «підписників» назви тем, на які вони публікуються та підписуються відповідно. Передача даних відбувається безпосередньо між «видавцем» і «підписником». Окрім того, клієнти DDS можуть виступати «видавцем» і «підписником» одночасно.

Децентралізований підхід передбачає, що «підписники» та «видавці» виявляють один одного за допомогою протоколу RTPS (рис.5). Тобто кожен «видавець» виявляє сам своїх «підписників» та зберігає інформацію про них.

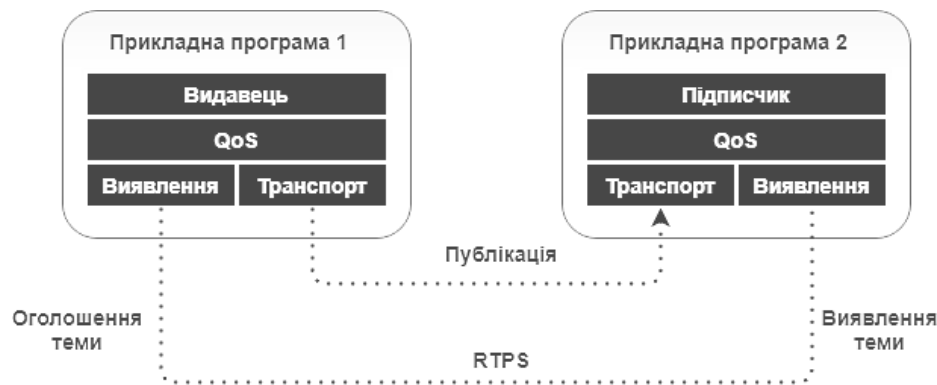


Рис. 5. Децентралізована взаємодія прикладних програм з DDS

Передача повідомлень може здійснюватись за допомогою мережевих протоколів TCP, UDP та на основі shared memory. На відміну від MQTT, DDS може передавати дані за допомогою одноадресної та багатоадресної адресації. Протокол DDS має 22 можливі політики QoS. Дані політики можуть призначатися відповідно теми, «підписника» та «видавця». Політики QoS розподіляються за наступними критеріями: проміжок часу, між якими передаються службові повідомлення; кількість доступних ресурсів для роботи програмного забезпечення; необхідність та час на підтвердження отримання повідомлень; час на відправку повідомлень; пріоритети типів транспортних протоколів; максимально можлива затримка; гарантована доставка повідомлень; максимально допустима кількість повідомлень для повторного

перезапиту; необхідність зберігання повідомлень. Протокол DDS, на відміну від протоколів MQTT, підтримує модель безпеки (Security Model) для реалізації механізмів захисту та шифрування інформації, авторизації користувачів та розмежування прав доступу [3; 8]. Модель безпеки (Security Model) визначає принципи безпеки користувачів системи, об'єкти, які захищаються, і операції з об'єктами, які мають бути обмежені. Модель безпеки (Security Model) протоколу DDS реалізує наступні функції: конфіденційність даних, цілісність даних і повідомлень, автентифікація, авторизація підписників і видавців, автентифікація повідомлень та даних. Результати аналізу протоколів JDSS, MQTT, DDS представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Результати аналізу протоколів JDSS, MQTT та DDS

Параметр	JDSS	MQTT	DDS
Архітектура	Децентралізована	Централізована	Децентралізована та централізована
Кількість користувачів	Необмежено	Необмежено	Необмежено
Автентифікація	Присутня	Присутня	Присутня
Захист даних	Присутнє (Loaned Radio)	Відсутнє	Присутнє
Шифрування	Присутнє (Loaned Radio)	Присутнє	Присутнє
Стискання даних	Присутнє	Відсутнє	Присутнє
Контроль доступу	Присутнє	Відсутнє	Присутнє

Побудова АСУ в низькошвидкісних каналах зв'язку на базі УКХ радіостанцій неможлива з використанням централізованої архітектури, так як такий підхід збільшить навантаження на центральний вузол мережі, що призведе до ще більшої втрати пакетів та збільшення затримки передачі даних [1-5]. А для виконання вимог щодо надійності та захищеності АСУ, протоколи передачі даних повинні підтримувати автентифікацію, захист даних, шифрування, стискання даних та реалізація контроль доступу. Таким чином, для побудови АСУ низової ланки управління з активним переміщенням користувачів в низькошвидкісних мережах зв'язку на базі УКХ радіостанцій доцільно використовувати протоколи JDSS та DDS. Згідно [1; 3; 5] отримано, що протокол DDS має надлишковість передачі службових даних та пакетів в порівнянні з протоколами MQTT та JDSS. Надлишковість службових даних призведе до зменшення пропускної здатності низькошвидкісних каналів зв'язку та збільшення ймовірності відмов на обслуговування. Таким чином, для побудови АСУ в низькошвидкісних мережах зв'язку раціонально використовувати протокол JDSS в порівнянні з протоколами MQTT та DDS.

Висновки

1. Проведено аналіз можливості використання протоколів JDSS, MQTT та DDS в АСУ державного рівня низової ланки управління з активним переміщенням користувачів в низькошвидкісних каналах зв'язку на базі УКХ радіостанцій.
2. Проведено порівняльний аналіз протоколів передачі даних JDSS, MQTT та DDS щодо забезпечення максимальної кількості користувачів, автентифікації, шифрування, захисту даних, стискання даних, реалізації контролю доступу та визначено архітектуру цих протоколів.
3. Визначено, що для побудови АСУ в низькошвидкісних мережах зв'язку доцільно використовувати протокол JDSS ніж протоколами MQTT та DDS.

ЛІТЕРАТУРА

1. Strelkovskaya I.V. Modeling of telecommunication components of automated control systems in low-bandwidth radio networks / I.V. Strelkovskaya, R.V. Zolotukhin, A.O. Makoganiuk. In: P. Vorobiyenko, M. Ilchenko, I. Strelkovska. Current Trends in Communication and Information Technologies. Lecture Notes in Networks and Systems, 2021., Springer, Cham. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-76343-5_9.
2. Strelkovskaya I. Comparative analysis of file transfer protocols in low-bandwidth radionetworks / I.Strelkovskaya, R. Zolotukhin, J.Strelkovska. ICAИТ-2021, Vol. 9, Is. 1, Koethen, Germany, March, 16, 2017. *Anhalt University of Applied Sciences*. P. 27–32.
3. Strelkovskaya I.V., Zolotukhin R.V., (2022) Research of Automated Control Systems Development Based on “Publish-Subscribe” Technology Over Low-bandwidth Radio Networks (до друку).
4. Strelkovskaya I., Solovskaya I., Makoganiuk A., «Optimization of QoS characteristics of self-similar traffic», 2017 4th PICS&T 2017, pp. 497–500. DOI: <https://doi.org/10.1109/INFOCOMMST.2017.8246447>.

5. Strelkovskaya I., Zolotukhin R., “Research of low-bandwidth radionetworks QoS parameters” in Information and Telecommunication Sciences, *International Research Journal*, Volume 11, Number 1(20), January-June 2020, DOI: <https://doi.org/10.20535/2411-2976.12020.77-81>.

6. STANAG 4677: 2014 Dismounted soldier systems standards and protocols for command, control, communications and computers (C4) interoperability / NATO 2014.

7. MQTT Version 3.1.1. Edited by A. Banks and R. Gupta. 2014. OASIS Standard.

8. OMG Data Distribution Service (DDS) Version 1.4. April 2015.

I. Strelkovskaya, R. Zolotukhin, T. Grigorieva. Comparative analysis of data transmission protocols of automated control systems in low-bandwidth communication networks. – Article.

Summary. The organization of interaction and transmission of information between system nodes is a critical task, when creating automated control systems in low-bandwidth communication networks. In IoT networks, publish-subscribe algorithms and protocols are widely used for data exchange in low-bandwidth networks. The JDSS protocol of the STANAG 4677 standard was created for work in networks that basis on UHF\VHF radios. The paper presents comparative analysis of JDSS, MQTT and DDS protocols for construction of the automated control systems based on UHF\VHF radio stations. The analysis of the possibility to providing authentication, encryption, data protection, data compression and implementation of access control is carried out.

Key words: comparative analysis, ACS, JDSS, MQTT, DDS, UHF\VHF, low-bandwidth communication channels.

И. В. Стрелковская, Р. В. Золотухин, Т. И. Григорьева. Сравнительный анализ протоколов передачи данных автоматизированных систем управления в низкоскоростных сетях связи. – Статья.

Аннотация. При создании автоматизированных систем управления в низкоскоростных сетях связи критически важной задачей является организация взаимодействия и передачи информации между узлами системы. В сетях IoT для обмена данными в низкоскоростных сетях широко применяются алгоритмы и протоколы технологии publish-subscribe. Для работы в сетях на базе УКВ радиостанций был создан протокол JDSS стандарта STANAG 4677. В работе проведен сравнительный анализ протоколов JDSS, MQTT и DDS по их использованию для построения автоматизированных систем управления с активным перемещением пользователей низового звена управления в низкоскоростных сетях связи на базе УКВ радиостанций. Проведен анализ возможности обеспечения проверки подлинности, шифрования, защиты данных, сжатия данных и реализации контроля доступа протоколов JDSS, MQTT и DDS.

Ключові слова: сравнительный анализ, ACS, JDSS, MQTT, DDS, УКВ, низкоскоростные каналы связи.

УДК 621.39:519.65

І. В. Стрелковська

доктор технічних наук, професор,
декан факультету кібербезпеки, програмної інженерії та комп'ютерних наук
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

І. М. Соловська

кандидат технічних наук, доцент,
звідувачка кафедри комп'ютерних наук
Міжнародний гуманітарний університет,
м. Одеса, Україна

IPS-ПОЗИЦІОНУВАННЯ В МЕРЕЖАХ РАДІОДОСТУПУ WI-FI НА БАЗІ КОМПЛЕКСНИХ ПЛОСКИХ СПЛАЙНІВ

Анотація. Розглянуто основні методи IPS-позиціонування користувачів в мережах радіодоступу Wi-Fi, які засновано на різних принципах функціонування. Для позиціонування користувача запропоновано використання комплексних плоских сплайнів. Показано побудову комплексних плоских лінійних сплайнів. Встановлено, що використання комплексних плоских лінійних сплайнів дозволяє підвищити точність позиціонування.

Ключові слова: IPS-позиціонування, мережа радіодоступу Wi-Fi, комплексний плоский лінійний сплайн, похибка позиціонування.

Розвиток сучасних мереж радіодоступу різних технологій та особливостей використання сьогодні забезпечується мережами Wi-Fi (IEEE 802.11n/ac/ad), Bluetooth або BLE (Bluetooth low energy) (IEEE 802.15.1), RFID (Radio Frequency IDentification) та NFER (Near-Field Electromagnetic Ranging) [1-4]. Кожна з цих мереж має надавати безліч сервісів і додатків, які базуються на результатах позиціонування користувачів в приміщеннях IPS (Indoor Positioning System) [1-4]. Саме IPS-позиціонування всередині приміщень, паркінгів, будівель, складів, виставкових залів, виробничих приміщень, медичних організаціях, бізнес-центрів та інших місць викликає значні складнощі, такі як: багатопромінене поширення при відображенні сигналу від стін та інших перешкод, відсутність прямої видимості, ослаблення та розсіювання сигналу через перешкоди, підвищені вимоги до точності та збіжності результатів [5]. З іншого боку, IPS-позиціонування може мати значне спрощення через невеликі зони покриття мережі радіодоступу, стабільні умови середовища та порівняно низькі швидкості руху користувачів. Майже всі існуючі технології локального позиціонування відповідають широкому спектру вимог у різних ситуаціях. Проте все ще бувають ситуації, коли необхідна точність позиціонування не може бути досягнута.

Метою даної роботи є розробка методу позиціонування користувача в мережах радіодоступу на базі комплексних плоских сплайнів щодо підвищення точності позиціонування.

Розглянемо класифікацію методів IPS-позиціонування (рис. 1) [1-4].

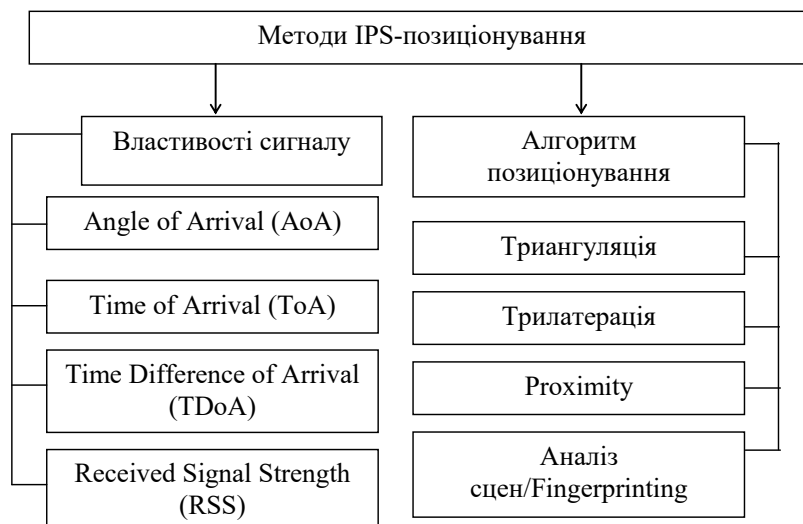


Рис. 1. Класифікація методів IPS-позиціонування

IPS-позиціонування користувача в приміщенні виконується в два етапи. На першому етапі визначається відстань між користувачем та точкою доступу AP (Access Point) мережі радіодоступу за допомогою наступних методів, які класифіковано за властивостями сигналу [1-4]:

- метод RSS (Received Signal Strength) використовує для визначення відстані між користувачем та точкою доступу AP результати вимірювання потужності прийнятого сигналу;
- метод AOA (Angle of Arrival) використовує для визначення відстані між користувачем та точкою доступу AP виміри кута надходження сигналу щодо джерела сигналу;
- методи TOA (Time of Arrival) та TDoA (Time Difference of Arrival), використовують вимірювання часу затримки поширення радіосигналу [1-3].

Розглянемо детальніше вищезазначені методи позиціонування (RSS, AOA, TOA, TDoA) для мережі Wi-Fi, яка об'єднує точки доступу $AP_i(x_i, y_i)$, $i = \overline{1,3}$ (рис. 2). Позначимо координати користувача через $M(x, y)$.

Для визначення відстані між користувачем $M(x, y)$ та точками доступу AP_i , $i = \overline{1,3}$ мережі Wi-Fi в основі методу AoA (рис. 2,а) є кут прийняття сигналу відносно точки доступу на основі діаграми спрямованості антени. Для використання цього методу IPS-позиціонування необхідною умовою є наявність у конструкції кожної точки доступу AP_i , $i = \overline{1,3}$ поворотної антени або антени з фазовою решіткою. Основною перевагою використання методу AoA є достатня простота алгоритму для визначення місцеположення користувача та можливість роботи і різних фізичних середовищах. Недоліками методу є вимоги щодо конструкції антени та залежність точності позиціонування від відстані між користувачем та точкою доступу.

Метод RSS (рис. 2,б) засновано на вимірюванні потужності отриманого сигналу (P_1, P_2, P_3) і дозволяє визначити відстань між користувачем та точками доступу $AP_i, i = \overline{1,3}$ за допомогою формули [5]:

$$P_{d_i} = P_0 - 10n \lg \left(\frac{d_i}{d_0} \right), \quad (1)$$

де P_{d_i} – значення потужності сигналу відповідної точки доступу $AP_i, i = \overline{1,3}$, d_i – відстань від пристрою користувача M до точки доступу $AP_i, i = \overline{1,3}$, d_0 – відстань від пристрою до точки RP , P_0 – потужність сигналу, виміряна на відстані d_0 , n – коефіцієнт втрат потужності сигналу при поширенні у середовищі.

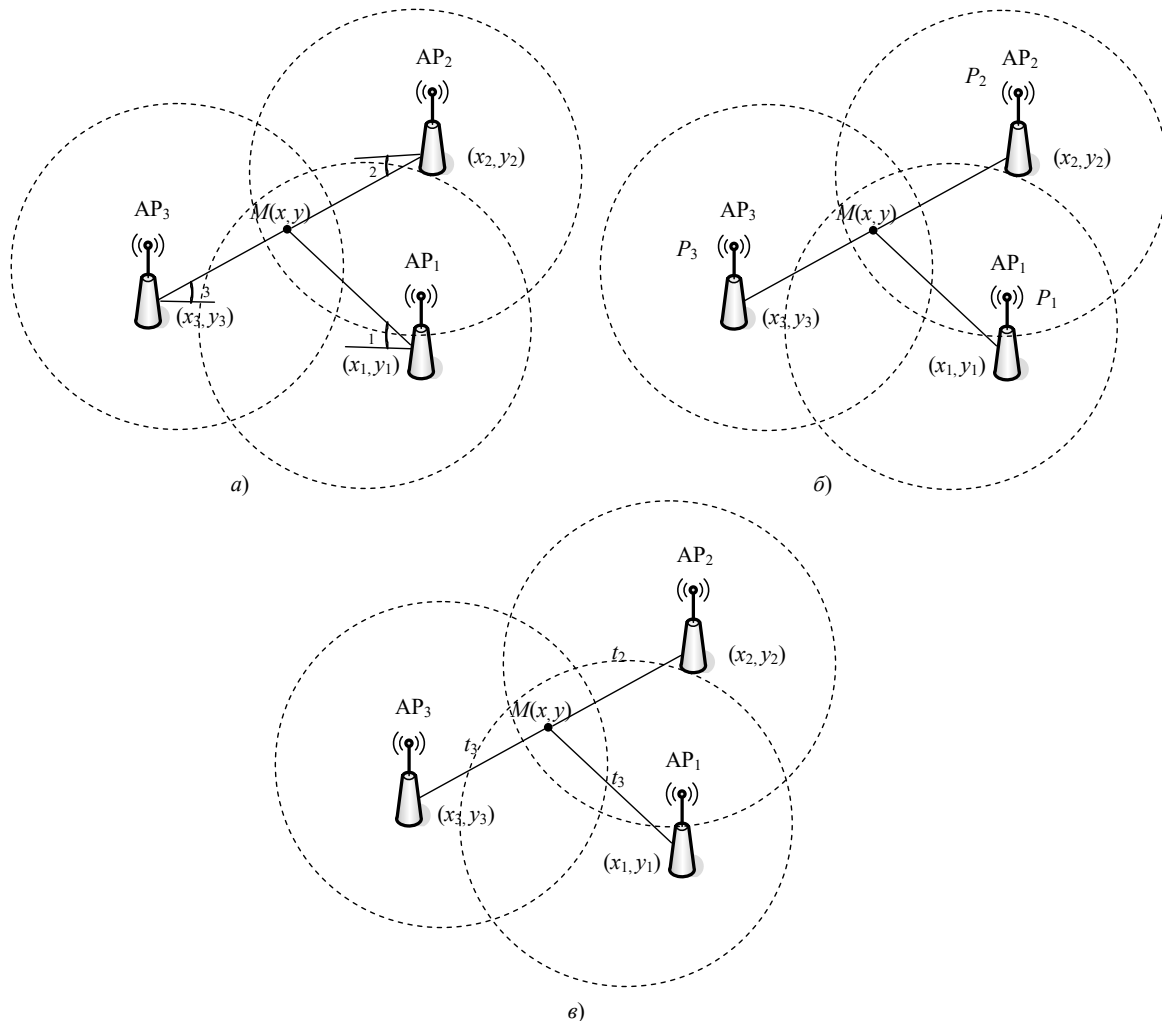


Рис. 2. Фрагмент мережі Wi-Fi визначення позиціонування користувача за допомогою:
а) методу AoA, б) методу RSS, в) методу TOA і TDoA

Основною перевагою методу RSS є низьке енергоспоживання мобільного пристрою при позиціонуванні та низька вартість, але важливим недоліком є низька точність позиціонування на значних відстанях. Тому метод рекомендується використовувати тільки для коротких відстаней в приміщеннях.

Методи TOA та TDoA (рис. 2,в) використовують результати вимірювань часу затримки передачі сигналу (t_1, t_2, t_3) між пристроєм користувача та точкою доступу AP. Метод TOA засновано на вимірюванні часу проходження сигналу від користувача до точки доступу, де відстань обчислюється на основі різниці між часом відправлення сигналу та часом його отримання. Відстань визначається як $L = ct$, де c – швидкість світла, t – час затримки передачі сигналу. Метод TDoA використовує вимірювання різниці часу надходження сигналу від користувача $M(x, y)$ точок доступу $AP_i, i = \overline{1,3}$. Перевагами цих методів є висока точність IPS-позиціонування та великий радіус дії.

На другому етапі позиціонування відбувається визначення координат місцезнаходження користувача за допомогою методів позиціонування, а саме: методів триангуляції або трилатерації [1–4], метода

Fingerprinting на базі метода К-найближчих сусідів KNN (K-Nearest Neighbor) або зваженого метода К-найближчих сусідів з використанням вагових коефіцієнтів KWNN (K-Weighted Nearest Neighbor) [6], або метода наближень Proximity [4] з використанням ймовірносних методів [2]. Результати порівняння алгоритмів позиціонування наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Порівняння алгоритмів позиціонування в мережах радіодоступу

Метод	Триангуляція	Трилатерація	Proximity	Fingerprinting
Мережа використання	Wi-Fi (IEEE 802.11n/ac/ad)	Bluetooth, BLE iBeacon (IEEE 802.15.1)	RFID та NFER	Wi-Fi (IEEE 802.11n/ac/ad), Bluetooth, BLE iBeacon (IEEE 802.15.1)
Точність IPS-позиціонування	5–10 м	5–10 м	5 м	2–5 м
Метод визначення відстані	RSS, TOA, TDoA	AOA	RSS, TOA, TDoA	RSS

Метод Fingerprinting засновано на визначенні місцезнаходження користувача на основі поточних вимірних значень потужності сигналу RSSI від усіх доступних точок доступу зі значеннями, які зберігаються в попередньо згенерованій базі даних. Основною перевагою методу є точність визначення місцезнаходження користувача [6]. Переважна більшість робіт різних авторів [1–4] віддають перевагу методу Fingerprinting. Цей вибір обумовлено тим, що він найпростіший у реалізації, не вимагає додаткового обладнання та розробки додаткового програмного забезпечення, але дозволяє досягти певних показників точності. Алгоритм IPS-позиціонування користувача в мережі Wi-Fi за допомогою методу Fingerprinting показано на рис. 3 [7].

Особливістю алгоритму позиціонування Fingerprinting є попереднє формування бази даних Fingerprinting DataBase, яка формується для приміщення та зберігання значення вимірних потужностей RSSI (Received Signal Strength Indicator) кожної з точок доступу у заданих точках RP (Reference Point) [7–10]. Початковим кроком роботи алгоритму позиціонування є запит на позиціонування від пристрою користувача UE (User Equipment) до найближчих трьох точок доступу $AP_i, i = \overline{1,3}$, після чого в кожній точці доступу виконується вимірювання потужності сигналу та результати відправляються до Fingerprinting Data Base. На наступному кроці визначаються координати користувача $M(x, y)$ за допомогою методу К-найближчих сусідів KNN або методу найближчого сусіда з ваговими коефіцієнтами WKNN [5]. Для підвищення точності позиціонування розглянемо «модифікований» методу Fingerprinting на базі методу Fingerprinting, методу кінцевих елементів та комплексних плоских сплайнів [7–9]. Цей метод дозволяє визначити місцезнаходження користувача в мережі радіодоступу Wi-Fi з координатами $M(x, y)$.

В якості комплексного плоского лінійного сплайну, побудову якого показано у [9], розглянемо $S_{\Delta}(z)$, який інтерполює функцію $f(z)$ у вершинах точок доступу $AP_i, i = \overline{1,3}$ де $f(z_i)$ – потужність сигналу в точках доступу $AP_i, i = \overline{1,3}$, має вигляд:

$$S(z) = a + bz + c\bar{z}, \quad (2)$$

де $z = x + iy$, $\bar{z} = x - iy$,

$$S_{\Delta}(z) = a + b(x + iy) + c(x - iy),$$

$$S_{\Delta}(z) = a + bx + cx + i(by - cy) =, \\ = \text{Re } S_{\Delta}(z) + i \text{Im } S_{\Delta}(z)$$

де

$$\text{Re } S_{\Delta}(z) = a + bx + cx, \text{Im } S_{\Delta}(z) = by - cy.$$

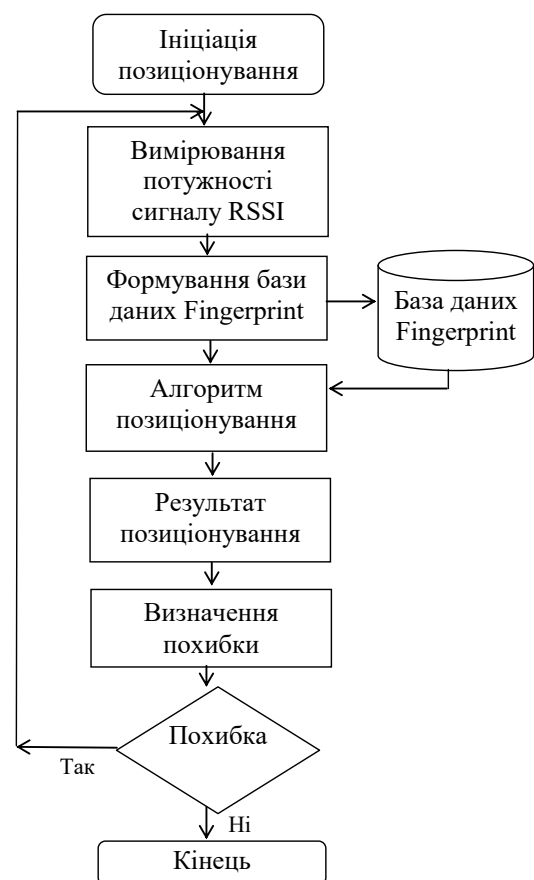


Рис. 3. Алгоритм IPS-позиціонування користувача за допомогою методу Fingerprinting

Висновки

1. Розглянуто основні методи позиціонування користувачів в мережах радіодоступу Wi-Fi/IPS, які засновано на різних принципах функціонування. Визначено, що найбільш доцільним є використання методу Fingerprinting.

2. Запропоновано використання «модифікованого» методу Fingerprinting на базі методу Fingerprinting, методу кінцевих елементів та комплексних плоских сплайнів.

3. Напрямок подальших досліджень може бути використання комплексних плоских сплайнів (квадратичних, кубічних та В-сплайнів) для розв'язання задач позиціонування щодо підвищення точності місцезнаходження.

ЛІТЕРАТУРА

1. 3GPP TR 21.916 V16.1.0 (2022-01). Technical Specification Group Services and System. Release 16. 2022.
2. Kunhoth, J., Karkar, A., Al-Maadeed, S. et al. Indoor positioning and wayfinding systems: a survey. *Human-centric Computing and Information Sciences*. Vol. 10, 18 (2020). DOI: <https://doi.org/10.1186/s13673-020-00222-0>.
3. Hameedah S.H. et al. An Overview of Local Positioning System: Technologies, Techniques and Applications. *International Journal of Engineering & Technology*, vol. 7(3), pp. 1–5, 2018. DOI: <https://doi.org/10.14419/ijet.v7i3.25.17459>.
4. L. Liao K. Lin, X. Wang and X. Lai. Wi-Fi Positioning: A Survey. *International Journal of Communication Networks and Distributed Systems*, vol. 7 (3-4), pp. 229–248, 2016.
5. Strelkovskaya I., Solovskaya I., Strelkovska J., «Fingerprinting/Indoor positioning using complex planar splines», in *Journal of Electrical Engineering*, vol. 72, № 6, 2021, pp. 401–406. DOI: <https://doi.org/10.2478/jee-2021-0057>.
6. A.P. Rahmadini, P. Kristalina, A. Sudarsono, «Optimization of Fingerprint Indoor Localization System for Multiple, Object Tracking Based on Iterated Weighting Constant – KNN Method», *International Journal on Advanced Science Engineering Information Technology*, vol. 8(3), pp. 998–1007. 2018. DOI: <https://doi.org/10.18517/ijaseit.8.3.6086>.
7. Strelkovskaya, I. Solovskaya I., J. Strelkovska. Linear complex planar splines in Wi-Fi/Indoor positioning problems, in 2021 IEEE International Conference on Information and Telecommunication Technologies and Radio Electronics (IEEE UkrMiCo), 2021, pp. 84–87. DOI: <https://doi.org/10.1109/UkrMiCo52950.2021.9716612>.
8. Strelkovskaya I. Solovskaya I., Strelkovska J. The use of linear complex planar splines to improve the accuracy of determining the location of the user in Wi-Fi/Indoor networks, in 2021 International Scientific-Practical Conference Proceedings (PICS&T 2021), 2021. P. 613-616. DOI: <https://doi.org/10.1109/PICST54195.2021.9772175>.
9. Strelkovskaya I., Solovskaya I., Strelkovska J., Grigoryeva T., “Using quadratic complex planar splines in solving local positioning problems”, in IEEE 16th International Conference on Advanced Trends in Radioelectronics, Telecommunications and Computer Engineering (TCSET), 2022, pp. 602–605. DOI: <https://doi.org/10.1109/TCSET55632.2022.9766876>.

I. Strelkovskaya, I. Solovskaya. IPS-positioning in Wi-Fi radio access network based on complex planar splines. – Article.

Summary. The basic methods of IPS user positioning in Wi-Fi radio access networks, based on different operating principles, are considered. The use of complex plane splines for user positioning is proposed. The construction of complex planar linear splines is shown. It is found that the use of complex planar linear splines can increase the accuracy of positioning.

Key words: IPS-positioning, Wi-Fi radio access network, complex planar linear spline, positioning error.

И. В. Стрелковская, И. Н. Соловская. IPS-позиционирование в сети радиодоступа Wi-Fi на базе комплексных плоских сплайнов. – Статья.

Аннотация. Рассмотрены основные методы IPS-позиционирования пользователей в сетях радиодоступа Wi-Fi, основанные на различных принципах функционирования. Для позиционирования пользователя предложено использование комплексных плоских сплайнов. Показано построение комплексных плоских линейных сплайнов. Установлено, что использование комплексных плоских линейных сплайнов позволяет увеличить точность позиционирования.

Ключевые слова: IPS-позиционирование, сеть радиодоступа Wi-Fi, комплексный плоский линейный сплайн, погрешность позиционирования.

Розділ 3

Філологія

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

Анотація. У статті розглянуто природу художнього дискурсу, наведено огляд підходів до його тлумачення. Розкрито особливості німецькомовного художнього дискурсу в когнітивному і прагматичному аспектах. З'ясовано, що прагматичний чинник в художньому дискурсі уможливорює його інтерпретацію не лише як фіксацію повідомлення в комунікативному акті, а й акцентує увагу на комунікативних ролях автора й читача.

Ключові слова: художній дискурс, художній текст, прагматема.

Постановка наукової проблеми та її значення. Завдяки потужному розвитку лінгвістичної науки останніх десятиріч художній дискурс все частіше стає предметом вивчення представників лінгвістичної школи. Особливе значення приділяється його комунікативно-прагматичним характеристикам.

Аналіз досліджень проблеми. У лінгвістичній науці дослідженням німецькомовного художнього дискурсу активно займаються вітчизняні науковці, так зокрема В. Чередниченко [3] аналізує прагматистичні аспекти німецькомовної новели, А. Король [2] досліджує лінгвопрагматичні та дискурсивні основи дослідження висловлення-звинувачення у сучасному німецькомовному художньому дискурсі. Особливості німецькомовного художнього дискурсу аналізували також німецькі лінгвісти. Один із засновників німецької стилістики К. Аделунг до класичних чеснот художнього стилю відносить: чистоту, чіткість, відповідність, виокремлення, різноманітність, милозвучність, наближення до життя, новизну, а також єдність стилю [4]. Й. Г. Гердер досліджував зв'язок особистості та мови. Він вважав, що до читача звертається не просто якась стилістична конвенція, а «відбиток живої людської душі» [7]. В. Кайзер визнає ядром літературознавчих досліджень феноменологічне тлумачення окремо взятого літературного твору, що здійснюється іманентним аналізом його «структури» [8, с. 5].

Мета і завдання статті. Мета дослідження полягає у виявленні специфіки німецькомовного художнього дискурсу, а завдання – у встановленні комунікативно-прагматичних характеристик німецькомовного художнього.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Під художнім дискурсом (“literary discourse”) зазвичай розуміють таке стильове середовище, що віддзеркалює «культурно-мовний універсум відповідної епохи на основі валоризації комунікативних і лінгвостилістичних параметрів» [1, с. 4].

Т. А. ван Дейк вважає, що «художній дискурс є комунікативним актом, чиєю основною характеристикою є намагання письменника за допомогою свого твору вплинути на внутрішній духовний простір читача, на систему його цінностей, вірувань, переконань і прагнень задля того, щоб змінити їх» [6, с. 151]. У художньому дискурсі, як доводить Т. А. ван Дейк, провідна роль належить прагматичній функції, яку автор визначає як «вплив автора на свідомість читача, здійснюваний за допомогою художнього твору» [6, с. 151]. Виконання комунікативного завдання тут, як стверджує дослідник, відбувається через використання настанови на передачу інформації.

А. Король трактує художній дискурс як «складну ієрархічно організовану єдність всієї сукупності художніх текстів, що перебувають у тісній динамічній взаємодії з різними варіантами їхнього вербального/невербального вираження, включаючи екстралінгвістичні фактори, необхідні для успішної реалізації цих текстів у певному культурно- історичному контексті» [2, с. 7].

Поряд з поняттям «художній дискурс» варто розглянути поняття «художній текст». Щодо розмежування тексту і дискурсу, то поняття дискурсу є значно ширшим від тексту, який, у свою чергу, виступає як частина дискурсу.

Німецький лінгвіст К. Брінкер у тлумаченні тексту враховує здобутки структуралістського й комунікативно-прагматичного підходів: «текст є когерентною одиницею мовної комунікації з розпізнаваною комунікативною функцією і певним чином організованою структурою» [5, с. 13].

Аналізуючи текст новели як різновиду художнього дискурсу, В. Чередниченко зауважує, що з «позиції комунікативного підходу текст художнього твору становить собою двосторонню сутність: комунікативна взаємодія автора з читачем – зовнішня система комунікації та комунікативна взаємодія між персонажами – внутрішня система комунікації, зумовлена авторськими завданнями зовнішньої комунікації. Художній текст, як комунікативна дія автора, що адресована потенційному читачу, характеризується трьохелементною структурою: акт ілюкції, акт локуції, акт перлокуції, кодованих і декодованих за рахунок знаків-кодів і знаків-сигналів. Система зовнішньої комунікації на рівні автор – адресат обумовлює систему внутрішньої комунікації на рівні персонаж – персонаж як сукупну комунікативну діяльність персонажів – художній дискурс, що розгортається за заданими автором для кожного персонажа прагматичними сценаріями і складається з послідовних комунікативних дій» [3, с. 38].

Прагматичний потенціал німецькомовного художнього дискурсу розкриває його здатність робити певне навіювання на читача з метою прищеплення своїх поглядів, системи життєвих цінностей, що приводить до свого роду маніпуляції свідомістю з метою викликати ту чи іншу реакцію, «перетягнути» читача на свій бік, зробивши його своїм «союзником». Реалізуючи свої заздалегідь заплановані настанови, автор відбирає мовні засоби, які сприяють найповнішій реалізації його інтенцій та відповідають наміру чинити вплив на адресата.

Адресант намагається врахувати фонові знання, процеси сприйняття та інтерпретації, пресуппозиції учасників акту комунікації. Отже, художній дискурс покликаний реалізувати певні комунікативні стратегії автора тексту та розрахований на перлокутивний ефект, тобто такий, що має змогу цілеспрямованого впливу на емоції адресата.

Одиниця прагматичного аспекту – прагматема – абстрактна одиниця художнього дискурсу, яка представлена мовними засобами, здатними впливати на читача. Вплив на адресата здійснюється в тексті різними способами, зокрема він проявляється у відборі й комбінаториці мовних засобів і стилістичних прийомів, скерованих на адресата, а також урахуванні його реакції на інформацію, яка повідомляється.

У романі Е. М. Ремарка «На Західному фронті без змін» метафори передають емоційно-суб'єктивний стан душі автора, його життєві враження. Крім того, через метафоризацію переконливо підкреслюються світоглядні позиції митця, що до певної міри визначають своєрідність художньої стилістики. В метафорі виражений момент оцінки, особливо характерне гостре, піднесене, емоційно підкреслене ставлення до дійсності та ліризм відображення: «*Unsere Gedanken sind Lehm, sie werden geknetet vom Wechsel der Tage – sie sind gut, wenn wir Ruhe haben, und tot, wenn wir im Feuer liegen. Trichterfelder draußen und drinnen*» [10].

У німецькомовному художньому дискурсі нейтральна лексика виступає саме тим фоном, на якому реалізуються емоційні та оцінні стилістично забарвлені елементи. На тлі нейтральної лексики більш яскраво проступає високий стиль. Найкраще функціонування лексики високого стилю простежується у діалогічному мовленні персонажів, наприклад: «*Er blinzelte. «Ja, können, das ist das Geheimnis. Wir wissen zu viel und können zu wenig. Weil wir zu viel wissen.» Er lachte. «Entschuldigen Sie – nach Tisch werde ich immer etwas philosophisch...»* [11].

Лексика високого стилю завдяки вживанню лексем з позитивною оцінною конотацією надає висловлюванню емоційно піднесеного забарвлення, вона також слугує засобом характеристики персонажа, оскільки використання в мовленні високої лексики властиве для людей добре вихованих, освічених, інтелігентних; і це вже викликає суб'єктивну прихильність читача до персонажа. Протилежне відбувається при використанні фамільярно-розмовної лексики, вульгаризмів у німецькомовному художньому дискурсі: *Idiot, arschloch, Frauenzimmer, Schuft, Hündin, Schweinejuden, Schwainerei, Scheiß, dumm*. Вживання таких лексичних одиниць викликає погане враження від об'єкта зображення.

У німецькомовному художньому дискурсі поряд з вербальними засобами комунікації важливу роль відіграють невербальні засоби (кінесичні, проксемічні, просодичні). Провідне місце посідають мімічні невербальні компоненти, а саме усмішки, погляди, вираз обличчя: «*Claras strahlender Blick und ein dünnes ironisches Grinsen ohne unnötige Worte, das im Allgemeinen nicht charakteristisch für ihre schweigsame Natur ist, schienen ihnen zu sagen: “Liebe Freunde!”*» [9].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, аналіз німецькомовного художнього дискурсу у комунікативно-прагматичному аспекті полягає у виявленні авторських стратегій передачі емоцій та їх мовленнєвої реалізації в художньому тексті. Художній текст завжди має прагматичну спрямованість, мета якої – донести до адресата інтенції автора, спонукати бажання до осмислення інформації тексту, перегляду власних настанов. З комунікативно-прагматичної точки зору німецькомовний

художній дискурс – це комунікативна дія в системі «автор – читач», яка відбувається в процесі кодування і декодування інформації. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в аналізі взаємодії вербальних і невербальних компонентів комунікації в німецькомовному художньому дискурсі на основі їхніх структурно-семантичних та прагматичних властивостей і комунікативних функцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурбело В. Б. Художній дискурс в історії французької мови та культури IX–XVIII ст. : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.05. Київ, 1999. 32 с.
2. Король А. Висловлення-звинувачення у сучасному німецькомовному художньому дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Чернівці, 2007. 22 с.
3. Чередниченко В. Прагмастилістичні характеристики німецькомовної новели : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2016. 271 с.
4. Adelung J. Umständliches Lehrgebäude der deutschen Sprache. Leipzig: J. Gottlob, 1782. 684 s.
5. Brinker K. Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden. 8. neu bear., erw. Aufl. Berlin : Schmidt, 2014. 188 s.
6. Dijk T.A. van. Cognitive Processing in Literature Discourse. Poetics Today. 1979. Vol. 1, № 1-2. P. 143–159.
7. Gottert Karl-Heinz, Jungen Oliver. Einführung in die Stilistik. Wilhelm Fink Verlag. München GmbH & Co. KG, 2004. 288 s.
8. Kayser W. Das sprachliche Kunstwerk : [Eine Einführung in die Literaturwissenschaft]. Tübingen; Basel : Francke, 1992. 460 s.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

9. Hoffmann E.T. A. Der Sandmann. URL: www.reclam.de › data › media
10. Remarque E. M. Im Westen nichts Neues. URL: <https://www.lesen.bayern.de/fileadmin/samples/text/9783462046335.pdf>
11. Remarque E. M. Drei Kameraden. M. : Verlag für fremdsprachige Literatur, 1960. 453 s.

L. Butsmai. Communicative and pragmatic features of German-language artistic discourse. – Article.

Summary. The article considers the nature of artistic discourse, provides an overview of approaches to its interpretation. Features of German-language artistic discourse in cognitive and pragmatic aspects are revealed. It has been found that the pragmatic factor in artistic discourse allows its interpretation not only as a fixation of the message in the communicative act, but also emphasizes the communicative roles of the author and the reader.

Key words: literary discourse, literary text, pragmatema.

Л. О. Буцмай. Коммуникативно-прагматические особенности художественного немецкоязычного дискурса. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрена природа художественного дискурса, приведен обзор подходов к его толкованию. Раскрыты особенности немецкоязычного художественного дискурса в когнитивном и прагматичном аспектах. Выяснено, что прагматический фактор в художественном дискурсе позволяет его интерпретацию не только как фиксацию сообщения в коммуникативном акте, но и акцентирует внимание на коммуникативных ролях автора и читателя.

Ключевые слова: художественный дискурс, художественный текст, прагматема.

O. P. Venher

*Candidate of Psychological Sciences,
Lecturer*

*Separate Subdivision “Khmelnysky Professional College
of Trade and Economics” State University of Trade and Economics
Khmelnyskyi, Ukraine*

THE COMPREHENSIVE ANALYSIS OF THE CONCEPT OF “WAR” AND THE USE OF MODAL VERBS AND THEIR SUBSTITUTES IN THE CONTEXT OF RUSSIAN AGGRESSION IN UKRAINE (BASED UPON FOREIGN NEWSPAPER ARTICLES)

Summary. *The article analyzes the concept of “war” based on the most commonly used words and expressions as well as the use of modals in foreign newspaper articles in the context of russian aggression in Ukraine.*

Key words: *context, concept of war, modals, modal expressions, russian aggression.*

Context is a central concept in the analysis of discourse and interaction in all the major research traditions in applied and sociolinguistics. Early linguistics did not “display much sensitivity to it” [6] and tended to study utterances in isolation and without reference to context. Today, however, there seems to be a general consensus around the idea that we understand utterances because they fit or make sense within particular situations. Studies of discourse and interaction include some orientation to context, if nothing else because “language is always produced by someone to someone else, at a particular time and place, with a purpose and so forth” [1].

The notion of context has been described by many as “notoriously hard to define” [2]. Not only does it mean different things in different research paradigms, but more generally the range of contexts in which utterances are considered can also vary widely.

In our research we will use the notion of concepts which are defined as abstract ideas, and we will follow the definition of Meriam-Webster dictionary that defines concept as

- 1: something conceived in the mind: THOUGHT, NOTION
- 2: an abstract or generic idea generalized from particular instances [7].

Concepts are understood to be “the fundamental building blocks of the concept behind principles, thoughts and beliefs” [3]. One of the ways to study concepts is to organize a concept map or a conceptual diagram that is “a diagram that depicts suggested relationships between concepts” [5] and “a means of representing the emerging science knowledge of students” [4].

In our research we analyzed the concept of “war” based on the division of context into linguistic context, situational context and cultural context. Our investigation was aimed to understand what collocations and phrases are used to describe war in Ukraine in opinion articles by the most profound British news agencies such as: BBC and the Guardian.

The first step in the analysis of concepts is the selection of keywords based on their frequency and content in the text. This procedure allows you to determine the first, “external”, conceptualized layer of the structure. In our analysis we divided the most frequent words which were used in six articles of well-known world newspapers concerning the topics of war into three grammatical categories as verbs, nouns and adjectives.

At first we analyzed the article from BBC and created the word cloud of the most frequent words in the context of “war” (pic. 1).

As we see from pic. 1, the journalist of BBC used a lot of emotionally colored words. We distinguished 13 nouns, such as: strike, attacks, panic, troops, shelling, bombing, brutality, bombs, victims, missiles, survival, bunker, rubble; 18 adjectives and participles: encircled, trapped, impossible, exhausted, afraid, surrounded, relentless, besieged, untouched, destroyed, drinkable, safe, killed, cut off, aerial, died, collapsed, constant; 6 verbs: target, shake, hide, invade, deny, underestimate.

It should be noted that the main emphasis is placed on the brutality of war and scenes of hardship and atrocity. As we can see the author used adverbial modifiers and epithets to portray the russian aggression in Ukraine more vividly.

As can be seen from the word cloud, the author of the article used a lot of adjectives describing Russian aggression in Ukraine, such as: unthinkable, stunning, chaotic, unexpected, powerful, worrying, counterproductive, tragic, false. These words shed light on the British perception of the beginning of the war and further its development.

Vladimir Putin, has thrown himself into the *unthinkable*.

Ukraine is fighting back, and in the opening battle for European public opinion it has achieved a *stunning* victory.

...as *unexpected* is Germany's geopolitical awakening...[9].

It should also be mentioned that this article is more optimistic and focuses not only on the atrocities of a Russian aggression but also on the heroic Ukrainian people. The author used words like victory, hero, support, unity, freedom, peace and democratic, etc. depicting the reaction of Ukraine and its allies.

Massive defense *investments*, military *support* for Kyiv.....

But at a moment when Europe is fighting in the name of *democratic freedoms*...[9].

It is worth noting the number of epithets used, such as: vital importance, great danger, stunning victory, chaotic country, strategic error, full force, absolute priority, false promise and such so well-known from Soviet era as: cold war and iron curtain.

As we see the language of the second article is more vivid and optimistic notwithstanding all the words like: invasion, brutality, conflict, great danger and what is even more important the author is not afraid to call aggression by its real name – “war”.

The example of Ukrainian EU membership shows that even this *war* has not freed Europe of its inbuilt strategic insouciance [9].

Summing up the article the author uses an idiom *cross the Rubicon* showing that Europe is ready to help Ukraine full heartedly to kill *the devil incarnate*.

...can we accept coexistence with a geopolitical adversary whom we despise, be it in Moscow or Beijing? Not crushing them as *the devil incarnate*, not trying to destroy them, not projecting ourselves (again) into a post-historical future of universal peace, but dealing with them as a rival? Politically, that is perhaps the real *Rubicon* that Europe needs to *cross*.

To look into the context of “war” deeper we decided to have a look at it from a grammatical point of view. Since we often use modal verbs or other modal expressions when expressing an opinion, the aim was to investigate their use in a context of a lasting Russian aggression in Ukraine in newspaper articles around the world, trying to find out what message is conveyed in times of global horror.

Modal verbs in English language are a type of verb that is always used in conjunction with other verbs and does not mean the action, but the attitude of the speaker. Perhaps the best way to think of modal verbs is as verbs that modify the meaning of the main verb.

The EU's vocation *was to* tear down walls and promote peace. *Should* it be a party to a conflict with a nuclear superpower? [9].

Kyiv *may* be the victim and Moscow the aggressor, but in the eyes of many, Washington is not totally innocent in all of this [10].

In our investigation we looked into two British opinion articles mentioned above that were written at the beginning of the war in Ukraine but also to make our research more comprehensive we included four more articles from the most profound foreign news agencies such as: Al Jazeera, Unicef, Independent and the New York Times.

We also paid attention to the use of substitutes for modal verbs or phrases with modal meaning, such as: be able to, have to, have got to, had better, be to, be supposed to, be going to, etc. and the adverbs "probably, maybe", and some others.

If Europe *is to* act as a power among powers, *capable* at some stage even of commanding destructive military force, it will *need* a different political language to speak about its place in the world [9].

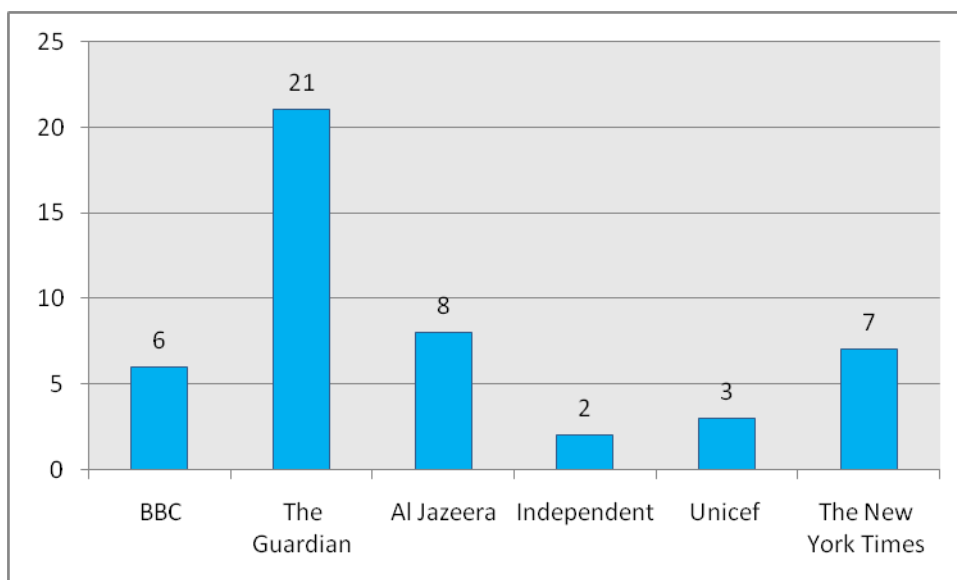
The reporters used a great number of modals and their substitutes in articles reporting about war in Ukraine.

As it can be observed from gr.1 British journalists of The Guardian used much more modals in comparison to their world counterparts. As we see from graph. 2 such modal verbs as need, can and should are used slightly more often. It can be explained by the fact that the article is more oriented to give the readers the ways that can be applicable to solve the issue of Russian intrusion to Ukraine.

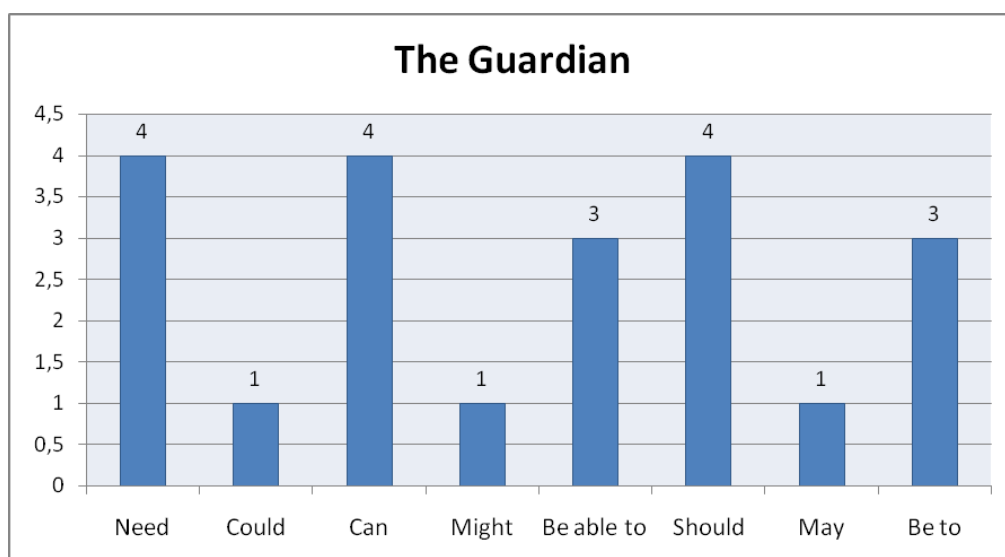
Europe is fighting in the name of democratic freedoms, it *should* not lower its guard internally either [9].

In this moment of crisis, opening the door to Ukraine is one thing the EU *can* do [9].

Politically, that is perhaps the real Rubicon that Europe *needs* to cross [9].



Graph. 1. Total number of modals and their substitutes in the investigated articles



Graph. 2. Modals and their substitutes in the investigated articles of the British newspaper The Guardian

The same considerations are equally applicable to the usage of modal *be able to*.

Other defense-spending laggards such as the Netherlands and Italy will no longer *be able to* hide behind Germany's back [9].

The news agencies such as BBC (6), Al Jazeera (8) and the New York Times (7) used far less modals in their opinion articles.

BBC is focused mostly on uncertainty of the situation using modal words probably and likely.

Chaus, the governor, said about 200 people had already died in Chernihiv, *probably* an underestimate [8].

But also it emphasizes what Ukrainians have to endure to survive the gruesome war and depicting the urgency of the situation using the words need, have to.

She often *has to* endure long queues, as people bring bottles and buckets at distribution points organised by the city council.

Al Jazeera is more focused not on the war in Ukraine but more on the relationship between the USA and Russia using modals must, have to and should to describe what can be done by the parties of the military conflict.

And the scenarios before us *should* not be limited to war: a protracted Cold War or a devastating nuclear war.

Yes, the Russian invasion requires a tough response, but it *should* be one that opens the door for peace.

When the invasion of Ukraine started, Biden was quick to assure the American society that they would not *have to* fight, suffer or even pay more for gas [10].

Al Jazeera also tries to explain the conflict to its readers as being rather uncertain in its origin.

The short answer: it *may* have less to do with Ukraine and more to do with America. ... Kyiv *may* be the victim and Moscow the aggressor, but in the eyes of many, Washington is not totally innocent in all of this [10].

The New York Times similarly to the Guardian is more concerned with the ways of ending the war and outlines the most important facts.

As the first month of the war drew to a close, with Russian forces still *unable* to seize major cities... [11].

"Life can be defended only when united," he said. "Freedom *must* be armed"[11].

As it can be seen from the opinion article of Independent there is no so distinct use of modals in works of their writers. Independent uses the modal can in negative form expressing what should not be done in this war conflict.

... he declared: "For God's sake, this man *cannot* remain in power."

... The president's point was that Putin *cannot* be allowed to exercise power over his neighbors or the region [13].

And the newsletter statement of UNICEF, The United Nations Children's Fund, which, since the beginning of the conflict in eastern Ukraine, has been working to fulfill core commitments to meet the humanitarian needs of children, uses mostly modals can and need stating what can be done in this bloody war concerning children.

... children and their families *need* systematic protection services to address gender-based violence....

UNICEF calls for an immediate cease-fire ... and to ensure that humanitarian actors *can* safely and quickly reach children in need [12].

To summarize our research of the context of "war", it is worth quoting the Guardian that gives great depiction of our country in this war against Russia saying "An angel with a sword is still an angel" but ... it should no longer be the angel battling to liberate the continent and the world from evil and tyranny, but a mortal, more strategic and real-political actor, which also understands the limits of its powers and its own time [9].

REFERENCES

1. Blommaert, J. (2005). Discourse. Cambridge, England: Cambridge University Press.
2. Duranti, A., & Goodwin, C. (1992). Rethinking context: Language as an interactive phenomenon. Cambridge, England: Cambridge University Press.
3. Goguen, Joseph (2005). "What is a Concept?". Conceptual Structures: Common Semantics for Sharing Knowledge. Lecture Notes in Computer Science. Vol. 3596. Pp. 52–77.
4. Joseph D. Novak. Institute for Human and Machine Cognition (IHMC). Retrieved 2008-04-06.
5. Peter J. Hager, Nancy C. Corbin. Designing & Delivering: Scientific, Technical, and Managerial Presentations, 1997, p. 163.
6. Scollon, R. (1998). Mediated discourse as social interaction: A study of news discourse. New York, NY : Longman.
7. Definition of concept. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/concept> (дата звернення: 28.03.2022)
8. In Chernihiv, civilians are trapped as hospitals and schools attacked. URL: https://www.bbc.com/news/world-europe-60860197?fbclid=IwAR0LpP_kUdjIciJ7JPttXDwKORSx2c36VzqTWpvpXzOyJghMmvc3PnT-zLA (дата звернення: 02.05.2022)
9. History is brutally back, and Ukraine will test Europe's appetite for the consequences. URL: https://www.theguardian.com/world/commentisfree/2022/mar/09/history-brutally-back-ukraine-europes-appetite-nuclear-superpower?fbclid=IwAR2CRPg1jdPjCsKCqmqVoN4sKx7l3KIn1xb_Cp2jLJmhe5_gOddHNODrYUQg (дата звернення: 02.05.2022)
10. The world is united on Ukraine, divided on America. URL: https://www.aljazeera.com/opinions/2022/2/27/the-world-is-united-on-ukraine-divided-on-america?fbclid=IwAR2pfztSUQQcU5wCtAzoalXGqhMAZclSEeS2iXXii_0RiU_GHNLhALEP2Do(дата звернення: 02.05.2022)
11. How One Month of War in Ukraine Ground to a Bloody Stalemate. URL https://www.nytimes.com/2022/03/24/world/europe/ukraine-war-russia-stalemate.html?name=styln-russia-ukraine®ion=TOP_BANNER&block=storyline_menu_recirc&action=click&pgtype=LegacyCollection&variant=0_Control&is_new=false (дата звернення: 02.05.2022)
12. War in Ukraine: Support for children and families. URL: https://www.unicef.org/emergencies/war-ukraine-pose-immediate-threat-children?gclid=CjwKCAjwYWSBhByEiwAKd_n_s4ekF2tdHE-44RgL5P6S63YeqvWK1288rBSIY8raSkDHRypVIvDixoCDr4QAvD_BwE&fbclid=IwAR0Js9nOA6k3fhrICeCPcZznMw1HPTIBQ8YvgcXR7LO9aofzbnSkqSR_ao (дата звернення: 02.05.2022)
13. Joe Biden mangled an effective message when he called for Vladimir Putin to go. URL: <https://www.independent.co.uk/voices/editorials/joe-biden-vladimir-putin-ukraine-poland-b2044721.html?fbclid=IwAR13Q-ZVdEXU8-qZTFXwa2MmgIejZgQvzQEJiec1daNH4VGhGMB1i54AeM> (дата звернення: 02.05.2022)

О. П. Венгер. Комплексний аналіз поняття «війна» та використання модальних дієслів та їх заміників у контексті російської агресії в Україні (за статтями зарубіжних газет). – Стаття.

Анотація. У статті аналізується поняття «війна» на основі найуживаніших слів і виразів, а також використання модальних дієслів та їх заміників в іноземних газетних статтях у контексті російської агресії в Україні.

Ключові слова: контекст, концепт «війна», модальні дієслова, модальні вирази, російська агресія.

О. П. Венгер. Комплексный анализ концепта «война» и употребления модальных глаголов и их заменителей в контексте российской агрессии в Украине (по материалам зарубежных газетных статей). – Статья.

Аннотация. В статье анализируется понятие «война» на основе наиболее употребительных слов и выражений, а также употребления модальных выражений в статьях зарубежных газет в контексте российской агрессии на Украине.

Ключевые слова: контекст, концепт «война», модальные глаголы, модальные выражения, российская агрессия.

UDC 811

P. O. Haieva

*Lecturer at the Department of Humanities
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
Kyiv, Ukraine*

FORMATION OF SOCIOLINGUISTIC COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS IN TEACHING READING ENGLISH-LANGUAGE PUBLICISTIC TEXTS

Summary. The article considers the range of issues related to the methodology of formation of sociolinguistic competence of future teachers in teaching reading English-language journalistic texts. The implementation of the stated goals and objectives of the research was reflected in the definition of theoretical prerequisites for the formation of the specified competence, the development of a set of exercises and the verification of its effectiveness during trial training.

Clarified the concept of sociolinguistic competence, which is defined as the ability to carry out the selection of language and language means of foreign language communication with national-cultural semantics, depending on the main aspects of the context in which communication takes place, from the generally accepted rules for the use of the language, as well as from the specific situation and style of communication.

The criteria for the selection of English-language newspaper-journal articles from authentic sources in order to form sociolinguistic competence among students-philologists of the first year of study were determined. Thus, according to the thematic criterion, the selection of English-language journalistic texts is limited to the framework of socio-cultural topics and subtopics defined by the Program. In addition, the consideration of this criterion involves the concentric organization of the selected educational material within each topic.

According to the “sociolinguistic value” criterion, preference is given to texts with high and medium sociolinguistic potential that contain relevant vocabulary with a national component of semantics. According to the criteria of informativeness, the text material contains modern and new linguosocultural information for readers.

Key words: sociolinguistic competence, future teachers, foreign language, communication, methodological literature.

The essence of the concept of sociolinguistic competence and its structure. The modern concept of learning foreign languages is based on the integrated study of the language and culture of countries, as well as on the use of the national component, which is based on the knowledge of the native country and the country, whose language is studied, its history, traditions, culture, that is, the dialogue of foreign and native cultures. The main purpose of such education is to teach languages through the prism of culture. The theoretical basis of linguistics can be considered by Wilhelm von Humboldt as saying that “different languages are inherently, by their influence on knowledge and on feelings are in fact different worldviews” [12, p. 15].

That is, mastering a foreign language aims not only to learn foreign language communication, but also to form a personality that will be ready for intercultural communication, to successfully participate in the dialogue of cultures. At the same time, intercultural communication is not a simple exchange of information aimed at achieving certain goals, it is such an interaction of participants in this process, the purpose of which is most often “infant” in nature. After all, behind each national language is the national and cultural specifics of the world, the elements and phenomena of which are an integral part of a particular nation. In this case, the language acts as a means of such interaction [12, p. 93].

The need to learn a foreign language as a means of direct and intercultural communication actualizes the socio-cultural approach to its learning, and therefore the need to form socio-cultural competence as one of the indicators of personality readiness for intercultural communication. The importance of parallel study of language and culture was emphasized by many scientists, such as N.F.Borysko, L.B.Voskrasenskaya, A.B.Tarnopolsky, L.N. Zhirnova, E.M.Vereshagin, L.Polovanchuk, N.B. To date, there is no single point of view on the status of sociolinguistic competence. Among foreign researchers, the general tendency to allocate sociolinguistic competence as an autonomous component of communicative competence prevails. According to the European standard on the foreign language, the formation of sociolinguistic competence is considered to be the goal of explicitly learning as part of communicative competence [13, p. 4].

However, unlike Western colleagues (M. Canale and M. Swain, S. Savignon, D. Haim, J. Van Eck), Russian and Ukrainian methodologists, as a rule, classify sociolinguistic competence as one of the subcompetences, while emphasizing the need for its formation [15].

Thus, an analysis of methodological literature showed that many researchers (I.L. Bim, V.V. Safonova, O.V. Khomenko, S.Yu. Nikolaeva, S.M. Amelina) consider sociolinguistic competence as a component of sociocultural competence. It is on this concept that further research will be based. Since the concept of sociolinguistic competence is closely related to sociocultural competence, it is advisable to determine the essence of the latter. Researcher Jan van Eck treats sociocultural competence as “the ability to adequately interact in situations of everyday life, maintain social contacts”.

S.O. Shekhavtsova believes that socio-cultural competence is an integrative personal quality based on knowledge, skills and experience that allows productive interaction with representatives of other languages and cultures in the socio-cultural space [15].

L. Knyukh considers socio-cultural competence at an angle of knowledge and skills, which are necessary and key characteristics of the term “competence” in general. Since it is on the basis of knowledge about the national and cultural characteristics of the country where the language is studied, a person adheres to behavioral norms acceptable in a particular environment, and adapts his speech and behavior to them. Researcher O.V. Biryuk examines socio-cultural knowledge, skills and skills within two interconnected components: structural-oriental and linguistic. The allocation of these components is due to the nature of the objects of learning to read English-language newspaper articles [2, p. 2–6].

Thus sociolinguistic competence reflects sociocultural prerequisites for the use of language, since it is associated with the study of the functioning of language in society. In general, sociolinguistics is defined as a section of linguistics devoted to the study of issues related to:

- conditions of language development and its functioning in society (A.N. Shchukin, A.D. Schweitzer);
- influence of society on language and languages on society (V.D. Bondaletov), i.e. the connection between language and society;
- dependence of the language on the social status of communicants;
- peculiarities of speech of representatives of different social groups, which is especially important for the methodology of teaching foreign languages (R.P. Milrud) [10].

Thus, the main task of sociolinguistics is the study of the problems of language and society, the relationship between language and social structures in which native speakers live, as well as the study of generally accepted and unconventional language forms, speech models and communication goals, options and levels of use of the language in society. Sociolinguistics establishes the nature of the communication between the addressee and the addressee, determines the conditions and causes of communication. The above terminological analysis allows us to conclude the value of sociolinguistics both linguistic and methodological aspects, which is undoubtedly important for correlating the concepts of “sociolinguistics” and “sociolinguistic competence” [10].

In order to identify the essence of the concept of “sociolinguistic competence,” we give the definition of foreign and domestic linguists and methodologists. So, M. Kenale and M. Swain, D. Heims associate sociolinguistic competence with the choice of language forms and means, focusing on context and situationality.

M.Yu. Sinica interprets the concept of “sociolinguistic competence” as “the ability to carry out the selection of language means depending on the main aspects” of the context in which communication takes place, from the generally accepted rules of the use of language, as well as from the specific situation of communication, namely its elements, such as communicative goals, intentions, main characteristics of interlocutors (their status roles), topic and situation (place) [14, p.500].

A.A. Myrolyubov defines sociolinguistic competence as the ability to use realities, language returns, specific rules of speech communication, characteristic of the country whose language is being studied, that is, the peculiarity in the language, which indicates the influence of culture [11, c. 31]. Rather meaningful, in our opinion, is the definition proposed by M.F. Ovchinnikova, which defines the essence of sociolinguistic competence as “the ability of the linguistic personality to organize its own linguistic behavior in accordance with the situation of communication taking into account the communicative purpose, the roles of communicators and the situation of communication in accordance with sociolinguistic norms and settings of a specific national-linguistic co-cultural [11, c. 28].

Thus, the main idea in the research on sociolinguistic competence can be formulated in a way where sociolinguistic competence is understood as the ability to carry out communicative interaction, taking into account the sociocultural peculiarities characteristic of the linguosocium of the interlocutor (N.D. Galskova, O.E. Lomakin, Yu.V. Manukhina), the ability to perceive and produce speech appropriate to the situation of communication, while selecting appropriate language forms (I.A. Tsaturova, M.Byram, M.Canale, J.Holmes) [11, p. 109].

Focusing on the above definition of sociolinguistic competence, we distinguish such basic sociolinguistic components of the communicative situation as a communicative goal, social statuses and the role of communicants, the place of communication and relations between interlocutors. The communicative goal, according to M.F. Ovchinnikova, is the main sociolinguistic component of the communicative situation. In real communication, the goal is always realized by a specific speech act through the functional use of the language. It is also important to differentiate between “social status” and “social role”. Social status, according to researchers, is the position of a person in the structure of society, associated with certain defined rights and responsibilities. As for the social role, we focus on understanding this concept as “a dynamic aspect of social status. When an individual exercises his rights and duties, he performs” [9, p. 330]. That is, the role is a system of expected behavior, which is determined by normative duties and relevant rights. The register of communication, in accordance with the definition of A.D. Schweitzer and L.B. Nikolsky, is a system and regularities of language means selection depending on the social situation [7]. In terms of dialects and accents, sociolinguistic competence also includes the ability to identify the linguistic characteristics of a person in terms of their origin, place of residence, social and ethnic affiliation, which are noted at the level of grammar, vocabulary, phonetics.

Rational management of the process of formation of sociolinguistic competence in teaching reading English-language newspaper articles is impossible without a clear system of control over the process of formation of relevant knowledge, skills and skills, and on the results of this process. Thus, the question arises of organization of reliable and objective current and frontier control of the level of formation of the investigated competence. When studying MI, such requirements as systematic, purposeful, objectivity and representativeness [3, p. 18–21] are put forward to control. In the process of current control, the feedback function is dominant. Current control is carried out at auditoriums at all stages of the formation of sociolinguistic competence to determine the level of assimilation of certain knowledge and the formation of individual skills and skills of the investigated competence. The results of this type of control allow the teacher to manage the process of forming sociolinguistic competence in reading English-language newspaper articles, make the necessary adjustments to their activities and students “activities: to change the methods of work, their consistency, to vary the educational material depending on the characteristics of a particular group of students. During the frontier control is dominated by the evaluation function, since the purpose of this type of control is to determine and evaluate the level of educational achievements of students in mastering sociolinguistic competence in reading English-language newspaper-journal articles upon completion of work on the content module. Comparison of the results of successively conducted ruby controls is the basis for identifying the presence of dynamics of changes in the level of formation of sociolinguistic competence skills. Traditional methods of current control within our research include: prediction of the content of the article with sociolinguistic potential according to its structural parts, definition of the subject and main opinion of the article, recognition and definition of national-marked lexical units, preparation of questions on the content of the text, answers to questions about socio-cultural facts, determination of social assessment of facts, isolation of individual components of the socio-cultural portrait of English-speaking peoples and their countries, comparison of socio-cultural information of the text with the cultural Intermediate

control using these techniques can be carried out in the form of a frontal or combined survey by a teacher of students and a mutual survey by students of each other, since it takes a lot of time to complete these tasks in writing in order to control all students. You can check and evaluate all students of the group in one audit lesson using multiple choice training test tasks, information evaluation, cross-selection, information conversion, questions – answer, replacement, completion, sequential location and error correction.

When conducting frontal control, the check is frontal in writing in the form of tests. In our opinion, it is advisable to include a number of test tasks to determine the level of formation of sociolinguistic competence skills when reading the text of a certain English-language newspaper-journal article in a modular control work. In order to verify the level of formation of sociolinguistic skills, we propose to use tasks with a selective answer (multiple, alternative, cross-selection, test tasks for ordering), as well as tests with a freely constructed answer to questions at the sentence and text level. Under the criterion we understand the objective quantitative measure of the measurement object [1, p. 52–69].

When evaluating the level of formation of structural and indicative knowledge, skills and skills, we offer a criterion for structural and functional awareness. According to this criterion, we can assess the level of knowledge acquired by students about the structure of the English-language newspaper-journal article, the communicative functions of its structural parts and the correspondence of the functions determined by the students of these parts to the communicative intentions of the author of the article. In order to assess the level of formation of the ability to predict the linguistic sociocultural content of an English-language article by its structural parts, we offer a criterion for the degree of accuracy of forecasting. This criterion aims at qualitative analysis of the students’ “judgments regarding the socio-cultural content of the article – socio-cultural facts and their social assessment. According to this criterion, how fully and reliably the judgments of students reflect the possible socio-cultural content of the article. To evaluate sociolinguistic knowledge, we propose a criterion for sociolinguistic awareness. According to this criterion, the level of knowledge of students on a certain topic of linguistic sociocultural nature, which they mastered when reading specially selected English-language newspaper-journal articles, is evaluated. The level of formation of sociolinguistic skills is measured by the criterion “correctness of identification and accuracy of understanding of language units with national-cultural semantics.” This criterion involves assessing the skills of recognizing words-realities, background and connotative vocabulary, phraseology, linguistic aphorisms when reading English-language newspaper-journal articles and determining how adequately students understand the semantics of nationally labeled language units in the context of a sentence. The level of formation of sociolinguistic skills we propose to evaluate by such criteria as “the degree of depth of understanding of linguistic sociocultural information and the correctness of its interpretation” This criterion involves evaluating the ability of students to understand and analyze sociolinguistic information and social assessment of facts, discuss linguistic sociocultural problems, interpret sociolinguistic information, using national-labeled vocabulary in their own statements in accordance with norms. When distributing the number of points for each criterion, we were guided by the degree of its significance to achieve the goals of forming the investigated competence. Preference is given to the criterion for evaluating sociolinguistic skills, since they are the end result in the formation of the specified competence. Thus, three groups of multiple and alternative choice questions aimed at checking the formation of sociolinguistic knowledge (30 points), sociolinguistic skills (30 points) and sociolinguistic skills (40 points), which were evaluated according to the criteria proposed by us, were included in the verification work (add.A) (the maximum number of points 100).

Conclusion. Thus, summarizing the various points of view on the essence of the concept of sociolinguistic competence, we believe that sociolinguistic competence is the ability of communicators to change language forms in accordance with the peculiarities of the communicative situation, the variation of the language in the process of communication with representatives of other linguistics, knowledge of background linguistic realities. The existence of different views on the status of sociolinguistic competence in the composition of foreign language communicative competence, as well as their own interpretations of sociolinguistic competence and their complications as society develops, indicates the dynamics, versatility and complexity of this concept. It is obvious that today the success of intercultural communication largely depends on the level of possession of communicants sociolinguistic competence. Accordingly, it must be formed and developed by philology students at all stages of learning a foreign language.

REFERENCES

1. Bespalko V.P. Experience of development and use of quality criteria of knowledge. *Council pedagogy*. 1968. № 4. P. 52–69.
2. Bim I. L. Modernization of Structure and Content of School Language Education (IIA). *Foreign languages at school*. 2005. № 8. P. 2–6.

3. Biryuk O.V. Control of the level of formation of socio-cultural competence of future teachers in teaching reading English-language newspaper articles. *Pedagogical sciences*. 2004. № 119. PP. 18–21.
4. Blue Yu. A. Formation of sociolinguistic competence in the process of learning the oral foreign language communication of students of non-language universities: (in the context of the national culture of Français) : diss. ... Candidate of Pedagogical Sciences: Moscow, 2000.
5. Byryuk O.V. Methods of formation of socio-cultural competence of future teachers in teaching reading English-language journalistic texts : diss. ... Candidate of Pedagogical Sciences : 13.00.02. Kyiv, 2006. 196 p.
6. Fomenko T.M. Definition of the concept of “socio-cultural competence” in the modern paradigm of higher education. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=znpkhnpu_zntndr_2014_42_17
7. Gorina N.S. The question of the existence of sociolinguistic competence. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-suschnosti-sotsiolingvisticheskoy-kompetentsii/viewer>
8. Homenko O.V. Content of teaching English in 10-11 grades of secondary secondary school : author’s thesis. ... Kand. ped. sciences: Kyiv, 2001.
9. Karasyk V.I. Social status language: sociolinguistic aspect. Pragmalingvistic aspect. Lingwosemantic aspect. Moscow, 2002. 330 s.
10. Lomakina O.E., Gustomyasova T.I. Variative status of the concept “Sociolinguistic competence” in modern lingvodidactic. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/variativnyy-status-ponyatiya-sotsiolingvisticheskaya-kompetentsiya-v-sovremennoy-lingvodidaktike>
11. Manuhina Yu. V. Formation of sociolinguistic competence in the process of possession of the formulas of the etiquette: dis... Candidate of Pedagogical Sciences: Moscow, 2006.
12. Nikolaeva S. Yu. Modern technology of teaching foreign language material in secondary schools. Kyiv : Lenvit, 1997. 96 p.
13. Ovchinnikova M.F. Method of formation of sociolinguistic competence of the students of the general school: (English language, philological profile) : dis. ... Candidate of Pedagogical Sciences. Ulan-Ude, 2008.
14. Safonova V.V. Sociocultural approach to learning foreign language as a specialty : diss. ... Dr. Ped. Sciences : 13.00.02. Moscow, 1992. 672 s
15. Shekhavtsova S.O. The essence of socio-cultural competence of future teachers of a foreign language in the context of a competent approach. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=nvd_2011_2_25
16. Shuklina S.I. Control of the level of formation of English-speaking socio-cultural competence among future teachers. *Bulletin of KNU. Series : Pedagogy and Psychology*. 2006. № 10. PP. 202–208.

П. О. Гаєва. Формування соціолінгвістичної компетенції майбутніх учителів під час навчання читання англomовних публічних текстів. – Стаття.

Анотація. У статті розглянуто коло питань, пов’язаних із методикою формування соціолінгвістичної компетентності майбутніх учителів у навчанні читанню англomовних публіцистичних текстів.

Уточнено поняття соціолінгвістичної компетентності, яка визначається як здатність здійснювати відбір мови та мовних засобів іншомовного спілкування з національно-культурною семантикою залежно від основних аспектів контексту, в якому відбувається спілкування, від загально прийнятих правил користування мовою, а також від конкретної ситуації та стилю спілкування.

Ключові слова: соціолінгвістична компетентність, майбутні вчителі, іноземна мова, комунікація, методична література.

П. А. Гаєва. Формирование социолингвистической компетенции будущих учителей при обучении чтению англоязычных публицистических текстов. – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается круг вопросов, связанных с методикой формирования социолингвистической компетентности будущих учителей при обучении чтению англоязычных публицистических текстов. Реализация заявленных целей и задач исследования нашла отражение в определении теоретических предпосылок формирования указанной компетентности.

Уточнено понятие социолингвистической компетентности, которая определяется как способность осуществлять выбор языка и языковых средств иноязычного общения с национально-культурной семантикой в зависимости от основных аспектов контекста, в котором происходит общение, от общего принятые правила использования языка, а также от конкретной ситуации и стиля общения.

Ключевые слова: социолингвистическая компетентность, будущие учителя, иностранный язык, общение, методическая литература.

O. A. Zhaboruke

(1949–2019)

Grand Doctor of Philology, Professor

I. A. Zhaboruke

Candidate of Philology (Ph.D),

Associate Professor at the Germanic Philology

and Methods of Foreign Languages Teaching Department

The state institution "South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky"

Odesa, Ukraine

THE NOUN, THE SUBJECT, THE OBJECT (SPECIFICITY OF INTERRELATIONS)

Summary. *There is no single classification of parts of speech, no common understanding of the syntactic organization of Language. There is also no understanding between the interrelation between the "levels" of Language and, in particular, between such their "representatives" as the Noun and the Subject, the Verb and the Predicate, the Adjective and the Attribute, etc. In a word, the question about interrelations between parts of speech and members of the sentence has not been cleared up yet.*

It is our firm belief, that the solution should be searched in the notions "predication" and "predicativity", insofar as these notions are the focus of the very essence of the natural language, serving the chain by which it is connected with thinking, and through it – with objective reality. Only after viewing these "paired" units of Language through the prism of predication and predicativity, we can come closer to clarifying the nature of their interrelation.

The above analysis, is an attempt to show that Language is a complicated system of subsystems, dialectically interconnected. It is proved by the relationship of the morphological and syntactic levels of Language – the parts of speech and the members of the sentence, which, embodying the dialectical oppositions of matter itself – the unity of the general and the individual, abstract and concrete, static and flow character, provides, alongside with other linguistic means, "objective" reflection of the material world in the subtlest nuances and in all its most complicated manifestations.

Key words: *Language, syntactic organization of Language, "levels" of language, Syntax, Morphology, the Verb, the Noun, the Subject, the Predicate, the Object.*

Stating the problem. It is well-established that Language is an integral entity, in which every element is subordinated to the whole, and, at the same time it is interconnected with the other elements of the system. However, the principles of its structure and functioning remain unclear yet.

Thus, up to now there is no single classification of parts of speech, no common understanding of the syntactic organization of Language. There is also no understanding between the interrelation between the "levels" of Language and, in particular, between such their "representatives" as the Noun and the Subject, the Verb and the Predicate, the Adjective and the Attribute, etc. In a word, the question about interrelations between parts of speech and members of the sentence has not been cleared up yet.

Analysis of the Existing Viewpoints. Modern linguistics offers two main approaches to addressing this problem.

According to the first approach represented by Traditional Syntax, the interrelations between parts of speech and members of the sentence are built on the ground of isomorphism. Wherein, in revealing the essence of the latter, the moment of juxtaposition is emphasized. The noun is opposable to the Subject, the Verb – to the Predicate, the Adjective – to the Attribute, etc. being the units of different "levels" which cannot be mixed up in practice of analysis.

The other approach, inherent to such trends of modern linguistics as generativism, descriptivism, and oth. does not recognize division into morphological and syntactical subsystems at all and treats them under the common name "Syntax". As for such notions as the Noun and the Subject, the Verb and the Predicate, the Adjective and the Attribute, such unifying terms as "nominative", "verbal", "adjectival" phrases (NP,VP,AP) are used instead. As we see, unlike the traditional syntax, this approach accentuates the unifying and not the adversarial point.

But more recently, however, mostly in foreign linguistics, the so called “compromise” approach is being spread. It goes about the, so called, “mixed-type grammars” [5, p. 8], particularly, A University Grammar of English by R. Quirk et al [11]. Communicative Grammar of English by G. Leech and J.A. Svartvik [10]. In them, by a neat expression of V. I. Yartseva, the tendency “to unite, wherever possible, form and function” [ibid.] can be traced.

In this respect, the so called “theory of syntaxemes” by G.O. Zolotova deserves special attention. This theory is nothing more but an attempt of the author to create a superlevel language unit – a syntaxeme, and, therefore, to clarify the problem of language structure and functioning [3;4], the basis being the traditional Morphology and Syntax in connection with semantics of cases.

The Authors’ Approach. And what is the actual relation between the Noun and the Subject, the Verb and the Predicate, the Adjective and the Attribute?

It is our firm belief, that the solution should be searched in the notions “predication” and “predicativity”, insofar as these notions are the focus of the very essence of the natural language, serving the chain by which it is connected with thinking, and through it – with objective reality. Only after viewing these “paired” units of the language through the prism of predication and predicativity, we can come closer to clarifying the nature of their interrelations. Especially as, the Subject and the Object are immediate components of the structure of predication, and the Noun is the part of speech which in the process of speaking is realized in these syntactic functions.

Let us begin with our first “morphological-syntactic pair”: the Noun – the Subject. It is well known that at the very beginning of formation of the natural language, the perception of the surrounding world by a primitive man was non-dispersed, integral. This worldview was realized in the process of sound communication of our ancestors between themselves – in exclamations, utterances, which reflected certain impressions of the surrounding world, encouragement to common actions, etc.

The outlook of the primitive man, that is the outlook at the level of images corresponds to predicativeness – the synthesis of subjective and objective in general.

But gradually in the process of its development, the brain of a human being begins to realize the heterogeneity of matter, extracting from it that part of it which was the most available for observation. Most probable, those were the substantial components of matter – separate objects, things, since they possess relative duration of existence in time. They are also the most noticeable to the human eye and tangible. As a result of this process which took place at the level of subconscious, the first nominations appear – “the ancestor words”. They already have more or less distinct sound form, are remembered by the community and passed to the following generations. It is likely that “the ancestor words” denoted some concrete things and Nouns “objects of everyday life, or surrounding nature. In other words, a class of– “ancestor nouns” appeared. They functioned in language as “ancestor utterances” alongside with utterance-interjections, undecipherable encouraging utterances, etc. Gradually, “the ancestor words” of substantial meaning become an organic part of the slurred utterances but are heard as more or less distinct in their sound form and meaning independent units, which makes them more intelligible for other people. So gradually in utterances appears the contour of the Subject, and namely, the utterance begins to get structured. Hence the conclusion: the “ancestor Noun” is the very same “ancestor Subject” but realized in the process of speech. The second stage of development of Language and Speech caused by the fact that people had the ability of abstract thinking. Observing the surrounding world, and in particular, some subconsciously selected objects of the material world, the primitive man begins to realize their common features, their belonging to the same class of units. It means that the concept of substantiality begins to form in his brain. Of course it could not but reflect on the language. “Ancestor words” with the meaning of substantiality are now understood as a class of homogeneous units, which is expressed in the first attempts of their morphological framing. The evidence of existence of the concept of substantiality lies in the fact that this class of language units is being constantly replenished with nominations the analogues of which do not exist in nature: (various idols, representatives of the so called “hostile power”, etc.). It is significant that morphologically they were modeled after the existing units with the meaning of substantiality.

The formation of other concepts, like concepts of such “attributes of matter”, as specificity of its being in time, its properties followed the concept of substantiality. It means that man begins to think in the abstract in the fullest sense of the word, that is to make a “cross-sections” of various properties of matter, not just substantiality, memorize them and give them names. Thus, new words of abstract meanings appear in language. Some part of them is rethought from the aspect of substantiality, and, accordingly, formalized in a similar way with already existing class of words of substantive meaning.

A sort of apotheosis of abstract thinking was emerging of the structure of predication within the bounds of predicativity. This process became possible as a result of realization by man the existence of matter (the component of substantiality) in time. The structure of predication whose essence lies in a specific “binding” of the concept of substantiality to the “time line” is, actually, nothing more, but conceptual analogue of the *process* of the objective world, that is the structure of the Universe proper. And if so, then it is the means of its *conceptualization (understanding)*, concentration of what and how man thinks about the surrounding world. In other words, the structure of predication is the *bearer of thought* [2:92-100]. Thus, the notion of predication began to include not only realization of reality on the level of images (historically the first stage of reflection), but also on the level of thoughts with the help of the structure of predication – the highest, the most perfect stage (phase) of reflection.

The structure of predication, though being the nucleus of the utterance, its sense-bearing centre, is not reflected in Language yet, as is not corresponding logical predication.

But the reflection on the level of the developed abstract thinking, is connected with understanding of various manifestations of the material world, implies not only the process of its analysis (differentiations), and is accompanied by the process of its synthesizing. It could not but cause a “conflict” between the limited possibilities of language means of expression and the infinity and uniqueness of the surrounding world, which man has already begun to realize and tries to express verbally.

The way out of this “deadlock” was found by language with the support of still the same thinking. We will try to show this process on the example of the class of units of substantive meaning (Nouns).

As we have already noted, this class, increasing in number fully responded to requests of thinking (as well as speech) of ancient man. In an “ancestor utterance” it played the part of “ancestor Subject”, pointing to this or that object of the surrounding world. But at some stage it becomes not enough. People begin to bestow indicators of substantiality on the whole fragments of objective reality and, sometimes, on the processes, the processes which are impossible to express in one word, being of a flow character and reflecting not so the natural logic but individual peculiarities of perception nature by Man.

The means of expressing it was found in abstraction from the lexical meaning of Nouns and in using in the speech process only the grammatical characteristics of the latter. In parallel with thinking Language brings into operation the mechanism of operations of “algebraic” character on the utterances, so that any stretch of speech (phrase, sentence, etc.) may be rethought as a substantial element x , and as such – be included into another utterance.

In the process of speech this stretch is modeled after the Noun – according to its morphological and syntactic indicators. There are many examples of it in various languages. Let us give a few examples: “*What the girls of her sort want is just a wedding ring*”[6:32]. “*Perhaps this what’s-his-name will provide the cocoa*” [8:228].

So, the Noun and the Subject are the notions, dialectically interconnected with each other. Thus, the ancestor Noun emerges out of non-dispersed utterance (predicativity), the Subject – an element of the structure of predication – is developed from the class of nouns by abstracting the lexical meaning of the latter.

Common to both notions is the fact that on the level of thinking they correlate with the concept of substantiality, while the Noun – correlates with the concepts, already established, accepted by the whole Language community (they are kept in memory and fixed in certain nominations), while the Subject reflects the process of thinking itself – spontaneous formation of the concept of “substantiality” under pressure of certain circumstances or real life.

Based on the above indicators, the Noun may be defined as a class of language units, which act as a lexical and grammatical means of expressing the established, conventional notion of “substantiality”. As for *the Subject* – it is a speech unit, which serves a grammatical means of expression of spontaneous, running concept of “substantiality”, as a subject of thought. *The Object* is also a grammatical means of expressing spontaneous concept of “substantiality”, but, unlike the Subject it acts as a complement (the closer) of the thought.

The difference between the Subject and the Object lies in the relative “weight” which the substantial components of propositions are endowed by our brain in the processes-relationships. The most significant, “meaningful” from the point of view of perception of Man, the substantial component acts as a subject of thinking (thought).

Speaking figuratively, this component is a sort of “cornerstone” of thought, for it is refracted through the prism of time, it is the specificity of its existence that is revealed by means of the Predicate. In a proposition this substantial component is full-faced, and in a sentence it takes shape of the Nominative case.

As for the Object, in a proposition, it correlates with “substance”, whose role is confined to conveying the specificity of existence of the main substance, embodied in the subject of a proposition. The specificity

of its existence in time is characterized as being in a certain relation with another substance. In other words, the Object semantically “finishes” the process of relationship. The minor, background role of a component of the proposition which corresponds to the Object is manifested in the fact that the specificity of its existence in the proposition is not determined. This substance cannot be projected on the time-line, its existence in time arises from the fact that it is being in certain relations with the main substance. The specificity of this, so to say, “secondary substance of a proposition” finds its expression in Language as well. It can be compared to the actions of a man who is turning some subject in different sides while processing it, so, in a proposition, the human brain, is imitating real forms of communication with the surrounding world, and presents “the substance- object” towards “the substance- subject” in various aspects, depending on the specificity of existence of the latter. In Language it corresponds to one of indirect cases.

Thus, the notions “the Noun”, “the Subject” and “the Object” have a common ontological, and, consequently, logical nature. They are united by the notion “substantiality”, they differ in representing this notion in Language, considering the dialectic character of its contradictions – in such oppositional subsystems of Language as Morphology (static subsystem) and Syntax (dynamic subsystem), and also, in such types of it as, an “established, conventional character” of perception as running, individual.

In a word, the notions “the Noun”, “the Subject” and “the Object” are dialectically interconnected, both from the point of view of their historic development, as well as in the plane of synchronic cross-section of Language (Speech). The fact, that schoolchildren and, sometimes, students perceive these notions as such, is an evidence of “substantial” common between these notions. They often mix up the Noun and the Subject (or Object). The common “substantial” nature of these notions was not ignored by the linguists. This idea was clearly expressed by G. Zolotova, who defines the Subject as: «the Subject of the sentence ...is syntactically independent “substantial” component of a Subject – Predicate structure which denotes the bearer of a predicative indication. This definition means the integrity and mutual conditionality of semantic, syntactic and morphological signs of the subject, implies expressing it by means of a Noun with the meaning of “substantiality”» [3, p. 133–134]. In expressing her view, she refers to G.Lions and O. Potebnya [ibid.]. The definitions of B. Ilyish are close in meaning to this one. These notions are linked through the word “thing”(an object) with which, as the author sees it, they correlate in the real life [9, p. 28, 199, 211].

However, most linguists attribute such property as “substantiality” only to the Noun, which is defined either as a substance in the broadest sense of this word [8, p. 14], or by means of a list of particular “substances”, which it may express (names of things, places, living beings, materials, processes, states, properties, etc. [6, p. 180]. As for the Subject or the Object, their relationship with the concept of “substantiality” remains unnoticed, or intentionally ignored. The most typical definition of the Subject is, in particular, defining it as an independent part of the sentence, with which agree in number and person.[8, p. 225; 7, p. 30]. The substantial character of the Object is also “hidden”.

But no matter how much the authors of the grammar manuals were reluctant to admit it, no matter how precautionary they were, they could not but avoid the substantial nature of these parts of the sentence. This fact manifests itself in other parts of the grammar books, particularly in the definitions of the Predicate and the category of Voice. Thus, defining the Predicate, V.L. Kaushanskaya et al. point to the fact that this part of the sentence expresses action, state and property of a *person* or a *thing* which is denoted as the Subject [8, p. 229]. In the definitions of active and passive voice *the Subject* can denote a *thing* or a *person* [ibid. p. 82]. N.A. Kobrina et al., in their definition of voice, also mention the ability of the Subject to express a *person* or a *non-person*, that is a *thing*.

The above mentioned authors, though subconsciously, recognize the relationship of the concept of “substantiality”(a “thing” or a “person” in their terminology) with not only the Noun but also dialectically connected with its members of the sentence – the Subject and the Object. The relations analogous to those of the Noun, the Subject and the Object can be traced in the relationship of the Adjective and the Attribute. Similar to the Noun, the Adjective is a lexical and grammatical device. It expresses the established, conventional concept of “property”.

The Attribute similarly to the Subject and the Object is purely grammatical, and speech means which serves for the spontaneous, running concept of property. It should be noted that the Noun and the Adjective which serve as lexical and grammatical means of corresponding concepts, are kept in memory of a certain language community irrespective of a concrete substance. As for the Subject, Object and Attribute, they are being formed spontaneously in the process of speaking, and, only grammatical sets of their presentation are fixed in memory. There is, as we see it, a very interesting regularity in the relationship of the parts of speech

and the members of the sentence: the more specified on the Language level is this or that means (“cohesion” of lexical and grammatical components is proper, as it is known, to parts of speech) the less flexible, which means less “concrete” it is on the speech level, and vice versa, the more a language tool abstracts itself (is detached) from vocabulary, the more free, more “concrete” it conveys in speech all the nuances of perception of the surrounding world by man.

Summing up the above analysis, we should note that Language is a complicated system of subsystems, dialectically interconnected. It is proved by the relationship of the morphological and syntactic levels of Language – the parts of speech and the members of the sentence, which, embodying the dialectical oppositions of matter itself – the unity of the general and the individual, abstract and concrete, static and running (flow character), provides, alongside with other linguistic means, “objective” reflection of the material world in the subtlest nuances and in all its most complicated manifestations.

REFERENCES

1. Галкина-Федорук Е.М. Суждение и предложение. М., 1956. 76 с.
2. Жаборюк О.А. Категорія стану в сучасній англійській мові та індоєвропейський синтаксичний процес. Одеса, 1998. 208 с.
3. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. М., 1982. 368 стр.
4. Золотова Г.А. Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса. М.1988.439 с.
5. Ярцева В.И. Предисловие. R.Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. A University Grammar of English. М., 1982. 4 p.
6. An English Grammar. Morphology / N.A. Kobrina, E.A. Korneyeva, M.I. Ossovskaya, K.A. Guzeyeva. М., 1985. 287 p.
7. An English Grammar. Syntax / N.A. Kobrina, E.A. Korneyeva, M.I. Ossovskaya, K.A. Guzeyeva. М., 1986. 159 p.
8. A Grammar of the English Language / В.Л. Каушанская, Р.Л. Ковнер, Щ.Р. Кожевникова и др. Л., 1967. 319 p.
9. Пыш В.А. The Structure of Modern English. 2-е изд. Л., 1971. 378 p.
10. Leech G., Svartvik J. A Communicative Grammar of English. М., 1983. 303 p.
11. A University Grammar of English. R.Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. М., 1982. 390 p.

О. А. Жаборюк, **І. А. Жаборюк. Іменник, підмет і додаток (особливості взаємовідношень).** – *Стаття.*

Анотація. *Не існує єдиної класифікації частин мови, як і не існує загального розуміння синтаксичної організації мови. Не існує і ясності щодо питання про взаємовідношення між «рівнями» мови і, зокрема, про взаємовідношення між такими їх «репрезентантами», які в традиційній термінології іменуються іменник та підмет, дієслово та присудок, прикметник та означення тощо. Одним словом, немає ясності в питанні про співвідношення між окремими частинами мови та членами речення.*

За нашим глибоким переконанням рішення проблеми треба шукати в поняттях «предикація» та «предикативність», адже саме ці поняття фокусують у собі саму сутність природної мови, слугуючи ланцюжком, яким вона поєднується з мисленням, а через нього і з об'єктивним світом. Лише пропустивши досліджувані «парні» частини мови і речення крізь призму предикації та предикативності, ми зможемо наблизитися до з'ясування сутності їх взаємовідношення. Тим більше, що підмет та додаток є безпосередніми складовими структури предикації, а іменник є саме тією частиною мови, яка в процесі мовлення реалізується в цих синтаксичних функціях.

Підсумовуючи аналіз, відзначимо, що мова – це складна система підсистем, діалектично взаємопов'язаних між собою. Свідченням цього є взаємовідношення між одиницями морфологічного та синтаксичного рівнів мови – частинами мови та членами речення, яке, уособлюючи в собі діалектику суперечностей самої матерії – єдність загального і окремого, абстрактного і конкретного, сталого і плінного, забезпечує, разом з іншими засобами мови, «об'єктивне» віддзеркалення матеріального світу в усіх його найскладніших виявах, найтонших нюансах.

Ключові слова: *мова, синтаксична організація мови, «рівні» мови, синтаксис, морфологія, дієслово, іменник, підмет, присудок, додаток.*

Е. А. Жаборюк, **И. А. Жаборюк. Существительное, подлежащее и дополнение (специфика взаимоотношений).** – *Статья.*

Аннотация. *Не существует единой классификации частей речи, как не существует общего понимания синтаксической организации языка. Нет и ясности в вопросе о взаимоотношении между «уровнями» языка и, в частности, о взаимоотношениях между такими их «репрезентантами», которые в традиционной терминологии именуются подлежащее и сказуемое, прилагательное и т.д.*

По нашему глубокому убеждению решение проблемы следует искать в понятиях «предикация» и «предикативность», ведь именно эти понятия фокусируют в себе самую суть естественного языка, будучи цепочкой, которая соединяет его с мышлением, а посредством его и с объективной реальностью. Лишь пропустив «парные» части речи и предложения сквозь призму предикации и предикативности, мы сможем приблизиться к выяснению

сущності їх взаимоотношення. Тем більше, що подлежащее и дополнение являются непосредственными составными структурами предикации, а существительное именно той частью речи, которая в процессе говорения реализуется в этих синтаксических функциях. Подытоживая анализ, отметим, что язык – это сложная система подсистем диалектически связанных между собой. Свидетельством этого является взаимоотношение между единицами морфологического и синтаксического уровней языка – частями речи и членами предложения, которое, воплощая в себе диалектику противоречий самой материи – единство общего и отдельного, абстрактного и конкретного, постоянного и изменчивого, обеспечивает, вместе с другими средствами языка, «объективное» отражение материального мира во всех его сложнейших проявленных, тончайших нюансах.

Ключевые слова: язык, синтаксическая организация языка, «уровни» языка, синтаксис, морфология, глагол, существительное, подлежащее, сказуемое, дополнение.

УДК 81'373.46:665.6

В. В. Жигулін

магістр гр. ГФ 311м

Національний університет «Запорізька політехніка»

м. Запоріжжя, Україна

І. В. Кузнцова

доцент кафедри теорії та практики перекладу

Національний університет «Запорізька політехніка»

м. Запоріжжя, Україна

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ АНГЛОМОВНОЇ НАФТОГАЗОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Анотація. У статті розглядається проблема еволюції англomовної нафтогазової термінології. Установлюються п'ять основних періодів розвитку нафтогазової промисловості в цьому процесі згідно з класифікацією Р. Форсета. Вважається, що кожен період відповідає появі термінів у мові, досліджується вплив соціальних, культурних, економічних факторів на розвиток нафтогазової термінології. Аналізується підготовчий етап формування нафтогазової терміносистеми, який почався набагато раніше ніж перший. Наголошується на необхідності аналізу для систематизації термінів цієї галузі, створення чіткої терміносистеми та встановлення закономірностей та специфіки розвитку.

Доведено, що англomовна нафтогазова терміносистема побудована за гетерогенною моделлю, тобто є результатом взаємодії кількох галузей людського знання, що є причиною появи великої кількості міжгалузевих термінів. Однією з особливостей нафтогазової термінології є велика кількість метафор. Здатність метафори висвітлювати нові аспекти змісту звичних понять допомагає розкрити сутність нового наукового явища. Зазначається, що поповнення нафтогазової термінології відбувається одночасно з розвитком науково-технічної думки і, як наслідок, появою нових способів та технологічних прийомів нафтогазової промисловості. Доведено, що з'ясування загальних і специфічних закономірностей організації терміносистеми нафтогазової промисловості на різних етапах становлення, аналіз процесів творення термінів, дослідження їхнього складу з погляду походження допоможе при впорядкуванні всієї терміносистеми, її стандартизації, дозволить прогнозувати тенденції подальшого розвитку, водночас сприятиме досягненню належного рівня мовного забезпечення нафтогазової промисловості, виділити зв'язки з іншими терміносистемами.

Ключові слова: термін, терміносистема, нафтогазова термінологія, етапи розвитку, метафоричні терміни, запозичення, міжгалузеві терміни, терміни-фразеологізми.

Нафтогазова галузь як галузь наукового знання впродовж останніх років дозволяє сучасній цивілізації розвиватися наростаючими темпами. Розвиток нафтогазової справи в другій половині ХХ-го століття спричинив посилення ролі термінології практично у всіх аспектах її використання. На розвиток термінології вплинули також і різні внутрішньомовні та лінгвістичні процеси, у результаті чого відбулася інтернаціоналізація та гармонізація терміносистем, з'явилися багатокомпонентні термінологічні словосполучення, скорочення. Вивчення місця спеціальної лексики в нафтогазовій галузі стає все більш важливим для розвитку мови. Питанням дослідження сутності цієї термінології, її лінгвістичної природи було присвячено чимало праць відомих українських та іноземних авторів, серед яких виділяють розвідки І. В. Гошовської, О. Гриша, С. О. Царук, О. В. Подвойської, Х. Ліу та інших.

Усі вони стверджують, що на сучасному етапі розвитку лінгвістики актуальною є термінологічна проблематика. Основними об'єктами дослідження термінознавства як науки є спеціальні лексичні одиниці, передусім терміни та галузеві терміносистеми. Динамічну історію становлення й розвитку термінознавства в XX–XXI столітті повною мірою відображає еволюція поняття «термін». Різні погляди в трактуванні цього поняття пояснюються різними методологічними позиціями дослідників, а також диференціацією їх предметних галузей у межах мовознавства та в інших дисциплінах, а саме: філософія, семіотика, логіка, термінознавство. Узагальнюючи різні підходи до трактування цього поняття, можна констатувати, що під терміном нині розуміють «слово або словосполучення спеціальної галузі знання чи діяльності» [1, с. 67], «мовну одиницю зі спеціальним значенням, що виражає та формує спеціальне поняття, використовується в процесі пізнання наукових і професійно-технічних об'єктів та відносин між ними» [3, с. 54], «мовний знак (слово чи словосполучення, сполучення слова, або словосполучення з особливими символами тощо), що виражає поняття певної галузі знань і внаслідок цього має дефініцію (тлумачення, пояснення), на яку свідомо орієнтуються ті, хто його використовує» [6, с. 77], «елемент термінології (терміносистеми), що являє собою сукупність усіх варіантів позамовного знака як сталої відтворюваної синтагми, що виражає спеціальне поняття певної галузі діяльності» [5, с. 43], «лексичну одиницю певної одиниці мови зі спеціальною метою, що позначає загальне, конкретне чи абстрактне поняття теорії спеціальної галузі знання чи діяльності» [4, с. 61].

Множинність нафтогазових термінів, як і будь-якої іншої галузі, може об'єднуватися в дві групи: термінологію і терміносистему. Термінологія – це така підмножинність термінів, яка відображає поняття, що утворились і функціонують у кожній галузі. На відміну від термінології, терміносистема – це опрацьована фахівцями певної галузі та лінгвістами підмножинність термінів, яка адекватно й однозначно відображає систему понять цієї галузі [2, с. 54]. Системність є однією з найважливіших умов існування терміна, тому питання системності термінології досить широко обговорюється в лінгвістичній літературі. Таким чином, термін може існувати лише як елемент терміносистеми. Сукупності термінів конкретних галузей, тобто галузеві термінології, називають терміносистемами, або термінологічними системами. При формуванні такої системи новий термін посідає певне місце, а в сукупності з'являється нова терміносистема. Частина термінів попередньої терміносистеми залишають, але вони вже пов'язані з новими поняттями. Враховуючи все вище сказане, визначаємо нафтогазову терміносистему як складну, цілісну, самоорганізовану, динамічну, структуровану систему взаємопов'язаних термінологічних одиниць, які позначають відповідні поняття цієї галузі та розвиваються за законами мови й під впливом позамовних чинників.

Як відомо, формування нафтогазової терміносистеми як в англійській, так і в українській мові зумовлено рівнем розвитку відповідної сфери професійної діяльності людини. У сучасному суспільстві галузі нафтохімії, нафтовидобутку та нафтоперероблення є одними з провідних галузей світового господарства, що забезпечують добробут громадян багатьох країн, і навіть сферами, які мають значний вплив на міждержавні відносини. Тому англійська нафтогазова термінологія побудована за гетерогенною моделлю, тобто є результатом взаємодії кількох галузей людського знання. До неї входять геологічні, геофізичні, геохімічні терміни, а також терміни, що належать до буріння, промивання, кріплення та цементування нафтових та газових свердловин, розроблення нафтових та газових родовищ, підземної гідравліки, видобутку нафти та газу, методів оброблення привибійної зони свердловин, терміни з бурового та експлуатаційного обладнання, трубопровідна термінологія, морська бурова термінологія, економічна термінологія тощо. Історія становлення англійських термінів нафтогазової промисловості тісно пов'язана з історією розвитку нафтогазової промисловості, з історією розвитку англійської літературної мови та становлення мови англійської науки. Нафтогазова термінологія як система розвивається внаслідок свідомої цілеспрямованої діяльності та формується одночасно з економікою.

В історії англійської нафтогазової галузі виділяють п'ять етапів розвитку нафтової промисловості (під терміном «нафтова промисловість» Р. Форсет розуміє як нафтову, так і газову промисловість), які відповідають етапам формування англійської термінології [7]. Досить складно назвати конкретну дату народження нафтогазової галузі. Умовно можна сказати, що в першому десятилітті XXI ст. виповнилося 150 років світової нафтовидобувної промисловості. Вважається, що нафтовидобуток як самостійна галузь промисловості бере свій початок з 1859 року, коли Едвін Дрейк у штаті Пенсильванія зі свердловини глибиною 21,2 м отримав першу американську нафту [7, с. 13]. Але зародження англійської нафтогазової термінології починається набагато раніше, коли з'явилися два слова «*oil*» та «*petroleum*». Ще задовго до XII століття в англійській мові існувало слово «*oil*»: воно було запозичене з давньофранцузького (*huile*)

у значенні «рідка олія», куди воно потрапило з латині (*oleum*) і було запозичене з грецької мови («оливкове дерево»). Приблизно в цей час, у 1386 році з'явилося слово «*crude*», яке в поєднанні зі словом «*oil*» означає «сирі нафту». Вважають, що «*crude*» запозичене англійською мовою з латинської (*crudus*) зі значенням «сирій, у сирому стані». У сучасній англійській термінології цей термін використовується для позначення сирого нафтового матеріалу, сировини з 1865 року. Слово «нафта», для якого було зафіксовано тільки одне значення «*petroleum*», з'явилося в 1520 році. Термін був запозичений з латинської мови *petra* – *rock* + *oleum* – *oil* – *poroda* + *олія* [8]. Також до початку першого етапу з'являється слово *ointment*, запозичене з давньофранцузького *oinement*, куди воно прийшло з розмовної латинської мови *unguimentum*, від латинського слова *unguentum* (від *ungere* – «намазати маззю»). Уперше -*t* з'явилося у старофранцузькому від *oint* – форми прислівника минулого часу від дієслова *oindre* «*тоаноит*» – «змащувані (шкіру, рану) жиром, олією» [8]. Для цього періоду також характерна поява однослівних лексем: *oil*, *grease*, *petroleum*, *residue*, *fuel*, *bitumen*, *crude*, що зараз є термінами й становлять основу нафтогазової терміносистеми. Наприклад, термін *liquid* – «рідина» з'явився в другій половині XIV століття від старофранцузького *liquide* «*liquid, running*», що походить від латинського *liquidus* «*fluid, liquid, moist*», метафорично в значенні «*flowing, continuing*» – поточний, від *liquere* «*befluid*» [8]. Таким чином, англомова нафтогазова терміносистема виникла ще задовго до початку першого етапу розвитку нафтогазової промисловості, тому, на нашу думку, це був підготовчий етап формування нафтогазової терміносистеми.

Першим же етапом становлення англійської нафтогазової галузі Р. Форсет [7] вважає період нецивілізованого розроблення (1859–1875), що характеризується дикою конкуренцією та загальною боротьбою навколо видобутку нафти, поєднанням енергійності, жадібності та невігластва й нагадує час каліфорнійської золотої лихоманки. До цього періоду слід віднести перехід великої кількості загальноновживаних слів, пов'язаних з людиною та її життєдіяльністю до розряду термінів, тобто можна стверджувати, що в процесі термінологізації з'являється велика кількість метафоричних термінів в англомовній нафтогазовій терміносистемі: *well* – «свердловина», *tub* – «цебер», *pit* – «копанка», «колодязь», *hand-dugwells* – «свердловини, пробурені ручним способом», *burningwaters* – «нафта» тощо. Перші нафтовики не знали іноземних мов, тому загальноновживані слова рідної мови переосмислювалися. Широке використання елементів грецької та латинської мов було настільки популярне як в інших терміносистемах. Механізм виникнення спеціальної лексики на основі загальноновживаної має асоціативну основу та пов'язаний зі здатністю людей порівнювати предмети та явища дійсності, виділяти подібні або характерні ознаки. Цей спосіб утворення термінів є основним у цьому етапі. На появу такої великої кількості метафоричних термінів для позначення цього поняття багато в чому вплинуло осмислення цінності нафти представниками різних народів та сфер знання. До XIX століття спектр застосування нафти був нешироким: нафту використовували для конопачення човнів, змащування візків, просочування деревини для виготовлення смолоскипів та з іншою метою, включаючи лікування. Природний газ використовувався як джерело енергії та для освітлення. Нафта використовувалася нерегулярно, переважно у випадках її природного виходу на поверхню. 1859 в США прийнято вважати роком народження нафтової промисловості і, як наслідок, активного розвитку її термінології, бо саме цього року стався перехід від ручного способу буріння нафтових свердловин до механічного ударним способом.

Другий етап пов'язаний із пануванням компанії *Standard Oil Group* (1870–1910), яка впродовж 40 років керувала переробленням, транспортуванням та збутом і забезпечувала контроль цін. У цей період з'являється розгалужена мережа залізниць, трубопроводів, нафтобаз та дочірніх підприємств зі збуту. Також цей період пов'язаний з технічними досягненнями та появою нових способів та технологічних прийомів видобутку нафти, що прямо позначилося на розширенні термінології галузі. В англійській мові термін *drilling* – «буріння» з'явився з датської мови *drillen* – «*tobore (a hole), turnaround, whirl*» – «свердлить, обертає». У цей час відбувається активний розвиток термінології цієї галузі, зокрема поява метафоричних термінів, викликана впровадженням нового механічного ударного способу буріння та нового технологічного обладнання: *cable-tooldrilling* – («ударно-канатне буріння»), *calfline* – («талевий канат установки ударного буріння»), *calfwheel* – («талевий вал»), *tailpouch* – («двигун установки ударного буріння»). Упровадження роторного способу буріння викликало появу великої кількості нових термінів (*rotarytable* – «стіл ротора», *kelly* – «головна бурильна труба»), включаючи терміни метафори: *mud* («буровий розчин», дослівно «бруд»), *mud-hog* («буровий насос», дослівно «грязевий боров»), *basket* («павук» (інструмент для ловлення дрібних предметів, що залишилися в свердловині, дослівно «кошик») тощо. Цікавим, на наш погляд, є походження слова *derrick*, а особливо значення *бурова вежа*, тому що від самого початку *derrick* означало «кат, вішалник» (на честь лондонського ката часів Єлизавети I),

потім шибеницю. Значення *crane* – кран (простий кран, що має підймальний механізм, підвішений на виліт) з'явилося внаслідок того, що кран нагадує шибеницю за своєю формою так само, як і бурова вежа.

На третьому етапі розвитку, який має назву «нова ера» відбувається розпад імперії *Standard Oil Group* (1911–1928): відроджується конкуренція, зростає попит на нафту у зв'язку з Першою світовою війною. Нафтова промисловість стала розширюватися, щоб задовольнити щораз вищі потреби промисловості США, а також засобів пересування суходолом, морем та повітрям, які повністю залежали від нафтопродуктів, що є джерелом палива та мастил. Період бурхливої активності спричинив появу розвиненої галузі промисловості: від великих багатогалузевих компаній, що працюють по всьому світу, до окремих приватних підприємств, що спеціалізуються на одному аспекті – розвідці, видобутку чи продажу нафти. У цей період з'явилися такі терміни, як: *antifreeze*, *brake*, *cylinderoil*, *aviationgasoline*, *fluid*, *dieselfue*, з яких багато запозичень з грецької та латинської мов. Наприклад, у 1864 році термін *gasoline* набуває сучасного виду в значенні «бензин». Слово виникло в другій половині XIX століття, спочатку мало форму *gasolene* та утворилося від *gas*+*-ol* (від латинського *oleum* «oil») + хімічний суфікс – *ine* [8]. *Lubricant* у значенні «*reducingfriction*» – здатний зменшувати тертя з'явився в 1828 році, від латинського *lubricantem*, прислівника «*lubricaesmooth*» – робити слизьким та гладким від *lubricus* «*slippery; easilymoved, sliding, gliding*» – слизький, легко переміщується, ковзний, плавкий [8]. Термін *paraffine* утворився від латинського «*parum*» – «занадто мало, ледве» + «*affinis*» – «має подібність». Під терміном *paraffinewax* розуміють твердий парафін, який з'явився у XIX столітті з цим значенням. Термін *dieselfuel* – («дизельне паливо») німецького походження виник на початку XX століття. Слово *diesel* – дизель отримало назву на честь Рудольфа Дізеля, який спроектував у 1897 року двигун внутрішнього згоряння із запаленням від стиснення. Дизельне паливо – вид рідкого нафтового палива, що застосовується в дизелях. Цей період пов'язаний із значною перебудовою всіх сфер нафтової промисловості, досягненнями науково-технічної думки та подальшим розвитком галузевої термінології. На цьому етапі з'явилися терміни, які позначають нові види діяльності та поняття: *packer* – («пакер»), *liner* – («хвостовик»), *ВОР* – («противикидове обладнання»), *directionalsurveytool* – («інклінометр») тощо.

Четвертий етап розвитку нафтогазової промисловості зароджується під час Великої депресії 1930-х років та першого державного регулювання видобутку нафти (1930–1945). У світі з'являється перспектива практично необмеженого збільшення попиту на нафту, самостійного значення набувають скрапленний нафтовий газ та газовий бензин, які раніше вважалися промисловими відходами. Фактично, це означало початок нової міжнародної епохи в розвитку англійської нафтогазової терміносистеми. У цей час складається кістяк понятійного апарату досліджуваної термінології. Поява глибоконасосного способу експлуатації свердловин, що стала першим кроком у напрямі технічної реконструкції нафтовидобувної промисловості, а також зростання цінності природного газу спричиняють появу нових понять, які знаходять своє вираження в нових термінологічних одиницях: *tudmotor* – («гвинтовий вибітний двигун»), *downholesubmersiblepump* – («занурювальний насос»), *shaleshakers* – («вібросито»). Особливістю цього етапу є велика кількість міжгалузевих термінів: геологія – *andesite* – («андезит»), *anticline* – («антиклиналь»), аргон – («конус винесення осадових порід»), *aquifer* – (водоносний горизонт), *arenite* – (ареніт), *arkose* – («аркозовий пісковик»), *barite* – («барит»), *basalt* – («базальт»), *bed* – («пласт, шар»), *bedrock* – («материнська порода»), *bioherm* – («біогерма»); хімія – *acid* – («кислота»), *acetylene* – («ацетилен»), *alkane* – («алкан»).

П'ятий період – це період конкурентного перерозподілу та світового зростання нафтової промисловості; швидкий розвиток газової промисловості, він починається з 1945 року. У цей період нафтова промисловість США дійсно поширилася по всьому світу і відповідно стала більш чутливою до подій, що відбуваються в політиці та економіці світу. Специфіку п'ятого, найбільш сучасного етапу формування англійської нафтогазової терміносистеми, визначає вплив інформаційних технологій, які отримали швидке поширення в багатьох сферах діяльності, активно включилися в процес створення програмних засобів, розроблення новітніх технологічних засобів для своїх основних потреб. У цей період зазначена терміносистема істотно поповнилася одиницями з комп'ютерної термінології. Важливо відзначити, що ці одиниці не тільки утворили власну терміносистему, а й стали невід'ємною частиною терміносистеми. Поява нових способів вирішення технологічних проблем зумовлює створення нових термінів: *acidisation* – («кислотне оброблення пласта»), *fracjob* – («гідророзрив пласта»), *paddrilling* – («кущове буріння»). У цей період з'являються такі терміни, які називаються термінами-фразеологізмами: *crow'snest* – («балкон бурової вежі»), *Christmastree* – («фонтанна арматура»), *horsehead* – («головка балансира»).

Отже, наведені вище приклади свідчать про те, що розвиток техніки та технологій надзвичайно сприяє розширенню нафтогазової сфери, викликаючи при цьому необхідність активного поповнення англомовної нафтогазової терміносистеми термінами та термінологічними словосполученнями суміжних галузей знань, що мають власну структуру, історію виникнення та розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гринев-Гриневиц С. В. Терминоведение : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М. : Издательский центр «Академия», 2008. 304 с.
2. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основы терминотворения : семантический та соціолінгвістичний аспект. К. : Видавн. дім «KM Academia», 2000. 218 с.
3. Лейчик В. М. Терминология и терминосистема. Научная терминология : сб. науч. работ. М. : Высшая школа, 2000. Вып. 2. С. 54–55.
4. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. М. : Изд-во АН СССР, 1961. С. 60–68.
5. Татаринев А. А., Цацулина И. А. Международные стандарты анализа содержания туристской деятельности. Краснодар : ООО «Курсив». 2003, 216 с.
6. Шелов С. Д. Терминология, профессиональная лексика и профессионализмы. *Вопросы языкознания*. М. : Высшая школа, 1984. Вып. 5. С. 76–87.
7. Форест Г. Добыча нефти. М. : Мир, 2001. 128 с.
8. Online Etymology dictionary ©Douglas Harper 2001–2014. URL: <http://www.etymonline.com/>

V. Zhyhulin, I. Kuznetsova. The history of development English oil and gas terminology. – Article.

Summary. *The article considers the problem of development English oil and gas terminology. There are five main periods of development in the oil and gas industry in this process by R. Forset's classification. It is believed that each period corresponds to the appearance of terms in the language, it is studied the influence of social, cultural, economic factors on the development of oil and gas terminology. The preparatory stage of the development oil and gas terminology system is analyzed to begin much earlier than the first one. It is necessary to set the place for analysis, to systematize the terms of the industry, to create a clear terminology and establish patterns and specifics of development. It is proved that the English oil and gas terminology system is built on a heterogeneous model it is the result of the interaction of several human knowledge branches to be the reason for the emergence of a large number of interdisciplinary terms. One of the features in oil and gas terminology is the large number metaphor. The ability of metaphor to highlight new aspects in the content of familiar concepts helps to reveal the essence of a new scientific phenomenon. It is noted that the replenishment of oil and gas terminology occurs with the development of scientific and technical thought simultaneously and as a consequence the emergence of new methods and techniques in the oil and gas industry. It is proved that elucidation of general and specific laws for the oil and gas industry terminology system organization at different stages of formation, analysis of time formation processes. The study of their composition in terms of origin will help in organizing the entire terminology system, its standardization, the oil and gas industry language, support and highlight links with other terminological systems.*

Key words: *term, terminological system, oil and gas terminology, periods of development, metaphorical terms, borrowing, interdisciplinary terms, phraseological terms.*

В. В. Жигулин, И. В. Кузнецова. История развития англоязычной нефтегазовой терминологии. – Статья.

Аннотация. *В статье рассматривается проблема эволюции англоязычной нефтегазовой терминологии. Устанавливается пять основных периодов развития нефтегазовой промышленности в этом процессе согласно классификации Р. Форсета. Считается, что каждый период соответствует появлению терминов в языке, исследуется влияние социальных, культурных, экономических факторов на развитие нефтегазовой терминологии. Анализируется подготовительный этап формирования нефтегазовой терминотворения, который начался гораздо раньше первого. Отмечается необходимость анализа для систематизации терминов этой отрасли, создания четкой терминотворения, установления закономерностей и специфики развития. Доказано, что англоязычная нефтегазовая терминотворения построена по гетерогенной модели, то есть результат взаимодействия нескольких отраслей человеческого знания, что является причиной появления большого количества межотраслевых терминов. Одной из особенностей нефтегазовой терминологии является большое количество метафор. Способность метафоры освещать новые аспекты содержания привычных понятий помогает раскрыть сущность нового научного явления. Отмечается, что пополнение нефтегазовой терминологии происходит одновременно с развитием научно-технической мысли и, как следствие, появлением новых способов и приемов нефтегазовой промышленности. Доказано, что выяснение общих и специфических закономерностей организации терминотворения нефтегазовой промышленности на разных этапах становления, анализ процессов создания терминов, исследование их состава с точки зрения происхождения поможет при упорядочении*

всей терминосистемы, ее стандартизации, позволит прогнозировать тенденции дальнейшего развития, в то же время будет способствовать достижению должного уровня. речевого обеспечения нефтегазовой промышленности, выделить связи с другими терминосистемами.

Ключевые слова: термин, терминосистема, нефтегазовая терминология, этапы развития, метафорические термины, заимствования, межотраслевые термины, термины-фразеологизмы.

УДК 811.111'373

К. К. Зінкевич

студентка факультету лінгвістики та соціальних комунікацій
Національний авіаційний університет
м. Київ, Україна

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМОЦІЙ

Анотація. У статті аналізується гендерний аспект вербалізації емоційного стану індивіда. Досліджується основна класифікація вербативів емоційного стану та мовні засоби вираження гендерних особливостей емоцій на фонетичному, лексичному та стилістичному рівнях мовної системи.

Ключові слова: емоція, емоційність, емотивність, мовні засоби, гендерний аспект.

Кожна людина за своєю природою – емоційна істота, тому що за допомогою емоцій вона відображає своє життя та формує мовну картину світу. Мова для людини – це засіб, а емоції – форма відображення світу, в якому вона живе. Це говорить про те, що емоції неможливо відокремити від мовлення.

Головний маркер емоційності слів – гендерна особливість [4, с. 72–86]. Ефект емоційності слова може відтворювати певну точку зору на світ і виконувати роль аналізатора в процесі формування людської ідентичності [3, с. 90–92]. О.А. Баговик зазначає, що між ментальною та емоційною сферами людини є тісний зв'язок, вона може достовірно сприймати лише ту інформацію, яку сама бачила [1, с. 51].

У науковому обігу вже є достатня кількість літератури, в якій використовується гендерний підхід в процесі лінгвістичного дослідження. Гендерний аспект дослідження надає можливість вивчати процеси формування в суспільстві відмінностей у мовній компетентії, характері, емоційних особливостей у відповідності до гендеру особистості. Гендерна лінгвістика досліджує мовні явища, які пов'язані з відмінностями носіїв мови за статтю, що вважають найперспективнішим напрямом дослідження в мовознавстві. Мова відображає гендер, допомагає його конституювати і не змінюється протягом життя [2, с. 197]. Гендерний аспект впливає на поведінку людини в різних життєвих ситуаціях, позначає гендер як певний набір норм, практик та дій. Тому, жінки та чоловіки намагаються дотримуватися так званих «правил статі», тобто певних норм, у виборі мовних засобів [6, с. 229].

Багато учених наголошують, що звук безпосередньо пов'язаний зі значенням слова. Конкретні звуки можуть заміщати значення предмета або дії та можуть викликати ряд асоціацій. На сьогодні, було доведено, що фонема несуть в собі сенсорно-емотивний характер. Фонема, включаючись в мовлення, надає йому додаткового змісту та виконує образну та експресивну функції. [5, с. 77] Наведемо декілька прикладів. Коли людина кожного разу використовує один і той самий звук під час мовлення, це може свідчити про сильну емоцію розлюченості: “*You lean, long, lanky lath of a lousy bastard*”. Це не часте явище, тому що воно не досить природне для людини. Але повторення якихось звукових елементів, на думку дослідників, підсилює емоційну складову речень. У свою чергу, емоційна складова на фонетичному рівні виражається в інтонації, темпі, мелодії звучання, тембрі, наголосі, сполученні фонем, ритмі, комбінації звуків, як у словах: *razzledazzle, fuzzy-wuzzy helter-skelter, fuddy-duddy, chitchat, hanky-panky, teeny-weeny, hickety-pickety, hoity-toity, namby-pamby, rift-raft, toil and moil, moan and groan, hum and haw*. Усі перелічені слова сприймаються, як жартівливі, тому що тут перекручена фонетична форма слова. Кожна людина, почувши такі слова, відчуває емоції, а самому мовцю вони також надають характеристику: його гендер, культуру мовлення, походження тощо. Якщо людина спеціально неправильно вживає наголос, це може свідчити про її емоційний стан, гендер, рівень освіти та матеріальний статок.

Розглядаючи особливості вираження емоційності, треба зазначити, що вона проявляється на двох рівнях: сегментарному та супрасегментарному. Наприклад, на сегментарному рівні під впливом емоцій подовжуються наголошені звуки, через що змінюється його якість. А на супрасегментарному рівні для вираження емоцій застосовують просодичні засоби (інтонація, паузи, висота та тембр голосу тощо), що відображають не лише особливості передачі емоцій, а й загальний емоційний стан людини [5, с. 77].

Взагалі інтонація може, при взаємодії з лексико-граматичним складом висловлювання, мати різні семантичні ознаки та значення, різну емоційно-модальну спрямованість, насиченість, може змінювати його комунікативний тип. Інтонація за своєю природою виступає індикатором настрою, психічного стану, віку людини, та гендеру. Вона може виділяти, що в розмові людей є головне, а що другорядне.

Темп може вказувати на стилі мовлення, передавати емоційний стан мовців, вказувати на статус співрозмовників, а також на їхню стать. Прискорений темп мовлення може вказувати на те, що у індивідів збудлива психіка, вони знаходяться у піднесеному радісному настрої чи в збудженому стані. А сповільнений темп може вказувати на те, що людина знаходиться в пригніченому стані.

Емоційність – це психологічна категорія, яка проявляється яскравіше під час мовлення. Емоційність протиставляється категорії емотивності, що є вербалізацією емоцій у мовленні [8, с. 5]. Свідомість людини влаштована таким чином, що її структура неоднорідна. Підтвердженням цього є пряма залежність від об'єкта, який викликає емоції. У емоцій є семантичне поле, яке можна представити певними вербативами, що поділяються на групи [2, с. 197].

- Вербативи позитивного емоційного стану, такі як радість, відчуття захопленості.
- Вербативи негативного емоційного стану, такі як гнів, смуток, відчуття страху, страждання.
- Вербативи нейтрального емоційного стану, до числа яких належать відчуття хвилювання та здивування.

Мовознавець В.І. Шаховський пропонує поділяти лексику мовної репрезентації емоцій на: 1) лексику, що називає емоції, 2) лексику, що описує емоції та 3) лексику, що виражає емоції [7, с. 93–100].

Також цю тему досліджували Є.І. Горошко, В.Н. Телія, А.В. Кириліна, Т.Б. Крючкова, Ю.П. Маслова, Дж. Бернард, Н.Ф. Конклін, Р. Лакоф, М. Шутц, Д. Спендер.

Є декілька мовних засобів, за допомогою яких можна репрезентувати різні емоційні прояви:

- іменник із прийменником: *with contempt, in love, with surprise, etc.*;
- іменник для позначення фізіологічного прояву емоцій: *grin, tears, laughter etc.*;
- прикметники, які уживаються для опису емоційних станів: *angry, happy, concerned, etc.*;
- прислівники: *desperately, shamefully, fiercely, jealously etc.*;
- дієслова: *hate, irritate, love, upset etc.*

Емоційний стан жінок і чоловіків найяскравіше проявляється у дієсловах: “*As a child, I adored fairy tales*”, “*He despised the man and could never forgive him for what he had done*”, “*It amazes me that no one has thought of the idea before*”. Для того, щоб показати позитивний емоційний стан людини будь-якого гендеру, використовують наступні вербативи: *to be in a good mood, to smile, to be glad, to be contented* тощо.

Для того, щоб показати, що людина виражає негативні емоції, використовують такі слова, як *to feel miserable, to be afraid, to well up with tears, to be in a bad temper* і так далі. А для передачі нейтральних емоцій використовують такі вербативи, як: *to be in shock, to be surprise, to wonder*, і т. п.

Також мовними засобами, що підсилюють емоційне навантаження виокремлюють:

- метафори: *to be eaten up with hatred, to carry a burden of guilt*;
- епітети: *sad eyes, evil grim, happy smile, loving eyes*;
- образні порівняння: *to be sly as a fox, to be pale like a ghost* тощо.

Дослідники підкреслюють, що мовна поведінка жінок звучить більш компромісно, ніж чоловіча, та менш агресивно. З іншого боку, представники чоловічої статі менш компромісні у мовній поведінці та більш прямолінійні.

Щоб підсилити якусь емоцію, або зробити її більш відчутною, використовують лексичні засоби градації ознаки, наприклад: *how, quite, extremely, exceedingly, so, too, much*. Їх можна використати як для позначення негативної емоції, так і позитивної. Наприклад: “*How lovely to see you!*”, *He is so glad to meet her*”, “*I’m extremely sorry to have troubled you.*” Також з цією метою використовуються комбінації окличних речень з повторами: “*Perfect! Perfect!*”, “*I can’t believe we did it! We did it!*”

Деякі дослідники намагаються зрозуміти та виокремити розбіжності у використанні мовних засобів маскуліним та фемінним гендерами. На думку одних, майже не існує ніяких відмінностей, на думку інших, чоловіки та жінки розмовляють зовсім по-різному. Дебора Таннен дотримується думки, що жінки

та чоловіки в своєму мовленні використовують різні гендердіалекти. На думку дослідниці, чоловіки частіше користуються емотивно-оцінними лексичними одиницями – нецензурними словами. Жінки в свою чергу заміняють таку лексику прикметниками та образними порівняннями [10].

На лексичному рівні багатьма лінгвістами було зазначено, що чоловіки більше за жінок сприйнятливі до нових фактів у мові, вони вживають більше неологізмів, а також слів з термінологічної та професійної лексики. Також підкреслюється, що до характерних особливостей жіночої мови є використання оцінних прикметників. Чоловік якщо і використовує оцінні прикметники, то ті з них, які визначають кількісні та параметричні відносини. Жінка швидше скаже *awful* чи *pretty* замість *very* або *so*.

Але існують і прямо протилежні випадки, наприклад, чоловіки схильні використовувати емоційно сильні прикметники: *“This plan could save us a tremendous amount of money”*, *“I had a massive argument with Vicky yesterday.”* Було доведено, що жінка частіше використовує модальні дієслова: *“It’s getting late. I really must go”*, *“You ought to meet him; he’s really nice.”*

На перевагу фемінінній поведінці, чоловіки використовують засоби так званої подвійної модальності, тобто модальне дієслово + прислівник. Наприклад: *“And I just wondered how what’s interesting to me, looking at your career, is that Fellini and many other Italian directors...perhaps you could talk about the contrast between that and working in Hollywood.”*

Більш частотне вживання одиниць афектованої лексики (*awfully, pretty, terribly nice*), різного плану інтенсифікаторів, частинок, окличних речень пов’язане з більшою емоційністю жіночої мови. У мовленні жінок простежується гіперболізація, і навіть вище частота використання тропів (метафор, порівнянь, епітетів). Жінка більше за чоловіка зосереджена на своєму внутрішньому світі та має більш розвинутий емоційний інтелект. Звідси більше лексики, що описують почуття, емоції та вживання дієслів, що виражають емоційно-психологічний стан людини. З огляду на підвищений емоційний рівень, представниці фемініного гендеру активніше використовують у мові еліптичні та інвертовані конструкції.

Для чоловічої мови характерні конструкції з використанням умовного способу: *“I wish I could absorb them even more because these are the great profound cinema artists of my lifetime”*.

На додачу, найбільш частим способом вираження емоційного стану мовця вважають вигуки. Вигуки є особливим пластом лексики, оскільки в них немає предметно-логічного значення. Відповідно до особливостей вигуків, їх відносять до одиниць емоційної лексики. Їхнє місце у реченні дещо факультативне, тобто їх можливо опустити без порушення загального значення фрази або речення; вигуки синтаксично не пов’язані з іншими частинами речення; присутність хоча б одного емоційного слова надає емоційності всьому висловлюванню.

Певні гендерні ознаки відображаються також у невербальній комунікації, що часто супроводжує вербальну. Невербальна комунікація є продуктом соціальним, пов’язана з стереотипізованою поведінкою жінки або чоловіка. Так, наприклад, елементом невербальної комунікації є посмішка, яку радше використовують представники жіночого гендеру. Підтримання візуального контакту притаманне теж більше жінкам [9]. Чоловікам характерні жести, що показують владу, агресію, силу, рішучість. Наприклад, чоловік погрожуючи покаже кулак, виражаючи зневагу – середній палець, намагаючись щось довести робить рубаний рух рукою, і т. д.

Всупереч загальноприйнятим поглядам численних психологів та соціологів емоційність властива як жінкам, так і чоловікам. Гендерна диференціація емоційної сфери проявляється на якісному рівні (у реалізації певних емоцій) та формально (у використанні характерних вербальних засобів їх об’єктивації). У вищезазначених прикладах можна наочно побачити, що емоційність не є якістю, властивою тільки жінкам, жінки не є емоційнішими за чоловіків. Тому можна зробити висновок, що ця особливість мови характерна для обох гендерів, відмінність полягає у підборі експресивних мовних засобів та інтенсивності їх використання. І якщо жінки використовують стилістичні прийоми для вираження своїх почуттів, то чоловіки використовують їх для того, щоб викликати ці почуття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боговик О.А. До питання класифікації немодальних значень модальних предикатів (на матеріалі української, російської та англійської мов). *Фаховий науково-виробничий журнал «Держава та регіони». Серія: Гуманітарні науки.* 2018. № 4(55). 50–54 с.
2. Боговик О.А. Гендерна специфіка вербальної репрезентації емоційних станів (на матеріалі роману Сідні Шелдона “Nothing lasts forever”). *Закарпатські філологічні студії.* 2020. Вип. 14, т. 2. С. 196–200.

3. Власова Т.І. «Українство» в дискурсах і наративах західноєвропейської літератури постмодерну. *Українознавчий альманах*. 2017. Вип. 20. С. 90–92.
4. Воробйова О.П. Ідея резонансу в лінгвістичних дослідженнях. Мова. Людина. Світ : До 70-річчя професора М.П. Кочергана : зб. наук. ст. Київ : Центр КНЛУ, 2006. С. 72–86.
5. Кузенко Г.М. Мовні засоби вираження емотивності. Наукові записки НаУКМА. 2000. Т. 18: *Філологічні науки*. С. 76–83.
6. Маслова Ю.П. Мовна репрезентація гендеру. *Наукові записки. Серія: Філологічна*. Острог : НаУ «Острозька академія», 2009. Вип. 12. 229 с.
7. Шаховский В.І. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Москва : ЛКИ. 2008. С. 93-100.
8. Шаховский В.І. Что такое лингвистика эмоций. Волгоградский государственный педагогический университет, г. Волгоград. URL: http://tverlingua.ru/archive/012/3_shakhovsky.pdf (дата звернення: 01.05.2022)
9. Hall J.A. *Nonverbal Sex Differences: Communication, Accuracy and Expressive Styles*. Cambridge, 1984
10. Tannen D. *Men and Women in Conversation is Cross-Cultural Communication* : вебсайт. URL: <http://faculty.georgetown.edu/bassr/githens/tannen.htm> (дата звернення: 03.05.2022).

K. Zinkevych. Language Means of Gender Features of Emotions Expression. – Article.

Summary. *The article examines the verbalization of the person's emotional state in terms of gender studies. The main classification of emotional state verbalives and language means of gender features of emotions expression at the phonetic, lexical and stylistic levels of the language system are considered.*

Key words: *emotion, emotionality, emotiveness, language means, gender studies.*

К. К. Зинкевич. Языковые средства выражения гендерных особенностей эмоций. – Статья.

Аннотация. *В статье анализируется гендерный аспект вербализации эмоционального состояния индивидуума. Исследуются основная классификация вербативов эмоционального состояния и средства выражения гендерных особенностей эмоций на фонетическом, лексическом и стилистическом уровнях языковой системы.*

Ключевые слова: *эмоция, эмоциональность, эмотивность, языковые средства, гендерный аспект.*

УДК 811.161.2'373.2'38'42:82.09

І. І. Ільченко

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна

Н. В. Ткаченко

аспірантка кафедри української мови
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна

СТИЛІСТИКО-ПРАГМАТИЧНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОНІМІВ У ТВОРАХ Ю. ФЕДЬКОВИЧА

Анотація. *У статті здійснено лексико-стилістичний та функційний аналіз онімів прозового доробку Юрія Федьковича. З'ясовано, що ономастикон творів представлений такими групами онімів як антропоніми та топо-німи. Всі оніми, які були зафіксовані в творах письменника, можна поділити на дві великі групи. Перша група – стилістично нейтральні оніми, що реалізують у межах творів номінативну функцію. Друга група – стилістично марковані оніми, що реалізують у художньому контексті свої потенційні, приховані семи, які надають власним назвам додаткової стилістичної актуалізації.*

Ключові слова: *антропонім, гідронім, онім, ономастикон, семантика, функція.*

Постать Юрія Федьковича відіграє неабияку роль у розвитку української літератури, він першим на Буковині писав твори рідною мовою високого стилю та заговорив до буковинців їх мовою. А також

митець є зачинателем українського письменства на західноукраїнських землях. Творчий доробок письменника великий та багатогранний. Це сотні різних за змістом та формою поетичних та прозових творів, публіцистичних праць, листів.

Стилістична вагомість власних імен творів письменника є тим штрихом, який надає текстові, мовній партії героя певної характеристики з погляду етнічної приналежності носія імені. Ім'я персонажа – один із засобів, які допомагають авторові творити художній образ; воно може сигналізувати про соціальну приналежність особи, передавати національний і місцевий колорит, а якщо події відносяться до минулого часу, то це ім'я допомагає відтворити ще й певну історичну дійсність.

Власні назви у системі художньо-зображальних засобів мови письменника посідають особливе місце, зумовлене їх значними стилістичними можливостями. При цьому відзначимо, що характерною особливістю антропонімів, ужитих в аналізованих творах, є їх багатозначність. Функціонування онімів у художньому творі являє собою процес накопичення ознак предметного значення; одночасно з ускладненням характеристики об'єкта ускладнюється і семантика поетоніма, йде процес присвоєння йому ознак предмета, якому належить назва.

Антропоніми в художніх творах виконують також роль своєрідних сигналів, що свідчить про соціальне розшарування тогочасного суспільства, саме це наповнило їх не однаковою семантикою, вплинуло на їх структуру та на їх емоційно-експресивне забарвлення. Ім'я людини для автора – це своєрідний маркер, в якому фіксуються жанрово-тематична своєрідність та сюжетно-стильові ознаки художньої манери письменника. Ю. Федькович своєю іменнотворчістю розширив семантико-структурні, словотворчі та функціональні особливості антропонімів і цим самим збагатив стилістику українського художнього ономастикону.

Автор у своїй мовотворчості спирається на історичні документи, художню літературу та фольклор. Спостереження над антропонімним слововжитком переконує в тому, що автор вільно оперує власними назвами як важливими стилісистемами. Тексти творів свідчать про відсутність очікуваної скутості письменника щодо вибору та використання імен персонажів.

Спостерігаємо, як уважно ставиться романіст до антропонімного слововжитку, особливо до тих імен, які традиційно вживаються у нашій мові і відомі широкому колу читачів. Імена вигаданих героїв та імена реальних історичних осіб у стилістичному і функціональному плані різко не контрастують, і не розрізняються між собою у плані граматичної структури, хоча вони і співвідносні з різними культурами, історичними періодами та етнічними традиціями. Одні із ужитих письменником людських імен читачем сприймаються легко, бо не обтяжені значною енциклопедичною інформаційністю, а інші навпаки – потребують для їх розуміння певних інтелектуально-розумових зусиль читача.

М. Л. Худаш писав: «Значення власного імені з логічного боку вичерпується тим, що воно є лише засобом для розуміння одиничних предметів, речей, осіб. Його осмислення можливе тільки в площині поетичній та експресивно-емоційній, тому воно завжди одиничне і конкретне, тоді як назва поєднує в собі діалектичне конкретне визначення предмета з його загальним значенням» [4, с. 138]. Усе це спостерігаємо і на прикладах антропонімичної словотворчості Юрія Федьковича, яка відбиває особливості авторського світобачення.

Кожен літературно-художній онім в творі має своє функціональне навантаження. У письменника слова літературно-художньої ономастики стають могутнім виразовим чинником. Автор нерідко добирає іменування персонажів, визначивши наперед національність, вік, особистості характеру та зовнішності. Оніми у художньому творі дають неоціненну інформацію для інтерпретації всього тексту, іноді й таку, що іншими способами не виражена. Вони стилістично увиразнюють текст, забарвлюють його.

Всі оніми, які були зафіксовані в творах письменника, можна поділити на дві великі групи. Перша група – стилістично нейтральні оніми, що реалізують у межах творів номінативну (диференційну, ідентифікуючу) функцію. Такі оніми є основою художнього ономастикону. Наявність номінативних онімів підтверджує достовірність персонажів та подій. Оніми, які виконують номінативну функцію, характеризуються відсутністю супровідних конотацій. У творах вони використовуються для того, щоб однозначно називати денотатів і диференціювати їх від інших персонажів.

Основну частину літературних антропонімів, які виконують номінативну функцію, складають імена та прізвища, залучені автором з реального життя (Андрій, Федір, Ілашко, Василь, Марта, Марійка, Іван, Юрій, Онуфрій): *Одну звали Калиною, а меншеньку Оленою* [3, с. 246]; *...звелів капрал іти на квартиру з одним старшим жовніром, Сафат Зінич звався* [3, с. 262]; *...лиш одна дівчина, Марта звалася...* [3, с. 262]; *...як служив я у нашого двірника, Павло Павун звався* [3, с. 303]; *...коли нам не дав бог утіхи*

з *Манолія...ох, вайльо! вайльо! вайльо!* [3, с. 236]; *Лиш брат мій Онуфрій сидить собі кінець стола* [3, с. 265].

Друга група – стилістично марковані оніми, що реалізують у художньому контексті свої потенційні, приховані семи, які надають власним назвам додаткової стилістичної актуалізації. Стилiстично марковані оніми виконують такі функції: характеристичну, хронотопну та символічну.

Іменування, які виконують характеристичну функцію, здатні вказувати на національну чи регіональну належність денотата, на його соціальний статус, сімейний стан, вік, можуть увиразнювати певні риси його характеру чи зовнішності, виражати емоційне ставлення до поименованого персонажа, а також брати участь у творенні часово-просторового фону твору: *До Донди?... До того опришка, еретика...* [3, с. 283]; *А стара Гребениха багачка була...* [3, с. 288].

Дуже часто автор в тексті не просто називає героя, а ще й наводить характеристику персонажа: *Семен був парубок годний, тихий, розумний...* [3, с. 281]; *Гинцаришина Олена сподобалася? Правда, що козир-дівка?* [3, с. 219]; *Іван і Василь були се два багатирські сини із Соколія* [3, с. 220]; *Яків Нестерюк був з нашого села, парубок годний та щирий, такий уже щирий, що й не сказати* [3, с. 268].

Зазначимо, що група імен широко репрезентована зменшено-пестливими формами: *А я свого Василька ледве відшукав на базарі* [3, с. 201]; *Ти мені, Юрійку, нічо не винен* [3, с. 201]; *Калинка викрадеться з хати да й уже у садочку, уже коло свого Марочка білявенького* [3, с. 245].

Хронотопна функція стає провідною, де онім спеціально вказує на певний час і місце або лише на одну з цих двох координат. Змальовуючи у творі події, що відбуваються у певному просторі та часі, письменник намагається здебільшого якнайточніше відтворити реальні події визначеної доби, часових просторів. Так у творенні реального часово-просторового фону важливим є використання геортонімів (назв свят): *Зимні Николи, як здорові знаєте, припадають серед пилитівки...* [3, с. 193]; *...на зимні Николи красенько дома...дасть бог дочекати весних Николів...* [3, с. 193]; *Ближче д'хресту, як д'Різду* [3, с. 216].

Зазначимо, що у художньому мовленні геортоніми виконують функцію хронологізації, яка зумовлюється тим, що найменування релігійних свят є важливою ланкою номінативних засобів мови, в яких опосередковано визначається пора року за відношенням до часу святкування: *Дав господь і Николая святого діждатися* [3, с. 224]; *Тим часом дасть бог і Великдень* [3, с. 270].

Серед топонімів, які вживає у своїх творах буковинський письменник, виділяємо наступні розряди: хороніми (власні назви будь-яких територій, областей, районів [1, с. 188]); гідроніми (назви будь-яких водних об'єктів, природних чи створених людиною [1, с. 69]); ойконіми (назви поселень – міст, сіл, висілків, хуторів [1, с. 130]) та ороніми (назви елементів рельєфу).

З-поміж хоронімів у прозових творах Юрія Федьковича переважають назви *Буковина* та *Україна*. І це не дивно, адже письменник не уявляв своє життя без Батьківщини, тобто Буковини, та без людей, з якими він ріс, жив та працював. У листі до Д. Тянякєвича Юрій Федькович зазначав: «Моє щастя – в Буковині у горах, а коли не в горах, то все-таки у Буковині межі Дністром і Прутом. Не знаєте ви, любку мій, кілька там краси та поезії» [5, с. 9].

Автор дуже часто звертається до свого рідного краю, прославляючи Буковину: *По тім боці Галичина – по сім Буковина. Не то що на наше село, а на цілу славу Буковину коли найшовся такий хорошиї парубок* [3, с. 288]; *Ні! Зелена моя Буковина, сині мої гори, холодні мої ізвори...* [3, с. 213]. Як бачимо, хоронім *Буковина* виконує як змістотворчу, так і концептуальну функцію: *Хрещатий барвінок стелеться по шовкових травах, що цілу Буковину своїми запахами обвіяли* [3, с. 228]; *Не було кращого парубка на цілу Буковину* [3, с. 202]; *Дівчина на цілу Буковину* [3, с. 220]; *Місяць сходить поволи; зійшов, засвітив, засіяв – цілу Буковину золотом поволик* [3, с. 291]; *Але я сього не запам'ятав, бо то ще тоді діялося, як Буковина волоська була* [3, с. 227].

Варто зауважити, що Ю. Федькович зображує Буковину як складову та невід'ємну частину всієї України. Тому не дивно, що в його творах ми часто фіксуємо вживання хороніма *Україна*: *...коли не ліпше, як на самій Україні, бо Україною, бачите, орудував хто хотів, та все їй своє набивав* [3, с. 200]; *А її донечка вибрала собі молоденького слюсаря – легініка не то на всі гори та на всю Буковину, але на цілу руську Україну!* [3, с. 248]. Аналізована назва семантично й експресивно навантажена, адже крім прямого значення батьківщини, рідного краю, має інше значення – виступає символом патріотичних почуттів.

Через частотне вживання хоронімів *Буковина* та *Україна* демонструє свою щирю, безкорисливу, синівську любов до рідного краю та народу, а також віру в щасливе безтурботне майбутнє.

У творах Юрія Федьковича зафіксовано велику кількість гідронімів, серед яких найбільш вживаною є назва *Дунай*. Як відомо, що річку з давніх часів наші предки сприймали як символ величчя та могутності: *Переказував, що вибираєсь за Дунай в купецтво* [3, с. 23].

Окрім гідроніма *Дунай*, у аналізованих творах досить часто спостерігаємо вживання назви *Черемош*. Зауважимо, що письменник для характеристики Черемоша використовує епітети «глибокий», «дикий», а також для автора ця річка є не просто географічним об'єктом, вона персоніфікується і виконує певну дію, наприклад, «реве», «гуде»: – *Іду, – каже, – до Черемошу глибокого – не далеко* [3, с. 246]; *Піду, думаю собі, до Черемошу глибокого да втоплюсь... А той Черемош зараз таки коло хутора – так і шумить, так і гуде!* [3, с. 283]; *Вийшов над Черемош, сів собі на березі, – сиджу та й думаю* [3, с. 283].

Набагато рідше письменник у прозових творах згадує річку Дністер. Хоча цей гідронім традиційно символізує рідний край та національний дух українців: *Нічого не чути, тільки Дністер гуде та соловейко свище* [3, с. 288]; *А Тодор ходить собі понад Дністер та в сонілжу грає* [3, с. 289]; *Пливе Дністер – тихий, як той руський народ, широкий, як його думка, глибокий, як його рани* [3, с. 324].

У аналізованих творах Юрія Федьковича зафіксовано невелику групу ойконімів, яка представлена назвами українських міст. Здебільшого ці назви вказують на місця перебування героїв: *Штефана остригли та й займили до Чернівців* [3, с. 228]; *Бачили ви того ангела, що в Чернівцях у святій Параскеві на лівих дверях намальований?* [3, с. 267]; *Наш регемент стоїть тепер у Чернівцях* [3, с. 275]. Інколи ойконіми можуть бути пов'язані з історією України та виступати актуалізаторами інформації про певні минулі події: *А він пробуває у славнім місті Станіславі* [3, с. 247]; *А він, сердешний, забув, що де Станіслав, а де Буковина* [3, с. 247] (Станіслав – сучасний Івано-Франківськ).

Вагоме місце в творчості митця, як і в житті, відведено гуцульським горам. Хоч письменник у прозових творах рідко згадує оронім *Карпати*, проте сама лексема *гори* вживається дуже часто, і ми розуміємо, що мова йде саме про карпатські гори. Натомість ми засвідчили згадування найвищої гори на Гуцульщині – Чорногори: *Сонечко вже потало у Чорногору* [3, с. 200]; *...хіба би тоту Чорногору вітер вже роздуб* [3, с. 200]. Юрій Федькович стверджував, що у ніде у світі більше немає такого гарного місця як його рідний край. У зв'язку з цим він часто пригадував і уявляв рідну гору гуцульського краю.

Специфіка образно-художнього осмислення слова відбивається і на функціях власних назв, які включені до складу літературного твору. У художньому тексті оніми підлягають функціональній перебудові, і головною функцією стає не стільки номінативна, як ілюзійноуюча, що характеризує й інші функції, причому переважання тієї чи іншої функції залежить перш за все від жанру твору [2, с. 112].

Власні назви у прозовому доробку автора представлені широким функціональним діапазоном та виступають змістотворчим компонентом художнього тексту. Літературно-художня ономастика письменника – поліфункціональна, стилістично здиференційована онімна система, яка забезпечує дуже широкі можливості для характеристики персонажів-денотатів за хронологічною, національною, соціальною ознаками, а також дозволяє передавати ставлення до найменованого героя. Узгоджуючи власні назви з образами персонажів-денотатів, майстер надавав важливого значення пошуку мовностилістичних засобів характеристичної оцінки для своїх персонажів.

Отже, дослідивши прозовий доробок буковинського письменника Юрія Федьковича, ми дійшли висновку, що в його художніх творах серед всіх онімів переважають топоніми, які несуть особливу семантику: вони є експресивно-забарвленими, виступають актуалізаторами часопростору та визначають інтелектуальний простір художнього тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Д. Г. Словник української ономастичної термінології. Харків : Ранок- НТ, 2012. 256 с.
2. Калинин В. Поэтика онима. Донецк : Юго-Восток, 1999. С. 112.
3. Федькович Ю. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1974. 317 с.
4. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. Київ : Наукова думка, 1977. С. 138.
5. Юрійчук М. І. Бо я для України лиш жию! Чернівці : Рута, 2002. С. 9.

I. Hchenko, N. Tkachenko. Stylistic and pragmatic functioning of onyms in the works of Yu. Fedkovych. – Article.

Summary. The article presents lexical-stylistic and functional analysis of onyms of Yuri Fedkovych's prose works. It has been found that the onomasticon of works is represented by such groups of onyms as anthroponyms and toponyms. All those that were recorded in the works of the writer can be divided into two large groups. The first group is stylistically neutral onyms that implement a nominative function within the works. The second group is stylistically marked by those who realize in the artistic context their potential, hidden seven, which give their own names additional stylistic actualization.

Key words: anthroponym, hydronym, onym, onomasticon, semantics, function.

И. И. Ильченко, Н. В. Ткаченко. Стилистико-прагматическое функционирование онимов в произведениях Ю. Федьковича. – Статья.

Аннотация. В статье осуществлен лексико-стилистический и функциональный анализ онимов прозаического наследия Юрия Федьковича. Установлено, что ономастикон произведений представлен такими группами онимов как антропонимы и топонимы. Все они, зафиксированные в произведениях писателя, можно разделить на две большие группы. Первая группа – стилистически нейтральные онимы, реализующие в рамках произведений номинативную функцию. Вторая группа – стилистически маркированные онимы, реализующие в художественном контексте свои потенциальные, скрытые семы, которые дают собственные названия дополнительной стилистической актуализации.

Ключевые слова: антропоним, гидроним, оним, ономастикон, семантика, функция.

УДК 811

*А. О. Клюнда
магістр*

*Волинський національний університет імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна*

ФАЗОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ДІАЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

Анотація. У статті проаналізовано особливості фазової організації німецькомовного діалогічного дискурсу. Схарактеризовано основні фази діалогу, зокрема початкову, ядерну та кінцеву на стилістичному та прагматичному рівнях.

Ключові слова: діалогічний дискурс, комунікативна стратегія, фаза.

Постановка наукової проблеми та її значення. Питання вивчення організації діалогічного дискурсу можна визнати актуальними і значущими для розвитку сучасної лінгвістичної прагматики і міжкультурної комунікації. Особливу роль набуває ця теза в світлі того факту, що в німецькій мові мовленнєві акти мають високий ступінь чутливості до соціальної інтеракції.

Аналіз досліджень проблеми. Погляд на діалог як на процес спілкування, взаємодію особливого роду, що властива тільки людині, формується на початку ХХ ст. Розвиток філософії діалогу в ХХ ст. відбувається передусім у сфері гуманітарних наук. Визначний внесок у розвиток «філософії діалогу» зробив М. Бахтін, який уже в 30-х рр. ХХ ст. запропонував ціннісно-практичну онто-культуро-лінгвістичну концепцію діалогізму. За М. Бахтіним діалог, діалогічні відносини явище набагато ширше, ніж відносини між репліками композиційно вираженого діалогу, це – майже універсальне явище, що пронизує всю людську мову і всі відносини і прояви людського життя, взагалі все, що має сенс і значення. М. Бахтіну навіть належить думка: «Бути – значить спілкуватися діалогічно» [3]. У соціолінгвістиці опис діалогічного мовлення здійснювався шляхом конверсаційного аналізу, методику якого було намічено у 60-х р. р. ХХ ст. Американський дослідник Г. Сакс аналізував телефонні розмови центру запобігання самогубствам, зокрема, вивчав структуру цих розмов, зміну комунікативних ролей партнерів спілкування. У 70-ті рр. ХХ століття розроблення конверсаційної методики продовжили переважно американці й німці Дж. Херітедж, Д. Цимерман, Е. Хеві, Г. Хене, Г. Рейбок, Ч. Гудвін, К. Еліх, Й. Ребайн й ін. В основі багатьох сучасних досліджень діалогу лежить припущення, що він як інтерактивний феномен має власну, фундаментально незалежну організацію, яку необхідно і доцільно розглядати в своїх власних термінах, не зводячи до чисто мовних, соціальних, мотиваційних або особистісних факторів [7].

Мета і завдання статті. Метою статті є аналіз фазової організації діалогічного дискурсу в різних дискурсивних ситуаціях на матеріалі німецької мови. Завданням є характеристика основних фаз діалогічного дискурсу на стилістично-прагматичному рівні.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У провідних тлумачних словниках поняття «діалог» і «розмова» розглядаються як синоніми, одне пояснює інше. У німецькій мові синонімами поняття *Dialog* є такі поняття як *Gespräch*, *Konversation*. На думку німецьких дослідників, лексеми *Dialog*, *Konversation* мають більш вузьке значення, ніж *Gespräch*. Лексема *Dialog* означає

серйознішу розмову на значущу тему. *Konversation* – більш конвенційна, поверхнева і невимушена розмова (*Unterhaltung*) (принаймні у німецькомовному середовищі). Отже, *Gespräch* за значенням нейтральніше, ніж *Dialog* і *Konversation* [4, с. 11]. У словнику В. Мюллера лексема *Gespräch* перекладена так: розмова, бесіда; переважно у множині дискусія, діалог, нарада [2, с. 282].

Німецькі лінгвісти Р. Клаппенбах і В. Штайніц під терміном «розмова» («*Gespräch*») розуміють тривалий обмін повідомленнями та контр-повідомленнями між двома або більше особами (ein «*längerer Wechsel von Rede und Gegenrede zwischen zwei oder mehreren Personen*») [6, с. 1568]. У той же час словник Duden визначає розмову як усний обмін думками в формі повідомлень та контр-повідомлень на конкретну тему (ein «*mündlicher Gedankenaustausch in Rede und Gegenrede über ein bestimmtes Thema*») [5].

У німецькій лінгвістиці дефініція поняття німецької розмовної мови (*Umgangssprache*) трактується по-різному. Так, наприклад, Й. Радтке наводить 20 термінів, які використовуються для визначення цього явища. З одного боку, це критерії соціолінгвістичного характеру: *Geschäftssprache, Arbeitssprache, gemeinsame Verkehrssprache, gebildete Umgangssprache, Durchschnittssprache* [8, с. 32].

Функціонування німецького діалогічного дискурсу відбувається у три фази:

1. Контактвстановлювальна (початкова).
2. Ядерна.
3. Кінцева (контакторозмикаюча).

С. Застровська і О. Застровський зазначають, що «контактвстановлювальна фаза діалогічного дискурсу здійснюється за допомогою таких основних комунікативних стратегій як \pm *Gruß* (вітання), \pm *Gegengruß* (вітання у відповідь), \pm *Identifikation* (представлення/ідентифікація)» [1, с. 84]. Наприклад: «*Doktor Braun: Doktor Braun. Guten Abend. Karin: Karin Ridder, guten Abend, Herr Doktor Braun. Ich rufe...*» [11, с. 27]. Відповідь після зняття телефонної трубки: ідентифікація+вітання – ідентифікація+вітання+звертання. Форми привітання належать до клішованих і стандартизованих мовленнєвих жанрів, у межах окремих регіонів Німеччини використовуються такі вітання: Північна і Західна Німеччина: *Guten Tag, Hallo, Grüß dich, Auf Wiedersehen, Tschö*; Південна Німеччина: *Guten Tag, Hallo, Grüß Gott, Auf Wiedersehen Tschüs, Grias di (Grüß dich), Habideri (Habe die Ehre)*. У німецькомовних країнах, наприклад в Австрії: *Grüß Gott, Servus, Auf Wiedersehen, Grias di (Grüß dich), Habideri (Habe die Ehre)*; Швейцарії: *Grüezi, Salü, Ade, Adieu, Auf Wiederluege, Bis dann, Bis bald, Tschau, Wir sehen uns*.

Після встановлення контакту адресант відразу переходить до ядерної фази. Цій фазі властиві семантико-тематичні, комунікативно-прагматичні та синтаксичні ознаки [4, с. 58]. Серед німців найпоширенішою, універсальною темою для початку будь-якого діалогу є тема «Погода», наприклад: «*Heute haben wir mit dem Wetter ja richtig Glück!*»; «*Das ist ja typisch – schon wieder Regen!*»; «*So ein Mistwetter!*»; «*Ist dieses Wetter typisch für diese Jahreszeit?*» [10, с. 34]. З наведених прикладів видно, що фрази можуть бути як стилістично нейтральними, так і носити емоційне забарвлення (*So ein Mistwetter!* – типовий розмовний варіант). На синтаксичному рівні німецькому розмовному дискурсу характерне вживання різних засобів. До морфологічних відносяться частки та вигуки, до синтаксичних – вживання еліптичних та парцельованих конструкцій.

Як зауважують С. Застровська і О. Застровський, кінцевій фазі діалогічного дискурсу, як і початковій властива ритуалізованість [1, с. 87]. Співрозмовники використовують комунікативні стратегії прощання (*auf Wiedersehen, bis bald, bis nächste Woche, Tschüs*), компліменту і подяки за прийом (*und es war unheimlich toll bei euch*). Для реалізації ситуації прощання німці використовують такий набір формул: *auf Wiedersehen, leb (t) wohl/leben Sie wohl, grüß dich, grüß Gott, auf (bis) bald, auf Wiedersehen, gehab dich wohl/gehabt euch, addio, bye-bye, cheerio, pfiat di, pfiat euch, pfiat Gott, bis dann, bis morgen, bis zum nächsten Mal, Tschüss, mach's gut, Adieu, Ade, Adios, Hallo, Ciao, alles Gute, Servus, Lebwohl*. В німецькій мові існують інші поширені вирази, які використовують комуніканти під час прощання, наприклад, *Alles Gute* та інші мовні звороти. Безумовно, вибір заключних слів в кінці спілкування буде визначатися ступенем близькості, довіри або офіційності, яка існує між партнерами. Прощаючись, адресант завершує контакт зі співрозмовником або встановлює його, демонструючи, що перериває контакт, але хоче підтримувати його в майбутньому: *Er steckt den Schal in die Tasche, Meyer macht die Tür auf, der Abschied steht bevor. «Auf Wiedersehen.» «Auf Wiedersehen»* [9, с. 207]. Мовні формули прощання прості, і їх вибір залежить не тільки від усвідомлення статусного маркера партнерів, але і від уявлення про відстань між ними і про час розлучення: «*Wir gehen hinunter, und dann trinken wir etwas. Ich werde euch zusehen, wie ihr trinkt.*» «*...Also, bis morgen, Pat*» [9, с. 351]. Прощання може супроводжуватись і невербальними діями: обіймами, поцілунками, рукостисканням тощо.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, сучасні підходи і моделі вивчення діалогу розкривають складність і багатогранність його феноменології. Діалог залежить від контексту ситуації і попередніх реплік, помилок і збоїв співрозмовників, їх позиціонування та поведінки в інтеракції. Він має свою драматургію і організацію, способи зміни і передачі черги, характерні теми, інституційну специфіку і асиметрію відносин. Німецький діалогічний дискурс має фазову організацію: початкову (фазу встановлення контакту між співрозмовниками; ядерну (фазу демонстрації тематики, цілей мовців та різні лексико-граматичні засоби; кінцеву (фазу завершення контакту – контактоторозмикаючу). Початкова й кінцева фази діалогічного дискурсу ритуалізовані і за окремими розбіжностями претендують на універсальність. Аналіз ядерної фази показав, що актуальними для німців є теми, які залежать від суспільних проблем, соціально-рольового статусу комунікантів, ступеня їхнього знайомства, інтересів, психологічних, когнітивних, політичних поглядів та інших чинників. Перспективу наукових пошуків вбачаємо в подальшому дослідженні комунікативно-прагматичних аспектів німецького діалогічного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Застровська С., Застровський О. Основні характеристики фазової структури діалогічного дискурсу. *Актуальні питання іноземної філології*. 2020. № 12. С. 81–88. URL: <http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/philology/article/view/190/168>
2. Мюллер В. Великий німецько-український словник. Близко 170 000 слів та сполучень = Das grosse deutsch-ukrainische Wörterbuch. 2-ге вид., випр. та доп. Київ : Видавничий дім «Чумацький Шлях», 200. 787 с.
3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / сост. С. Г. Бочаров; текст подгот. Г. С. Бернштейн и Л. В. Дерюгина ; примеч. С. С. Аверинцева и С. Г. Бочарова. Москва : Искусство, 1979. 424 с.
4. Brinker K. Linguistische Gesprächsanalyse. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2010. 160 s.
5. Dudenredaktion: «Gespräch» auf Duden online. URL: <https://www.duden.de/rechtschreibung/Gespraech>
6. IDS-Grammatik. Schriften des Instituts für deutsche Sprache. Bd. 1-3. HRGS von Zifonun G., Hoffman L., Stecker B. Berlin/New York : Walter de Gruyter, 1997. 2570 s.
7. Psathas G. Conversation analysis: The study of talkin-interaction. Thousand Oaks, CA: Sage, 1995. 85 p.
8. Radtke I. Die Umgangssprache. Muttersprache. 1973. Nr. 3. P. 22–46.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

9. Remarque E. M. Zeit zu leben und Zeit zu sterben. М. : Юпитер-Интер, 2004. 356 с.
10. Rohrer H.-H., Schmidt C. Kommunizieren im Beruf. Langenscheidt KG, Berlin und München, 2008. 208 s.
11. Werner und Alice Beile. Sprechintention. Modelle 4. Textbuch. Bonn : Internationes, 1980. 81 s.

A. Kliunda. Phase organization of dialogue discourse. – Article.

Summary. *The article analyzes the features of the phase organization of German language dialogue discourse. The main phases of the dialogue are characterized, that is the initial, core and final. The subject of the article's analysis is the phases of dialogue at the stylistic and pragmatic levels.*

Key words: *dialogic discourse, communicative strategy, phase.*

A. O. Клюнда. Фазовая организация диалогического дискурса. – Статья.

Аннотация. *В статье проанализированы особенности фазовой организации немецкоязычного диалогического дискурса. Охарактеризованы основные фазы диалога, в частности, начальная, ядерная и заключительная на стилистическом и прагматичном уровнях.*

Ключевые слова: *диалогический дискурс, коммуникативная стратегия, фаза.*

І. В. Кузнцова

доцент кафедри теорії та практики перекладу
Національний університет «Запорізька політехніка»
м. Запоріжжя, Україна

СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНИХ ВЕРСТАТОБУДІВНИХ ТЕРМІНІВ У ПРОЦЕСІ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ

Анотація. У статті розглянуто специфіку переклада англomовних верстатобудівних термінів у процесі вторинної номінації. Було доведено, що вторинна номінація в терміносистемі – це універсальний динамічний процес творення нових термінів, що відображає особливості наукової концептуалізації, яка ґрунтується на загальних та специфічних властивостях терміна. Вона реалізується у верстатобудівній терміносистемі у двох основних видах: на основі заміни семантичного обсягу слова: розширенням та звуженням лексичного значення слова, метафорою і метонімією, відповідно до типу асоціацій, що лежать в її основі (за подібністю або суміжністю). Зазначено, що переклад термінології здійснюється різними прийомами та має деякі труднощі. Завдання перекладача полягає в правильному виборі того чи іншого прийому в ході процесу перекладу, щоб якнайточніше передати значення будь-якого терміна. Під час аналізу способів вторинної номінації, була наявна проблема перекладу метафоричних та метонімічних термінів. Встановлено, що під час перекладу метафоричних термінів зі збереженням образності відбувається пошук еквівалентного відповідника, переклад метафоричних термінів зі зміною образності передбачає пошук варіантного відповідника, яке може супроводжуватися додаванням, опущенням, структурними перетвореннями та передаватися описово. Таким чином, було сформульовано загальне правило перекладу метафоричних верстатобудівних термінів: образність мовної метафори в перекладі передавати необов'язково, а образність мовленнєвої метафори передається по можливості. Підтверджено, що повний переклад метонімічної вихідної одиниці застосовується в разі повного збігу мовних і культурних традицій вираження індивідуальних властивостей в англійській та українській мовах, коли повний переклад неможливий, то підбирається аналог або конструюється нова одиниця, характерна для мови перекладу або відбувається повне перетворення вихідної метонімії, коли вихідне метонімічне слово не існує в мові перекладу.

Ключові слова: вторинна номінація, переклад, верстатобудівні терміни, метафора, метонімія, термінологізація, детермінологізація, ретермінологізація, пошук варіантного відповідника, додавання, опущення, описовий переклад, аналог, конструювання нової одиниці.

Вивчення процесу вторинної номінації – отримання терміном нового спеціалізованого значення в іншій терміносистемі, становить інтерес для сучасних лінгвістів. До основних робіт у цій галузі слід віднести праці В. В. Виноградова, Н. В. Уфимцевої, В. Н. Телії, В. Г. Гака, С. В. Харченко тощо. Незважаючи на достатній рівень розробленості теорії номінації, проблеми, розв'язувані у межах, не втрачають своєї актуальності.

Залежно від різновиду базових слів номінація поділяється на первинну і вторинну. Первинна номінація – це першообразне найменування, для якого характерно «просте» ставлення, що відбиває елементи дійсності (*head – the head of parliament*). Вторинна номінація – це використання вже наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції наречення (*cold – unfriendly, unkind*). Вторинна лексична номінація є результатом природного розвитку мови, зумовленим пізнавальною і комунікативною потребою людини в її соціально-історичній практиці. Виникнення нових соціальних зв'язків приводить до трансформації сконцентрованої в словесному знакові інформації [2]. В основу вторинної номінації покладено асоціативність людського мислення. Важливою умовою появи і функціонування вторинної номінації є полісемія, яка виникає внаслідок того, що до семантичної структури лексеми приєднуються елементи інших семантичних полів, у результаті чого вона розширюється.

Таким чином, під терміном вторинної номінації розуміється використання наявних номінативних засобів мови в новій (вторинній) для них функції називання, тобто використання «старих» словесних знаків (лексем і словосполучень) для позначення нових реалій і смислів. В основі вторинної номінації лежить асоціативний характер людського мислення, який дозволяє встановлювати подібності та відмінності на основі ознак, приписаних новим іменам. Номінація є складним різноплановим та багатоаспектним мовним явищем зі своїми особливостями й специфікою, що підтверджує необхідність використання комплексного підходу до вивчення типологій номінативних процесів. У сучасній лінгвістиці

постала необхідність вивчення мовних одиниць не тільки з огляду структурно-семантичних ознак на якомусь із рівнів мови, а й з огляду виявлення загальних закономірностей і тенденцій у їх домінуванні, а також до особливостей перекладу термінів у процесі вторинної номінації. Тому, **мета цієї статті** – вивчення специфіки перекладу англомовних верстатобудівних термінів у процесі вторинної номінації.

Як відомо, творення термінів, а зокрема й верстатобудівних, в англійській мові зумовлене дією таких основних способів: семантичної деривації чи термінологізації, використання для позначення наукового поняття вже існуючого слова загальноновживаної мови за допомогою метафори або метонімії, перехід цього слова до розряду термінів (так званий семантичний спосіб творення чи вторинна лексична номінація), детермінологізації, ретермінологізації, запозичення. Як відомо, семантична деривація є одним із основних способів творення вторинної номінації. Таким чином, термінами, утвореними семантичним способом словотвору, вважаємо ті, що виникли внаслідок отримання цілком нового лексичного значення, а також ті, що утворилися в результаті спеціалізації (довантаження) семантики загальноновживаних слів.

Як і в кожній сфері науки та людської діяльності, у лексиці верстатобудування є свої особливості функціонування термінів, а їх переклад є дуже відповідальним завданням для перекладача. Незважаючи на розширення зв'язків між народами на планеті, використання все більш ефективних засобів комунікації і пов'язане з цим взаєморозуміння культур, перекладач має брати до уваги те, що кожна мова розвивається самостійно: у ній діють власні мовні реалії, закріплені лінгвокультурні особливості, з'являються нові поняття, які ще не мають еквівалентів на момент перекладу на інші мови. Але й попри це, перекладачеві доводиться перекладати матеріали з досі не знайомими термінологічними характеристиками. Саме вибір правильного еквівалента в мові перекладу становить одну з найважливіших проблем для перекладача. Велику роль при цьому відіграє робота з галузевими словниками, а в особливо складних ситуаціях допомагає уява, інтуїція, відчуття мови і культурний кругозір. Різниця між англійською та українською мовами вимагає під час перекладу перебудови синтаксичної структури речення або лексико-граматичних змін, які називаються лексико-семантичними трансформаціями.

Як було зазначено раніше, у процесі становлення верстатобудівної системи відбувається процес термінологізації загальноновживаних слів. Термінологізація є процес набуття загальноновживаним словом ознак терміна. Між терміном і нетерміном існує постійний контакт, обмін. У результаті термінологізації значення загальноновживаного слова звужується, відбувається його конкретизація. За В. Карабаном, конкретизація – це лексична трансформація внаслідок якої слово (термін) ширшої семантики в оригіналі замінюється словом вужчої семантики [3, с. 300]: Наприклад, *The mill had shut down for repairs, or something.* – *Ймовірно, млин став на ремонт (1). The mill thus coated is corrosion-resistant during its functioning* [4]. – *Фреза стійка до корозії в процесі її експлуатації (2).*

Лексема *mill* у прикладі (2) має більш конкретне значення порівняно з лексемою із загальноновживаним значенням, застосованою в прикладі (1). Отже, у прикладі (2) відбувається конкретизація значення вказаної лексеми, зумовленої контекстом, що вказує на її приналежність до терміносистеми верстатобудування. Трансформація конкретизації значення вимагає творчого підходу з боку перекладача, адже він повинен добре знати лінгвокультурні та мовні особливості мови перекладу.

Взаємодія між термінологічною лексикою і загальноновживаним словом виявляється і в процесі детермінологізації – перетворенні терміна на загальнолітературне слово шляхом нейтралізації його дефінітивних функцій. Цей процес виникає внаслідок ряду причин, серед яких найбільшу роль відіграє підвищення загальноосвітнього рівня наведення, підсилення значення певної галузі науки. Значення детермінологізованих одиниць здебільшого поширюється, тобто відбувається його генералізація. Генералізація вихідного значення наявна в тих випадках, коли міра інформаційної впорядкованості вихідної одиниці вища за міру впорядкованості одиниці, що відповідає їй за змістом в мові перекладу [3, с. 67]. Наприклад: *In such a case, rests are used to support long WP stop revent their deflection under the action of the cutting forces* [4]. – *У такому випадку, люнети використовуються для підтримки довгих заготівок, щоб запобігти їх відхиленню від дією різальних сил (1). The whole force of the State is at your back if you should need it.* – *Якщо знадобиться, вся поліція Англії до твоїх послуг (2).* У реченні (1) лексема *force* входить до термінологічного словосполучення *the cutting forces*, при перекладі ми застосовуємо лексичну трансформацію – генералізацію. У реченні (2) ця лексема є одиницею загального вжитку. Генералізацію значення при перекладі слід використовувати обачно, оскільки її застосування може призвести до певної втрати точності подання інформації.

Як відомо, при ретермінологізації семантичне значення терміна змінюється. Відбувається конкретизація або генералізація. Крім того, ретермінологізація супроводжується процесами метафоризації

та метонімізації значення лексичної одиниці. Розглянемо способи перекладу метафоричних та метонімічних верстатобудівних термінів. Отже, метафоричний термін – це метафора, тобто перенесення найменувань, яке ґрунтується на асоціації за схожістю, яка позначає певне наукове поняття і вживається у спеціальній сфері. Існує три етапи утворення терміна шляхом метафоризації: відбір об'єкта за розпізнавальними ознаками; концептуалізація, тобто формування поняття об'єкта під впливом значення загальноживаного слова; закріплення вибраної одиниці номінації за новим поняттям.

В. І. Карабан виділяє три основні способи передавання метафоричних термінів: метафоричним словом, яке має такий самий або дуже подібний характер образності; метафоричним словом, котре має інший характер образності; неметафоричним словом, що передає тільки денотативний зміст англійського метафоричного слова, а не образність [3, с. 312]. Розглянемо їх на прикладі термінів верстатобудування.

Як відомо, одним із важливих аспектів перекладу метафоричних термінів є збереження образності одиниць у мові перекладу. Мовні метафори у перекладі можуть передаватися метафоричним або ж неметафоричним словом. У деяких випадках перекладач може обирати між метафоричним і неметафоричним відповідником. У такому разі він обирає варіант на підставі загального стилістичного аналізу, проте насправді це переважно не має значення. Отже, під час перекладу зі збереженням образності відбувається пошук еквівалентного відповідника: *nut* – *гайка*; *wing* – *крило* та калькування: *threshold voltage* – *порогова напруга*, *band clutch* – *дискова муфта*. *The first assembly may be connected to the base by means of a band clutch* [4]. – *Перший вузол може бути з'єднаний з основою через обгінну муфту*.

Переклад зі зміною образності передбачає пошук варіантного відповідника: *killer* – *глушник*; *core* – *о елеме*, *сердечник* який може супроводжуватися додаванням: *palm* – *лопатка фрези*; *die* – *гвинторізна головка*, чи опущенням: *eye end* – *вушко*; *elbow fitting* – *коліно*, та структурним перетворенням: *wing nut* – *гайка-баранчик*; *crankshaft journal* – *шийка колінчатого вала*, а також може подаватися роз'яснення терміна в дужках: *bell crank* – *качалка (двоплечний важіль)*. *Special dies, tools, jigs, and fixtures are used* [4]. – *Спеціальні гвинторізні головки, затискачі, пристосування та трупільні матеріали використовуються*.

У випадку, коли метафора перекладається о елементне, тобто здійснюється переклад без збереження образності, застосовується пошук відповідника, який, очевидно, може мати відмінності у структурі від вихідної одиниці: *sleeve valve* – *заслінка*; *counter sink* – *зенківка*, та описовий переклад: *slitting line* – *лінія повздовжнього різання рулонного матеріалу*; *tool shank clearing system* – *пристрій очищення хвостовиків інструментів (при автоматичній зміні)*. *Control of the electrically driven flow-control sleeve valves is provided from the control cabinet II that includes a liquid-crystal display (LCD) to monitor and program the processes on this PNC* [4]. – *Управління електропровідними заслінками відбувається з шафи управління II, що має рідкокристалічний монітор для контролю та програмування процесів на верстатах з ЧПЗ*.

Таким чином, було сформульовано загальне правило перекладу метафоричних верстатобудівних термінів: образність мовної метафори в перекладі передавати необов'язково, а образність мовленнєвої метафори передається по можливості. На жаль, питання перекладу метафоричних термінів все ще відкрите. Більшість науковців розглядає переклад метафоричних термінів з точки зору основних типів перекладу метафор або термінів окремо. Але переклад метафоричних термінів вимагає перетворень особливого роду, які допомагають зберегти або модифікувати емоційно-естетичну інформацію. Проблема перекладу термінів, до складу яких входить метафора, полягає в тому, що внаслідок різної культурної природи, вони по-різному проявляються в мові й становлять своєрідне відхилення від стандартної сполучуваності мовних одиниць. Вони становлять для перекладача певну складність, оскільки в мові перекладу вони часто не мають усталених лексичних еквівалентів, виступаючи фактично семантичним новоутворенням. У багатьох випадках переклад метафоричних термінів вимагає перетворення, яке полягає як у словесній, так і в граматичній зміні вихідного тексту, якщо цього вимагають відмінності в принципах комбінаторики між вихідною мовою і мовою перекладу. Але, проаналізувавши способи перекладу верстатобудівних метафоричних термінів, було встановлено, що основними способами їх перекладу є: пошук еквівалентного або варіантного відповідника; описовий переклад; транскодування – адаптація іноземного слова за допомогою транскрипції або транслітерації; калькування – елементне передавання складних слів і словосполучень; трансформаційний переклад.

Переклад метонімічних вживань вихідної мови, в основному, не становить труднощів, якщо метонімічні моделі збігаються в різних мовах. Однак у процесі перекладу виникають ускладнення, пов'язані з невідповідністю цих моделей у різних мовах, заснованих на асоціації між предметом і однієї з його ознак, між цілим і частиною; між власною назвою і загальною. У цьому випадку потрібне повне

перетворення метонімії вихідної мови, заміна його новим метонімічним вживанням, пояснення суті, первісної образності, мотиву перенесення, реалізація прийому перекладацького коментування [1, с. 211]. Наприклад, термін *wash*, який використовується у верстатобудівній терміносистемі, позначає *креслення із забарвленням аквареллю*. Цей віддієслівний іменник вживається для креслень матеріалу в розрізах. При перекладі ми використовуємо описову конструкцію, оскільки, стилістиці українського науково-технічного стилю не властива будь-яка метафоричність. Варто зазначити, що в технічному сленгу поширені кальковані назви типів креслень іноді «акварелька» або «уош». Вони зрозумілі повною мірою фахівцям, і використання їх у робочій ситуації набагато доречніше, ніж використання розгорнутих визначень.

Основою такого стилістичного засобу як метонімія можуть служити просторові, понятійні, синтагматичні та логічні відношення між різними категоріями, які відбувають дійсність і відображаються в свідомості. Існує три найпоширеніші способи перекладу метонімії [3, с. 319]. Повний переклад метонімічної вихідної одиниці застосовується в разі повного збігу мовних і культурних традицій вираження індивідуальних властивостей в англійській та українській мовах, як показано в такому прикладі: *A large part of industrial America is rushing to introduce new types of machine tools with NPC* [4]. – *Велика частина промислової Америки поспішає впровадити нові типи верстатів з ЧПЗ*. Якщо повний переклад неможливий, то підбирається аналог або конструюється нова одиниця, характерна для мови перекладу, наприклад: *Bridge port has stolen a march on the rest of the industry with milling machine 498* [4]. – *Верстатобудівна компанія Бриджпорт обійшла інші види промисловості у виробництві фрезерувального верстата 498*.

Повне перетворення вихідної метонімії, тобто відновлення прямого найменування, застосовується в умовах значної розбіжності культурних традицій, коли вихідне метонімічне слово не існує в мові перекладу: *In machine tools with NPC the DMA controller has automatic priority logic built into its design* [4]. – *У верстатах з ЧПЗ у контролер прямого доступу до пам'яті вбудований логічний блок автоматичного управління пріоритетами*.

При перекладі верстатобудівних термінів англійської мови, утворених за метонімічним принципом, метонімія практично завжди знімається повністю при перекладі українською мовою. Це пояснюється відмінностями в природі англійського та українського науково-технічного стилю. Основними рисами українського науково-технічного стилю є сувораясність викладу, чіткість визначень, лаконічність форми. В англійському науково-технічному стилі в останні десятиліття, навпаки, спостерігається послаблення суворих стилістичних і функціональних меж, звідси безліч нових термінів утворюються за допомогою метафори і метонімії.

Отже, у результаті аналізу фактичного матеріалу було виявлено типові процеси зміни обсягу семантичного значення лексичних одиниць при термінологізації, детермінологізації та ретермінологізації, а саме: при термінологізації загальноживаного слова більше використовується такий спосіб перекладу, як конкретизація його значення, при детермінологізації – його генералізація. Типовим для термінологізації, детермінологізації та ретермінологізації є також метафоричне та метонімічне перенесення значення, що базується на схожості функцій, ознак, якостей та властивостей. До основних способів перекладу англійських верстатобудівних термінологічних одиниць відносимо такі: генералізацію, конкретизацію, описовий переклад, смисловий розвиток тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования. М. : БГК им. И. А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. 264 с.
2. Грошко Т. В. Про природу вторинної номінації в структурі спеціального дискурсу. *Publishing house Education and Science s.r.o.* URL: http://www.rusnauka.com/17_SSN_2007/Philologia/22471.doc.htm (дата звернення 16.03.2022).
3. Карабан В.І. Переклад з української мови на англійську мову. Навчальний посібник-довідник для студентів вищих закладів освіти. Вінниця : НОВА КНИГА, 2003. 608 с.
4. Modern machine tools. 2014. № 8. URL: <http://www.magazinecommunications.com/media-mechanical-data.php?mag=109#> (дата звернення 01.04.2022)

I. Kuznietsova. The specifics of English translation machine tool construction terms in the process of secondary nomination. – Article.

Summary. The article considers the specifics of English translation machine-tool construction terms in the process of secondary nomination. It was proved that in the term system the secondary nomination is a universal dynamic process of creating new terms reflecting the features of scientific conceptualization to be based on the general and specific term

properties. It is noted that the translation of terminology is carried out by different methods and has some difficulties. The translator's task is to choose the right technique during the translation process in order to convey the meaning of any term as accurately as possible. During the analysis of the secondary nomination methods there was a problem of metaphorical and metonymic term translation. It is established that during the translation of metaphorical terms with preservation of imagery there is a search for partial equivalents, translation of metaphorical terms with change of imagery involves finding a variant equivalent, which may be accompanied by addition, omission, structural transformations and descriptive translation. Thus, the general rule of metaphorical machine tool construction term translation is formulated: it is not necessary to translate the imagery of the language metaphor in the translation, and the imagery of the speech metaphor is transmitted as much as possible. It is confirmed that the complete translation of the metonymic word is used in case of complete coincidence of linguistic and cultural traditions of expression for individual characteristics in English and Ukrainian, when full translation is not possible, an analogue is selected or a new unit is constructed. when the original metonymic word does not exist in the language of translation.

Key words: secondary nomination, translation, machine tool construction terms, metaphor, metonymy, terminologizing, determinologizing, reterminologizing, translation equivalent, adding, omitting, descriptive translation, analogue, constructing a new unit.

И. В. Кузнецова. Специфика перевода англоязычных станкостроительных терминов в процессе вторичной номинации. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрена специфика перевода англоязычных станкостроительных терминов в процессе вторичной номинации. Было доказано, что вторичная номинация в терминосистеме – это универсальный динамический процесс создания новых терминов, отражающий особенности научной концептуализации, основанной на общих и специфических свойствах термина. Она реализуется в станкостроительной терминосистеме в двух основных видах: на основе изменения семантического объема слова: расширением и сужением лексического значения слова, метафорой и метонимией, в соответствии с типом ассоциаций, лежащих в ее основе (по сходству или смежности). Отмечено, что перевод терминологии осуществляется разными способами и имеет некоторые трудности. Задача переводчика состоит в правильном выборе того или иного приема в ходе процесса перевода, чтобы точнее передать значение любого термина. При анализе способов вторичной номинации имелась проблема перевода метафорических и метонимических терминов. Установлено, что при переводе метафорических терминов с сохранением образности происходит поиск эквивалентного соответствия, перевод метафорических терминов с изменением образности предполагает поиск вариантного соответствия, которое может сопровождаться добавлением, опущением, структурными преобразованиями и передаваться описательно.

Таким образом, было сформулировано общее правило перевода метафорических станкостроительных терминов: образность языковой метафоры в переводе передавать необязательно, а образность речевой метафоры передается по возможности. Подтверждено, что полный перевод метонимической исходной единицы применяется при полном совпадении языковых и культурных традиций выражения индивидуальных свойств в английском и украинском языках, когда полный перевод невозможен, то подбирается аналог или конструируется новая единица, характерная для языка перевода или происходит полное преобразование исходной метонимии, когда исходное метонимическое слово не существует в языке перевода.

Ключевые слова: вторичная номинация, перевод, станкостроительные термины, метафора, метонимия, терминологизация, детерминологизация, ретерминологизация, поиск вариантного соответствия, добавление, опущение, описательный перевод, аналог, конструирование новой единицы.

УДК 821.161.2–32.09«18/19»

Т. О. Лях

кандидат філологічних наук, доцент,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

АРХЕТИП ВОГНЮ В УКРАЇНСЬКІЙ НОВЕЛІ: ОНТОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

Анотація. Архетипи відображають певну духовну енергію, яку К.-Г. Юнг назвав «колективною» для всього людства. Вона наповнює не тільки людське буття, а й складає внутрішню суть мистецтва. Архетип у художньому

творі, зокрема архетип вогню, передає індивідуальне світосприйняття письменника, тому в художніх образах, що корелюють з архетипами, найчастіше актуалізуються філософування автора, пошуки ним сенсу людського буття. Цей підхід спонукає розглядати архетипи, зокрема архетип вогню, в новелах Марка Черемшини, Федора Потушняка, Михайла Коцюбинського, Василя Стефаника крізь призму онтологічної поетики. У новелі Марка Черемшини «На Купала, на Івана» вогонь відіграє ключову роль у міфологічній картині світу, він виступає одним із архетипів світобудови і втілює божественну суть буття людини. У новелах Марка Черемшини «Бо як дим підіймається» та Федора Потушняка «Вогник» архетип вогню стає провідником до сакрального аспекту буття. Вогонь як сонце, що наповнює сенсом не лише людське буття, а й творчість, спостерігаємо у М. Коцюбинського (новела «Intermezzo»). Негативну семантику архетип вогню має в новелі В. Стефаника «Палій». Пропонована стаття доповнює та визначає нові аспекти вивчення української новели у царині архетипної критики та в контексті міждисциплінарних студій.

Ключові слова: архетип вогню, колективне несвідоме, психоаналіз, онтологічна поетика, новела, образ.

Архетипові моделі та образи є важливими маркерами світосприйняття і мислення автора. Зазвичай у художньому творі вони простежуються на рівні міфологічних елементів. Міфологічні мотиви та сюжети письменники активно переосмислюють у кінці XIX – початку XX століть. Т. Гундорова відзначає «своєрідний культурний мітологізм раннього українського модернізму», що «особливо виявився в спробі синтезувати національну естетичну культуру, інтегруючи ідеї культурного індивідуалізму та форми народної культури» [4, с. 139]. Ця тенденція української новели розвивалася й надалі.

Концептуальним для даного дослідження є спостереження К.-Г. Юнга про спорідненість архетипів у міфах та казках з архетипами психіки індивідуальної людини, які «з'являються при зниженій інтенсивності свідомості (в сновидіннях, мареннях, фантазіях, галюцинаціях і т.д.)» [20, с. 86].

Першочергову роль у юнгіанському психоаналізі відіграють архетипи – «певні стани колективного позасвідомого, що діють як регулятори і стимулятори творчої активності-фантазії». Архетипи заковані в літературних чи міфологічних образах: «вміст усіх міфологій, усіх релігій і всіх «ізмів» є архетипним» [20, с. 51].

Архетипні образи та мотиви повторюються зі століття в століття в міфології, літературі, мистецтві. Внаслідок тривалого еволюційного розвитку архетип стає загальнолюдською категорією, водночас, «розпочавши своє формування на широкому просторі, архетип з моменту виникнення нації певною мірою обмежується рамками останньої» [16, с. 126]. У контексті української культури архетипну критику розробляють та інтерпретують С. Кримський, О. Сліпушко, І. Карась та ін.

С. Кримський висловлює думку, що «спорідненість національних архетипів та універсальї світової культури є передумовою вивільнення духовного життя нації з ситуації одноразовості й тлінності у простір вічності, у сферу утвердження історичних звершень народу в їх загальнолюдській значущості та гідності» [8, с. 87]. За спостереженням О. Сліпушко, «архетипові образи можуть бути спільними для певної групи націй, однак вони мають риси відповідної національної ментальності» [16, с. 126]. Дослідниця виокремлює декілька критеріїв, котрі впливають на розвиток архетипу. Першим із них є ландшафт, географічне середовище, в якому живе нація. Він формує психіку людини, її прагнення. Другим – походження нації (наприклад, європейська вона чи азіатська). Третій критерій – характер релігії. І четвертим критерієм є риси національної ментальності. Усі ці чинники визначають особливості архетипу, впливають на специфіку його реалізації в мистецтві та літературі [16, с. 126].

Безпосередньо архетип вогню в українській культурній традиції досліджує І. Карась. Дослідник визначає місце цього архетипу у світогляді слов'ян дохристиянського періоду та визначає видозміну його інформаційного навантаження із приходом християнства. На думку дослідника, «перше і найголовніше місце, яке відводиться вогню в українській культурі – космогонічне» [245].

Архетипи та архетипові мотиви в українській новелістиці кінця XIX – початку XX століть, зокрема у творчому доробку Марка Черемшини, Федора Потушняка, Михайла Коцюбинського, Василя Стефаника, цікавлять літературознавців (С. Андрусів, Я. Гарасима, О. Гнідан, Л. Горболіс, Р. Піхманця та ін.) переважно у контексті міфопоетики та етноестетики. Однак архетипи насамперед оприявнюють «колективну» енергію людства, котра складає внутрішню суть мистецтва і людського буття загалом. Цей підхід спонукає розглядати архетипи в художньому творі, зокрема архетип вогню в українській новелі, крізь призму онтологічної поетики, принцип якої «спрямований на виявлення у художньому тексті, в його сюжетних зв'язках, деталях, мотивах та вчинках персонажів “іншої реальності”, на розкриття втілених у метафорико-символічній, сюжетно-образній структурі твору зв'язків особистісного буття автора з буттям всесвіту» [9, с. 154]. В українській новелі зламу минулих століть архетипи відображають філософування письменників щодо

сенсу людського буття, що відповідало основній тенденції літератури модернізму, – осмислювати людину у її зв'язку зі світом, внутрішні стани та переживання персонажів.

Мета статті – на прикладі яскравих зразків української новелістики кінця XIX – початку XX століть виявити і проаналізувати архетип вогню як елемент поетики твору, а також як важливий фактор онтологічного дискурсу української новели, який відображає розуміння автором сенсу людського буття.

В українській новелістиці кінця XIX – початку XX століть рецепція фольклорно-міфологічних елементів, а відтак – і архетипів, які часто закодовані в народній символіці, чи не найкраще репрезентує творчість Марка Черемшини. У «Автобіографії» письменник писав, що «виріс серед співанок та казок, та сопілок, вдихав їх в себе і віддихав ними» [19, с. 349]. Тому й не дивно, що основою художнього світу новеліста є світогляд гуцулів, а також народно-пісенна образність та архетипи.

Таємничий, «поганський» світ гуцулів відтворює Марко Черемшина у новелі «На Купала, на Івана» (1926). Персонажі твору існують у світі, де йде боротьба між добрими та злими духами. У новелі автор малює чарівну Купальську ніч, коли по небу пливе у срібному човні Купало, танцюють лісові русалки-нявки, а добрий веселий дух лісу Чугайстер веде одвічну боротьбу зі злим Аридником: «Місяць везе у срібній чайці голого Купала-Івана над горами, а зорі примружились із стиду й у лісі порозбігалися боками./ <...> Як оком кліпнути, нетлінні нявки урвали танець над рікою, а чугайстер шпурнув аридникові плитою у його чорні ребра» [19, с. 175].

У творенні міфологічної картини світу Купальської ночі першорядну роль відіграють архетипи світобудови, «початкові начала, елементи-стихії, з яких складається Космос – землі, води, повітря, вогню» [18, с. 10]. Таке авторське бачення світоустрою суголосне з поглядами давньої слов'янської міфології, де «шлюбне поєднання світла з водою було прообразом творення, любові у всесвіті, життя в природі» [6, с. 219].

У новелі Марка Черемшини першоелементи світу відображено в міфологемах роси, що символізує стихію води, неба, по якому пливе Купало (стихія повітря), землі, вогню. Архетип вогню має особливу семантику, бо його породжує «любість». «Любість», яку сіє на землю Купало, єднає усі чотири стихії, є таким собі «п'ятим елементом» міфосвіту:

«Небо, гей на морі піна.
А з тої піни срібна роса паде на ліси, на гори.
А з того неба Купало любість по землі сіє...
А де тота любість упаде, там білий вогонь з землі виростає.
А за тим білим огнем темна хмарка тінь розстелює.
Бо любість одно крило біле, а друге темне має» [19, с. 175].

Архетип вогню тут утілює божественну суть буття людини, на що вказує білий колір. Марко Черемшина творить властиве для міфічної моделі світу протиставлення «світло – темрява», яке містить глибший зміст: «добро – зло». «Любість» стає символом людської долі, буття, в якому світло і темрява, добро і зло, радість і печаль завжди йдуть поруч. Цей образ також символізує світосприймання автора, про що він писав в «Автобіографії»: «Твар під високим чолом ділиться на дві половинці: одна весела і промінна, а друга сувора і понура та темна, як ніч» [19, с. 350]. Протиставлення добра і зла Марко Черемшина відображає в новелі на рівні життя і смерті, адже головного персонажа новели підступно вбито Купальської ночі.

Письменник через архетипи втілює у своїй творчості міфологічний аспект неоромантизму. Н. Мафтин справедливо вважає, що «самобутній гуцульський фольклор зі збереженими в ньому елементами реліктових вірувань, шифрограмами символів, орнаментальним декоруванням, трансубстанцією усіх виявів і форм життя, лексичним багатством послуговував моделлю художнього світосприйняття для Марка Черемшини» [10, с. 20].

Ці слова можна віднести й до творчості Ф. Потушняка, який настільки перейнявся етнографією свого рідного краю, що згодом вона стала предметом наукової діяльності його як вченого-етнографа. За словами В. Басараба, «Потушняк, напевно, як ніхто вивчав і осмислював народні повір'я, будуючи на них незвичайні сюжети новел і образи героїв» [1, с. 19]. Фольклорна творчість стала для Черемшини та Потушняка джерелом архетипної образності, підґрунтям власної естетичної концепції, неоромантичного світовідчуження.

У новелах Марка Черемшини «Бо як дим підіймається» (1925) та Ф. Потушняка «Вогник» (1942) архетип вогню виконує онтологічну функцію. Письменники показують взаємини своїх маленьких персонажів зі світом крізь призму міфу, де вогонь стає містком до сакрального світу.

Марко Черемшина в новелі «Бо як дим підіймається» торкається сакральної суті буття людини через ритуал, за допомогою якого відбувався перехід із профанного у сакральний світ, адже в ритуалі співвідносяться «сакральний простір» та «сакральна дія» з «профаним», «буденним» [11, с. 176]. Письменник відтворює в новелі старовинний обряд, за яким визначається майбутня доля головного персонажа: «Нарубайте смеччини та й накладіт ватру. Як дим буде стелитися до землі, то видко ділу, що земля – то доля ваша: а як дим підіймеся вгору – то писано вам панство!» [19, с. 185]. Піднесеним настроєм сповнюють серця «дедів» та їхніх синів, коли «біленька хмарка диму, як колач, полетіла вгору»: «Межи землею та сонцем розколядувалася нова радість./ Бо як дим вгору підіймається, то отим хлоп'ячим голубим і зеленим оченятам в овечих корушинках писаний легкий хліб.../ Такий легкий і білий, як пухкий колач...» [19, с. 185].

У творчості Ф. Потушняка архетип вогню спостерігаємо не лише в новелі «Вогник», але і у збірці «Далекі вогні» (1934), поетика якої, за спостереженням Л. Голомб, ґрунтується на архетипах слов'янської міфології [3, с. 15].

У поезіях цього автора часто зустрічаємо пейзажі, типологічно споріднені з пейзажем, який бачить із вікна персонаж новели «Вогник»: «Ніч... І темно вже довкруги, / Темно... Дощ в вікно шумить, / Хтось блукає на просторі, / Блиснув вогник... Згаснув вмиг» («Хмари небо застеляють...») [12, с. 20-22]; «У синяву небес з вершин / Таємні мрії сіють зорі, / В туман затаєних глибин – / Вогні далекі на просторі» («У синяву небес з вершин...») [12, с. 96]; «Бушує вітер, грає непогода / Та вогників над полем перелив, / Синіє ніч, прокинулась природа / І дощик ллєсь на зморшки чорні нив» («Дивна ніч») [12, с. 100].

Первинне значення архетипу вогню в новелі Ф. Потушняка знаходимо в давніх народних уявленнях, про які автор писав у своїй етнографічній праці «Огень в народних віруваннях» (1941): «<...> душі нещасно погинувших, або за кару присуджених блукають по землі, в деякій мірі ходять ночами світлячи» [13, с. 15]. Відображення вогника у подібні малого веселого хлопчика також асоціюється із уявленнями про потерчат. Потерча – «немовля, яке померло одразу після народження без хрещення і стало потойбічною істотою»; «потерчата живуть по озерах або на болотах, ходять у темряві з каганчиками і тим світлом заманюють людей»; «саме вони найчастіше виявляються захисниками й помічниками людини»; «У Карпатах потерчатами (“опирями”) називають хлопчиків з довгим волоссям і в довгих білих сорочках» [2, с. 388].

Маленькому персонажеві Ф.Потушняка «вогник уявлявся веселим хлопчиком, з ясним обличчям, що знає багато всяких таємниць і дуже гарно вмє гратись. Вони з ним заприятелюють, і він, напевно, покаже все-все, що знає...» [15, с. 419]. Для малого вогник символізує таїну людського буття, заприятелювавши з вогником, хлопчик сподівається відкрити світ казки. У такому тлумаченні образу вогника виявляється пантеїстичне світовідчуття, про яке Ф.Потушняк писав у своїй праці «Світогляд закарпатського народу»: «Реальні речі є самі від себе, але мають певні душі: каміння ростуть, дерева можуть проявляти різні психічні акції, як і звірі. Всі хвороби, стихії, ненормальні явища у природі виконують душі. Вони виконують також і нереальні дії» [14, с. 87-88].

Символічним, на наш погляд, є колір вогню. Як відомо, блакитний (синій) колір асоціювався з кольором мрії, ідеалу, щастя. Вважалося, що «коли горить блакитне полум'я, то до нього приходять люди і скидають усі свої хвороби» [4, с. 83]. Персонаж Ф. Потушняка бачить, як вогник «біжить і кружляє в синій сорочці», а потім рятує хлопчика, коли той потрапив у трясовину. І хоч вогник «гукає чомусь людським голосом» (звичайно хлопця врятували люди), однак в уяві маленького героя віра в казку, переконання, що його врятував саме вогник, допомагають прийти до тями і повірити в свої сили.

За спостереженням І. Карася, як у язичницькому, так і у християнському світогляді давніх слов'ян була присутня віра у священний вогонь, що виявлялася як «<...> поєднання вогнепоклонства і вшанування Сонця. Вогонь на Землі (домашнє вогнище), як і вогонь на небі (Сонце), вважалися священними ще й тому, що несли добробут людині»; «Сонце, як і вогонь, – це очищення у християнській культурі» [5, с. 247]. Архетип вогню в образі сонця чи не найбільше виявляється у творчості «великого сонцепоклонника» М. Коцюбинського.

Онтологічним сенсом образ сонця сповнений у новелі «Intermezzo» (1908). Автор малює внутрішній конфлікт ліричного суб'єкта, котрий перебуває в розпачі від суспільного знеохочення і творчого безсилля. На лоні природи митець творить буття свого світу: «Я тепер маю окремих світ, він наче перлова скойка: стулились краями дві половини – одна зелена, друга блакитна – й замкнули у собі сонце, немов перлину. А я там ходжу і шукаю спокою» [7, с. 302]. Ця метафора внутрішнього світу ліричного суб'єкта розкриває мотив самопізнання митця, що полягає у процесі творення: «<...> земля належить до мене.

Вона моя. Всю її, велику, розкішну, створену вже, – всю я вмішаю в собі. Там я творю її наново, вдруге» [7, с. 306].

Негативну семантику архетип вогню містить у новелі В. Стефаніка «Палій» (1899). Із притаманною експресіоністам поетикою, у якій затираються межі між реальним і уявним, а зовнішнє переходить у внутрішнє і навпаки, письменник малює вогонь. Ця руйнівна стихія стає не просто засобом помсти «палія» Федора своєму жадібному господареві («з-під стріхи вилизується маленький червоний язичок, вилизується і ховається»), а частиною свідомості персонажа, муками його сумління: «Федір лежав у своїй хатині на постелі. Очі його горіли, як грань, від червоних язичків, що тисячами вогників розбігалися по тілі і смажили його на вуголь. Ті язички, як блискавки, літали по всіх жилах і верталися до очей. Гриз кулаки, бив чолом до стіни, аби вогонь з очей випав» [17, с. 176].

Отже, архетипи та архетипові мотиви в українській новелі оприявнюють внутрішню суть людського буття, що спонукає розглядати архетип вогню у творчому доробку Марка Черемшини, Федора Потушняка, Михайла Коцюбинського, Василя Стефаніка крізь призму онтологічної поетики.

У новелі Марка Черемшини «На Купала, на Івана» архетип вогню відіграє ключову роль у міфологічній картині світу в ніч на Купала, де вогонь виступає одним із архетипів світобудови і втілює божественну суть буття людини. У новелах Марка Черемшини «Бо як дим підіймається» та Федора Потушняка «Вогник» цей архетип стає провідником до сакрального аспекту буття. Вогонь як сонце, що наповнює сенсом людське буття, спостерігаємо у М. Коцюбинського (новела «Intermezzo»). Негативний, руйнівний аспект буття людини відображає вогонь у новелі В. Стефаніка «Палій».

Пропонована стаття доповнює та визначає нові аспекти вивчення української новели у царині архетипної критики та в контексті міждисциплінарних студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Басараб В. Потушняк невідомий. *Тиса : літературно-мистецький, громадсько-політичний журнал*. 1994. № 1-2. С. 19.
2. Войтович В.М. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 664 с.
3. Голомб Л. Поетична творчість Федора Потушняка. Ужгород : МПП «Гражда», 2001. 98 с.
4. Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискурс раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів, 1997. 300 с.
5. Карась І. Архетип вогню в українській культурі. *Тенденції і перспективи розвитку історичної науки та філософії в умовах глобалізації: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (10 березня, 2017 р.)*. Київ, 2017. С. 241–251.
6. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія: вибрані праці з фольклористики й літературознавства. Київ : Либідь, 1994. 384 с.
7. Коцюбинський М. Твори : у 7 т. Т. 2. Київ, 1974. 384 с.
8. Кримський С. Архетипи української культури. *Вісник НАН України*. 1998. № 7–8. С. 74–87.
9. Літературознавча енциклопедія: у 2-х т. / авт.-укладач Ю.І. Ковалів. Т. 2. Київ, 2007. 624 с.
10. Мафтин Н. Неоромантична модель гуцульського дивосвіту (про новелістику Марка Черемшини). *Слово і час*. 1999. № 6. С. 20–24.
11. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. Москва : Издательская фирма «Восточная литература», 2006. 408 с.
12. Потушняк Ф.М. Мій сад : поезії та драми / упор., підготовка текстів, передм. та прим. Д.М. Федаки. Ужгород : ВАТ «Видавництво “Закарпаття”», 2007. 576 с.
13. Потушняк Ф. Огень въ народныхъ върваняхъ. *Литературно-наукова бібліотека*. Ч. 6. Унгарь : Выдана Подкарпатского Общества Наукъ, 1941. 18 с.
14. Потушняк Ф. Світогляд закарпатського народу. *Потушняк Ф. Я і безконечність: нариси історії філософії Закарпаття* / упоряд., приміт. та післямова Р. Офіцинського. Ужгород : Гражда, 2003. С. 75-88.
15. Потушняк Ф. Твори. Роман. Оповідання. Поезія в прозі / передм. В. Поп. Київ : Дніпро, 1980. С. 417–421.
16. Сліпущко О. Давньоукраїнський бестіарій. Дніпро, 1995. № 9–10. С. 124-135.
17. Стефанік В. Твори/ за ред. Ю. Гаморака; графіка І. Остафійчука. Львів, 2015. 320 с.
18. Филатов В.П. Живой космос: человек между силами земли и неба. *Вопросы философии*. 1994. № 2. С. 3–12.
19. Черемшина Марко. Новели; посвяти Василеві Стефаніку; ранні твори; переклади; літературно-критичні виступи; спогади; автобіографія; листи / вступ. ст., упорядкув. й прим. О.В. Мишанича; ред. тому В.М. Русанівський. Київ, 1987. 448 с.
20. Юнг К.-Г. Архетип і позасвідоме. Київ, 2014. 400 с.

T. Liakh. Fire Archetype in the Ukrainian short stories: ontological discourse. – Article.

Summary. Archetypes reflect a certain spiritual energy that K.-G. Jung called “collective” for all mankind. It fills not only human existence, but also constitutes the essence of art. The archetypes, especially Fire archetype in works of art manifests the author’s individual perception of the world. This approach determines to consider the doctrine of the collective unconscious and archetypes in the context of the ontological poetics. The proposed article explores Fire archetype in the short stories of Marko Cheremshyna, Fedir Potushnyak, Mykhailo Kotsiubynskyi, Vasyl’ Stefanyk. This archetype demonstrates the philosophy of the writer in the text. In Marko Cheremshina’s short story “At Kupala’s Holiday, at Ivan’s Day” (“Na Kupala, na Ivana”) Fire archetype makes up the mythological picture of the world at the magic night of Kupalo. Fire is one of the archetypes of the universe and embodies the divine essence of human existence. In the short stories of Marko Cheremshina “Because the smoke rises” (“Bo yak dym pidoimaietsia”) and Fedir Potushnyak “Fire” (“Vohnyk”) the Fire archetype becomes a guide to the sacred aspect of life. Fire as the sun, which fills with meaning not only human existence but also creativity, is present in M. Kotsyubynsky’s worldview (short story “Intermezzo”). The negative aspect of Fire archetype showed Vasyl’ Stefanyk in the short story (“Palii”). The article complements and outlines new aspects of the study of Ukrainian short stories in the field of archetypal criticism, and in the context of interdisciplinary studies.

Key words: fire archetype, collective unconscious, psychoanalysis, ontological poetics, short story, image.

T. O. Лях. Архетип огня в украинской новелле: онтологический дискурс. – Статья.

Аннотация. Архетипы отражают определенную духовную энергию, которую К.-Г. Юнг назвал «коллективной» для всего человечества. Она наполняет не только человеческое бытие, но и составляет внутреннюю сущность искусства. Архетип в художественном произведении, в частности архетип огня, отражает индивидуальное восприятие мира, поэтому в художественных образах, коррелирующих с архетипами, чаще всего актуализируются философствование автора, поиски им смысла человеческого бытия. Этот подход побуждает рассматривать архетип огня в украинской новелле сквозь призму онтологической поэтики. В данной статье исследован архетип огня в новеллах Марка Черемшины, Федора Потушняка, Михаила Коцюбинского, Василия Стефаника. В новелле Марка Черемшины «На Купала, на Ивана» («На Купала, на Івана») архетип огня формирует мифологическую картину мира в ночь на Купала, где огонь выступает одним из архетипов мироздания и воплощает божественную сущность бытия человека. В новеллах Марка Черемшины «Ибо как дым поднимается» («Бо як дим підіймається») и Федора Потушняка «Огонек» («Вогник») этот архетип становится проводником сакрального аспекта бытия. Огонь как солнце, наполняющее смыслом не только человеческое бытие, но и творчество, наблюдаем у Коцюбинского (новелла «Intermezzo»). Негативную семантику архетип огня имеет в новелле В. Стефаника «Палий» («Палій»). Предлагаемая статья дополняет и определяет новые аспекты изучения украинской новеллы в области архетипной критики и в контексте междисциплинарных исследований.

Ключевые слова: архетип огня, коллективное бессознательное, психоанализ, онтологическая поэтика, новелла, образ.

УДК 81’373.46:82

Н. М. Маторіна

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри германської та слов’янської філології
Донбаський державний педагогічний університет
м. Слов’янськ, Донецька область, Україна

**«ШУЛЬЦІВСЬКІ» ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ТЕМІНИ
ЯК ОБ’ЄКТ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
(на матеріалі індивідуально-дослідницької роботи з історії зарубіжної літератури)**

Анотація. У статті схарактеризовано систему «шкульцівських» літературознавчих термінів, якими послуговуються дослідники творчості визначного митця польської культури першої половини ХХ століття Бруно Шульца. Наведено обґрунтування доцільності застосування «шкульцівських» термінів у теоретичних та практичних дослідженнях, які присвячено різноаспектному аналізу життя й спадщини знаного митця, а також у навчальному процесі педагогічних закладів

вищої освіти при вивченні дисциплін філологічного спрямування, зокрема курсу історії зарубіжної літератури.

Ключові слова: Бруно Шульц, літературознавчий термін, літературознавчий словник, історія зарубіжної літератури, індивідуально-дослідницька робота.

Бруно Шульц (пол. Bruno Schulz; 1892–1942) – один з найоригінальніших творців польської культури першої половини ХХ століття. В українському літературознавстві ХХІ ст. зацікавленість творчістю й постаттю Бруно Шульца зростає, що виражається у виданні біобібліографічних видань, низки наукових розвідок і науково-популярних публікацій, рецензій, монографій, захисті ґрунтовних дисертацій, присвячених Бруно Шульцу тощо. Чимало дослідників різноаспектно аналізують спадщину Б. Шульца, про що свідчить зокрема покажчик бібліографії творів Бруно Шульца, а також досліджень, які висвітлюють життя й діяльність митця [1]. Вкрай цінне видання налічує 854 позиції бібліографічних записів у хронологічному порядку (1989–2018). Проте спеціальних літературознавчих досліджень щодо окресленої в науковій розвідці проблеми, наскільки нам відомо, немає.

Метою розвідки є системний аналіз «шульцівських» літературознавчих термінів, зокрема обґрунтування доцільності їхнього дослідження та використання в навчально-виховному процесі при вивченні історії зарубіжної літератури на філологічних факультетах педагогічних закладів вищої освіти.

Система понять-термінів – необхідний інструмент при будь-якому дослідженні, а оскільки в українському літературознавстві спадщина Бруно Шульца порівняно недавно стала предметом ретельного вивчення, то зрозуміло, що одна з актуальних задач – системний аналіз понять і термінів на позначення наукових напрацювань про Бруно Шульца, осмислення й обґрунтування доцільності їхнього застосування в теоретичних та практичних дослідженнях, а також у навчальному процесі педагогічних закладів вищої освіти при вивченні дисциплін філологічного спрямування, зокрема курсу історії зарубіжної літератури. Дослідження проводиться в межах організації індивідуально-дослідницької роботи як обов'язкового компонента навчальної, наукової та виховної діяльності здобувачів вищої освіти на філологічному факультеті ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ, Україна).

Літературознавство акумулює особливості різних галузей гуманітаристики, а саме мовознавства, філософії, мистецтвознавства, музикознавства, релігієзнавства, культурології тощо, терміносистеми яких є взаємопов'язаними, наслідком чого є взаємообмін, запозичення, спільне слововживання термінів або, як у нашому разі, творення нових літературознавчих термінів за аналогією як міждисциплінарною, так і внутрішньолітературознавчою, пор.: *шульцознавство* ↔ *стусознавство*; *шульціана* ↔ *сосюріана*; *шульцологія* ↔ *шевченкологія*; *шульцознавець* ↔ *лесезнавець*, *мовознавець*, *мистецтвознавець* тощо.

Для позначення літературознавчих термінів, підґрунтям творення яких є ім'я та прізвище видатного митця, використовуємо робочу назву «шульцівські» літературознавчі терміни. Сьогодні в центрі обшару термінологічної літературознавчої лексики, якою послуговуються дослідники творчості Бруно Шульца, опиняються такі поняття, як-от: *шульцознавство*; *шульцознавець*; *дослідник-шульцознавець*; *шульцознавиця*; *шульцологія*; *шульцолог*; *шульціана*; *Шульцфест*; *Шульцгейт*; *Шульцландія*; *шульцефілія*; *шульцефіл*; *шульцеманія*; *бруношульцоманія*; *шульцоманство*; *шульцеман*; *шульцеподібність*; *дешульцизація*; *шульцофобія*; *шульцофоб*; *місто Шульца* тощо. «Шульцівські» терміни дотепер не зафіксовані сучасними українськими словниками літературознавчих термінів.

Репрезентуємо літературознавчі портрети *шульцівських термінів* у вигляді пробних словникових статей для лексикографічного (літературознавчого) видання. Формат словника обрано через те, що комбінацію чітких визначень та корисних додаткових даних, зокрема енциклопедичного характеру (найчастіше такі дані наводяться через ілюстративний матеріал словникової статті), вважаємо найбільш придатним для правильного розуміння цільовим читачем. Тим більше, що потрактування зафіксованих термінів у літературознавчих студіях дослідників спадщини Бруно Шульца, здебільшого, не наводяться.

Шульцознавство. Шульцологія (у польській гуманістиці утвердилося поняття *schulzologia*). Галузь українського літературознавства, що вивчає життєвий шлях та багатогранну творчу спадщину Бруно Шульца, а також місце видатного митця у світовому літературному процесі.

Появу шульцознавства слід віднести до 20-30-х рр. ХХ ст., коли, власне, в прижиттєвих публікаціях про художника та письменника, склалися основні параметри та напрямки оцінки його багатогранної спадщини [2]. ... **шульцологія** ... *дуже активно розвивається в країнах європейських (насамперед – у Польщі), є також і в Україні.* (В. Меньок, взято з <http://maydan.drohobych.net/?p=28303>).

Шульціана. Зібрання, сукупність творів літератури і мистецтва, пов'язаних із життям і творчістю Бруно Шульца, а також усі видання його творів.

Своєрідним віртуальним «місцем зустрічі» ... дослідників Шульца є Гданськ ... , де ... Юзефіна Шелінська, наречена Шульца ... створила при педагогічному інституті (тепер це університет) наукову бібліотеку з гарною добіркою шульціани. (А. Павлишин, взято з <http://maydan.drohobych.net/?p=105926>).

Шульцознавець. Шульцознавиця. Шульцолог. Дослідник-шульцознавець. Літературознавець, мистецтвознавець, що спеціалізується на вивченні життя і творчості Бруно Шульца.

Для консультацій щодо створення ... єдиного у світі музею Бруно Шульца були залучені видатні шульцознавці: Єжи Фіцовський, Владислав Панас, Єжи Яжембський. (Н. Філевич, взято з <https://zbruc.eu/node/102627>). *Віра Меньок – філологиня, шульцознавиця, перекладачка...* (Н. Філевич, взято з <http://maydan.drohobych.net/?p=96315>). *Як завжди, будуть з нами найвизначніші шульцологи світової слави, такі як професор Єжи Яжембський, як професор Станіслав Росек, як вельми проникливий і вдумливий інтерпретатор Шульца Ян Гондович* (В. Меньок, взято з <http://maydan.drohobych.net/?p=28303>). *У конференціях у різні роки брали участь такі видатні літератори і дослідники-шульцознавці: Владислав Панас, Єжи Яжембський, Ришард Нич, Міхал Павел Марковський, Станіслав Росек, Александер Ф'ют та багато інших видатних науковців* (Н. Філевич, взято з <https://zbruc.eu/node/102627>).

Шульцфест. Шульцівський Фестиваль у Дрогобичі. Міжнародний Фестиваль Бруно Шульца в Дрогобичі. Велика культурна подія Галичини. Від 2004 р. проходить кожних два роки. Мета заходу – привернути увагу до постаті визначного митця й до культурно-мистецької спадщини Дрогобича, а також зробити творчість Бруно Шульца предметом літературознавчих, мовознавчих, культурологічних, історичних тощо досліджень.

І черговий Шульцфест буде насиченим і різноманітним. Шульцівський Фестиваль у Дрогобичі стає вже імпрезою добре відомою в світі й притягує – без будь-якого перебільшення – людей науки, літератури, культури, мистецтва з усього світу. (В. Меньок, взято з <http://maydan.drohobych.net/?p=28303>).

Шульцгейт. Шульцофільство. Скандал навколо фресок Бруно Шульца. Під час німецької окупації за наказом німецького офіцера Фелікса Ландау Бруно Шульц розписав на «віллі гестапівця» у Дрогобичі кімнату для його малолітніх дочки й сина. Митець прикрасив стіни дитячої кімнати казковими персонажами: принцесою, лицарем на коні, гномиками, каретою з візником... Вважалося, що фрески Бруно Шульца загублено. У лютому 2002 р. в одному із приватних помешкань Дрогобича німецькі кінодокументалісти на чолі з Беньяміном Гайслером знайшли «казкову кімнату», а на початку травня понад половину цих зображень було демонтовано й нелегально вивезено за межі України представниками єрусалимського Інституту Голокосту «Яд Вашем». Завершилося все величезним скандалом. Після довгих перемовин між Ізраїлем та Україною був підписаний протокол, згідно з яким меморіальний комплекс «Яд Вашем» отримав право користування розписами протягом двадцяти років (три фрески передані музею «Яд Вашем», інші п'ять – перебувають в Україні в Дрогобицькому краєзнавчому музеї).

Серед дослідників і учасників тих подій, що також нагадують детектив, стійко закріпилася назва «Шульцгейт». (К. Гладка, взято з <https://zbruc.eu/node/102073>). *Уже навіть з'явився новий термін – шульцофільство чи шульцгейт.* (Т. Возняк, взято з <http://www.ji-magazine.lviv.ua/seminary/2001/krstil-1207.htm>).

Шульцландія. Книга Єжи Фіцовського «Регіони великої ересі та околиці. Бруно Шульц та його міфологія», яка містить глибоке й різнобічне розуміння особистості Бруно Шульца й проникливе трактування його творів [3].

«Несходима Шульцландія, або Книга про дивного письменника»... Це саме та літературознавча книга, після якої хочеться прочитати й того, про кого в ній розповідається (Ф. Шепель, взято з <http://litakcent.com/2010/11/22/neshodyma-shulclandija-abo-knyha-pro-dyvnoho-pysmennyka/>).

Шульцманство. Шульцманія. Шульцофілія. Бруношульцманія. Надмірне захоплення постаттю й творчою спадщиною Бруно Шульца.

Директорці полоністичного центру та літературознавчині Вірі Меньок і її численним дрогобицьким та люблінським друзям із «Фонду фестивалю Бруно Шульца» вдається зібрати цвіт світового шульцознавства і шульцманства (А. Павлишин, взято з <http://maydan.drohobych.net/?p=105926>). *Власне тоді відбулося «нове відкриття Шульца», тобто після «польської відлиги» йшло наростання шульцманії, шульцофілії.* (Р. Маниновський, взято з http://www.korydor.in.ua/ua/stories/andruhovych_schultz.html). *У багатьох країнах починається Бруношульцманія тоді, коли з'являється гарний переклад», – сказав Іван Малкович.*

Шульцефіл. Шульцман. Шанувальник, пристрасний любитель творчості Бруно Шульца.

Більшість матеріалів ... збірки присвячена співпраці шульцманів Дрогобича та Любліна й шульцознавчій праці професора Михайла Шалати (Р. Ощипок, взято з <http://maydan.drohobych.net/?p=111856>). Задовбаний, закумарений, схарений набігами шульцологів, шульцефілів і шульцманів, він [один із нащадків Б. Шульца – доп. Н. М.] викрикує в небо про відсутність фресок та стін, на яких вони були намальовані. (О. Ковальчук, взято з <https://varianty.lviv.ua/4742-regioni-velikoyi-eresi>).

«Шульцеподібність». Повторення характерних рис творів Бруно Шульца.

Коментар тут не потрібен, а висновок напрашується сам собою: яскраві симптоми «шульцеподібності» прози Трухановського мусили виявитися враз, без жодних вступних етапів [3].

«Дешульцизація». Позбавлення мистецької вторинності, яка спостерігається у деяких авторів під впливом творчості Бруно Шульца.

Автор пішов значно далі в «дешульцизації», ніж сам Трухановський... [3].

Окремі «шульцівські» терміни є складеними термінологічними утвореннями за моделлю «прикметник + іменник»; вони майже автоматично набувають термінологічних ознак, термінологічного значення: шульцівський мистецький постулат, міф, архіміф, біологізм, час, світ, феномен, контекст, декалог, симбіоз, Ерос, фетиш; шульцівська міфологізація дійсності, Біблія, міфологія, міфологіка, фабуляризація, космогонія, дійсність, весна, осінь, візія, фантазія, Республіка мрій, магія, казка; шульцівське міфологізування; шульцівсько-польськомовна проза тощо [3].

... для своїх творів він обрав не німецьку і не ідиш, а мову свого функціонування – польську, і за дрібними винятками увесь корпус його прозової, публіцистичної та епістолярної спадщини є вишукано шульцівсько-польськомовним (О. Дзондза, взято з <https://tyzhden.ua/Culture/60801>).

Місто Шульца. Топос міста Дрогобич як відтворена Бруно Шульцом у літературному тексті предметно-сміслового даність міста у вигляді сукупності міських реалій, окреслених і локалізованих у певних часово-просторових межах.

Найчастіше дослідники та популяризатори творчості Шульца користуються топосами «півтора міста», «місто Шульца», «кресове тримісто» та ін., які вочевидь мають право на існування [2, с. 8].

Шульцівська енциклопедія. Шульцівський словник. Словник Шульца [4]. Універсальне довідкове видання, опубліковане в Гданську в 2003 р., яке містить інформацію і про життя й особистість Бруно Шульца, і про всю різнобічну його творчість – від персонажів творів до малярських технік, і про його епоху та оточення, місце в світовій культурі; підсумовано близько сторічний досвід вивчення всіх аспектів шульціани в світовому шульцознавстві (18 авторів; I вид. – 449 с., II – 467 с.; 281 ілюстрація; польською мовою).

Цікаво, що при виконанні студентами-філологами індивідуально-дослідницьких проєктів з історії зарубіжної літератури на матеріалі творчості Бруно Шульца з'являються й нові «шульцівські» літературознавчі терміни, авторами яких є саме здобувачі вищої освіти. Наведемо кілька прикладів із науково-дослідницьких студентських робіт:

У роботі використовується термін історія шульцознавства у значенні «галузь гуманітарних знань, яка містить повний огляд напрацювань, присвячених одному митцеві – всесвітньо відомому дрогобицькому письменникові і художнику Бруно Шульцові». Завжди існують дві точки зору: «за» і «проти». У питанні щодо значущості Бруно Шульца є й шульцмани, й «шульцофоби» [= псевдонауковці – доп. Н. М.]. То що ж таке «шульцофобія» [= спроба дискредитувати Бруно Шульца як особистість, а також дискредитувати всю творчість письменника – доп. Н. М.]: виклик українській літературі, спроба донести нову інформацію до освіченого українця чи спроба заробити гроші на великій постаті знаного митця?

Кваліфікуємо наведені в дослідженні літературознавчі поняття залежно від наукової значущості та ступеня зрілості й відповідно розмежуємо дві основні групи термінологічних позначень: 1) *стабільні терміни*. До цієї групи відносимо терміни, які одержали загальне визнання й широко використовуються в літературознавчій науці: шульцознавство; шульцознавець; шульцознавиця; шульцологія; шульцолог; Шульцгейт; Шульцфест; шульціана тощо. Такими термінами оперують у більшості наукових розвідок, навчальних програмах, підручниках тощо; 2) *умовні терміни*. До цієї групи термінологічних позначень зараховуємо терміни, що не є загальноновизнаними, для яких достатня точність не є притаманною, або які наразі є суто оказіональними: Шульцландія; шульцефілія; шульцефіл; шульцманія; Бруношульцманія, шульцманство; шульцман, шульцофобія, шульцофоб тощо. Серед таких найменувань можна виокремити провізорні (попередні або тимчасові) терміни, тобто позначення, що перебувають

у процесі утворення терміна й недостатньо визначені за змістом; окказіоналізми; суто індивідуальні (одиночні) терміни тощо. Переважають терміни стабільні.

«Шульцівські» літературознавчі терміни, які з'явилися й з'являються в наукових розвідках, присвячених дослідженню життєвого й творчого шляху Бруно Шульца, й утворюються від антропоніма *Бруно Шульц*, мають тенденцію до подальшого поширення... Шульцівська терміносистема є невичерпною, оскільки її необмеженість і невичерпність обумовлені нескінченністю неосяжної багатогранної творчості великого Бруно Шульца. А такі процеси, без сумнівів, у цілому збагачують термінологічний літературознавчий загал.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бруно Шульц (1892 – 1942): бібліограф. покаж. / уклад. Н. М. Рішаві ; редактор С. Ю. Фартушок; рецензенти: В. В. Меньок, Г. Юзефчук ; відпов. за вип. М. М. Дмитрів ; Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Бібліотека. Дрогобич : РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2018. 210 с.
2. Лазорак Б., Тимошенко Л., Хомич Л., Чава І. Відомий і невідомий Бруно Шульц (соціокультурний портрет Дрогобича) / наук. ред. Л. Тимошенка. Дрогобич : Коло, 2016. 374 с.
3. Фіцовський Єжи. Регіони великої ереси та околиці. Бруно Шульц та його міфологія. Київ : Дух і літера, 2010. 544 с.
4. Słownik schulzowski / Oprac. i red. W. Bolecki, J. Jarzębski, St. Rosiek. Gdańsk, 2003. 449 s., 281 ilustr. ; Wyd. drugie. Gdańsk, 2006. 467 s.

N. Matorina. «Schulz» literary terms as an object of terminological research (based on the individual research work on History of Foreign Literature). – Article.

Summary. The article characterizes the system of «Schulz» literary terms used by the researchers of the works of the outstanding artist of Polish culture of the first half of the 20th century Bruno Schultz from Drohobych. The substantiation of expediency of application of «Schulz» literary terms in theoretical and practical studies devoted to various analyses of life and heritage of the known artist, and also in the educational process of pedagogical institutions of higher education when studying the disciplines of philological direction, in particular the course of History of Foreign Literature.

Key words: Bruno Schultz, literary term, literary vocabulary/dictionary, History of Foreign Literature, individual work, research work.

Н. М. Маторина. «Шульцевские» литературоведческие термины как объект терминологического исследования (на материале индивидуально-исследовательской работы по истории зарубежной литературы). – Статья.

Аннотация. В статье охарактеризована система «шульцевских» литературоведческих терминов, которыми пользуются исследователи творчества выдающегося мастера польской культуры первой половины XX века Бруно Шульца. Приведено обоснование целесообразности применения «шульцевских» терминов в теоретических и практических исследованиях, посвященных разноаспектному анализу жизни и наследия известного писателя и художника, а также в учебном процессе педагогических вузов при изучении дисциплин филологической направленности, в частности курса истории зарубежной литературы.

Ключевые слова: Бруно Шульц, литературоведческий термин, литературоведческий словарь, история зарубежной литературы, индивидуально-исследовательская работа.

Н. В. Нікоряк

кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри зарубіжної літератури та теорії літератури
Чернівецький національний університету імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

ПРИНЦИП НОВЕЛІЗАЦІЇ В ІНТЕРМЕДІАЛЬНОМУ ДІАЛОЗІ ЛІТЕРАТУРИ І КІНО: «ВЕЛИКЕ ГОРЕ МАЛЕНЬКОЇ ЖІНКИ» & «А СНІГ ЛЕТИТЬ»

Анотація. Наголошено, що в останні десятиліття в українському літературознавстві активно функціонують міждисциплінарні практики аналізу літературних текстів, що знаходяться на межі різних мистецьких систем. Це аргументується загальною тенденцією мистецтва до міжвидової трансгресії, що спричиняє ускладнення принципів організації текстів, які не лише запозичують, інтерпретують, й креативно деформують коди різних видів мистецтв.

Проаналізовано специфіку новелізації (створення літературного тексту на основі фільму чи його лібрето/кіносценарію) Іриною Цілик («А сніг летить») кінотексту «Велике горе маленької жінки» (1929). Констатовано, що авторкою створено оригінальний текст, який постає доволі складним конструктом, позаяк зазнає подвійного кодування – кінематографічного й літературного. І. Цілик, зберігаючи фабулу кінематографічної історії, переносить її в сучасні реалії, наповнюючи сучасним змістом. Якщо кіноновела концентрується на зображенні епізодів життя «маленької жінки» під час громадянської війни початку ХХ ст., то письменниця описує життя героїні в контексті російсько-української війни початку ХХІ ст. Отже, спостерігаємо часткові зміни на тематичному та сюжетному рівнях, у зрізах хронотопу та персоносфери.

Підкреслено, що трансформації відбуваються й на нарративному рівні. Сучасна письменниця вдається до гомодієгетичної (першоособової) нарації, тому літературна версія постає як оповідь-сповідь, розповідь-спогад, що вирізняється глибоким психологізмом і ліризмом, притаманним жанру новели. Крім того, поступово рожегалужуючи сюжетну лінію, апелюючи навіть до зображення внутрішнього світу героїні, основну увагу І. Цілик зосереджує не на зовнішній подієвості, а на внутрішньому «проживанні» реалій війни. Досягненню такого ефекту сприяють прийоми ретроспекції, внутрішнього монологу, «потoku свідомості», що в цілому ускладнюють композиційну організацію літературної версії кіноновели.

Ключові слова: жанр, новелізація, ретроспекція, кіноновела, «Велике горе маленької жінки», «А сніг летить», Ірина Цілик.

Постановка проблеми. Відомо, що від самого початку кінематограф активно використовував сюжети, образи та художні засоби літератури, розглядав її як невичерпне джерело натхнення. Проте досить швидко цей процес набув і зворотної тенденції: література сама починає рецептувати, переосмислювати, трансформувати почуте й побачене на кіноекрані, запозичувати візуальні прийоми, жанрові ознаки, властиві кіномистецтву. Без дослідження взаємодії таких потужних мистецьких систем, як література і кіно, на зрізі жанрового потенціалу картина взаємовідношень буде неповною.

Аналіз досліджень. Актуальним на сьогодні постає таке явище, як «новелізація» («деекранізація» [7], «романна екранізація фільму (новелізація)» [9], «літературна новелізація» [8]) – різновид літературного тексту, написаного після виходу кінострічки переважно на основі самого фільму та кіносценарію до нього [10, с. 29]. Якщо за основу береться лише фільм, то письменнику доводиться самотужки відновлювати в оповіді всі «літературні елементи», «вигадувати для своїх читачів усілякі новелістичні вкраплення», знайдені в самому фільмі або з підтексту «внутрішніх монологів» чи «психологічного аналізу» [10, с. 29]. Чимало кінематографічних рішень, наявних у кінотексті, при перенесенні на папір можуть втрачатися, натомість у літературному тексті з'являється додаткова інформація, якої немає у фільмі [10, с. 33]. Прикладом такої конверсії, відповідно до думки Б. Моррісетта, може служити кінороман, написаний за подарівським фільмом «На останньому подиху» (1960).

У випадку, коли в основу літературної версії покладено власне кіносценарій фільму (авторство не завжди належить одній особі), письменнику доводиться дописувати великі фрагменти тексту, переобляти, насамперед, так звану ремаркову частину, надаючи їй більшої оповідності. Одним із перших

зразків такої жанрової конверсії вочевидь можна вважати кінороман Дж. Лондона «Серця трьох» (1919–1920), який, власне, постає переробкою сценарію (у співавторстві з Ч. Годдаром) у художній прозовий твір. На думку Л. Госейка, «першим відомим українським літературним твором, написаним на підставі однойменної кінокартини», був роман «Людина з лісу» (1925). Показово, що «після виходу фільму на екрани сценарист Дмитро Бузько опублікує популярний роман, куди кращий від фільму» [3, с. 27–28]. Однак принцип новелізації може застосовуватися й для інших жанрів, таких, наприклад, як оповідання, новели, комедії, драми.

Мета дослідження – простежити специфіку новелізації Іриною Цілик («А сніг летить» (2019)) кінотексту «Велике горе маленької жінки» (1929); з'ясувати особливості збереження та трансформації жанрових кодів кіноновели як жанру кіно й літератури.

Виклад основного матеріалу. Створення літературних версій втрачених фільмів, входило у проєкт виставки «ВУФКУ. Lost&Found», присвяченій «найуспішнішому періоду в історії українського кіно ХХ століття» [1, с. 10]. В кураторському тексті (С. Мензелевський, А. Онуфрієнко, О. Телюк), зокрема, зазначається, що автори «намагалися випробувати різні способи роботи з утраченим і його віднайденням, а ще – продемонструвати механізми і всі ланки кінопроцесу», для них важливо було «вказати на існування прогалін у культурній пам'яті» та «включити збережені фрагменти в нову культурну гру» [1, с. 11]. До експерименту були залучені шість відомих письменників/ць: О. Ірванець, Т. Мальярчук, О. Нікітін, А. Савченко, Н. Сняданко й І. Цілик, які «працювали із сюжетами втрачених фільмів 1920-х років, що дійшли до нас у форматі так званих лібрето – розгорнутих синопсисів» [1, с. 11].

Кіноновела в шести частинах «Велике горе маленької жінки» (інша назва «Як іноді буває») створена 1929 року у ВУФКУ. Сценарій до фільму написав Василь Радиш, режисером стрічки виступив Марко Терещенко. Сам фільм, як уже зазначалося, не зберігся, однак залишилося його лібрето, яке й лягло в основу літературної версії кіноновели.

Літературне життя «втраченій» кіноісторії взялася повернути українська кінорежисерка та письменниця Ірина Цілик (1982 р.н.). Плідно працюючи у двох мистецьких «стихіях» (література й кіно), авторка на сьогодні має доволі вагомий доробок. На літературній ниві – поетичні збірки «Ці» (2007) та «Глибина різкості» (2016), повість «Післявчора» (2008), збірки оповідань «Родимки» (2012), «Червоні на чорному сліди» (2015), дитячі твори «Таке цікаве життя» (2015), «Місторія однієї дружби» (2016). У кіномистецтві – «Приз екуменічного журі» 2012 р. на Київському міжнародному кінофестивалі «Молодість» за стрічку «Помин», в основу сценарію якого режисерка поклала своє однойменне оповідання; нагорода від FIPRESCI 2016 р. на Одеському міжнародному кінофестивалі за фільм «Дім» (у доробку авторки є вірш «Ось ідуть двоє. Такі натомлені, клумаками, мов дітьми, обвішані», написаний за мотивами цього фільму); Лауреатка американського кінофестивалю «Санденс» (2020) «за найкращу режисерську роботу» у категорії світового документального кіно за стрічку «Земля блакитна, ніби апельсин» [див.: 5]. Як бачимо, літературна та кінотворчість І. Цілик тісно переплітаються, доповнюють одна одну, подекуди презентуючи нерозривну цілісність.

Тема війни, яка фігурує як у літературних текстах, так і в документальних фільмах режисерки, що принесли їй всесвітнє визнання, є ключовою і в кіноновелі «Велике горе маленької жінки». Тому вибір цієї кінострічки був далеко не випадковий. Зацікавив авторку, мабуть, і сам жанр кінотексту.

Позаяк кіноновела, за словами Є. Габриловича, «гостра й точна зброя», яка «надає можливість швидкого і яскравого відгуку на найбільш животрепетні, хвилюючі події сучасності». Крім того, «вона гнучка, оперативна, її вплив на глядача величезний, якщо вона зроблена руками справжнього художника», «вона може обмежити свій сюжет миттю, секундою в житті людини і може розповісти про все його життя, про життя цілого покоління. Вона, словом, може все» [2, с. 3]. З усіх прозових жанрів саме новела вирізняється особливо напруженою сюжетністю, подієвістю. Неодноразово підкреслювалося, що за своєю природою цей літературний жанр близький до кінодраматургічної розробки матеріалу і тому органічно нею освоюється. Лаконічність, замкнутість композиції, єдність дії, гострота колізій, чіткість змалювань характерів, смислова місткість – це основні принципи побудови, що споріднюють її з кінодраматургічною нарацією.

На початку лібрето кіноновели зауважено, що її сюжет, «не зачіпаючи жодної суспільно важливої теми, не відзначається водночас ні психологічною глибиною, ні оригінальністю» [1, с. 178]. Однак з таким твердженням ми аж ніяк не погоджуємося. Не переконало воно і письменницю, навпаки, спонукало її зробити акцент на «психологізмі» й обрати оригінальну форму – внутрішній монолог героїні, своєрідний потік свідомості «маленької» людини.

Тема кіноновели визначалася як «один із численних епізодів війни, коли в паніці евакуації населення батьки губили дітей, чоловіки – дружин, і на цьому ґрунті виникала низка трагічних колізій» [1, с. 178]. Однак такі епізоди, на жаль, актуалізуються і в XXI ст., привертаючи увагу сучасних письменників. І. Цілик, у цілому зберігаючи фабулу кінематографічної історії, переносить її в нинішні реалії, наповнюючи сучасним змістом. Якщо кіноновела концентрується на зображенні епізодів життя «маленької жінки» під час громадянської війни початку XX ст., то сучасна авторка зображує героїню в реаліях російсько-української війни початку XXI ст. Тим самим доводячи тезу: хоча минуло майже сто років, практично нічого не змінилося в долі звичайної людини. Горе, відчай, біль, страждання, туга – це екзистенційні поняття, що існують поза часовим та просторовим виміром.

Отже, проаналізуємо лібрето кіноновели, а відтак його літературну рецепцію.

Перша частина кінотексту доволі динамічна: перед читачем/глядачем постає вокзал «провінційного українського містечка», де в поспіху відбувається евакуація великої кількості людей, над якими нависла загроза «очікуваного з хвилини на хвилину вторгнення білих» [1, с. 178]. Серед цієї метушні камера вихоплює кашкет одного з ключових персонажів стрічки – техніка Сергія Оспілка, який намагається пробитися крізь натовп до вагона, де в той час уже перебувають його дружина й дитина. Концептуально важливий епізод, який митці розміщують на самому початку кіноновели: загальна метушня підсилює експресивність моменту, позаяк Сергій може залишитися, не пробившись до своїх рідних. Проте ця думка, яка виникає у свідомості реципієнта, знайде своє продовження пізніше.

Емоційний кульмінаційний момент дещо відтермінується, увиразнюючи горизонти очікування сприймачів. Позаяк у наступному епізоді читач/глядач побачить вагон із середини, де сім'я порівняно зручно влаштувалася: Галя Оспілко порається біля дитини, чоловік перед тим, як вийти на станцію по воду, «ніжно» гладить руку дружини. Деталь, схоплена камерою наче випадково, стане, як з'ясується згодом, несвідомим прощальним жестом. Ю. Добін підкреслював: «зміст і сила деталі в тому, що в безкінечно мале вміщене ціле» [4, с. 303]. Завдання реципієнта – зуміти відчитати, побачити прихований сенс.

Кульмінаційний момент змалюваної сцени отримає несподівану розв'язку в наступній, де ешелон за ешелонем будуть спішно відправлятися, а Сергій, сплутавши потяги, застрибне не у свій. Темп розвитку сюжету активно пришвидшуватиметься у такт швидкості потягу. Переконавшись у своїй помилці, чоловік на повному ході зістрибне з потягу, його намагатимуться втримати кондуктор із червоноарміємцем. Паралельно й Галя, стурбована довгою відсутністю чоловіка, також зістрибне з дитям із рухомого вже потягу і її підберуть робітники із запасних колій [1, с. 178]. Спостерігаємо використання хронотопу життєвого перелому, своєрідного «порогу», через який герої переступають, роз'єднуючись на дві життєві лінії, метафорично – на дві колії, якими рухатимуться кожен у свій бік. Цей випадок, своєрідний «пуант», фіксує несподіваний поворот сюжету, стає визначальним у подальшому розвитку історії.

Таке «зчеплення ланцюга випадковостей, породжених стихією громадянської війни», на якому акцентовано в лібрето, призводить до трагедії однієї родини. Однак ця трагедія масштабується до розмірів усієї країни. Тому провокує на полеміку зауваження авторів лібрето (Альмара та редактора Д. Чижевського), що картина за своїм характером наближається «до пригодницького фільму, до того ж із вельми штучною, малопереконливою і недостатньо проробленою розв'язкою» [1, с. 178].

Початок другої частини кіноновели фіксує часову редукцію, позаяк «минули суворі роки громадянської війни і розрухи», «скрізь іде бадьоре будівництво нового життя» [1, с. 178]. Продовжується життя й у ключової героїні кіноновели – Галі, яка працює на фабриці, виховує сина і якій все ще важко забути «чоловіка і батька своєї дитини» [1, с. 178], хоча вона не обділена чоловічою увагою (Павло Ковальчук).

Новелістична подієвість знову динамізується і наступна частина фіксує використання одразу двох мотивів – дороги та зустрічі, що максимально посилюють психологізм ситуації. Пересікання життєвих доль ключових персонажів відбувається не випадково: Галі повідомляють, що її чоловік знайшовся, він займає керівну посаду в Харкові. Не зволікаючи ні хвилини, жінка із сином вирушають у дорогу, проте «дуже змінює час людей, і не впізнала Галя свого чоловіка, коли той пройшов повз неї у свій кабінет» [1, с. 178]. Зустріч двох колись таких рідних людей відбувається стримано, бентежно, фіксуючи не лише часову, а й соціальну прірву між ними. Поведінкова модель чоловіка доволі типова (має місце гендерна стереотипізація). У Сергія вже інше життя – нове становище, нова дружина, і місця «минулому» в нім немає: «Усі ми, Галю, у життя в полоні. Доводиться іноді дещо викреслити» [1, с. 178].

Сценарист вдався до використання мелодраматичного мотиву, ускладнивши сюжет відповідними перипетіями, даючи шанс чоловікові скорегувати свої морально-етичні орієнтири. Доля вносить свої корективи – проведений вечір із рідним сином змушує Сергія, «охопленого спогадами минулого»,

залишити записку: «Я був неправий. Хочу повернутися до тебе і до нашого Ванічки» [1, с. 179]. Тема сирітства при живому батькові проступає в наведених епізодах і стає переломною в рішенні чоловіка, сприяючи досягати вершини психологічного напруження кульмінаційного моменту. Однак розв'язка для читача/глядача доволі несподівана, що характерно для жанру новели: протяг відчиненої квартирки «забирає залишений Сергієм папірець» [1, с. 179]. Фінальні кадри останньої частини кіноновели глибоко метафоричні: Галя й Павло піднімаються ліфтом «якраз тієї миті, коли Сергій спускається вниз по сходах, повертаючись додому». Отже, життєві шляхи двох людей розійшлись тепер остаточно [1, с. 179].

Вихоплений митцями один із трагічних епізодів – зображення життя «маленької жінки» у складних обставинах воєнного часу – можна масштабувати безкінечно. Хоча трагічний пафос поступово змінюється оптимістичним, внутрішня трагедія жінки, рана, заподіяна війною, ніяк не загоюється.

Літературна рецепція кіноновели одразу фіксує зміну наративу – екстрадієгетичну нарацію лібрето І. Цілик замінює гомодієгетичною (першоособовою). Початкові рядки тексту презентують головного наратора й загальну наративну манеру, до якої вдається авторка, – оповідь-сповідь, розповідь-спогад: «Маленька жінка – це я. Ось, дивіться, це я стою тоді, коли варто було би бігти. Але я стою. Сніг б'ється мені в лице, налипає на вії, щоки, губи. Мені майже тридцять років, не така вже й маленька, зрештою» [1, с. 182]. Чітка візуалізація максимально збережена: камера крупним планом показує обличчя жінки, затримуючись на окремих деталях. Цей прийом дозволяє максимально сконцентруватися на ключовому персонажі й чітко передати його глибокі емоції [6, с. 533].

Відзначимо й основну зміну в пріоритетності представлення персонажів: у кіноновелі, як пам'ятаємо, камера вихоплює з натовпу саме Сергія, Галю ми побачимо пізніше. Зміни у сюжетобудуванні логічно зумовлені, позаяк жінка постає не лише ключовим персонажем, а й наратором. Крім того, щоб максимально зберегти прямий зв'язок із прототекстом, оскільки обрано інший заголовок («А сніг летить»), І. Цілик підкреслено використовує словосполучення «маленька жінка» на початку своєї версії, хоча й у дещо іронічному ключі.

Фіксуємо й зміну хронотопу, про що вже частково згадувалося. Український читач одразу зрозуміє, про які роки і яку місцевість йдеться: «Могла би трохи краще розумітися в житті. А втім, хто з нас, тутешніх, наважиться тепер сказати, що знав напевно, як усе буде? Хто був тією канаркою в шахті, яка могла заздалегідь попередити про близьку катастрофу? Ніхто, авжеж. У наших шахтах усе інакше» [1, с. 182]. Прийом «пригадування» максимально зближує минуле з теперішнім, нівелюючи часову дистанцію. А свідомість фіксує найважливіші події уривчасто, «монтажно», перетікаючи у своєрідний потік спогадів: «Зате ж як красиво. Сніг летить, липне на шпалери, дошку, книжки. Пам'ятаю, як побачила це в новинах. «Другий масований обстріл за тиждень... Бойовики поцілили в лікарню і школу...» Короткий сюжет, суха нарізка кадрів. «Мамоцька, цього ти плачеш?» «Ні, що ти, все добре! Просто цибульку різала, і слізки потекли...» Як дивно йти коридором, а над тобою небо. Ну, цього ти плачеш, Галино Олександрівно, давай, зайти до свого класу, не бійся, чого ти там не бачила? Поламаних меблів? Битого скла? Накладених невідомими вояками чи хуліганамі куп посеред кабінету? (Бачила, знаю, й однаково завжди думаю – навіщо?) Заспокойся, будь ласка, цей клас уже давно не твій. І школа не твоя. І місто не твоє. Що тут твоє, Галино Олександрівно? А ось же, Плужник мій! Це я купувала. Треба ж. Бідний... Сіренький такий, геть розбух від сирості. Заберу його, що вже. І Зерова заберу. Розстріляне – двічі розстріляне, яка іронія! – відродження під ногами. І нікому не потрібні, вже ж давно тут валяються. «Уночі його вели на розстріл. Хтось тримав ліхтар, мов сколосип. На неголенім обличчі гострі волоски...» [1, с. 182]. Застосувавши прийом «потoku свідомості» у ретроспективній проєкції, авторці вдалося показати й зафіксувати весь трагізм пережитого, тим самим змінити фокус із зовнішньої трагічної події до внутрішнього «переживання» героїнею трагічних подій.

Зауважимо зміни, які відбуваються з ключовим персонажем: Галя, яка у кіноновелі після війни працює на фабриці, у І. Цілик перетворюється на вчительку, людину високоосвічену й інтелігентну, що «живе» своєю професією. Така зміна дозволила авторці відійти від радянських кліше «батьорого будівництва нового життя» й максимально поглибити трагізм оповіді, інтертекстуально доповнивши літературним матеріалом (цитати з поезії Євгена Плужника «Уночі його вели на розстріл...», Василя Стуса «Мені здається, що живу не я...», Михайля Семенка «Місто»).

Поступово розгортаючи сюжет твору і показуючи внутрішній світ героїні, основну увагу І. Цілик концентрує не на зовнішній події, а на реаліях війни. Відбувається своєрідне зміщення уваги від зовнішнього до внутрішнього їх сприйняття. Ці події змальовуються не лише за допомогою спогадів чи «потoku свідомості», а й за допомогою сну, який «нікуди не зникає», а «приходить знову

і знову, особливо тоді, коли здається, що все найстрашніше позаду і можна просто існувати далі» [1, с. 182].

Так, читач дізнається, що найріднішими для героїні з початком війни стали її матір і Псович, особливо після зникнення Сергія. Прикметно, що авторка не розкриває подробиць зникнення чоловіка, на відміну від першотексту, а зосереджується на переживаннях жінки. Кожного дня Галя поверталася до домовленого місця, «оббігала це чортове місто вздовж і впоперек», була «десятки разів» біля його дверей, «потикалася до лікарні», розпитувала сусідів», «спільних знайомих», шукала «ім'я серед загиблих» [1, с. 182]. Однак ніхто і нічого не знав: «Він просто зник з усіх радарів так, ніби й сьогодні, у XXI столітті, маючи всі можливі засоби для знаходження одне одного в інформаційному просторі, людина може непомітно розчинитися. Утім, про що говорити тут, у цьому Богом забутому місці, де можна вийти по хліб, а повернутися додому за кілька років з полону. Або не повернутися зовсім» [1, с. 183]. Таким чином, вирішальна ця подія й у І. Цілик: «Я просто мусила витримати: ніхто, крім мене, не приніс би їм води, їжі, останні новини. Виходить, завдячуючи моїм близьким я живу і тепер» [1, с. 182].

Однак була ще одна причина, яка втримувала Галю на цьому світі, – це вагітність: «І хіба війна може бути приводом для того, щоб не народжувати дітей?» [1, с. 183]. Жахіття, які доводилося переносити вагітній жінці, закарбувалися у свідомості назавжди: руйнування, бруд, недоїдання, воші, смерть найріднішої людини (матері). «Сто ночей попереду, сто ночей позаду, і межі ними – лялечка німа...», – рядки В. Стуса, які якнайкраще передають стан героїні, коли «здається, що живу не я» [1, с. 183]. «Межова ситуація» (за К. Ясперсом), в якій перебуває героїня, якнайкраще допомагає зацентувати увагу реципієнтів на екзистенційних питаннях: життя/смерті, свободи/неволі, відчаю/радості, показати страждання жінок у винятково трагічний, кризовий період – час війни.

Відчути цю «межу» вдається тоді, коли Галя за кілька місяців переїхала до «великого міста», де «ніщо не нагадувало про війну»: «Як же так, лише триста кілометрів, – спершу дивувалася я, але тут усе вирувало повноцінним життям: вечірнє місто потопало в електриці, його жителі ходили в кіно й ресторани, робили манікюр, сміялися, не смикалися і не падали на підлогу, зачувши звуки салютів» [1, с. 183–184]. Разючий контраст підсилює глибину внутрішніх переживань, змушує переосмислювати екзистенційний сенс людського існування.

Упоратися з внутрішніми протиріччями жінці допомагає народження дитини: «А потім він народився. Івась був потрібен мені, я була потрібна йому, і щось таки стало на свої місця в цьому *глибоко скаліченому світі* (курсив наш. – Н.Н.)» [1, с. 184]. Зауважимо, що І. Цілик вносить певні зміни в історію життя Івася: у кінотексті хлопчик також є свідком трагічних воєнних подій, натомість у літературному варіанті – він «ніколи не чув звуків війни», «ніколи не ночував у підвалі», «не боїться салютів, великих страшних машин і чоловіків зі зброєю» [1, с. 184], позаяк народився у мирному місті.

Змінює авторка й момент зустрічі Галі із Сергієм – випадково, у супермаркеті, він «викладав на касовий транспортер пляшку вина, коробку яєць, банани, шоколад і упаковку жіночих прокладок» [1, с. 184]. Про наявність іншої жінки тут говорять лише деталі. І. Цілик редукує окремий фрагмент кінотексту, де показана дружина Ніна, даючи читачу можливість самостійно домислювати, добудовувати, заповнювати інформаційні лакуни. Немає й глибоких докорів сумнін, й бажання повернутися назад до коханої, немає й здогаду, що хлопчик може бути його сином. Лише внутрішній монолог героїні частково проєктує майбутні події і виправдовує Сергія: «Уже завтра до нього, мабуть, дійде, він знайде номер мого телефону, він напише, подзвонить і знову напише, у нього були вагомні причини поїхати. Галю, такі були часи, ну що ти, все надто заплутано, він міг зателефонувати потім, звісно, але йому нічого було запропонувати тобі в цьому великому швидкому мирному місті, хіба ти не розумієш» [1, с. 184]. Однак авторка зберігає оптимістичний фінал: у житті Галини вже є людина, яка буде піклуватися про неї та її синочка і «сніг розтане», «обов'язково розтане», «хіба буває по-іншому?» [1, с. 184].

Висновки. Можемо констатувати, що у процесі новелізації Іриною Цілик («А сніг летить...» (2019)) кінотексту «Велике горе маленької жінки» (1929) створено оригінальний текст, який постає доволі складним конструктором, позаяк зазнає ніби подвійного кодування – кінематографічного й літературного. Авторка, в цілому зберігаючи фабулу кінематографічної історії, переносить її в сучасні реалії, наповнюючи сучасним змістом. Якщо кіноновела концентрується на зображенні епізодів життя «маленької жінки» під час громадянської війни початку ХХ ст., то авторка переносить фокус на життя героїні в реаліях російсько-української війни початку ХХІ ст. Отже, спостерігаємо часткові зміни на тематичному та сюжетному рівнях, у розрізах хронотопу та персоносфери. Відбуваються важливі трансформації на наративному рівні – екстрадієгетичну нарацію замінено гомодієгетичною (першоособовою). Унаслідок

цього літературна версія постає як оповідь-сповідь, розповідь-спогад, що вирізняється глибоким психологізмом і ліризмом. Поступово розгортаючи сюжет твору і показуючи внутрішній світ героїні, І. Цілик основну увагу зосереджує не на зовнішній подієвості, а на реаліях війни: відбувається своєрідне переакцентування уваги від зовнішнього до внутрішнього її сприйняття. Досягти такого ефекту авторці допомагають прийоми ретроспекції, внутрішнього монологу, «потoku свідомості», що в цілому ускладнює композиційну організацію літературної версії кіноновели.

ЛІТЕРАТУРА

1. ВУФКУ. Lost&Found. Київ : Національний центр Олександра Довженка, 2019. 256 с.
2. Габрилович Е. О киноновелле. *Киноновелла: Сценарии короткометражных фильмов*. Москва, 1961. С. 3–12.
3. Госейко Л. Історія українського кінематографа (1896–1995). Київ : KINO-КОЛО, 2005. 464 с.
4. Добин Е.С. Сюжет и действительность. *Искусство детали*. Ленинград : Сов. писатель, 1981. 431 с.
5. Ірина Цілик здобула нагороду за найкращу режисуру на кінофестивалі «Санденс». 2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-51347213>
6. Літературознавча енциклопедія / автор-укладач Ю.І. Ковалів. Київ : Академія, 2007. Т. 1, с. 533.
7. Маневич И. Кино и литература. Москва : Искусство, 1966. 240 с.
8. Cléder J. E. Littérature et cinéma: Les affinités électives. Paris : Armand Colin, 2012. 224 p.
9. Jost F. The Look: From Film to Novel: An Essay in Comparative Narratology. In: Stam, R. and Raengo, A. (eds.). *A Companion to Literature and Film*. Oxford : Blackwell, 2004. P. 71–80. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9780470999127.ch5>
10. Morrissette B. Novel and Film. Essays in Two Genres. Chicago : University of Chicago Press, 1985. 254 p.

N. Nikoriak. The Principle of Novelization in an Intermedial Dialogue of Literature and Cinema: “Big Grief of a Little Woman” & “And the Snow Flies”. – Article.

Summary. The article under studies outlines that over the past few decades, the Ukrainian Literary Studies has been marked with the active functioning of interdisciplinary analysis of literary texts that are positioned on the border of different art systems. This is justified by the common tendency of the present-day art to undergo an inter-specific transgression, which may cause certain complications in the principles of arranging the texts that do not only borrow, interpret and creatively deform the codes of different types of art.

The article contains the analysis of the specifics of Iryna Tsilyk's 'novelization' (creation a literary text on the basis of a film or its libretto/script) of a film text “Big Grief of a Little Woman” (1929) on the basis of the film “And the Snow Flies”. It has been claimed in the paper that I. Tsilyk managed to create an extraordinary text, which may be regarded as a quite complex construction since it has undergone both cinematic and literary codification. Preserving the plot of the original cinematic story, I. Tsilyk extrapolates it in the present-day reality, thus filling it with modern sense. As the cinematic novella is focused on depicting the episodes from the life of a “small woman” during the Civil War of the early XX century, the writer describes it in terms of the Russian-Ukrainian War of the early XXI century. Consequently, some partial changes at the thematic and plot levels, as well as the shifts in chronotope and personosphere become rather notable.

It has been also pointed out that the transformations take place at the narrative level as well. The author applies homodiegetic (first-person) narration. Therefore, a literary version looks rather like a narration-confession or a narration-remembrance, marked with deep psychologism and lyricism that are characteristic for the genre of novella. In addition, I. Tsilyk lays particular emphasis on her heroine's inner perception of the events of the war. She does it by gradually branching out the plot line and appealing to the inner world of the main character, applying simultaneously the techniques of retrospection, inner monologue, 'flow of consciousness' that all together complicate the compositional organization of a literary version of the cinematic novella.

Key words: genre, novelization, retrospection, cinematic novella, “Big Grief of a Little Woman”, “And the Snow Flies”, Iryna Tsilyk.

Н. В. Никоряк. Принцип новелизации в интермедиальном диалоге литературы и кино: «Большое горе маленькой женщины» & «А снег летит». – Статья.

Аннотация. Отмечено, что в последние десятилетия в украинском литературоведении активно функционируют междисциплинарные практики анализа литературных текстов, которые находятся на грани разных художественных систем. Это аргументируется общей тенденцией искусства к межвидовой трансгрессии, что приводит к усложнению принципов организации текстов, которые не только заимствуют, интерпретируют и креативно деформируют коды разных видов искусств.

Проанализирована специфика новелизации (создание литературного текста на основе фильма или его либретто/киносценария) Ириной Цылык («А снег летит») кинотекста «Большое горе маленькой женщины» (1929). Констатируется, что автором создан оригинальный текст, который является довольно сложным конструктом, поскольку подвергается двойному кодированию – кинематографическому и литературному. И. Цылык, сохраняя

фабулу кінематографічної історії, переносит її в сучасні реалії, наповняючи сучасним змістом. Якщо кіноновела концентрується на зображенні епізодів життя «маленької жінчини» в часи громадянської війни початку ХХ ст., то авторка описує життя героїні в контексті російсько-української війни початку ХХІ ст. Ітак, спостерігаємо частинні зміни на тематичному і сюжетному рівнях, в срізах хронотопа і персонасфери.

Підкреслено, що трансформації відбуваються і на нарративному рівні. Сучасна письменниця прибігає до гомодієгетическої нарації, тому літературна версія виступає як повість-ісповідь, розповідь-вспоминання, відрізняючись глибоким психологізмом і ліризмом, притаманним жанру новели. Крім того, поступово розкриваючи сюжетну лінію, апелюючи навіть до зображення внутрішнього світу героїні, основну увагу І. Цилік зосереджує не на зовнішній подійності, а на внутрішньому «проживанні» реальності війни. Достиженню такого ефекту сприяють прийоми ретроспекції, внутрішнього монологу, «потіку свідомості», що в цілому ускладнює композиційну організацію літературної версії кіноновели.

Ключові слова: жанр, новелізація, ретроспекція, кіноновела, «Більше горе маленькій жінчині», «А сніг летить», Ірина Цилік.

УДК 81'255.4:34:811.111

Н. О. Рябокін

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри філології та соціально-гуманітарних дисциплін
Відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти
«Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
Полтавський інститут економіки і права
м. Полтава, Україна

О. А. Торба

викладач кафедри філології та соціально-гуманітарних дисциплін
Відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти
«Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
Полтавський інститут економіки і права
м. Полтава, Україна

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ АНГЛОМОВНИХ ПОЛІТИЧНИХ ТЕРМІНІВ НА МАТЕРІАЛІ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ СТАТЕЙ

Анотація. У статті проводиться структурно-семантичний аналіз англійських політичних термінів на матеріалі публіцистичних статей. Досліджуються прості терміни, складні терміни, терміни-словосполучення та терміни-аббревіатури. За семантикою виокремлено терміни загальнозначущі, спеціальні політичні, спеціально-технічні. Словотвірний аналіз похідних дозволив виявити у зібраних одиницях такі способи морфологічного словотвору: префіксальний, суфіксальний, префіксально-суфіксальний, словоскладання та аббревіація.

Ключові слова: прості терміни, складні терміни, терміни-словосполучення, терміни-аббревіатури, політичні терміни, загальнозначущі, спеціальні політичні, спеціально-технічні терміни.

Для структурно-семантичного аналізу термінів політичної тематики було відібрано терміни загальною кількістю 375 одиниць із сучасної англійської періодики, зокрема, із вибіркового публіцистичного матеріалу британських та американських періодичних видань за 2019–2020 рр. «Daily Telegraph» [2], «Edmonton Journal» [3], «Eurasia Daily Monitor» [4], «Financial Times» [5], «BBC news» [8], «The Guardian» [6], «The Washington Post» [7] та терміни зі словника політики «Dictionary of Politics and Government» під редакцією П. Колліна [1].

Проведений аналіз показав, що у відібраних текстах наявна незначна питома вага політичних термінів, які в основному відносяться до галузі виборчого права, Конституційного права та державного

самоврядування. Так, до вибірки потрапили переважно галузеві терміни такі, як *Parliament Act* (Закон про парламент), *Constitutional liberty* (конституційна свобода), *Constitutional debate* (конституційні дебати) та вузькоспеціальні терміни – *voting age* (виборчий вік), *voter* (виборець), *electoral roll* (Список виборців), *Turnout* (явка виборців) тощо.

За ознакою «зрозумілості» для різних верств населення вибірка містить: загальнозначущі терміни, наприклад: *activist* (активіст), *canvasser* (азиматор), *citizenship* (громадянство), *civil society* (громадянське суспільство); спеціальні політичні терміни, наприклад: *Lobbyist* (лобіст), *Lib Dem* (*Liberal Democrat*) (ліберальний демократ), *House of Lords* (палата лордів), *franchise* (виборче право); спеціально-технічні терміни, наприклад: *closure policy* (ізоляційна політика), *hung parliament* (підвішений парламент), *antinuclear resolution* (антиядерна резолюція), *nuclear-free policy* (без'ядерна політика) тощо.

Обрані терміни із статей політичної тематики, що досліджуються, представлені простими термінами (термінами-словами), складними термінами, термінами-словосполученнями та термінами-абревіатурами (термінами-скороченнями).

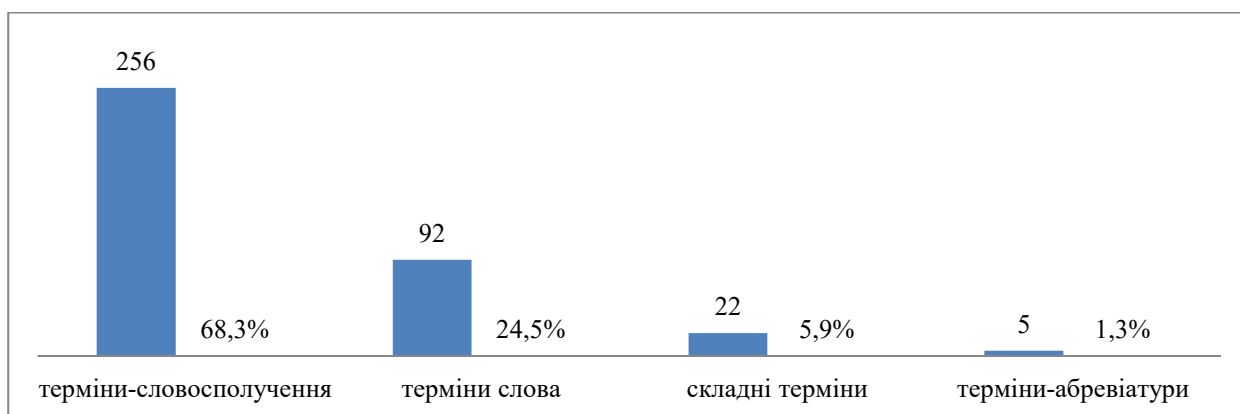
Терміни-слова налічують у виборці 92 лексичні одиниці та у відсотковому еквіваленті склали від загальної кількості термінів 24,5%, наприклад: *government* (уряд, органи державного правління), *franchise* (виборче право), *membership* (членство, склад організації), *voter* (особа, що має право голосу на виборах), *reform* (реформа), *bill* (законопроект), *supporter* (прибічник, прихильник), *campaign* (кампанія, агітація), *election* (вибори), *minister* (міністр), *independence* (незалежність) та ін.

Складні терміни мають невеликий відсоток серед усіх термінів вибірки – 5,9% та представлені 22 прикладами зі статей: *high-standard* (високий стандарт), *cross-bencher* (Незалежний член парламенту Великобританії), *cross-party* (міжпартійний), *Law-in-draft* (законопроект) та ін.

Терміни-словосполучення налічують серед термінів вибірки 256 прикладів та складають 68,3% від загальної кількості термінів, наприклад: *absentee ballot* (бюлетень для заочного голосування), *advance man* (уповноважений кандидата (в президенту), що організовує йому виступи), *advisory council* (консультативна рада), *assembly member* (член асамблеї), *ballot box* (урна для виборчих бюлетенів), *centrist party* (центристська партія) та ін.

Терміни-абревіатури або терміни-скорочення такі, як *BNP* – *British Nationalist Party* (Британська націоналістична партія), *DINO* – *Democrat In Name Only* (демократ тільки в назві), *PMQ* – *Prime Minister's Questions* (питання до прем'єр міністра), *PSA* – *Public Service Agreement* (угода про державні послуги) та ін. зустрічаються досить рідко і становлять 1,7% або 5 одиниць від термінів вибірки.

Результати проведеного аналізу на матеріалі 375 зібраних одиниць термінів політичного дискурсу відображені на діаграмі 1.



Діаг. 1. Структурні особливості термінів політичного дискурсу

Як наглядно проілюстровано на діаграмі, у статтях політичної тематики переважають терміни-словосполучення, які становлять 68,3% від усіх термінів; другі за чисельністю – терміни-слова, які становлять 24,5%, складні терміни зустрічаються у 5,9%, а терміни-абревіатури – у 1,3%. Таким чином, найбільш розповсюдженими у політичному дискурсі є терміни-словосполучення.

Словотвірний аналіз похідних дозволив виявити у зібраних одиницях такі способи морфологічного словотвору: префіксальний, суфіксальний, префіксально-суфіксальний, словоскладання та абревіація.

Досліджувані терміни досить часто мають такі суфікси: **-age** (*primage* – *першість*, *overage* – *перевищення*), **-acy (-cy)** (*Intelligence agency* – *спецслужба, розвідувальна служба*), **-ent, -ate** (*dissident* – *дисидент*), **-tion** (*election* – *вибори*), **-ation** (*generation* – *покоління*, *integration* – *інтеграція*, *legislation* – *законодавча влада*, *formulation* – *формулювання*), **-er** (*voter* – *виборець*, *supporter* – *прихильник*, *minister* – *міністр*), **-ence** (*Independence* – *незалежність*), **-ship** (*membership* – *членство*), **-ing** (*briefing* – *брифінг*, *governing class* – *правлячий клас*), **-ment** (*government* – *уряд, форма правління*), **-ism** (*extremism* – *екстремізм*, *feudalism* – *феодалізм*).

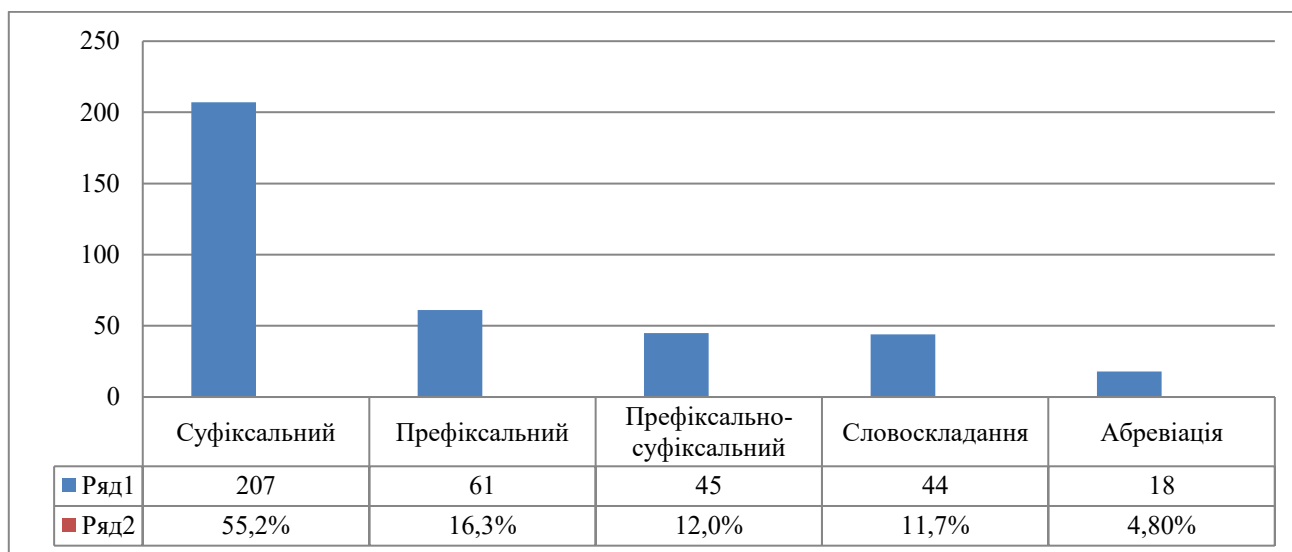
Найбільшою продуктивністю у політичній термінології користуються суфікси іншомовного походження: **-tion, -er, -ence, -ment** та ін. За частотою застосування найчастіше застосовується суфікс **-er**.

Префіксальний спосіб є менш поширеним за суфіксальний спосіб морфологічного словотвору. У результаті дослідження зафіксовано такі префікси: **ad-** (*adjournment* – *перерва між засіданнями*), **de-** (*defence policy* – *оборонна політика*, *demagogue* – *народний вождь*), **dis-** (*disarmament control* – *контроль за роззброєнням*, *discrimination* – *дискримінація*, *dissenting vote* – *голос «проти»*), **en-** (*enactment* – *прийняття закону*, *enforcement officer* – *особа, що забезпечує дотримання конвенції/закону*), **pre-** (*pre-term election* – *дострокові вибори*, *pre-poll votes* – *передвиборне голосування*), **up-** (*upper House* – *верхня палата*).

Найбільшою продуктивністю у політичній термінології користується префікс **re-**, який поєднується з простими основами (*reform, referendum*), а також з суфіксальними похідними (*representative, independence*).

У результаті дослідження було також зафіксовано такі випадки префіксально-суфіксального способу творення термінів-іменників: **ad- + -ation** (*administration* – *адміністрація, правління*), **de- + -ation** (*declaration of candidacy* – *заява про висунення кандидатури*), **de- + -ment** (*department of Homeland Security* – *міністерство внутрішньої безпеки*), **en- + -ment** (*enforcement officer* – *особа, що забезпечує дотримання конвенції/закону*, *Environment Secretary* – *міністр з питань охорони навколишнього середовища*), **pre- + -tion** (*prescription* – *розпорядження*), **re- + -tion** (*Renegotiation* – *переговори про перегляд (угоди, умов членства)*).

Результати проведеного словотвірного аналізу похідних відображені у діаграмі 2.



Діаг. 2. Способи утворення термінів політичного дискурсу

Як видно із діаграми суфіксальний спосіб є найбільш продуктивним із засобів афіксальної деривації в сучасній англійській термінології політики. Суфіксальним способом було утворено 55,2% – 207 політичних термінів суцільної вибірки, префіксальним способом – 16,3% або 61 термінологічна одиниця, префіксально-суфіксальним способом утворено 12% або 45 термінологічних одиниць, способом словоскладання – 44 терміна, що складає 11,7% суцільної вибірки, та способом абревіації – 18 термінів або 4,8% суцільної вибірки.

Виявлена стійка тенденція до вираження загальних понятійних категорій схожими засобами словотворення, що свідчить про явне прагнення термінології до структурно-мовної системності.

Таким чином, аналіз афіксального способу словотворення у політичній термінології виявив тенденцію до виокремлення і закріплення словотвірних афіксів, що є найбільш характерним принципом терміновтворення.

Проведене дослідження засвідчило, що найбільшу активність у англійській термінології виявляє суфіксальний спосіб термінотворення. Цей спосіб є найпродуктивнішим при утворенні термінів-іменників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Dictionary of Politics and Government. Collin P.H. Third edition, Bloomsbury Publishing, 2004. 289 p. URL: http://www.untag-smd.ac.id/files/Perpustakaan_Digital_2/POLITICS%20AND%20GOVERNMENT%20Dictionary%20of%20politics%20and%20government.pdf
2. Daily Telegraph, 2019-2020 (вибірково). URL: <https://www.telegraph.co.uk/>
3. Edmonton Journal, 2019-2020 (вибірково). URL: <https://edmontonjournal.com/>
4. Euroasia Daily Monitor, 2019-2020 (вибірково). URL: <https://jamestown.org/programs/edm/>
5. Financial Times, 2019-2020 (вибірково). URL: <https://www.ft.com/>
6. The Guardian, 2019-2020 (вибірково). URL: <https://www.theguardian.com/international>
7. The Washington Post, 2019-2020 (вибірково). URL: <https://www.washingtonpost.com/>
8. BBC news, 2019-2020 (вибірково). URL: <https://www.bbc.com/>

N. Ryabokon. O. Torba. Structural and semantic analysis of English-language political terms based on journalistic articles. – Article.

Summary. The article presents a structural and semantic analysis of English political terms on the material of journalistic articles. Simple terms, complex terms, terms-phrases and terms-abbreviations have been researched. According to the semantics, general, special political, special-technical terms have been distinguished. Word-forming analysis of derivatives revealed the following methods of morphological word formation in the collected units: prefixal, suffixal, prefixal-suffixal, word-formation and abbreviation.

Key words: simple terms, complex terms, terms-phrases, terms-abbreviations, political terms, generally significant, special political, special-technical terms.

Н. А. Рябоконт. О. А. Торба. Структурно-семантический анализ англоязычных политических терминов на материале публицистических статей. – Статья.

Аннотация. В статье проводится структурно-семантический анализ англоязычных политических терминов на материале публицистических статей. Исследуются простые термины, сложные термины, термины-словосочетания и термины-аббревиатуры. По значению выделены термины общезначимые, специальные политические, специально-технические. Словообразующий анализ производных позволил выявить в собранных единицах следующие способы морфологического словообразования: префиксальный, суффиксальный, префиксально-суффиксальный, словосложение и аббревиация.

Ключевые слова: простые термины, сложные термины, термины-словосочетания, термины-аббревиатуры, политические термины, общезначимые, специальные политические, специально-технические термины.

УДК 378.147:811.111(07)

О. Л. Тмаркіна
кандидат педагогічних наук, доцент
Сумський національний аграрний університет
м. Суми, Україна

ВИКОРИСТАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У РЕКЛАМІ

Анотація. Сьогодні одним із способів надання інформації є реклама. Проте реклама не у вузькому сенсі, як інформація про певний продукт чи виріб, а у найширшому значенні цього поняття – як засіб інформування, переконання, впливу та маніпуляції. Основну частину ефективності реклами покладають на візуальну складову, тобто певний образ, з яким буде асоціюватися рекламований товар у подальшому, а також на текстове наповнення. Завдання тексту в рекламі спонукати споживача до дії, тобто купити певний товар, а також відкластися в пам'яті реципієнта. Вдала реклама не лише виконує поставлені перед нею завдання, а й може стати частиною комунікації споживача, тобто, наприклад, слоган залишається в пам'яті споживачів та стає компонентом розмовної мови. Для того, щоб досягти такого ефекту, маркетологи вдаються до різноманітних способів привернення уваги й обирають найвлучніші мовні засоби. Завдяки цьому мова реклами є найбільш поширеною мовою.

Реклама належить до найагресивніших видів мовленнєвої творчості, оскільки нав'язується аудиторії, водночас формуючи її. Якщо наводити інші характеристики, то варто зазначити, що рекламне повідомлення актуалізує когнітивний та емоційний компоненти нашого світосприйняття завдяки візуальній і вербальній, безпосередній і опосередкованій формам комунікації. У сприйнятті масової інформації збудження раціональних пластів і механізмів індивідуальної свідомості не відбувається з тією обов'язковістю, як в освоєнні класичних текстів. Широке коло науково-теоретичних питань, які актуалізуються лінгвістами у зв'язку з розглядом реклами як мовного феномена, потребує формування методологічних засад вивчення рекламного дискурсу, що може виступати як самостійним об'єктом вивчення у вищому навчальному закладі, так і матеріалом для розгляду теоретичних питань лінгвістики. Перспективність викладання спецкурсів, пов'язаних із вивченням рекламного дискурсу, дає підстави розглядати рекламу у світлі методики викладання гуманітарних дисциплін. Рекламний дискурс має бути спрямований не на товар, а на продаж типових психологічних уподобань людей.

Ключові слова: реклама, рекламний дискурс, маркетинг, товар, візуальна реклама, когнітивний компонент, інформація.

Сучасну реальність неможливо уявити без реклами, як неможливо й ігнорувати її майже безмежні можливості впливу на свідомість суспільства, здатність «диктувати моду на необхідність», створювати нові, чи ж бо нівечити «неактуальні» цінності. На сьогодні реклама посідає найбільш чільне місце з-поміж інших засобів масової інформації, насамперед завдяки яскравості, виразності та багатогранності можливих реалізацій тактичного задуму, надзвичайній здатності до впливу на свідомість реципієнта, до керування та маніпуляцій поведінкою людей. Роль реклами у суспільному житті сьогодення, звичайно ж, стимулює зацікавленість учених рекламною комунікацією та засобами її реалізації.

Реклама являє собою унікальне явище, яке є предметом вивчення багатьох наук: економіки, маркетингу, психології, соціології, політології, мистецтвознавства, лінгвістики тощо. У межах лінгвістики реклама є об'єктом аналізу як зарубіжних, так і вітчизняних мовознавців. Ми можемо бачити це в роботах Зелінської О., Котлера Ф., Кохтева М., Куніна А., Лівшица Т., Макгрегора Е., Македонової О., Охріменка В., Почепцова Г., Федорця С., тощо.

Реклама є найдієвішим засобом впливу на покупців і споживачів. Проте досить складно знайти однозначне визначення поняття «реклама». Існують різноманітні визначення і тлумачення даного поняття. Зокрема, відомий спеціаліст із маркетингу Ф. Котлер, дає таке визначення реклами: «Реклама – це неособиста форма комунікації, що здійснюється за допомогою платних засобів поширення інформації з чітко зазначеним джерелом фінансування» [4]. У сучасній культурі реклама є специфічною композицією, що представлена через соціальні дискурси, із яких деякі сприймаються й приживаються в культурі, створюючи самостійні культурні форми, а деякі зникають, щойно з'явившись.

Рекламний дискурс – це комунікативно-прагматичний зразок мовленнєвої поведінки учасників реклами, що реалізується через рекламні повідомлення в поєднанні лінгвальних та паралінгвальних елементів [5]. Тобто це такий собі комунікативний феномен, що описує взаємодію реципієнта з рекламодавцем із метою просування товарів та послуг за допомогою лінгвальних та паралінгвальних засобів, при цьому з повною відсутністю прямого контакту обох сторін. Уважаємо, що дискурс створюють особистості, які беруть на себе ті чи інші комунікативні ролі, обмінюються мовленнєвими ходами і відповідно комунікативними ролями.

Рекламний дискурс – це завершене повідомлення, що має чітко визначене завдання – зменшити дистанцію між рекламним повідомленням та свідомістю споживача, що поєднує ознаки усного мовлення та письмового тексту з комплексом невербальних засобів комунікації.

Уважаємо, що однією з найповніших класифікацій дискурсів є класифікація Г. Почепцова. Він виокремлює теле- і радіодискурси, газетний, театральний, кінодискурс, літературний дискурс, дискурс у сфері публік рілейшнз (ПР), рекламний дискурс, політичний, релігійний дискурси [2].

Теле- і радіодискурс передбачає невимушеність, неофіційність. Автори теле- і радіопередач створюють знаковий образ живого мовлення. Мовець (диктор) і слухач (глядач) перебувають у різних точках простору й часу, не можуть коригувати мовлене і почуте (наприклад, перепитати). Темп подавання (відбору) інформації не залежить від слухача (глядача). Статус мовця – офіційний, слухача (глядача) – неофіційний.

Завдання рекламного дискурсу – привернути увагу споживача до одного з багатьох, зазвичай, однакових товарів, створити йому позитивний імідж, щоб він запам'ятався надовго, а найкраще – назавжди. Спрямований не на товар, а на продаж типових психологічних уподобань людей. Наприклад, продаж «традицій», «коренів»: на ньому ґрунтується реклама вина. Назви вин часто подаються на тлі замків,

палаців; можливий напис: «Це вино, яке робила моя бабуся». Реклама стає знаком. Отже, продається не сам товар, а його символічний відповідник. Купуючи, людина реагує не на відмінності товару, а на відмінності його знакової суті.

В основі будь-якого рекламного дискурсу закладено рекламний текст – «полікодове утворення, яке складається з вербальних та невербальних засобів мовлення, продукується в межах рекламного дискурсу та відображає інтенцію продуцента вплинути на реципієнта таким чином, щоби той придбав товар або скористався послугою» [2]. Це фундаментальна складова реклами наряду з невербальними компонентами, як, наприклад, зображення, персонаж, логотип і т. д. Саме елементи рекламного тексту – це те, що найкраще спонукає до дії та відкладається в пам'яті реципієнта, тому йому приділяють велику увагу.

Маючи на увазі те, що рекламний текст націлений впливати на розумову діяльність реципієнта, привернути увагу, спонукати до дії, то використання вже знайомих лексичних одиниць буде доречним як ніколи. Фразеологізми володіють такими важливими характеристиками, як метафоричність та образність, чим вони і виправдовують свою ефективність під час використання в рекламі. Також фразеологізми часто застосовують у художній літературі і, звісно, у розмовній практиці, завдяки чому ці лексичні одиниці відомі майже всім.

Кожна мова має у своєму складі стійкі словосполучення – фразеологізми, що вживаються носіями мови завжди у звичайному чи усталеному оформленні. Саме вони передають дух і красу мови, яку витворив народ упродовж віків для спілкування в усній чи писемній формах. Оскільки мова, як і суспільне явище, розвивається, то разом з нею розвивається і її фразеологічний фонд. Фразеологія кожної мови збагачується і вдосконалюється, вбираючи в себе безцінні скарби із приказок, прислів'їв, афоризмів, анекдотів, літературних цитат, професіоналізмів, мовних штамів і кліше – з усього, що впродовж багатьох сторіч зберігає у своїй пам'яті носій мови – народ.

Фразеологізми є невичерпним джерелом збагачення мови та постійним засобом оновлення, стилістичного увиразнення мови реклами. Ми розуміємо фразеологізми як стійкі відтворювані сполуки слів, що мають своєрідні специфічні структурні властивості, якими вони відрізняються від звичайних вільних синтаксичних конструкцій.

Важливою ознакою фразеологізмів є образність та метафоричність. Фразеологія виконує не номінативну функцію, а більше дає емоційну та образну характеристику. З огляду на такі властивості фразеологічних одиниць вони стають невід'ємною складовою рекламного тексту, адже підсилюють не тільки його прагматичну направленість, але й образність [1]. Дослідивши та проаналізувавши зовнішню, друковану та телевізійну реклами, можна зробити висновок, що фразеологізми застосовуються не досить широко. Цілком зрозуміло, що лексико-семантичні характеристики фразеологічних одиниць дають можливість ефективно вживати їх у рекламних текстах, але ЗМІ досить рідко використовують ці мовні одиниці у своїх рекламних зверненнях. Наприклад, в рекламі таблеток від кашлю ми бачимо усталені фразеологізми у своєму первинному вигляді без видозмін «Коли застуда бере за горло», взуття «Від порогу до краю землі», або в соціальній рекламі по збереженню довкілля «Не дайте лісу врізати дуба». Фразеологізми – явище досить поширене як у художній літературі, так і в повсякденному мовленні, а відтак, відомі широкому загалові, що дозволяє авторам рекламних повідомлень варіювати різні види трансформацій фразеологічних одиниць. Вміла трансформація фразеологізму підсилює емоційно-експресивну цінність звернення та додає динаміки повідомленню.

Ще одним завданням фразеологізмів в рекламному повідомленні є встановлення зв'язку з реципієнтом на основі експресивності, завдяки чому процес утворення асоціацій відбувається краще, а сам текст проникає у свідомість. Фразеологізми зазвичай мають фольклорне походження та відображають соціальне життя й побут певної культури, тому завдяки їхньому використанню рекламотворці можуть добитися уваги та довіри споживача, впливу на рівні підсвідомості, що викликає більшу довіру до бренду і наголошує на експресивній складовій. Фразеологізм виступає культурно маркованим художньо-стилістичним засобом творення власне української реклами.

Завдяки трансформаціям фразеологізмів під рекламний текст можна добитися створення оказіонального фразеологізму, який створить новий цікавий смисл та точно привабить реципієнта. Також, як наслідок, він може стати новим трендом у повсякденному мовленні, щось на кшталт мему, тому фразеологізми можна вважати гарним ресурсом збагачення візуальної комунікації.

Прагматична складова рекламного дискурсу полягає у визначенні комунікації в ролі діяльності, що має ряд певних цілей, мотивів, а відтак і способів реалізації. Спрямованість на людей, інформативність та вплив – є притаманними рисами рекламного дискурсу, які визначають важливість розгляду рекламного

тексту з огляду на аспекти лінгвістичної прагматики, завданням якої є вивчення використання та функціонування мовних знаків у мовленнєвій комунікації, формуванні мовних висловлювань, які визначаються функціональними особливостями знаків у дискурсі, взаємодією комунікантів у спілкуванні або самою ситуацією спілкування. Основна ідея прагматики полягає в зрозумілості певного висловлювання чи мовної одиниці через її функціонування. Тому тут поняття функціональності є базовим. На меті прагматики – вивчення умови використання мовних одиниць людиною, де умови використання – логічний підбір певних мовних знаків задля впливу на інших співрозмовників, що і вважається метою комунікації [3]. Прагматику рекламного тексту можна побачити в структурі, тобто розглянувши синтаксис, граматику, лексику і стилістику та ефективність підібраних мовних одиниць із погляду всіх цих розділів мовознавства.

Фразеологізми визначають як одні з найбільш дієвих мовних одиниць завдяки вже згаданим притаманним рисам. Фразеологічні одиниці в рекламі мають позитивну оцінку семантику та слугують тим самим ключовим елементом у переконуванні. Тобто, фразеологізми в складі рекламного дискурсу є певною структурою, де фразеологічна одиниця самі і є сталою експресивною одиницею, що надає мас-медійному тексту додаткової емоційності. У сфері реклами фразеологізми часто використовують для «реklamного гіпнозу», щоби дієво вплинути на свідомість реципієнта.

Зважаючи на властивості фразеологізмів, на те, що вони відіграють велику роль у складному процесі передачі людського світовідчуття, її широко використовують у рекламі. У рекламі важливе місце посідають прислів'я, приказки, фразеологізми, стали вирази, які конкретизують, роблять більш живим зміст рекламного тексту, забезпечуючи його більшу впливовість і зрозумілість, бо аргумент, підкріплений елементом народної творчості, є чи не одним із найсильніших засобів виразності в мові. Вислови фольклорного походження активно проникають у мову рекламних текстів. Мовна практика журналістів показує, що досить поширеним засобом інтенсифікації газетних текстів є використання афористичних висловів, поетичних цитат відомих людей. Особливо популярними є рядки із поезій Т. Шевченка, І. Франка, Л. Костенко, оскільки вони загальновідомі і мають максимальний емоційний вплив на сучасного читача.

Таким чином, можна зробити висновок, що фразеологізми не тільки привертають увагу, надають національного колориту та певної новизни, а й емоційно впливають на реципієнтів. Фразеологічна перспектива досить велика, бо вже зараз рівень її трансформації сягає достатньо високого рівня. Фразеологізми дозволяють «наповнити» текст додатковим сенсом, що сприяє успішному вирішенню творчих завдань, які стоять перед сучасними рекламою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безугла Т. А. Англо – і німецькомовний рекламний дискурс: полікодовий лінгвопрагматичний підхід : дис. ... канд філол. наук : 10.02.04. Харків, 2017. 304 с.
2. Городецька І. В. Англійськомовний рекламний текст косметичних засобів: структура, семантика, прагматика : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04. Чернівці, 2015. 203 с.
3. Зелінська О. І. Лінгвальна характеристика рекламного тексту: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2002. 193 с.
4. Колісниченко Т. В. Рекламний дискурс: поняття, ознаки та функції. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород. 2020. № 13. С. 93–96. URL: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-2.18>
5. Македонова О. Трансформація фразеологічних одиниць у дискурсі англomовної реклами. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки*. Луцьк. 2016. № 6. С. 121–125.
6. Почепцов Г. Теория коммуникации. Київ, 2001. 656 с.

O. Tamarkina. The usage of phraseologies in advertising. – Article.

Summary. *Today, one of the ways to provide information is advertising. However, advertising is not in the narrow sense, as information about a particular product or product, but in the broadest sense of the term – as a means of information, persuasion, influence and manipulation. The main part of the effectiveness of advertising is placed on the visual component that is a certain image which will be associated with the advertised product in the future, as well as on the text content. The task of the text in advertising is to motivate the consumer to action that is to buy a certain product, as well as to remain in the memory of the recipient. Successful advertising not only fulfills the tasks set before it, but can also become part of consumer communication, that is, for example, the slogan remains in the memory of consumers and becomes a component of spoken language. To achieve this effect, marketers resort to a variety of ways to attract attention and choose the most accurate language tools. Due to this, the language of advertising is the most common language. Advertising is one of the most aggressive forms of speech creativity, as it imposes itself on the audience while shaping it. In the perception of the mass media, the arousal of rational layers and mechanisms of individual consciousness does not occur with the same necessity as in the assimilation of classical texts. A wide range of scientific and theoretical issues raised by linguists in*

connection with the consideration of advertising as a linguistic phenomenon requires the formation of methodological foundations for the study of advertising discourse, which can serve as an independent object of study in higher education and material for theoretical issues linguistics. The prospects of teaching special courses related to the study of advertising discourse, gives grounds to consider advertising in the light of methods of teaching the humanities. Advertising discourse should not be aimed at goods, but at selling typical psychological preferences of people.

Key words: advertising, advertising discourse, marketing, goods, visual advertising, cognitive component, information.

О. Л. Тамаркина. Использование фразеологизмов в рекламе. – Статья.

Аннотация. Сегодня одним из способов предоставления информации является реклама. Однако реклама не в узком смысле, как информация об определенном продукте или изделии, а в самом широком смысле этого понятия – как средство информирования, убеждения, влияния и манипуляции. Основную часть эффективности рекламы возлагают на визуальную составляющую, то есть определенный образ, с которым будет ассоциироваться рекламируемый товар в дальнейшем, а также текстовое наполнение. Задание текста в рекламе побуждает потребителя к действию, то есть купить определенный товар, а также отложиться в памяти реципиента. Удачная реклама не только выполняет поставленные перед ней задачи, но может стать частью коммуникации потребителя, то есть, например, слоган остается в памяти потребителей и становится компонентом разговорной речи. Для того чтобы достичь такого эффекта, маркетологи прибегают к разнообразным способам привлечения внимания и выбирают самые меткие языковые средства. Благодаря этому язык рекламы является наиболее распространенным языком. Реклама относится к агрессивным видам речевого творчества, поскольку навязывается аудитории, одновременно формируя ее. Если приводить другие характеристики, следует отметить, что рекламное сообщение актуализирует когнитивный и эмоциональный компоненты нашего мировосприятия благодаря визуальной и вербальной, непосредственной и опосредованной формам коммуникации. В восприятии массовой информации возбуждение рациональных пластов и механизмов индивидуального сознания не происходит с той обязательностью, как в освоении классических текстов. Широкий круг научно-теоретических вопросов, которые актуализируются лингвистами в связи с рассмотрением рекламы как языкового феномена, требует формирования методологических основ изучения рекламного дискурса, что может выступать как самостоятельным объектом изучения в высшем учебном заведении, так и материалом для рассмотрения теоретических вопросов лингвистики. Перспективность преподавания спецкурсов, связанных с изучением рекламного дискурса, позволяет рассматривать рекламу в свете методики преподавания гуманитарных дисциплин. Рекламный дискурс должен быть направлен не на товар, а на продажу типовых психологических предпочтений людей.

Ключевые слова: реклама, рекламный дискурс, маркетинг, товар, визуальная реклама, когнитивный компонент, информация.

УДК 811

Н. М. Шкворченко,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри романо-германської філології
та методики викладання іноземних мов
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

Ю. В. Шарапановська

аспірантка кафедри романо-германської філології
та методики викладання іноземних мов
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

НЕОЛОГІЗМИ ЯК СКЛАДОВА КОНЦЕПТУ «ПАНДЕМІЯ»

Анотація. У статті аналізується лінгвістичний концепт пандемії у ракурсі глобальної ситуації боротьби людства з коронавірусною хворобою. Концепт є однією з найважливіших для цілої низки гуманітарних наук, харак-

теризується своєю неоднорідністю. Пандемія, яку було оголошено ВОЗ у 2020 році, вплинула на різні сфери людського життя: економічну, політичну, освітню та ін. Одною з перших на змінення соціальних умов реагує саме мова: виникнення нових лексичних одиниць, розширення та звуження семантичного поля слів і т. д. У статті проаналізовано англійські лексичні одиниці, які вербалізують концептосферу пандемії коронавірусу». Проведене у статті дослідження сфокусовано на аналізі виникнення великої кількості неологізмів, появленню яких сприяла саме ситуація пандемії, а також їх класифікації.

Ключові слова: концепт, пандемія, коронавірус, лексичне значення, інтерпретаційне поле, неологізми.

Спалах пандемії коронавірусної інфекції COVID – 19 розкрив проблеми охорони здоров'я в країнах по всьому світові та наніс серйозний урон національній і світовій економіці. Також поширенням інфекції вплинуло на соціальну інфраструктуру: закриття підприємств, перехід освітніх установ на дистанційну форму навчання, крім того були введені обмежувальні заходи відвідування громадських місць. Все це сприяло падінню акцій, пониженню курсу валют, зростанню цін і ставок за кредитами. Наслідком епідеміологічної ситуації стали зниження заробітної плати, дефіцит деяких товарів, скорочення кількості робочих місць, підвищення вартості товарів і послуг, заборона на туристичні поїздки, відміна концертів, спортивних заходів і т. п. Через необхідність дотримання режиму самоізоляції закрилися розважальні заклади. Звичне життя людей зазнає значних змін, живе спілкування багаторазово скорочено, люди продовжують спілкуватися у просторі Інтернету. Оскільки кордони багатьох держав закриті, представники різних країн підтримують зв'язок онлайн, використовуючи у процесі одну з мов міжнародного спілкування – англійську. Нові умови буття не могли не отримати відображення в мові – через появу нових слів і словосполучень, а також через актуалізацію лексичних одиниць, що раніше існували, в результаті їх переходу зі спеціальних сфер функціонування в загальне вживання, які у свою чергу об'єднані однією концептосферою – концептосферою «пандемія коронавірусу».

Актуальність цієї роботи визначається постійним розвитком англійської мови, появою нових лексичних одиниць, які безпосередньо впливають на розширення словникового запасу. У всьому світі останні два роки пройшли під знаком коронавірусу COVID-19, пандемія якого досі продовжується. Таке масштабне явище мало було знайти мовне відображення.

У цій роботі наведена добірка англійських лексичних одиниць, що вербалізують концептосферу «пандемія коронавірусу», яка включає різні концепти.

Матеріалом дослідження послужили понад 300 лексичних одиниць, отриманих шляхом методу суцільної вибірки з матеріалів британських та американських сайтів та онлайн-журналів за 2020–2021 роки. Джерелами відбору матеріалу англійської вибірки слугували електронні та друковані версії англійських видань газет та журналів, серед яких *The Guardian*, *The Observer*, *The Times*, *The Sun*, *The Telegraph*, *The Daily Mail*, *The Independent*, *The Wall Street Journal Europe* та ін.

Розглянуті фрагменти текстів орієнтовані на масову аудиторію. Під час відбору матеріалу перевага надавалася британським ЗМІ, що мають високий тираж та популярність.

Вибір саме цих видань в якості джерельної бази дослідження зумовлено тією фундаментальною роллю, яку вони відіграють у формуванні суспільної думки серед читачів Великої Британії.

Концепт – сучасний термін багатьох гуманітарних наук: мовознавства, літературознавства, філософії, лінгвістики, психології, культурології. У науковій літературі є досить багато дефініцій цього поняття, оскільки воно є одним із ключових у дослідженні мовної картини світу.

Термін «концепт» є найбільш поширеним і дискусійним у сучасному мовознавстві. Протягом кількох десятиліть він використовується як базовий у дослідженнях, присвячених опису мовної картини світу. Потребу його виникнення й функціонування пояснив А. П. Бабушкін: «Необхідність створення нового терміна, який синтезує лексикографічну й енциклопедичну інформацію, в семантиці якого зливалися б денотація і конотація, «ближче» і «дальше» значення слова, знання про світ і суб'єкт, який його пізнає, пояснюється в тому числі потребами когнітології, зокрема, когнітивної лінгвістики, що зосереджує увагу на співвіднесенні лінгвістичних даних із психологічними ...» [1, с. 12].

Термін «концепт» у сучасній лінгвістиці інтерпретується надзвичайно широко і неоднозначно. Інформаційний зміст концепту складається з мінімальної кількості когнітивних особливостей, що визначають найважливіші та відмітні риси об'єкта або явища. Інтерпретаційне поле включає в себе когнітивні особливості, які інтерпретують інформаційний зміст концепту. Відмінною рисою інтерпретаційного поля є наявність когнітивних симптомів, що суперечать один одному. Структуру концепту можна описати лише тоді, коли його зміст визначено та описано, тобто наявні когнітивні особливості концепту.

У сучасному мовознавстві можна виділити три основні підходи до розуміння поняття «концепт»:

– лінгвістичний (С. О. Аскольдов, Д. С. Лихачов, В. В. Колесов, В. М. Телія): оскільки концепт існує для кожного словникового значення, то його слід розглядати як алгебраїчний вираз значення. Загалом, прихильники цього напряму розуміють концепт як увесь потенціал значення слова разом з його конотативним елементом; когнітивний (З. Д. Попов, Й. А. Стернін, О. С. Кубрякова): концепт – явище ментального характеру. Представники когнітивного підходу зараховують концепт до розумових явищ та тлумачать його як оперативну змістовну одиницю пам'яті, ментального лексикону;

– культурологічний (Ю. С. Степанов, Г. Г. Слишкін): вся культура розуміється як сукупність концептів та відносин між ними. Концепт – головний осередок культури в ментальному світі людини. Науковці, які дотримуються цього підходу, переконані, що при вивченні концепту, увагу слід приділяти культурній інформації яку він передає. Концепт тут визначається як базова одиниця культури і є її концентратом.

Дослідники відзначають, що концепт, як категорія, яка є однією з найважливіших для цілої низки гуманітарних наук, характеризується своєю неоднорідністю. Виділяються конкретні й абстрактні, індивідуальні та групові концепти, їх поділ можна продовжити до транскультурних універсалій. Більш детально типологію концептів можна розглянути за наступними ознаками:

- мисленнєві картини (конкретні зорові образи – собака «німецька вівчарка»);
 - схеми (менш детальні образи – дім як помешкання);
 - гіпероніми (дуже узагальнені образи – дерево);
 - фрейми (сукупність асоціацій, які ми зберігаємо у пам'яті – Новий рік);
 - інсайти (знання про функціональне призначення предмету – виделка);
 - сценарії (знання про сюжетний розвиток подій – пологи);
 - калейдоскопічні концепти (сукупність сценаріїв та фреймів, які пов'язані з почуттями – щастя)
- [2, с. 43–67].

О. С. Кубрякова, як і інші представники когнітивної лінгвістики одстоює думку, згідно з якою «концепт – термін, що служить поясненню одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини; це оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, всієї картини світу, відображеної у людській психіці. Концепт виникає в процесі побудови інформації про об'єкти й їхні властивості, причому ця інформація може включати як відомості про об'єктивний стан справ у світі, так і відомості про уявні світи і можливий стан справ у цих світах. Це відомості про те, що індивід знає, припускає, думає і уявляє про об'єкти світу» [3, с. 90]. Дослідниця наголошує на універсальності та всеоб'ємності як основних ознаках концепту, його унікальній здатності вживатися як центральний термін багатьох наук (лінгвістики, психології, філософії, культурології). Когнітивісти кваліфікують концепт як оперативну одиницю свідомості, що несе інформацію про всі об'єкти й явища реальності.

С. А. Аскольдов обстоює думку, що будь-який концепт виступає точкою відліку, основою певного мисленнєвого акту, пов'язаного зі сприйманням і розумінням чужого мовлення. Учений розглядає концепт як лінгвофілософське поняття: «Концепти – це ембріони мисленнєвих операцій. Коли вимовлене ким-небудь слово розуміється у власному значенні, то це значить, що той, хто це розуміє, здійснює деякий миттєвий акт, який служить зародком цілої системи мисленнєвих операцій» [4, с. 275]. Отже, з метою швидшого й ефективнішого сприйняття мови розум людини послуговується цілим комплексом концептів, що, власне, і матеріалізуються за допомогою слів.

Когнітивне визначення сутності концепту ґрунтується на кількох основних засадах: концепт здатен формувати й зберігати знання про світ, відбивати результати пізнавальної діяльності людини; концепти як одиниці мисленнєвого рівня існують у вигляді певних інформаційних елементів; мова є засобом формування, вербалізації концептів у людській свідомості; при творенні концептів допоміжними джерелами постають чуттєвий досвід, практична діяльність, наочність.

За визначенням О. О. Селіванової, концепт – це інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого. Ядром концепту є поняття, фіксоване у вигляді пропозиційних структур і позначене певною номінативною одиницею. Концепти зароджуються під час пізнавальної діяльності, відображають і узагальнюють досвід людини й інтеріоризовану її свідомістю дійсність, підводячи інформацію під певні вироблені суспільством категорії та класи. Слово є засобом доступу до концептуального знання, однак воно може представляти різні концепти, тому мова є доволі компактним засобом концептуалізації [4, с. 256].

З появою в житті людей Інтернету та використання ЗМІ лексичні новоутворення, що відображають те чи інше явище дійсності, стали поширюватися з величезною швидкістю, як і їх вживання. Створення нових слів відбувається залежно від появи нових реалій, відкриттів чи нових явищ у світі. Для відображення репрезентації тієї чи іншої поняття, у мові може бути низку найменувань. Також багато неологізмів виникають для позначення вже існуючих речей, для відображення будь-яких «старих» понять.

У нашій статті під неологізмами ми розуміємо слова, які є структурно, семантично або стилістично новими та з'явилися у мові в період пандемії 2020–2021 років. Нові лексичні одиниці мають позапланове оновлення серед слів, пов'язаних із хворобою та різними реакціями на неї. Однак деякі з термінів є абсолютно новими, інші мають переосмислені значення, утворені за допомогою семантичної деривації, такі як розширення, звуження та різноманітні зрушення значення. Деякі слова знову стали досить популярними у мовленні та вживаються у значенні іншої частини мови. Також багато лексичних одиниць було зареєстровано у словниках за короткий термін, при цьому не всі вони можуть бути відзначені в авторитетному словнику або увійти до основного мовного корпусу.

Оскільки *COVID-19* розвивався і досі розвивається швидкими темпами, деякі слова та ідеї, пов'язані з пандемією, є новими. При цьому провівши аналіз понад 300 слів, отриманих у ході суцільної вибірки, ми можемо відзначити, що 80% з усіх отриманих нами слів ми можемо назвати неологізмами, а решта 20% не є такими. Ми можемо стверджувати, що більшість лексичних одиниць – це продукт неологізації.

Розглянемо деякі приклади, що підтверджують наші підрахунки [5–8].

Coronavirus / CoronaVirus (коронавірус) – це широка назва сімейства вірусів, але у теперішній ситуації значення цього терміну було переглянуто. В даний час цей термін використовується ще й у вузькому значенні, що включає вірус *SARS-COV-2*. Отже, бачимо приклад семантичного звуження, тобто. спеціалізацію.

COVID-19 – акронім від словосполучення *COronaVirus* та *Disease* та скороченої дати 19 від 2019. Багато термінів не мають цільнооформленої структури та є фразами, при цьому багато словників фіксують їх як окремі слова.

Розглянемо наступну групу слів: *outbreak/epidemic/pandemic*. Дані слова є неологізмами за умов реальної реальності, можемо розглянути їх значення з погляду їх вживання. Новизна у вживанні даних репрезентантів полягає у їх взаємозамінності в умовах поширення коронавірусу, що зробило їх повними синонімами:

An outbreak – раптове зростання захворюваності; *an epidemic* – спалах хвороби, що поширюється і зачіпає певну кількість людей одночасно; а *pandemic* – спалах хвороби, що відбувається на широкій географічній території і зачіпає винятково високу частку населення. Спалах хвороби може перетворитися на епідемію, якщо вона поширюється досить широко, так само як епідемія може перетворитися на пандемію.

Ще одним прикладом може бути слово *quarantine*. Цей іменник наразі найчастіше зустрічається зі значенням «обмеження діяльності або спілкування осіб або перевезення вантажів, призначених для запобігання поширенню хвороб або шкідників». Є також ряд інших значень, як архаїчних, так і сучасних. Багато з них мають відношення до періоду 40 днів, відведеного для різних цілей.

Self-quarantine (іменник) – вживається у значенні помірності від будь-яких контактів з іншими людьми протягом певного періоду часу (наприклад, двох тижнів) під час спалаху інфекційного захворювання.

Self-quarantine (дієслово) – утримуватись від будь-яких контактів з іншими людьми протягом певного періоду часу, залишаючись у своєму будинку та обмежуючи контакт з людьми. Це дієслово досить новітнє значення, утворене за конверсією від іменника *self-quarantine*.

Lockdown – ситуація, в якій люди не можуть вільно входити чи виходити з будівлі чи району через надзвичайну ситуацію. Це іменник набув значення «утримуватися від будь-яких контактів».

Social distance – термін, що використовується спочатку зі значенням «ступінь прийняття або неприйняття соціальної взаємодії між індивідами і особливо тими, хто належить до різних соціальних груп (наприклад, заснованих на расі, етнічній приналежності, класі)».

При цьому новий термін *social distancing* (іменник) використовується у значенні підтримки більшої фізичної дистанції від інших людей або уникнення тісного контакту з іншими людьми під час спалаху інфекційного захворювання з метою мінімізації впливу та зменшення передачі інфекції. Цей вираз став використовуватися повсюдно у сфері методів запобігання поширенню хвороби.

Таким чином, серед термінів та загальноновживаної лексики, що закріплювалася у словниках, при розширенні кола їх вживання спостерігається тенденція до семантичної деривації, конверсії, словотворення та скорочення.

Розглянемо репрезентантів, ще незафіксованих словниками.

Quaranteen (іменник) – підліток під час самоізоляції *COVID-19*.

Іменник утворено шляхом скорочення основи + *teen*.

Covidivorce (іменник) – процес припинення шлюбу через те, що пара проводить великий період часу разом в ізоляції під час пандемії *COVID-19*.

Social bubble noun (іменник) – група людей, яким можна взаємодіяти під час пандемії *COVID-19*.

Covexit (іменник) – процес ослаблення обмежень на життя, введених пандемією *COVID-19*.

Таким чином, виходячи з проведеного аналізу репрезентантів концептосфери «пандемія коронавірусу», ми можемо зробити висновок, що не всі є продуктами неологізації. Ми виділили 20 відсотків таких репрезентантів. При цьому решту 80 відсотків ми можемо віднести до неологізмів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/pandemija>
2. Бабушкин А. П. Общезыковые концепты и концепты языковой личности. *Вестник ВГУ. Сер. 1.: Гуманитарные науки*. Воронеж, 1997. No 2. С. 114–118.
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. М. : Русские словари, 1997. 416 с.
4. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузгина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов / под общей редакцией Е.С. Кубряковой. М. : 1996.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
6. The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/international>
7. The Observer. URL: <https://observer.com/https://observer.com/>
8. The Times. URL: <https://www.thetimes.co.uk/>

N. Shkvorchenko, Yu. Sharapanovska. Neologisms as a part of the concept of “pandemic”. – Article.

Summary. The article analyzes the linguistic concept of the pandemic in the perspective of the global situation of humanity struggling with coronavirus disease. The concept is one of the most important notions for a number of humanities, characterized by its heterogeneity. The pandemic, which was announced by the WHO in 2020, has affected various spheres of human life: economic, political, educational and others. One of the first to respond to changes in social conditions is the language: the emergence of new lexical units, expanding and narrowing the semantic field of words, etc. The article analyzes English-language lexical units that verbalize the concept sphere of the coronavirus pandemic. The research conducted in the article focuses on the analysis of the emergence of a large number of neologisms, the emergence of which was caused by the pandemic situation, as well as the attempt of their classification.

Key words: concept, pandemic, coronavirus, lexical meaning, interpretive field, neologisms.

Н. М. Шкворченко, Ю. В. Шарпановська. Неологизмы как составная часть концепта «пандемия». – Статья.

Аннотация. В статье анализируется лингвистический концепт пандемии в ракурсе глобальной ситуации борьбы человечества с коронавирусной болезнью. Концепт является одним из важнейших понятий для целого ряда гуманитарных наук, который характеризуется своей неоднородностью. Пандемия, объявленная ВОЗ в 2020 году, повлияла на различные сферы человеческой жизни: экономическую, политическую, образовательную и т.д. Одним из первых на изменение социальных условий реагирует именно язык: возникновение новых лексических единиц, расширение и сужение семантического поля слов и т.д. Проведенное в статье исследование сфокусировано на анализе возникновения большого количества неологизмов, появлению которых способствовала ситуация пандемии, а также их классификации.

Ключевые слова: концепт, пандемия, коронавирус, лексическое значение, интерпретационное поле, неологизмы.

Розділ 4

Стоматологія та фармація. Медицина та громадське здоров'я

І. В. Дзевульська

доктор медичних наук, професор,
завідувач кафедри описової та клінічної анатомії
Національний медичний університет імені О. О. Богомольця
м. Київ, Україна

О. В. Маліков

кандидат медичних наук,
доцент кафедри описової та клінічної анатомії
Національний медичний університет імені О. О. Богомольця
м. Київ, Україна

ОПИСОВА ТА КЛІНІЧНА АНАТОМІЯ, ЇЇ КРИТЕРІЇ В ДІАГНОСТИЦІ ТА ЛІКУВАННІ ЗАХВОРЮВАНЬ

Анотація. *Анатомія – наука про форму, будову, походження та розвиток органів, систем і організму в цілому. Значення її для медицини, що має справу з організмом здорової та хворої людини, складно переоцінити. Знання будови тіла людини – основа медичної науки і мистецтва. Анатомія становить основу медичної освіти, адже точне знання форм і будови тіла живої людини є неодмінною умовою розуміння життєво важливих функцій здорового і хворого організму людини, отже, і ясного уявлення про причини хвороби. Точне знання будови тіла людини необхідне для правильного розуміння діагностики і лікування хвороб, тобто для оволодіння теорією і практикою медицини, прийомами обстеження, методами консервативного і оперативного лікування. Вивчення закономірностей розвитку, будови та функції органів і систем є не лише основою для вивчення клінічних дисциплін, але й сприяє розвитку клінічного мислення. Анатомія не ставить на меті вивчення патології, однак глибока теоретична підготовка, поряд із вивченням будови та розвитку органів і структур тіла людини в ембріогенезі й постнатальному онтогенезі, надають анатомічним фактам певної клінічної направленості.*

Ключові слова: *анатомія, теоретична медицина, освіта, практика, клінічне мислення.*

Змістом анатомії людини як науки є вивчення форми і внутрішнього устрою тіла живої людини. Вивчаючи будову тіла, потрібно використовувати всі ті можливості, якими володіє наука, досліджуючи форму і будову тіла як на препараті (муляжу), так і на живій людині у різних умовах її існування.

Правильне розуміння змісту анатомії як науки вимагає розвивати навички лікарської спостережливості для оцінки форми і будови тіла живої людини. При вивченні скелета людини, необхідно також спостерігати живу людину, пальпувати, вивчати на дотик численні кісткові виступи, горби і заглибини, які значною мірою визначають рельєф тіла. При обстеженні черепа новонародженої дитини під час пальпації визначають розміри тім'ячок, оцінюють стан швів та визначають щільність власне кісток.

При вивченні з'єднань кісток та м'язів, слід також визначати рухи в суглобах на живій людині, спостерігаючи рухи і деталі рельєфу тіла в розслабленому стані та при м'язових скороченнях. Слід пам'ятати, що в дітей відношення маси м'язів до маси тіла значно менше за дорослих, у новонародженої дитини основна частина маси припадає на м'язи тулуба, де розвиток м'язів різних його частин нерівномірний.

При вивченні будови внутрішніх органів необхідно звертати увагу на проекцію їх на поверхню тіла. Треба вміти по незначним змінам поверхні тіла судити про те, що відбувається в грудній та черевній порожнинах, як змінюється взаємовідношення внутрішніх органів. Важливо усвідомити, що у дитини внутрішні органи, зокрема органи травлення, складаються з окремих підрозділів, які пов'язані один з одним, і, що важливо, чим менший вік дитини, тим більше виражений цей зв'язок, а патологічний процес має більш генералізований характер [1; 5].

Діти старшого віку, як і дорослі пацієнти, вказують на точну локалізацію болю, що часто допомагає лікарю визначити уражений орган. Так, біль в епігастральній ділянці – захворювання кардіального відділу стравоходу, шлунка, дванадцятипалої кишки; у правому підребер'ї – ураження печінки, жовчного міхура, головки підшлункової залози, дванадцятипалої кишки; у лівому підребер'ї – патологія шлунка, хвоста підшлункової залози; в ділянці пупка – також підшлункової залози; в серединній ділянці живота – захворювання шлунка; у лівій клубовій ділянці – патологія сигмоподібної кишки та ін.

При вивченні кровоносних судин слід уявляти собі проекцію їх на поверхню тіла, вміти визначати пульс численних артерій. Треба пам'ятати, що «танок каротид» – пульсація сонних артерій, візуально розташованих попереду від груднинно-ключично-соскоподібного м'яза, вказує на недостатність аортального клапана та аневризму аорти. У здорових дітей інколи слабка пульсація може бути не лише в горизонтальному положенні. Щодо шийних вен, розташованих позаду груднинно-ключично-соскоподібного м'яза, то у нормі пульсація їх візуально не визначається, виражена вона слабко та, що вкрай важливо, не співпадає з пульсацією сонних артерій. Вип'ячування та пульсація шийних вен, які співпадають з пульсацією сонних артерій, коли мова йде про позитивний венозний пульс, – є ознакою недостатності тристулкового клапана. Пульсація в епігастральній ділянці іноді буває в нормі при низькому рівні стояння діафрагми. Патологічними проявами такої пульсації є наростання її наприкінці вдиху (при гіпертрофії правого шлуночка) та посилення під час видиху (при патології структури аорти).

В дитячому віці патологія серцево-судинної системи може бути вродженого генезу або розвиватися як ускладнення багатьох захворювань, які викликають ураження міокарду в першу чергу [3; 4].

При вивченні нервів, необхідно простежити проекції головних нервових стовбурів на поверхню тіла, знайти місце, де нерв проходить близько до поверхні тіла, знати больові точки уражених нервових стовбурів і т. ін. [2].

Першим підходом до вивчення будови тіла людини є опис. Лікар фіксує те, що спостерігає. Спочатку в найзагальніших рисах він описує, де знаходиться орган. Зазначає звідки він вилучений. Потім оцінює форму, порівнюючи його з яким-небудь знайомим для усіх предметом, відзначаючи характер поверхні та країв, наявність вип'ячувань або втиснень в окремих частинах органу. Описується також взаємовідношення органу з сусідніми органами та кістковими утворами. Таким чином визначається топографія органу. Потім описується зовнішня і внутрішня будова органу.

Характеристика форми, положення і будови органів, а також зовнішніх форм людського тіла становить зміст описової анатомії. Якщо спочатку описують форму і будову кісток, які складають тверду основу тіла, – скелет, потім з'єднання кісток і м'язи, які приводять кістки до руху, внутрішні органи, структури нервової системи та органів чуття, серцево-судинної та лімфатичної систем, такий напрямок називається систематичною анатомією.

Одним з головних напрямків анатомії є анатомо-функціональний. Він з'ясовує взаємовідношення форми та будови тіла і окремих складових його частин і органів з одного боку, та їх функцій з іншого.

Форму та будову тіла людини, всіх його частин і органів треба розглядати не як щось спочатку побудоване так, що форма і функція пристосовані один до одного. Форма і будова тіла людини є, з одного боку, результатом тривалого розвитку людського роду в цілому (філогенезу), з іншого – результатом розвитку індивідуума (онтогенезу) [5].

Напрямок науки, що вивчає вікові особливості форми і будови тіла людини, називається віковою анатомією. Таке розуміння підходів до вивчення форм та будови тіла людини, а також методів дослідження значно розширює рамки анатомічного дослідження. Разом з тим такий підхід робить анатомію живою і привабливою.

Анатомія вивчає форму і будову тіла живої здорової людини. Однак це не означає, що анатомія повинна досліджувати форму і будову тіла ідеально нормальної людини. Кожна людина являє собою індивідуальність. Анатомія повинна прагнути вивчати форму і будову тіла у відношеннях з функцією і не лише з'ясовувати, як вони розвиваються в філогенезі та онтогенезі, але й характеризувати індивідуальну мінливість форми та будови тіла і окремих його органів, встановлюючи крайні форми індивідуальних відмінностей, які визначають діапазон індивідуальної мінливості і виявляють форми індивідуальної мінливості, які зустрічаються найчастіше.

Завданням анатомії є не лише опис форми та будови тіла людини, з'ясування їх взаємовідношення з функціями, мінливості форми і будови тіла людини, але й з'ясування причин та факторів, що визначають історію розвитку кожної окремої людини та призводять до становлення тих чи інших індивідуальних особливостей форми і будови тіла людини [2].

Вільне володіння знаннями з анатомії людини дозволяє розшифрувати картину вкрай складних захворювань, розгледіти їх патогенетичні аспекти, врахувати вірні шляхи лікування. Лікар будь-якої спеціалізації завжди прагне зрозуміти патологічні схеми та їх просторову визначеність. Певна річ, про яке лікування конкретної хвороби може йти мова, коли немає впевненості у точній локалізації процесу, немає відповіді на питання, де розташовується вогнище хвороби. Відтак, у будь-яких лікарських спеціалізаціях, зокрема в педіатрії, точність визначення місця ураження органа патологічним процесом

виявляється різною через складності діагностики. Деколи це пов'язано з обмеженими можливостями діагностичних методів обстеження.

Особлива точність необхідна, наприклад, в офтальмології, де помилки у визначенні локалізації вогнища ураження навіть у декілька міліметрів повинні відобразитись при формулюванні правильного діагнозу і, як наслідок, при виборі вірних методів лікування.

Око людини має надто складну будову. Розміри його анатомічних утворень дуже малі. При народженні існує відома диспропорція між розмірами очного яблука і очною ямкою, тому очне яблуко у новонароджених більш видається вперед, з бічної поверхні воно прикрите кісткою, жирове тіло очної ямки розвинуте слабо. Структури ока вимірюються у десятих і навіть сотих долях міліметрів та інколи бувають недоступними під час огляду неозброєним оком. Наприклад, товщина рогівки ока менше за міліметр. Проте сучасні методи діагностики дозволяють лікарю з великою точністю визначити глибину ураження рогівки та побачити мікроскопічні ознаки розповсюдження процесу на сусідні тканини. Завдяки новим методам діагностики лікар має можливість помітити найменші зсуви у протіканні хвороби та своєчасно вжити необхідних заходів.

Деякі оперативні втручання пов'язані із розтином очного яблука. Щоразу під час таких операцій лікар точно розраховує свої рухи, щоб виконати розріз на точно вказану глибину, пам'ятаючи при цьому, що відстань між рогівкою та кришталиком складає лише 3 міліметри. І якщо під час проколу рогівки ушкодити кришталік, виникає вкрай важке ускладнення – катаракта. Сучасні мікрохірургічні методики дозволяють виконати оперативні втручання виходячи з науково обґрунтованих показань з урахуванням анатомічних співвідношень та максимальним щадінням тканин ока.

В хірургії щелепно-лицевої ділянки саме такі задачі. Складні анатомічні взаємовідношення кісток лицевого черепа та прилеглих до них м'яких тканин вимагають точної топічної діагностики абсцесів в цій ділянці. Так, при флегмоні м'яких тканин обличчя діагноз повинен бути вкрай точним з анатомічної точки зору. Приблизні розрахунки тут неприпустимі. Лише за умов суворої орієнтації можна дістатися флегмони, виконати відтік гною шляхом відшарування м'язу від внутрішньої поверхні кута нижньої щелепи [6].

Вкрай відповідальні дії лікаря-кардіолога. Як правило точні знання місця ураження можуть бути вирішальними під час призначення більш розгорнутої діагностики серцевих захворювань. На сьогодні завдяки методам обстеження в кардіології лікар може більш впевнено визначити, які саме зміни мають місце у судинах серця і які саме у міокарді. Адже надто важливим є анатомічно точний діагноз із зазначенням локалізації та об'єму інфаркту міокарду. Це є передумовою призначення правильного режиму, контролю за ефективністю лікування та передбачення наслідків хвороби.

Досвідчений лікар завдяки своїй спостережливості вже при першому погляді на хворого вираховує по анатомічним орієнтирам рід захворювання. Наприклад, можна припустити, що має місце аневризма аорти, якщо візуально прослідковується пульсація судин шиї, ритмічні рухи гортані та хриплий голос під час розмови.

Зрозуміло, що ступінь анатомічної точності діагнозу повністю залежить від можливостей прижиттєвого обстеження органів хворого. Проте важливо знати історію внутрішньоутробного розвитку органів, враховувати можливі аномалії, варіанти розташування та розміри органів.

Точне визначення локалізації патологічного вогнища має неабияке практичне значення і в неврології. По перше, такі відомості допомагають лікарю-практику правильно вирішити питання подальшої тактики, тобто консервативного та оперативного лікування. По друге, детальне визначення точної локалізації патологічного вогнища часто дозволяє виявити етіологічні фактори.

При підозрі на пухлину головного мозку перш за все необхідно виробити судження про її анатомічне розташування, близькість до оболон мозку та конкретних його відділів. Вирішення цих питань неможливе без знань анатомо-фізіологічної характеристики ураженої ділянки. Окрім того, з'ясування анатомічно точної локалізації пухлини або іншого патологічного процесу в головному мозку має значення під час вибору методів подальшого обстеження.

Велике практичне значення точний анатомічний діагноз набуває при захворюваннях спинного мозку. Точна анатомічна діагностика вогнища ураження в конкретній ділянці спинного мозку – передумова чіткого визначення конкретної хвороби спинного мозку, враховуючи те, що чимало хвороб саме тут мають свою «улюблену» локалізацію. Більш важливим анатомічно точним діагнозом є тоді, коли постає питання про хірургічне втручання на спинному мозку. Тут надто важливо визначити рівень ураження сегмента мозку та поза- або внутрішньомозкове розташування пухлини.

Точні знання анатомії та варіантів нормального розташування органів сечостатевої системи необхідні кожному спеціалісту відповідного профілю, так як саме це є запорукою правильної діагностики та вибору методів лікування. Лише співставлення патології з нормою дозволяє з'ясувати ступінь деформації органа, об'єм патологічних змін та анатомічно точно визначити розташування патологічного вогнища. Таким чином уролог може встановити ступінь розширення структур нирки при порушеному відтоку сечі, або навпаки, ступінь звуження пухлиною, виникнення порожнин у нирці при деяких захворюваннях.

В стінці матки можуть розростатися фіброміоми, що різко порушує нормальну топографію органів малого тазу. Відтак, в гінекології під час оперативного втручання виникає небезпека поранень сечівника, сечового міхура, атипово розташованих великих судин органів таза, прямої кишки. Аби цього уникнути, необхідно заздалегідь, до операції, за допомогою відповідних методів обстеження в достатній мірі визначити ступінь зміщення органу [1; 3].

Отже, треба визнати, що для встановлення правильного діагнозу недостатньо знати назву хвороби. Важливо також встановити, в якому органі та в якій саме ділянці локалізується патологічний процес. Саме тоді діагноз буде вірним і анатомічно точним, буде дотримано правильне співвідношення між окремим і загальним. Ця задача є, здебільшого, успішною. Проте гарантією успіху слугує, передусім, точне знання анатомії людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзевульська І. В., Ковальчук О. І., Маліков О. В. Клінічне наповнення викладання анатомії людини. *Вітчизняна та світова медицина в умовах сучасності*. Дніпропетровськ, 2013. С. 15–18.
2. Дзевульська І. В., Маліков О. В. (Значення міждисциплінарної інтеграції при викладанні анатомії людини. *Актуальні дослідження медичних наукових досліджень в Україні та країнах ближнього зарубіжжя*. Київ, 2017. С. 10–13.
3. Дзевульська І. В., Маліков О. В. (Клінічне наповнення при викладанні дисципліни «Анатомія людини». *Medical education as a component of the education system in Ukraine and eu countries*. Wloclawek, 2019. С. 36–39.
4. Дзевульська І. В., Маліков О. В. Описовий та клінічний підходи до вивчення анатомії людини. Особливості модернізації предмету досліджень представників медичних наук. Київ, 2021. С. 12–15.
5. Ковальчук О. І., Маліков О. В. Роль і місце ембріогенезу в курсі викладання анатомії людини. *Роль сучасної медицини у забезпеченні здоров'я суспільства*. Київ, 2012. С. 97–98.
6. Паливода Р. С., Воловар О. С. Забір анатомічного комплексу: виростковий відросток нижньої щелепи, скронево-нижньощелепний суглоб, скронева кістка. *Український стоматологічний альманах*, 3 (2), 2016.

I. Dzevulska, O. Malikov. Descriptive and clinical anatomy, its criteria in diagnosis and treatment of diseases. – Article.

Summary. *Anatomy – the science of shape, structure, origin and development of organs, systems and the body as a whole. Its importance for medicine, which deals with the body of a healthy and sick person, is difficult to overestimate. Knowledge of the structure of the human body – the basis of medical science and art. Anatomy is the basis of medical education, because accurate knowledge of the shape and structure of the living human body is a prerequisite for understanding the vital functions of a healthy and diseased human body, and therefore a clear idea of the causes of the disease. Accurate knowledge of the structure of the human body is necessary for a proper understanding of the diagnosis and treatment of diseases, ie to master the theory and practice of medicine, methods of examination, methods of conservative and surgical treatment. The study of patterns of development, structure and function of organs and systems is not only the basis for the study of clinical disciplines, but also contributes to the development of clinical thinking. Anatomy does not aim to study pathology, but deep theoretical training, along with the study of the structure and development of organs and structures of the human body in embryogenesis and postnatal ontogenesis, give anatomical facts a certain clinical direction.*

Key words: *anatomy, theoretical medicine, education, practice, clinical thinking.*

И. В. Дзевульская, А. В. Маликов. Описательная и клиническая анатомия, её критерии в диагностике и лечении заболеваний. – Статья.

Аннотация. *Анатомия – наука о форме, строении, происхождении и развитии органов, систем и организма в целом. Значение её для медицины, имеющую дело с организмом здорового и больного человека, сложно переоценить. Знание о строении тела человека – основа медицинской науки и искусства. Анатомия составляет основу медицинского образования, ведь точное знание формы и телосложения живого человека является непременным условием понимания жизненно важных функций здорового и больного организма человека, а следовательно, и ясного представления о причинах болезни. Точное знание телосложения человека необходимо для правильного понимания диагностики и лечения болезней, то есть для овладения теорией и практикой медицины, приёмами*

обстеження, методами консервативного і оперативного лікування. Изучение закономерностей развития, строения и функции органов и систем является не только основой изучения клинических дисциплин, но и способствует развитию клинического мышления. Анатомия не ставит целью изучение патологии, однако глубокая теоретическая подготовка, наряду с изучением строения и развития органов и структур тела человека в эмбриогенезе и постнатальном онтогенезе, придает анатомическим фактам определенную клиническую направленность.

Ключевые слова: анатомия, теоретическая медицина, образование, практика, клиническое мышление.

УДК 616.366-003.7

О. А. Квасневський

кандидат медичних наук,

доцент кафедри загальної та військової хірургії

Одеський національний медичний університет

м. Одеса, Україна

С. П. Ошаніна

студентка четвертого курсу медичного факультету

Міжнародний гуманітарний університет

м. Одеса, Україна

КЛІНІЧНА ЕПІДЕМІОЛОГІЯ ЗАХВОРЮВАНЬ ГЕПАТОБІЛІАРНОЇ СИСТЕМИ ТА ЇХ УСКЛАДНЕНЬ

Анотація. Стаття присвячена проблемі захворювання гепатобіліарної системи, що за останній період часу, пов'язано з величезною кількістю захворюваних. Також у статті розглядається епідеміологічна тенденція захворюваності населення, зростання хірургічної активності в лікуванні та післяопераційні ускладнення.

Ключові слова: гепатобіліарна система, жовчнокам'яна хвороба, жовчний міхур, жовчовивідні шляхи, післяопераційні ускладнення.

У хірургічній практиці фахівцю доводиться зіткнутися з різноманітними захворюваннями гепатобіліарної системи. Багато з них мають спільні клінічні прояви або можуть виникати у сполученні. До патології гепатобіліарної системи належать жовчнокам'яна хвороба (ЖКХ) синдром Mirizzi, гострий та хронічний холецистит, холангіт (в т.ч. первинно склерозуючий, сегментарний, рекурентний піогенний, аутоімунний), новоутворення жовчовивідних шляхів, кісти, інфекційні та паразитарні захворювання, тощо.

ЖКХ є одним з найбільш поширених захворюванням. За даними World Gastroenterology Organisation (WGO) існує помітна географічна мінливість поширеності холелітіазу. У Європі ультразвукові дослідження виявили поширеність ЖКХ на рівні 9–21% та захворюваність 63% (рис. 1).

Тенденція до збільшення поширеності холелітіазу визначена за допомогою post mortem та скринінгових візуалізаційних досліджень. За даними National Health and Nutrition Examination Survey у США (NHANES) на ЖКХ страждає 6,3 млн чоловіків та 14,2 млн жінок у віці 20-75 років. Кожного року реєструється 1 млн нових випадків ЖКХ, при чому загальна поширеність патології складає близька 2,5 випадків на 100000 населення на рік. Частота первинний склерозуючий холангіт (ПСХ), а даними цього ж дослідження складає 2-7 випадків на 1 000 000 населення, для інших регіонів світу різні автори дають поширення на рівні 5.8-15 випадків на 1 000 000 населення, відзначаючи тенденцію до підвищення, що є наслідком кращої діагностики.

Існують певні етнічні відмінності у поширенні жовчнокам'яна хвороба. Більш часто ЖКХ зустрічається у латиноамериканців, індіанців південного заходу США та деяких азійських народностей, які відрізняються генетично детермінованим зниження секреції жовчних кислот. Певний інтерес являє встановлений зв'язок між захворюваністю на сальмонельоз та розвитком раку жовчного міхура.

Переважає жовчнокам'яна хвороба серед жінок пояснюється впливом статевих гормонів на секрецію жовчі та обмін холестерину.

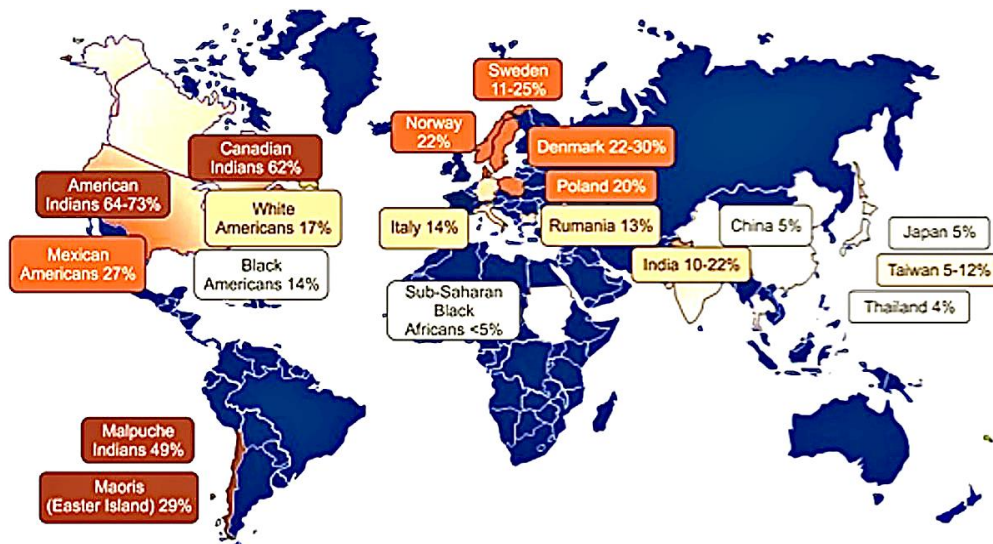


Рис. 1. Поширеність ЖКХ у різних регіонах світу

Основні ускладнення пов'язані з хронічною гепато-біліарною патологією представлені дефіцитом жиророзчинних вітамінів, синдромом хронічної втоми, системним остеопорозом, гіпотиреозом та анемією. Є повідомлення про тісний зв'язок патології жовчовивідних шляхів з синдромами Шегрена та Рейно.

З розвитком малоінвазивних методів хірургічного лікування гепатобілярної патології значно розширилися можливості відновлення функціональних резервів хворих. Втім, незважаючи на постійний розвиток хірургічних технологій і застосування нових методів лікування в хірургії, як і раніше зберігається високий рівень розвитку післяопераційних абдомінальних ускладнень, їх частота коливається від 0,29 до 22% в залежності від тяжкості перебігу захворювання та обсягу оперативного втручання [13–15]. На сьогодні лікування хворих з післяопераційними інтраабдомінальними ускладненнями є найбільш складною проблемою жовчної хірургії. Уніфіковані підходи до діагностики та хірургічної тактики, а також в питаннях профілактики ранніх ускладнень після холецистектомії і втручання на жовчних протоках, незважаючи на вдосконалення медичних технологій, досі відсутні.

Найбільш небезпечні ускладнення, що розвиваються в післяопераційному періоді і нерозпізнані під час самої операції. До них відноситься, перш за все, вторинні кровотечі з кукси міхурової артерії і ложа жовчного міхура; жовчотеча з кукси протоки міхура, ложа жовчного міхура, ходів Люшка; пошкодження позапечіночкових жовчних протоків і внутрішніх органів черевної порожнини. Ці грізні ускладнення обумовлюють потребу повторного оперативного втручання [16–17].

На думку деяких експертів світового рівня, вдаватися до відкритої операції з приводу ускладнень не завжди доцільно, у багатьох випадках можна виконати релапароскопію, яка за своїми можливостями не поступається лапаротомії, а деяких випадках дозволяє від неї і зовсім відмовитися [5; 17; 18].

Зростання хірургічної активності в лікуванні ЖКХ ривів до збільшення частоти розвитку ранніх післяопераційних ускладнень з 5,6% до 15,9% [20; 21]. Провідне місце серед інтраабдомінальних ускладнень займають перитоніт, абсцеси черевної порожнини, холерагії та геморагії [22–24]. Широке застосування ендоскопічних втручання у практиці гепатобілярної хірургії певною мірою не виправдало очікувань на суттєве зниження частоти розвитку інтраабдомінальних ускладнень. Досить часто реєструються пошкодження позапечіночкових жовчних шляхів, кровотечі.

Наразі ранні ускладнення після операцій на жовчних шляхах за даними літератури часто виникають у осіб працездатного віку, сприяючи їх тривалій інвалідизації. Летальність при інтраабдомінальних ускладненнях післяопераційного періоду в біліарній хірургії сягає 30% [25–27]. Все це робить проблему діагностики та лікування післяопераційних інтраабдомінальних ускладнень вельми актуальною.

Матеріал та методи досліджень. Дослідження виконане на базі ВМКЦПР (м. Одеса) впродовж 2015–2019 рр. Проведений ретроспективний аналіз частоти ранніх післяопераційних ускладнень після малоінвазивних оперативних втручання на жовчному міхурі та жовчних протоках. Проаналізовано 950 історій хвороб пацієнтів з верифікованим діагнозом жовчнокамінної хвороби та оперованих з використанням малоінвазивних оперативних втручання. Середній вік пацієнтів склав 51,1±1,3 років, у структурі хворих переважали жінки (53,2%).

Лікування пацієнтів здійснювалося у відповідності із клінічними протоколами затвердженими наказом МОЗ України № 297 від 02.04.2010 «Про затвердження стандартів та клінічних протоколів надання медичної допомоги зі спеціальності «Хірургія» [10].

Лапароскопічні втручання виконували за допомогою стандартного набору інструментів та стінки Karl Storz (Німеччина). Для ендоскопічних транспапільярних втручань використовували відеодуоденофіброскоп «Olympus» TJF-V70 (Японія); дуоденофіброскоп «Olympus» 1T-10; «Olympus» 1T-20 (Японія). Додатково використовували телетракти до дуоденоскопів, освітлювач «Olympus» CLE-10, папілостоми «Olympus» KD-30Q/20Q-1; «OLYMPUS» KD-17 (Японія); корзини «Дормія», механічний літотриптор BML – V242QR-30 (Німеччина), електрохірургічний блок «OLYMPUS» UES 30 та ERBE ICC – 50; мобільний рентгенівський апарат SIEMENS MULTIMOBIL 5C (Німеччина) та ін.

Статистична обробка проводилася методом частотного аналізу за допомогою статичного пакету Statistica 10.0 (Dell StatSoft Inc., США) [11].

Результати власних досліджень. У структурі оперативних втручань (рис. 2) переважала лапароскопічна холецистектомія (98,0%), значно рідше застосовувалися транспапільярні ендоскопічні втручання (ендоскопічна папілосфінктеротомія, мікролітотомія тощо). На рисунку наведено розташування троакарів при виконанні лапароскопічних втручань при біліарній патології.

За цією схемою перший 12 мм троакар встановлюють в 3-4 сам понад пупком по правій парамедіанній лінії, другий 5 мм троакар на тому ж рівні по лівій парамедіанній лінії та 12 мм порт під краєм правого ребра, додатковий 12 мм епігастральний порт за потреби встановлюють під мечоподібним відростком. Ми не використовуємо встановлення троакарів з одного періумбілікального розрізу бо такий підхід суттєво обмежує візуалізацію.

При аналізі частоти ранніх ускладнень з'ясовано що в цілому число їх було невеликим. З проаналізованої медичної документації видно, що у випадках ушкодження позапечінокових жовчних шляхів (всього 4 випадки або 0,4%) мали місце особливості анатомічної будови – наприклад, наявність короткої та широкої пузирної протоки за наявності паравезікального інфільтрату.

Випадків жовчного перитониту про які вказують інші автори у нашому дослідженні не було, так само не було й внутрішньочеревних інфекційних ускладнень, що можна пояснити ретельною процедурою відбору кандидатів для ендоскопічного втручання [4]. За нашими даними хворі з ускладненими формами холецистити або вираженим коморбідним фоном переважно оперувалися традиційним, лапаротомним доступом. У нашому дослідженні в 11 (1,2%) реєструвалися кровотечі з ложа жовчного міхура та у 2 (0,2%) – з додаткових гілок пузирної артерії. У 14 (1,5%) спостерігалось нагноєння троакарної рани.

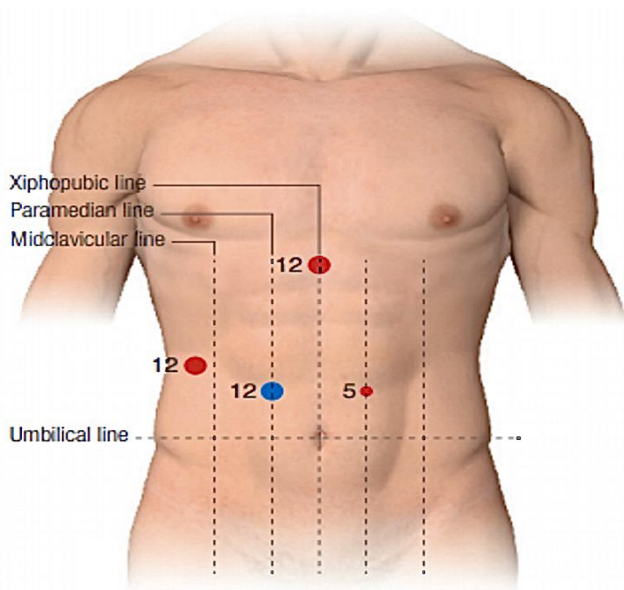


Рис. 2. Розташування троакарів при виконанні малоінвазивних оперативних втручань у біліарній хірургії (за Verti S. et al., 2018)

Таблиця 1

Ранні ускладнення у пацієнтів, що перенесли малоінвазивні оперативні втручання

Ускладнення	Частота	
	Абс.	%
Ушкодження позапечінокових жовчних проток	4	0,4
Кровотечі	13	1,4
Нагноєння троакарної рани	14	1,5
Конверсія	23	2,5

За даними літератури транспапільярні ендоскопічні втручання супроводжуються ранніми ускладненнями у 15,8% хворих, постендоскопічний панкреатит – 11,4%, рясна кровотеча з папілостомічного розрізу – 2,3%, гострий холангіт – 3,0%, гострий холецистит – 0,7%, відрив або обмеження кошика Дормія – 0,18% і ретродуоденальна перфорація – 0,04% [1]. Втім у нашому дослідженні таких ускладнень не було.

Основними причинами постендоскопічних ускладнень є тактичні і технічні помилки при виконанні діагностичних або лікувальних

ендоскопічних втручань. Ризик ускладнень зростає при наявності топографо-анатомічних і запальних змін в перипапільярній зоні.

Конверсія мала місце у 23 (2,5%) випадках, що є цілком прийнятним результатом.

Середній термін перебування у стаціонарі склав $3,7 \pm 0,1$ днів. Випадків смерті у періопераційному періоді не було.

Висновки.

1. Частота ранніх післяопераційних ускладнень після малоінвазивних втручань на жовчному міхурі та протоках не перевищує 3%
2. Частота конверсії при малоінвазивних втручаннях складає 2,5%
3. Хворі з ускладненими формами холециститу або вираженим коморбідним фоном продовжують оперуватися традиційним, лапаротомним доступом
4. Доцільне проведення проспективного дослідження з розробкою алгоритму запобігання ранніх ускладнень малоінвазивних втручань на жовчному міхурі

ЛІТЕРАТУРА

1. Alexander HC, Bartlett AS, Wells CI, Hannam JA, Moore MR, Poole GH, Merry AF. Reporting of complications after laparoscopic cholecystectomy: a systematic review. *HPB (Oxford)*. 2018 Sep;20(9):786–794.
2. Jara G, Rosciano J, Barrios W, Vegas L, Rodríguez O, Sánchez R, Sánchez A. Laparoscopic subtotal cholecystectomy: a surgical alternative to reduce complications in complex cases. *Cir Esp*. 2017 Oct;95(8):465–470.
3. Radunovic M, Lazovic R, Popovic N, Magdelinic M, Bulajic M, Radunovic L, Vukovic M, Radunovic M. Complications of Laparoscopic Cholecystectomy: Our Experience from a Retrospective Analysis. *Open Access Maced J Med Sci*. 2016 Dec 15;4(4):641–646.
4. Ничитайло М. Е. Повреждения желчных протоков при холецистэктомии и их последствия : моногр. / М. Е. Ничитайло, А. В. Скумс. К. : Макком, 2006. 343 с.
5. Agrusa A, Frazzetta G, Chianetta D, Di Giovanni S, Gulotta L, Di Buno G, Sorce V, Romano G, Gulotta G. “Relaparoscopic” management of surgical complications: The experience of an Emergency Center. *Surg Endosc*. 2016 Jul;30(7):2804-10.
6. Van Hoeske M, Lissens P, Vuylsteke M, Verdonk R. Lost gallstones: a relaparoscopic solution to laparoscopic pollution. *Acta Chir Belg*. 2004 Feb;104(1):104-6.
7. Patrity A, Marano L, Casciola L. MILS in a general surgery unit: learning curve, indications, and limitations. *Updates Surg*. 2015 Jun;67(2):207-13
8. Запорожан В. Н. Видеоэндоскопические операции в хирургии и гинекологии / В. Н. Запорожан, В. В. Грубник, В. Ф. Саенко, М. Е. Ничитайло. К. : Здоров'я, 1999. 304 с.
9. Shah AA, Latif A, Zogg CK, Zafar SN, Riviello R, Halim MS, Rehman Z, Haider AH, Zafar H. Emergency general surgery in a low-middle income health care setting: Determinants of outcomes. *Surgery*. 2016 Feb;159(2):641-9
10. Наказ МОЗ України № 297 від 02.04.2010 «Про затвердження стандартів та клінічних протоколів надання медичної допомоги зі спеціальності «Хірургія». Електронний документ. URL: <http://www.moz.gov.ua>
11. Боровиков, В. П. Популярное введение в современный анализ данных в системе STATISTICA [Текст]: методология и технология современного анализа данных : учебное пособие / В. П. Боровиков. Москва : Горячая линия – Телеком, 2018. 288 с
12. Global Burden of Gallstone Disease. URL: <http://www.worldgastroenterology.org/publications/e-wgn/e-wgn-expert-point-of-view-articles-collection/the-growing-global-burden-of-gallstone-disease>
13. Попова М. И., Столяров С. А., Бадеян В. А. Частота развития ранних послеоперационных осложнений при выполнении экстренной холецистэктомии. *Вестник медицинского института «РЕАВИЗ» : реабилитация, врач и здоровье*. 2017. No 3(27). С. 35–38.
14. Стяжкина С.Н., Акимов А.А., Поскрёбышева С.А., Сабирзянов А.Я Оценка осложнений лапароскопической холецистэктомии при остром калькулезном холецистите. *Проблемы современной науки и образования*. 2017. No2(84). С. 92–94.
15. EASL Clinical Practice Guidelines on the prevention, diagnosis and treatment of gallstones. European Association for the Study of the Liver (EASL). Electronic address: easloffice@easloffice.eu. *J Hepatol*. 2016 Jul; 65(1):146-181. DOI: 10.1016/j.jhep.2016.03.005. Epub 2016 Apr 13. PMID: 27085810.
16. Ташкинов Н. В., Бояринцев Н. И., Куликова Н. А., Ташкинов А. Н. Эндоскопические вмешательства при желчеистечении после холецистэктомии у больных с острым холециститом. *Дальневосточный медицинский журнал*. 2017. No 2. С. 64–67.
17. Bismuth H, Majno PE. Biliary strictures: classification based on the principles of surgical treatment. *World J Surg*. 2001;25:1241–1244.
18. Сериков П. В. Эффективность лапароскопического метода оперативного лечения холецистита. *Наука через призму времени*. 2018. No 11 (20). С. 176–177.

19. Кузема Д. Е. Клинический анализ осложнений лапароскопической холецистэктомии и варианты ведения послеоперационного периода Кузема Д. Е., Щендрыгина Е. С., Чудин В. В. В сборнике: НЕДЕЛЯ НАУКИ – 2018, материалы Международного молодежного форума, посвященного 80-летию юбилею Ставропольского государственного медицинского университета. 2018. С. 382–384.
20. Стяжкина С. Н. Сравнительная характеристика лапароскопии и лапаротомии при холецистэктомии у больных с острым калькулёзным холециститом в послеоперационном периоде Стяжкина С. Н., Поскребышева С. А., Сабирзянов А. Я. *Международный студенческий научный вестник*. 2016. No 6. С. 45.
21. Юркин Д. С., Бабайцева А. Э. Клинические наблюдения случаев послеоперационных осложнений после холецистэктомии. *МЕЧНИКОВСКИЕ ЧТЕНИЯ – 2019*: сборник материалов конференции. 2019. С. 250–251.
22. Arsic I, Abrahamsen J, Gammelgård L, Vainoriene V, Pahle E, Nielsen MF [Radiology diagnostics and treatment of acute cholecystitis]. *Ugeskr Laeger*. 2017 Oct. 16;179(42):V02170126.PMID: 29053098.
23. Раимжанова А. Б. Сравнительная оценка различных способов холецистэктомии / Раимжанова А. Б. *Наука и здравоохранение*. 2016. No 1. – С. 40–53.
24. Курбонов К. М., Назирбоев К. Р., Саидов Р. Х., Муродов У. К. Результаты различных способов холецистэктомии при лечении острого деструктивного холецистита. *Вестник последипломного образования в сфере здравоохранения*. 2017. No 2. С. 43–48.
25. Booiј KAC, de Reuver PR, van Dieren S, van Delden OM, Rauws EA, Busch OR, et al. Long-term impact of bile duct injury on morbidity, mortality, quality of life, and work related limitations. *Ann Surg*. 2018;268:143–150.
26. Rizzuto A, Fabozzi M, Settembre A, Reggio S, Tartaglia E, Di Saverio S, Angelini P, Silvestri V, Mignogna C, Serra R, De Franciscis S, De Luca L, Cuccurullo D, Corcione F. Intraoperative cholangiography during cholecystectomy in sequential treatment of cholecystocholedocholithiasis: To be, or not to be, that is the question A cohort study. *Int J Surg*. 2018 May;53:53-58. doi: 10.1016/j.ijssu.2018.03.023. Epub 2018 Mar 16.PMID: 29555524.
27. Seara Costa R, Vieira F, Costa JM, Ferreira A. Mirizzi syndrome: when the gallbladder meets bile ducts. *Rev Esp Enferm Dig*. 2019 Jun;111(6):481-482. doi: 10.17235/reed.2019.5846/2018.PMID: 31166107.

A. Kvasnevsky, S. Oshanina. Clinical epidemiology of diseases of the hepatobiliary system and their complications. – Article.

Summary. The article is devoted to the problem of diseases of the hepatobiliary system, which in recent years is associated with a huge number of patients. The article also discusses the epidemiological trend in the incidence of the population, the growth of surgical activity in the treatment and postoperative complications.

Key words: hepatobiliary system, gallstone disease, gallbladder biliary tract, postoperative complications.

A. A. Квасневський, С. П. Ошанина. Клиническая эпидемиология заболеваний гепатобилиарной системы и их осложнений. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена проблеме заболевания гепатобилиарной системы, что за последний период времени, связано с огромным количеством заболеваемых. Также в статье рассматривается эпидемиологическая тенденция заболеваемости населения, рост хирургической активности в лечении и послеоперационные осложнения.

Ключевые слова: гепатобилиарная система, желчнокаменная болезнь, желчный пузырь, желчевыводящие пути, послеоперационные осложнения.

УДК 61

В. Н. Кукушкін

кандидат медичних наук, доцент,

доцент кафедри акушерства, гінекології та педіатрії

Міжнародний гуманітарний університет

м. Одеса, Україна

ВЕЙПІНГ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН: БЕЗПЕЧНА АЛЬТЕРНАТИВА ТЮТЮНОПАЛІННЯ АБО ДЖЕРЕЛО ВАЖКИХ НАСЛІДКІВ ДЛЯ ЗДОРОВ'Я ПІДЛІТКІВ ТА МОЛОДІ

Анотація. В статті розглянуті наслідки використання електронних сигарет та нового соціального явища – вейпінгу. Надані літературні дані щодо актуальності проблеми. Наведені потенційні ризики для здоров'я,

пов'язані із вейпінгом. Дискутується профілактичний напрямок для запобігання розвитку важких ускладнень вейпінгу.

Ключові слова: куріння, електронні сигарети, вейпінг, нікотин, профілактика, діти.

Двадцять перше сторіччя, яке вже дістало п'ятої частини «свого шляху», окрім нових світоглядних трендів, несе й нові виклики в сфері медицини та охорони здоров'я. Боротьба з тютюнопалінням, яка була одним з найважливіших профілактичних напрямків минулого сторіччя, поряд із певною ефективністю «породила» нову проблему. Поряд із зовнішніми елементами антиреклами («капля нікотину вбиває коня», «die Rauchen ist tödlich sein» – «паління смертельно», нем.), значним підвищенням вартості сигарет, успіхами просвітницьких кампаній щодо ризику виникнення раку легенів, суспільству і медичній спільноті вдалося знизити рівень вживання традиційних сигарет, що містять нікотин. Пошук засобів боротьби із нікотиновою залежністю пройшов не такий вже великий шлях та, відверто, не показав належну ефективність. Різноманітні гумки, жувальні таблетки та нікотинові пластирі не стали безпечною альтернативою палінню. Та незабаром на ринку курильних приладів з'явилися електронні сигарети. Безумовно, їх поява стала можливою завдяки глобальній «діджиталізації», переходу суспільства на цифрові носії, що торкнулось і сфери виробництва сигарет. Можливо, курити традиційні сигарети стало вже «не модним» і тренди розвитку промисловості отримали новий напрямок. Таким чином ми зіткнулися з доволі швидким розвитком вейпінгу – використанням електронних (e-) сигарет. І цей феномен поступово становиться однією з субкультур сучасної молоді.

Електронні сигарети – це пристрої, які генерують пар для вдихання шляхом нагріву спеціальної рідини (e-рідина). Цей пристрій має вигляд справжньої сигарети та повністю імітує процес куріння, доставляючи пару до легень. Він складається з трьох частин: акумулятора, парогенератора і картриджа [4, с. 4]. З рідини, що міститься у картриджі, створюється суспензія, котра імітує сигаретний дим, який вдихає курець. На відміну від традиційних сигарет у пристроях немає тютюну. Рідина у картриджі, крім нікотину, який виробляють з тютюнового листя, складається з пропіленгліколю, гліцерину та ароматизаторів – тютюну, ментолу, кави, фруктів, солодощів чи алкоголю. Привабливим фактом для вживання є смакова різноманітність рідини-розчинника (наприклад, смак яблука, кавуна). Варто зазначити, що більшість із смакових добавок використовуються в харчовій промисловості та вважаються «відносно безпечними», проте далеко не всі добавки є придатними до інгаляції. Наприклад, діацетил, що широко використовується для створення присмаку масла чи крему: було виявлено, що серед робітників фабрик, які вдихали пари на виробництві даної речовини, були зареєстровані випадки облітеруючого бронхіоліту [4, с. 7].

Існують певні міжнародні стандарти до виробництва і сертифікації e-сигарет, які передбачають наявність системи захисту або блокування від використання дітьми, уникнення ризику забруднення зовнішнього середовища. Однак, поруч із відносно якісним продуктом, на ринку наявний широкий асортимент несертифікованої продукції, яка є дешевшою, а відтак – більш привабливою для споживачів.

Поява на ринку електронних сигарет призвела до «народження» нового терміну – вейпінг (від англ. «vaping» – «паління пари», «паріння») [1; 2]. На вулицях багатьох міст світу все частіше стали помітними молоді люди, «оточені» хмарою пару, що тримали незвичний пристрій у роті. Доволі швидко вейпінг став популярним, у тому числі тому, що електронні сигарети позиціонувались як менш шкідливі порівняно із традиційними. Але у 2019 р. в США була зареєстрована перша смерть, пов'язана з вейпінгом. Навіть нетривалі спостереження за впливом e-сигарет на здоров'я людини вже свідчать про їх шкідливість. Було, навіть, описано специфічне ускладнення у споживачів e-сигарет – ураження легень, пов'язане з вживанням e-сигарет або вейпінг-продуктів (e-cigarette, or vaping product use associated lung injury, EVALI), або «попкорнові» легені (popcorn lung) – ураження, подібне до того, що розвивалось у працівників фабрик з виготовлення попкорну внаслідок вдихання ароматизаторів [3; 6]. Станом на грудень 2019 р. в США зареєстровано 54 смерті від EVALI та понад 2000 госпіталізацій, спричинених даним ураженням. Відносно велика частка (16%) усіх госпіталізованих були діти віком до 18 років, а 38% – молоді люди віком від 18 до 24 років. Наймолодшому пацієнтові з «попкорновими» легенями було 13 років. Різка зростання кількості випадків даної патології пов'язують із використанням неякісних вейпінг-продуктів, що були придбані в «неофіційних» місцях. Серед субстанцій, які розглядаються у якості токсичних при використанні e-сигарет, згадуються діацетил, токоферол ацетат та тетрагідроканнабіоїд (ТКГ).

У клінічній картині EVALI переважають респіраторні симптоми (кашель, біль у грудях і задишка) (95% пацієнтів) і шлунково-кишкові симптоми (біль у животі, нудота, блювання і діарея) (77%).

Виявлено, що у деяких пацієнтів шлунково-кишкові симптоми передують респіраторним симптомам. Крім цього, у 85% хворих були наявні ознаки інтоксикаційного синдрому (підвищення температури тіла, озноб, слабкість). Із 573 пацієнтів із доступною інформацією про продукти вейпінга протягом 90 днів до розвитку EVALI 76% повідомили про використання ТГК, 56% – про використання нікотиновмісних продуктів, 32% використовували виключно продукти з ТГК і 13% – виключно нікотин для вейпінга. На сьогодні тривають активні епідеміологічні дослідження в окремих штатах США, щоб докладніше охарактеризувати демографічні, клінічні та лабораторні особливості цих випадків. За наявними даними, використання канабісу відіграє роль в ушкодженні легень, але конкретна хімічна речовина чи їх комбінація, відповідальні за EVALI, ще не ідентифіковані. У звітах центрів по контролю і профілактиці захворювань (CDC) підкреслювали, що симптоми EVALI схожі з симптомами застудних захворювань, що може ускладнювати діагностику в осінньо-зимовий період. Фахівці закликають лікарів розпитувати пацієнтів із захворюваннями легень та дихальних шляхів про використання електронних сигарет або вейпів, а також дозволених і заборонених наркотиків. При цьому медики нагадують, що навіть у виписаних пацієнтів після лікування EVALI може виникнути рецидив захворювання, по-перше, якщо вони продовжать палити, по-друге, внаслідок ослаблення легень у результаті застосуванням кортикостероїдів під час лікування.

В США було також проведено дослідження щодо випадків EVALI в дитячому та підлітковому віці [7]. Це було ретроспективне дослідження дітей, які надходили у педіатричну лікарню з грудня 2018 р. по грудень 2019 р. Пацієнти відповідали критеріям CDC для EVALI і мали рентгенограми грудної клітини і КТ-зображення, доступні при первинному огляді. Два дитячих рентгенолога незалежно один від одного розглянули наданий матеріал для визначення характеру, розподілу і ступеня легеневих, а також позалеґеневих порушень. Також були розглянуті клінічні симптоми, характер лікування і його результати. Були оцінені сім пацієнтів чоловічої статі (50%) і сім пацієнтів жіночої статі (50%) (середній вік – 16 років; діапазон – 13–18 років). Рентгенограма грудної клітини включала ознаки непрозорості у вигляді матового скла в 14 з 14 (100%) і консолідацію у восьми з 14 (57%). Результати КТ включали ознаки непрозорості у вигляді матового скла в 14 з 14 (100%), консолідацію у 9 з 14 (64%) і потовщення міжлобулярної перегородки в 2 з 14 (14%). Рентгенографія грудної клітки і КТ були переважно двосторонніми у 14 з 14 (100%) і симетричними у 13 з 14 (93%), з переважанням нижніх часток у семи з 14 (50%). Дослідники, таким чином, зробили висновок, що у педіатричних пацієнтів ураження легень, пов'язане з використанням електронних сигарет або продуктів вейпінга, характеризуються двосторонніми симетричними помутніннями у вигляді «матового скла», ущільненням і переважанням у процесі нижньої частки при КТ. Цікаво, що це дослідження було проведено як раз перед початком пандемії коронавірусної хвороби. Та симптом «матового скла», що вважається однією з ключових знахідок при радіологічному дослідженні легень, вочевидь, притаманний не лише цьому захворюванню, а й може бути пов'язаним і з вейпінгом.

Результати експериментального дослідження, яке опубліковані в журналі «Thorax», показали, що пара від електронної сигарети пригнічує імунну відповідь у легенях та різко посилює ризик запалення [2]. Було встановлено, що пара з вейпів викликає запалення і порушує діяльність альвеолярних макрофагів – клітин, які видаляють потенційно шкідливі частинки пилу, бактерії та алергени, і призводить до формування гістологічних змін, типових для хронічних обструктивних захворювань легень. Американське товариство з вивчення раку (American Cancer Society) у 2018 р. опублікувало офіційний документ, де чітко означено, що електронні сигарети не варто застосовувати в будь-якій ситуації, зважаючи на шкоду для здоров'я; вони не є заміною звичайних сигарет для відмови від тютюнової залежності.

Організм надзвичайно швидко звикає до нікотину – це третя за популярністю наркотична речовина після героїну та кокаїну, на думку медичних експертів. Отже, існує припущення, що нікотин в електронній сигареті викликає залежність ще швидше, ніж через звичайну сигарету. «Це трапляється тому, що нові продукти для вейпінгу розроблені для того, щоб легко доставляти більше нікотину до мозку, швидше, з меншою різкістю», вважають американські педіатри [2; 3]. Особливо це стосується молодих людей, чий мозок все ще розвивається і залишається дуже вразливим до впливу нікотину. Результати незалежних міжнародних досліджень свідчать, що курці, які намагаються відмовитися від куріння за допомогою електронних сигарет, мають менші шанси на успіх, порівняно з тими, хто ці пристрої не використовує. Крім того, використання електронних сигарет некурцями (особливо дітьми та підлітками) призводить до виникнення нікотинової залежності та підвищує ризик почати курити звичайні сигарети. Перехід на електронні сигарети сприяє виникненню нового, так званого дуального (подвійного) стилю куріння, тобто споживання електронних та звичайних сигарет одночасно. Виробники е-сигарет пішли,

навіть, на «хитрощі», та почали випускати пристрої у вигляді звичних побутових речей, як-от ручки чи USB-флешки, що дозволяє використовувати їх будь-де. І це може призводити до споживання підвищених доз нікотину та збільшує ризик розвитку нікотинової залежності.

Ще одним негативним аспектом використання електронних сигарет є наявність токсичних металів (кадмій, нікель, свинець) і силікатів у парах пристрою [4]. В електронних сигаретах для генерації аерозолі нікотиновий розчин стикається з нагрівальним елементом, котрий містить важкі метали (олово, нікель, мідь, свинець, хром). Вчені Каліфорнійського університету провели дослідження пари електронних сигарет на вміст у ній важких металів. Було виявлено, що в аерозолі містилося олово, нікель та інші важкі метали в концентрації, що у 100 разів перевищувала концентрацію металів у тютюновому димі сигарет. Наночастинки нікелю і хрому, скоріш за все, надходили в аерозоль із нагрівального елемента. А вони здатні легко проникати в альвеоли легень та в артеріальну кров, створюючи локальний токсичний ефект [6].

Існують відомості про потенційний розвиток залежності від е-сигарет, збільшення частоти нападів бронхіальної астми та рефлекторного кашлю, канцерогенез, вплив на серцево-судинну систему у вигляді гострої ендотеліальної дисфункції, тахікардії, зростання артеріального тиску. В процесі куріння електронних сигарет у повітря викидаються небезпечні хімічні речовини – формальдегід, акролеїн та ацетальдегід, що можуть викликати подразнення очей. Безумовно, що для остаточних висновків потрібне накопичення даних та проведення системного аналізу. Хоча на даний момент ще неможливо узагальнити потенційні ризики вейпінгу, накопичені дані останніх років свідчать про наявність широкого спектра негативних наслідків для здоров'я людини.

У міжнародному науковому середовищі ведеться гостра дискусія між прихильниками і противниками використання електронних сигарет. Так, з одного боку, вони не виділяють смол, які можуть призвести до емфіземи та раку легень. Однак з іншого – ці сигарети ще недостатньо досліджені, тому не відомо, як вони в майбутньому вплинуть на здоров'я вейперів.

У ряді країн були проведені епідеміологічні дослідження щодо розповсюдження вейпінгу. Так, за даними опитувань, проведених у США та Канаді, щонайменше 25% учнів 12 класу вживали е-сигарету хоча б 1 раз на місяць. За результатами Глобального опитування молоді щодо вживання тютюну (GYTS) [6], 18,4 % підлітків в нашій країні є споживачами електронних сигарет. Такий високий рівень поширеності куріння е-сигарет серед підлітків є наслідком того, що відсутні будь-які законодавчі вікові обмеження щодо реалізації нових пристроїв. І водночас це є серйозною загрозою для здоров'я молодого покоління, адже в Україні немає державного контролю за вмістом та маркуванням електронних сигарет. На жаль, порядок продажу е-сигарет в Україні не врегульований законодавчо, тому неповнолітні мають вільний доступ до цієї продукції. Навіть, в українському законодавстві відсутнє визначення е-сигарет, що унеможливує їхнє регулювання. Єдине посилання на ці вироби міститься в УКТ ЗЕД, який відносить електронні сигарети до «електричних машин та обладнання» (код 8543), а рідини для е-сигарет – до «хімічної продукції» (код 3824).

Зважаючи на вже відомі ризики, асоційовані з курінням електронних сигарет, а також потенційні, які потребують подальших досліджень, Всесвітня організація охорони здоров'я не рекомендує використовувати електронні сигарети як засіб відмови від куріння. Також необхідно врахувати рекомендації ВООЗ щодо регулювання електронних сигарет та рідин до них, а саме: заборона продажу неповнолітнім, запровадження ефективного оподаткування, заборонення реклами, запровадження належного маркування і попередження про небезпеку для здоров'я, заборона використання смакових добавок та ароматизаторів [4].

Зараз у світі почалася боротьба не тільки з тютюнокурінням, а й з електронними сигаретами. Продаж е-сигарет, що містять нікотин, заборонений вже у 13 з 59 країн, де ухвалено закони про регулювання обігу і продажу цих пристроїв. Проте більшість із цих 13 країн повідомляють, що е-сигарети доступні для населення, ймовірно, через незаконну торгівлю і продаж через мережу Internet.

В липні минулого року МОЗ України опублікувало для громадського обговорення проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо адаптації законодавства до вимог Директиви 2014/40/ЄС Європейського Парламенту (щодо охорони здоров'я населення від шкідливого впливу тютюну)», який має значно посилити боротьбу з курінням і наблизить наше законодавство до норм Європейського Союзу. Зокрема, йдеться про нові ефективні медичні попередження на упаковках звичайних і електронних сигарет, заборону «важких» (з високим вмістом смол і нікотину) та «смачних» (ароматизованих) сигарет.

Виходячи із цього, педіатрична спільнота України (Заява «Української Академії Педіатричних Спеціальностей») вважає дуже важливим обговорення проблеми використання е-сигарет та вейпінг-продуктів серед дітей та молоді, та медичних ризиків, які з цим пов'язані [5]. Стає необхідним консультування дітей, підлітків та їхніх батьків щодо ризиків вейпінгу для здоров'я, а також включення до переліку захворювань дихальної системи ураження легень, пов'язане з вживанням е-сигарет або вейпінг-продуктів.

Таким чином, соціальний феномен вейпінгу заслуговує на подальше вивчення. Безумовно, кращою альтернативою тютюнопалінню є повна відмова від нього, а не заміна на куріння електронних сигарет. Зрозуміло, що ринок виробництва традиційних сигарет дуже «ретельно» захищається так званім «нікотинним лобі». Безумовно, не в інтересах цього лобі допускати більш-менш сильної конкуренції з боку виробників та лобістів е-сигарет. Хоча хто знає, може й інтереси цих корпорацій тісно переплітаються, а може й знаходяться в «спільних руках». На жаль, суспільство є лише плацдармом для реалізації амбіцій мега-корпорацій по здобутку мега-прибутків. І молодь може стати, і насправді стає, жертвою цих глобалістичних експериментів. Отже, задачею лікарів, у тому числі, фахівців в галузі громадського здоров'я, є ретельне вивчення проблеми та попередження про можливі несприятливі наслідки, що стосуються вживання електронних сигарет. Якщо не ми, то хто?

ЛІТЕРАТУРА

1. Волошина І.М. Тютюнопаління vs е-сигарети: підміна гравців. Доказове лікування нікотинної залежності. *Артеріальна гіпертензія*. Том 13, № 1. 2020.
2. Добровольська Л.І., Боярчук О.Р., Гаріян Т.В., Глушко К.Т. Світовий досвід боротьби з вейпінгом та його наслідками серед дітей та молоді. *Вісник медичних і біологічних досліджень*. № 3(5). 2020. С. 153–160.
3. Добрянська О. В. Куріння електронних сигарет як чинник ризику для здоров'я сучасних підлітків. *Здоров'я ребенка*. 2018. Т. 13, № 5. С. 456–461.
4. Електронні сигарети: оцінка ситуації та потреб регулювання в Україні. Аналітичний звіт. *Всесвітня організація охорони здоров'я, Україна*, 2018. 44 с.
5. Маменко М., Романкевич І., Раковська Л., Лапій Ф., Катілов О. Офіційна позиція ГС «Українська Академія Педіатричних спеціальностей». Щодо потенційної небезпеки використання електронних сигарет дітьми та підлітками. *Сучасна педіатрія*. № 8 (104). 2019. С. 6–8.
6. Толокова Т.І., Московкіна А.С. Вейпінг – безпечна альтернатива тютюнокурінню чи бомба сповільненої дії. *Медсестринство*. № 4. 2019. С. 26–28.
7. Artunduaga M., Rao D., Friedman J., et al. Pediatric Chest Radiography and CT Findings of Electronic Cigarette and Vaping Product Use-associated Lung Injury (EVALI). *Radiology*. Vol. 295, No. 2. 2020 (online).

V. Kukushkin. Vaping as social phenomenon: safe alternative for tobacco-smoking or source of severe consequences for the health of teenagers and youth. – Article.

Summary. The sequences of electronic cigarettes use and new social phenomenon – vaping – are reviewed. The literature data for actuality of the problem are presented. The potential risks for health associated with vaping are discovered. The prophylactic approach for prevention of severe complications of vaping is discussing.

Key words: smoking, electronic cigarettes, vaping, nicotine, prevention, children.

В. Н. Кукушкин. Вейпінг как социальный феномен: безопасная альтернатива табакокурению или источник тяжелых последствий для здоровья подростков и молодежи. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрены последствия использования электронных сигарет и нового социального явления – вейпинга. Представлены литературные данные об актуальности проблемы. Приведены потенциальные риски для здоровья, связанные с вейпингом. Дискутируется профилактическое направление по предотвращению развития тяжелых осложнений вейпинга.

Ключевые слова: курение, электронные сигареты, вейпинг, никотин, профилактика, дети.

В. О. Малиновський

кандидат біологічних наук,
доцент кафедри загальної та клінічної фармакології
факультету стоматології та фармації
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

М. О. Денисюк

студентка другого курсу факультету медицини та громадського здоров'я
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

СИНДРОМ ДІАБЕТИЧНОЇ СТОПИ

Анотація. Синдром діабетичної стопи є значною медико-соціальною і економічною проблемою, для спроби рішення якої в статті представлений глибокий аналіз причин, патогенезу, класифікації, симптоматики, діагностики, лікування та профілактики цього захворювання.

Ключові слова: синдром діабетичної стопи, цукровий діабет, язва, ішемія, нейропатія, гангрена, ампутація, транскутанна оксиметрія, лоджечко-плечовий індекс.

Цукровий діабет (ЦД), *diabetes mellitus* – це хронічне захворювання, що характеризується підвищеним рівнем глюкози в крові, що з часом призводить до серйозних ускладнень. Розрізняють два типи цукрового діабету – 1 та 2 типи. ЦД 1 типу, юнацький або інсулінозалежний діабет, є хронічним захворюванням, при якому підшлункова залоза виробляє недостатню кількість інсуліну або зовсім не виробляє цей гормон. Діабет 2 типу, інсуліннезалежний ЦД, зазвичай виникає у дорослих людей і є метаболічним захворюванням з гіперглікемією внаслідок порушення механізмів проникнення інсуліну в клітини тканин організму [1].

За оцінками Міжнародної федерації діабету (IDF) у 2021 році ЦД страждали 537 мільйонів осіб, до 2030 року це число за прогнозами має зрости до 643 мільйонів, а у 2045 році очікується захворюваність на ЦД на рівні 783 мільйонів осіб! При цьому смертність пов'язана з цукровим діабетом щорічно становить від 1,2 до 1,5 мільйонів осіб [2].

Цукровий діабет призводить до ранньої інвалідності внаслідок ряду грізних ускладнень таких як: нефропатії, ретинопатії, стенокардія, інфаркт міокарда, полінейропатії, інсульт, деменція, а також діабетична стопа.

Синдром діабетичної стопи (СДС) згідно з Всесвітньою організацією охорони здоров'я, визначається як «виразка стопи (дистальніше кісточки і включаючи кісточку), пов'язане з нейропатією та різним ступенем ішемією та інфекцією» [3]. У термінальній стадії формується глибока трансдермальна рана з розвитком виразково-некротичних процесів та гангrenoю стопи [4].

Поширеність хронічних ранових дефектів м'яких тканин нижніх кінцівок у пацієнтів із ЦД становить від 4 до 15%. Хворі з діабетичними трофічними виразками стоп становлять 6-10% всіх госпіталізованих осіб із ЦД, а термін їхнього перебування в стаціонарі на 60% більше, ніж у осіб без порушень цілісності шкірних покривів [5].

СДС може бути першим проявом ЦД 2 типу, у зв'язку з чим за наявності виразкових дефектів стоп нез'ясованої етіології необхідно проведення обстеження щодо наявності порушень вуглеводного обміну. Найбільш грізним наслідком СДС є ампутація нижньої кінцівки. У пацієнтів із СДС високий ризик захворюваності та летальності, еквівалентний деяким формам онкологічних захворювань, особливо це стосується пацієнтів після ампутацій нижніх кінцівок і які перебувають на замісній нирковій терапії [6].

Основною причиною утворення виразок на стопі при ЦД є нейропатія, ішемія та інфекція. Травма на фоні сенсомоторної нейропатії та/або захворювань периферичних артерій, з порушенням цілісності шкіри, супроводжується формуванням інфекційного запалення. У пацієнтів з тяжким ступенем ураження периферичної нервової системи щорічно ймовірність виразки стопи, що утворилася вперше становить 5%, у сім разів вища, ніж у пацієнтів на ЦД без діабетичної полінейропатії (ДПН). Поразка автономної нервової системи призводить до сухості шкірних покривів, утворенню тріщин шкіри, за відсутності

значного зниження периферичного кровообігу, підвищеного кровообігу стопи як наслідок «аутосимпатекомії». Стопа тепла на дотик, з втраченою чутливістю є вразливою з погляду ризику утворення ран. Зниження моторної функції у поєднанні з порушенням пропріоцепції веде до утворення ділянок на підошві стопи з високим тиском навантаження під час ходьби і в положенні стоячи. У цих ділянках має місце потовщення епідермісу, утворення гіперкератозу, підшкірні крововиливи, аутоліз м'яких тканин та утворення виразкового дефекту. Іншим вкрай небезпечним етіологічним фактором утворення виразок на стопі при ЦД є захворювання периферичних артерій (ЗПА), що призводять до ішемії тканин, а за наявності супутньої сенсорної нейропатії, що залишається безсимптомним і непоміченим [7].

Найбільш схильні до розвитку СДС пацієнти з порушенням периферичної чутливості будь-якого генезу. Особи з оклюзуючими захворюваннями периферичних артерій, хворі з деформаціями стоп будь-якого генезу, сліпі та слабозорі, самотні пацієнти, особи похилого віку, а також зловживають алкоголем.

В даний час єдиної класифікації СДС не існує. Натомість використовуються різні підходи, в основу яких покладено уявлення про патогенез, тяжкість ураження периферичної нервової та кровоносної системи, розмір ранового дефекту та вираженість інфекційного процесу. Так, Monteiro-Soares зі співавторами в 2020 році, провівши копійке дослідження, ідентифікували 37 класифікацій СДС, з яких 18 були ними виключені зі списку, а 19 визнані такими, що відповідають основним критеріям відбору [8].

Система CHS (Curative Health Services) є описовою класифікацією рани і має шість класів, заснованих тільки на глибині, інфекції та гангрени: 1 ступінь – поверхнева рана, що зачіпає тільки дерму і епідерміс; 2 ступінь – глибока трансдермальна виразка шкіри та підшкірних тканин; 3 ступінь – 2 плюс відкриття сухожиль, зв'язків та/або суглобів; 4 ступінь – 3 ступінь плюс наявність абсцесу та/або остеомієліту; 5 ступінь – 3 ступінь плюс присутність некротичної тканини в рані; 6 ступінь – 3 ступінь плюс гангрена рани та навколишніх тканин.

Класифікація DEPA (Depth, extent of bacterial colonization, phase of healing, and associated aetiology) дозволяє отримати оцінку залежно від глибини (D), ступеня бактеріальної колонізації (E), фази загоєння (P) та асоційованої етіології (A). Кожен компонент може бути оцінений відповідно до його серйозності від 1 до 3, а загальна оцінка може варіювати від 4 до 12, яка далі ділиться на три різні групи ризику, пов'язані з рекомендаціями щодо ведення хворого.

Інструмент оцінки ризику діабетичної стопи DIAFORA (The Diabetic Foot Risk Assessment) включає вісім змінних. Це класифікація, яку можна розділити на два розділи з різною метою. Використання перших чотирьох змінних, пов'язаних зі стопою, було призначене для прогнозування виникнення виразки, у той час як використання повної форми, що включає всі вісім змінних, використовується для прогнозування ампутації нижніх кінцівок у людей з діабетичною виразкою стопи. Метод використовує бальну систему для стратифікації груп ризику.

Шкала тяжкості діабетичної виразки DUSS (Diabetic Ulcer Severity Score) призначена для оцінки ймовірності загоєння існуючих виразок та для прогнозування потреби у госпіталізації, а також вартості лікування. Вона складається з оцінки пульсації в стопах, зондування кістки, наявності (оцінка 1) або відсутності (оцінка 0) виразок, їх розташування та кількості [8].

Незважаючи на безліч підходів та варіантів систематизації СДС, найпростішою і тому реально працюючою є клінічна класифікація, запропонована Diabetic Foot Study Group та затверджена Консенсусом з діабетичної стопи у 2015 році. Відповідно до неї виділяють такі клінічні форми синдрому діабетичної стопи: нейропатичну, ішемічну та нейроішемічну [6].

Діагноз СДС ґрунтується на: 1) результатах аналізу анамнестичних даних; 2) фізикального обстеження нижніх кінцівок (стан шкірних покривів, наявність ранових дефектів та їх характеристика, видимі деформації кісткових структур); 3) даних оцінки периферичної нервової системи (стан тактильної, вібраційної, температурної чутливості); та 4) визначення параметрів периферичного артеріального кровотоку [9].

При зборі анамнезу необхідно звернути особливу увагу на тривалість перебігу ЦД та наявність інших пізніх ускладнень захворювання. Необхідно пам'ятати, що ЦД 2 типу – приховане, малосимптомне захворювання, яке часто діагностується при обстеженні пацієнта з важким гнійно-некротичним ураженням стоп(и).

При огляді стоп та гомілок необхідно звернути увагу на стан та колір шкірних покривів (сухі, вологі, бліді, гіперемовані, рожеві), пальпаторно визначити їхню температуру (холодні, теплі, гарячі). Дуже важливо виявити асиметрію кольору та температури шкіри обох стоп, що може бути першою ознакою наявного порушення. Необхідно оцінити стан нігтьових пластин, т.к. наявний оніхомікоз може бути додатковим джерелом інфекції. Результати огляду можуть допомогти скласти першу думку про можливу клінічну форму СДС.

Клінічно значуща артеріальна недостатність може бути виключена за наявності добре пальпованого пульсу на тильній артерії стопи, передній і задній великогомілкових артеріях або кісточно-плечовому індексі (КПІ) $> 0,9$. Дані КПІ $> 1,3$ свідчать про ригідність артеріальної стінки. У літніх пацієнтів або в осіб з КПІ $> 1,2$ стан артеріального кровотоку має бути підтверджений рівнем артеріального тиску в пальцевій артерії (величиною пальце-плечового індексу, ППІ) або даними транскутанної оксиметрії ($\text{TrO}_2 > 40$ мм рт. ст.). Транскутана напруга кисню дає найбільш точну характеристику ураження мікроциркуляторного русла та ішемії тканин кінцівки, воно визначається спеціальним датчиком, встановленим у метатарзальній зоні ураженої кінцівки. Про наявність ішемії свідчить зниження $\text{TrO}_2 \leq 40$ мм рт. ст. (Критична ішемія при $\text{TrO}_2 < 25$ мм.рт.ст.). За допомогою ультразвукового дуплексного сканування (УЗДС) уточнюється наявність та довжина стенозу та/або оклюзії периферичних артерій. Рентгеноконтрастна ангіографія дає найбільш точну характеристику оклюзійно-стенотичного ураження периферичних артерій і застосовується при плануванні ревазуляризації кінцівки [10; 6].

Для оцінки стану периферичної іннервації традиційною в Україні є електронейрографія, а також метод визначення вібраційної чутливості за допомогою градуйованого камертону. У той час як для ішемічної форми СДС характерним є збереження або незначне зниження периферичної чутливості, для нейропатичної форми ураження характерним є різке зниження больової, вібраційної, тактильної, температурної чутливості та суглобового почуття [11].

Велике значення має лабораторне визначення показників вуглеводного та ліпідного обміну у всіх пацієнтів із СДС (рівень глікозильованого гемоглобіну HbA_{1c} , рівень пре- та постпрандіальної глікемії, загального холестерину та холестерину ліпопротеїнів низької щільності сироватки крові) [5].

Рекомендується проведення всім пацієнтам із СДС бактеріологічного дослідження тканин рани для визначення мікрофлори та її чутливості до антибактеріальних препаратів, що дозволить обрати оптимальний метод боротьби з рановою інфекцією та уникнути необґрунтованого призначення антибіотиків [12].

Консервативне лікування нейропатичної, ішемічної та нейроішемічної інфікованої форми СДС має включати: компенсацію цукрового діабету; іммобілізацію або розвантаження ураженої кінцівки із можливим застосуванням ортопедичних засобів корекції; системну антибактеріальну терапію з урахуванням чутливості мікрофлори; антикоагулянтну, дезагрегантну терапію; антиоксидантну терапію; місцеве лікування виразки (рани) з використанням сучасних засобів та методик (ультразвукова кавітація, вакуумування, озонування); призначення складного ортопедичного взуття із вкладними елементами; лікування за відповідним алгоритмом з урахуванням необхідності суворого режиму розвантаження стопи [11].

Хірургічне лікування СДС включає: розтин, очищення та санацію абсцесів та інших типів нагноєнь; ангіопластику щодо відновлення кровотоку в артеріях нижніх кінцівок; мікрохірургічне тибіальне шунтування в обхід закупореної судини; і в крайніх випадках вологої гангрени – часткову або повну ампутацію кінцівки з можливим подальшим пластичним закриттям ран [10; 11].

Необхідною умовою профілактики рецидивів трофічних виразок у хворих із синдромом діабетичної стопи є забезпечення наступності та мультидисциплінарного підходу в організації тривалого спостереження цієї категорії пацієнтів. Для запобігання рецидивам трофічних виразок хворі групи високого ризику трофічних виразок стоп повинні постійно користуватися профілактичним ортопедичним взуттям. Показанням призначення складного ортопедичного взуття є хронічна стадія діабетичної остеоартропатії, ампутації досить великого обсягу (переднього відділу стопи, кількох пальців). Адекватність виготовленого ортопедичного взуття повинна регулярно оцінюватися лікарем (ендокринологом, хірургом, спеціалістом кабінету діабетичної стопи) та змінюватися не рідше 1 разу на рік. Частота рецидивів зменшує щоденний огляд стоп пацієнтом (або його родичем), дотримання правил догляду за ногами. Важливу роль відіграють процедури професійного підіатричного догляду, які мають проводитися спеціально навченою медичною сестрою за умов кабінету діабетичної стопи [9].

Синдром діабетичної стопи – значна медико-соціальна та економічна проблема. Основами її успішного вирішення є як етапне ведення пацієнтів відповідно до єдиних методологічних принципів, так і спільні дії лікарів різних спеціальностей (ендокринологів, діабетологів, хірургів, ортопедів) на діагностичному, лікувальному та реабілітаційному етапах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Improving diabetes outcomes for all, a hundred years on from the discovery of insulin: report of the Global Diabetes Summit. Geneva: World Health Organization. 2021. 10 p.
2. Ogurtsova K., Guariguata L., Barengo N.C. et al. IDF diabetes Atlas: Global estimates of undiagnosed diabetes in adults for 2021. *Diabetes Research and Clinical Practice*. 2022. V. 183. P. 1–9.

3. Jeffcoate W.J., Macfarlane R.M., Fletcher E.M. The description and classification of diabetic foot lesions. *Diabetic Medicine*. 1993. V. 10. № 7. P. 676–679.
4. Bakker K., Apelqvist J., Lipsky B.A. et al. The 2015 IWGDF guidance documents on prevention and management of foot problems in diabetes: development of an evidence-based global consensus. *Diabetes/Metabolism Research and Reviews*. 2016. V. 32. (Suppl 1). P. 2–6.
5. Алгоритмы специализированной медицинской помощи больным сахарным диабетом / под ред. И.И. Дедова, М.В. Шестаковой. М., 2015. 168 с.
6. Синдром диабетической стопы: клинические рекомендации. ОО Российская ассоциация эндокринологов (РАЭ) и Московская ассоциация хирургов. КР525. М., 2015. 46 с.
7. Сахарный диабет. Острые и хронические осложнения / под ред. И.И. Дедова, М.В. Шестаковой. М., 2011. 477 с.
8. Monteiro-Soares M., Boyko E.J., Jeffcoate W. Diabetic foot ulcer classifications: A critical review. *Diabetes / Metabolism Research and Reviews*. 2020. V. 36. S. 1. P. 1–16.
9. Клинические рекомендации по диагностике и лечению синдрома диабетической стопы. ОО Российская ассоциация эндокринологов. М., 2015. 16 с.
10. Галимзянов Ф.В., Бурлева Е.П., Грачева Т.В. и др. Диагностика и лечение синдрома диабетической стопы : учебное пособие. Екатеринбург : УГМУ, 2016. с. 90.
11. Зубарев, П. Н., Ивануса, С. Я., Рисман, Б. В. Лечение гнойно-некротических осложнений синдрома диабетической стопы: учебное пособие. СПб. : ИА Открытый форум, 2015. 36 с.
12. Armstrong D.G. An overview of foot infections in diabetes. *Diabetes Technology & Therapeutics*. 2011. V. 13. № 9. С. 951–957.

V. Malinovskii, M. Denisyuk. Diabetic foot syndrome. – Article.

Summary. *The diabetic foot syndrome is a significant medico-social and economic problem, for an attempt to solve it, the article presents an in-depth analysis of the causes, pathogenesis, classification, symptoms, diagnosis, treatment, and prevention of this disease.*

Key words: *diabetic foot syndrome, diabetes mellitus, ulcer, ischemia, neuropathy, gangrene, amputation, transcutaneous oximetry, ankle-brachial index.*

В. А. Малиновский, М. А. Денисюк. Синдром диабетической стопы – Статья.

Аннотация. *Синдром диабетической стопы является значительной медико-социальной и экономической проблемой, для попытки решения которой в статье представлен глубокий анализ причин, патогенеза, классификации, симптоматики, диагностики, лечения и профилактики этого заболевания.*

Ключевые слова: *синдром диабетической стопы, сахарный диабет, язва, ишемия, нейропатия, гангрена, ампутация, транскутанная оксиметрия, лодыжечно-плечевой индекс.*

УДК 616.12-008.331.1:616-022.7

В. О. Малиновський

кандидат біологічних наук,

доцент кафедри загальної та клінічної фармакології

факультету стоматології та фармації

Міжнародний гуманітарний університет

м. Одеса, Україна

Ю. С. Пузина

студентка другого курсу факультету медицини та громадського здоров'я

Міжнародний гуманітарний університет

м. Одеса, Україна

АРТЕРІАЛЬНА ГІПЕРТЕНЗІЯ ПРИ COVID-19

Анотація. *Вивчено вплив артеріальної гіпертензії протягом коронавірусної інфекції, її роль у патогенезі, клініці, лікуванні та прогнозі коронавірусної хвороби. Особлива увага приділена розгляду механізму взаємодії ангеотензинперетворюючого ферменту та коронавірусу.*

Ключові слова: *артеріальна гіпертензія, коронавірусна інфекція COVID-19, ренін-ангіотензин-альдостеронова система, серцево-судинні захворювання.*

Вступ. У перші місяці 2020 року світ був під впливом пандемії, викликаной вірусом SARS-CoV-2, який викликає коронавірусну інфекцію COVID-19, що в ряді випадків призводить до тяжкого гострого респіраторного синдрому (SARS) й іноді закінчується летально [1].

COVID-19 починає виявлятися після інкубаційного періоду в середньому 5–7 днів (від 2 до 14) і може досягати 24 днів [2]. Найбільш поширеними симптомами захворювання є лихоманка, кашель, втома, втрата нюху, головний біль, задишка, біль у горлі; можуть виявлятися також інші серйозні форми захворювання, такі як гострий респіраторний дистрес-синдром (ГРДС) [3].

Підвищення артеріального тиску (АТ) реєструється у 30-50% пацієнтів, які госпіталізовані з приводу коронавірусної хвороби (КВХ). Висока частота артеріальної гіпертензії (АГ) серед хворих на КВХ була зареєстрована в Китаї (до 50%), США (56,6%), Іспанії (50,9%) та Італії (49%). Однак ряд інших досліджень свідчить про нижчу частоту АГ серед хворих на COVID-19. За даними ретроспективного дослідження за участю 548 пацієнтів у китайському місті Ухань, де стався перший спалах COVID-19, поширеність АГ була значно вищою у пацієнтів з тяжкою формою захворювання, ніж у неважких випадках, і склала 38,7 та 22,2% ($p < 0,001$) відповідно [4].

У зв'язку з частотою супутніх захворювань у пацієнтів з КВХ, в одному з останніх метааналізів 2021 року, що об'єднало дані 8 досліджень (46 248 пацієнтів), наводяться такі дані: АГ – у 17% хворих, цукровий діабет (ЦД) 2-го типу – у 8% хворих, інші серцево-судинні захворювання (ССЗ) – у 5% хворих та захворювання бронхо-легеневої системи (БЛС) – у 2% [5].

Зв'язок між АПФ та SARS-CoV-2. Щоб зрозуміти патогенність SARS-CoV-2 у пацієнтів з (АГ), слід спочатку розглянути функції ренін-ангіотензинової системи (РАС) та експресію ангіотензинперетворюючого ферменту (АПФ). РАС є важливим гормональним механізмом, що регулює гемодинамічну стабільність шляхом зміни артеріального тиску, об'єму рідини та натрій-калієвого балансу. Ренін синтезується юктагломерулярними клітинами нирок. Коли падає кров'яний тиск, ренін вивільняється в кров. Потім ренін каталізує розщеплення глікопротеїну ангіотензиногену із утворенням ангіотензину I (Анг I). Його судинорозширювальна властивість дуже мала і не здатна змінити стан кровотоку. Потім Анг I розщеплюється АПФ із заснуванням ангіотензину II (Анг II) – головним ефектором РАС. Ангіотензин II є потужним вазоконстриктором, синтез якого контролюється двома механізмами артеріального тиску. У першому з них периферичний судинний опір підвищен за рахунок інтенсивної вазоконстрикторної діяльності на артеріоли; у другому випадку пряма затримка солі та води в нирках або секреція альдостерону наднирниками призводить до тривалого запалення судин та ремоделювання серця. Анг II зв'язується з рецептором ангіотензину II типу 1, запускаючи синтез та секрецію альдостерону в корі надниркових залоз. Альдостерон сприяє реабсорбції натрію та затримці води у нирках, що в кінцевому підсумку підвищує артеріальний тиск [6].

АПФ2 являє собою монокарбоксіпептидазу з одним ферментативним сайтом зв'язування, що діє як ключовий контррегуляторний компонент РАС. АПФ2 є важливим контррегуляторним шляхом у РАС, який ініціюється розщепленням вазоконстриктора Анг II на вазодилататори Анг 1-7. АПФ2 виділяється на поверхні ендотеліальних та епітеліальних клітин у мембранозв'язаних та розчинних формах по всьому тілу, включаючи нирки, серце, шлунково-кишковий тракт і особливо у великій кількості у легенях. Крім того, АПФ2 значною мірою експресується в епітелії носа та ротоглотки, де відбувається проникнення SARS-CoV-2.

У 2020 році була опублікована стаття про залежність між ангіотензинперетворюючим ферментом та патофізіологією SARS-CoV-2. Коронавіруси проникають у клітину-мішень за допомогою спайкового білка (S-білок), чия поверхнева одиниця пов'язується з АПФ2 як рецептором. АПФ2 має 2 форми: циркулююча розчинна форма та інша повна форма, яка переважає в епітеліальних клітинах легень, кишечника, нирок та кровеносні судини. Ця повна форма має структурний трансмембранний домен, який пов'язує S-білок SARS-CoV-2 [7].

Ендотеліальна дисфункція є загальною ознакою супутніх захворювань COVID-19, таких як гіпертензія, діабет або ожиріння. Ендотеліальна дисфункція виникає, коли судини втрачають здатність до розслаблення, стають жорсткішими [8].

Механізми, які вказують на те, що гіпертензія спричиняє ендотеліальну дисфункцію, описувалися у кількох роботах, зазвичай з використанням доклінічних моделей. Стійке підвищення системного тиску в мікроциркуляторному руслі призводить до передчасного старіння та підвищеного обігу ендотеліальних клітин, порушуючи здатність ендотелію вивільняти ендотеліальні релаксуючі фактори, що призводить до вазоконстрикції. Механічний стрес, викликаний високим внутрішньосудинним тиском

на стінку судини, активує НАДФН-оксидазу, яка є основним ферментом, що продукує активну форму кисню (АФК). Надмірне виробництво АФК викликає окисний стрес, що призводить до ендотеліальної дисфункції [9].

Окисний стрес запускає деструктивний каскад, що ідентифікується в артеріальній стінці, з наступним хронічним запаленням. Хронічне запалення призводить до змін в артеріальній стінці, таким як геометричне ремоделювання судин, збільшення товщини стінки судини та функціональне ремоделювання. Згодом ці зміни призводять до втрати гомеостатичних властивостей, що відіграють ключову роль у захисті від ендотеліальної дисфункції [10].

У пацієнтів з COVID-19 було відзначено значне підвищення рівня фактора фон Віллебранда, що забезпечує прикріплення тромбоцитів до ділянки ушкодженої судини, що підтверджує гіпотезу про роль ендотеліальної дисфункції, спричиненої SARS-CoV-2, у тромбоутворенні [1]. Легеневий тромбоз у пацієнтів, інфікованих COVID-19, коливається від 9 до 79% (загалом 38%) [12], а легенева емболія становить від 15 до 69% (загалом 32%) [13].

Загальні запальні маркери, що спостерігаються при ендотеліальній дисфункції, що включають С-реактивний білок, ІЛ-6, інтерферон-гамма-індукований білок-10, моноцитарний хемоаттрактний білок-1, макрофагальний запальний білок-1 α та ФНП- α , також були підвищені у пацієнтів COVID-19. Крім того, виявлено асоціацію АГ з більш тяжким перебігом (КВХ). Серед пацієнтів з тяжким перебігом КВХ, які потребували переведення у відділення реанімації та інтенсивної терапії, АГ реєструвалася у третини хворих – у два рази частіше, ніж у хворих, які не вимагали інтенсивної терапії та реанімації [14].

Результати метааналізу показали, що пацієнти з COVID-19 та АГ мали значно більший ризик смертності порівняно з нормотензивними пацієнтами (95% проти 21%, $p < 0,0 \pm 0,01$) [15]. А китайський досвід за великої вибірки показав, що з середньої летальності 2,4% в пацієнтів із COVID-19 ($n=72314$), за наявності АГ вона зростала до 6%, тобто була у 2,5 разу вище [2].

Лікування. В даний час у міжнародному Посібнику з клінічної практики рекомендується комбінована терапія для більшості пацієнтів з АГ на основі наукових даних, отриманих під час численних клінічних випробувань та метааналізів. Серед кардіологічних суспільств існує загальний консенсус щодо абсолютної користі препаратів інгібіторів АПФ (іАПФ) та/або препаратів блокаторів рецепторів до ангіотензину II (БРА) у зниженні рівня артеріального тиску та зменшенні потенційно більш серйозних серцево-судинних та цереброваскулярних ускладнень або у поєднанні з блокаторами кальцієвих каналів, або у комплексній терапії з сечогінними препаратами при лікуванні АГ [16]. Це підтверджується також закінченим дослідженням ACCOMPLISH, у якому оцінювалася комбінація іАПФ та блокаторів кальцієвих каналів у пацієнтів з гіпертонічною хворобою, що показало відносне зниження серцево-судинних ризиків на 19,6% [17].

30 березня 2020 року було опубліковано результати цікавого ретроспективного аналізу. У ньому були відібрані дані пацієнтів, які перебували в одній з китайських лікарень з діагнозом COVID-19 та мали в анамнезі АГ (загалом включено 42 пацієнти з 417 госпіталізованих). Серед них 17 (40%) отримували інгібітори ангіотензинперетворюючого ферменту (іАПФ) або блокатори рецепторів до ангіотензину II. Число випадків тяжкого перебігу COVID-19 (23,5% проти 48% відповідно) та летальних випадків (0% проти 2%) було суттєво нижчим у групі пацієнтів, які отримували іАПФ або БРА, порівняно з особами, які не приймали блокатори ренін-ангіотензин-альдостеронової системи (РААС). У осіб, які отримували блокатори РААС, також відзначалися зміна запальної відповіді та нижча пікова вірусна навантаження під час госпіталізації [18]. Ці дані хоч і засновані на невеликій вибірці, але дають опосередковано зрозуміти сприятливий вплив блокаторів РААС протягом коронавірусної інфекції у пацієнтів з артеріальною гіпертензією. Звідси гіпотеза, висловлена Fang та ін. у 2020 році [8] про те, що експресія АПФ2 може суттєво підвищуватися у пацієнтів з АГ та цукровим діабетом (ЦД), які лікуються іАПФ та блокаторами рецепторів ангіотензину II типу I (БРА), і що це може збільшувати ризик зараження COVID-19, видається сумнівною. Більш того, встановлено, що ген ACE2 розташований у локусі Хр22 на Х-хромосомі людини і наявність парного алелю в ХХ хромосомі якраз приїде стійкість до прогресування КВБ у жінок, чим ймовірно пояснюється їхня менша ймовірність смерті від КВБ, ніж у чоловіків [19].

Висновок. Люди з артеріальною гіпертензією більше схильні до ускладнень при коронавірусній інфекції. Проникнення SARS-CoV-2 у клітину-господаря включає зв'язування з рецептором АПФ2, який є важливим ферментом у гомеостазі артеріального тиску. Отже, модифікація РААС може вплинути на розвиток та прогресування COVID-19. Чітких клінічних доказів про позитивний вплив іАПФ, та БРА протягом захворювання на коронавірусну інфекцію на сьогоднішній день не опубліковано. Також немає

суттєвих доказів на підтримку припинення прийому іАПФ та/або БРА або альтернативної фармакотерапії для лікування гіпертонії у пацієнтів із COVID-19, що підтверджує поточні рекомендації щодо ведення хворих з артеріальною гіпертензією у звичайному режимі [20].

ЛІТЕРАТУРА

1. Giralt-Herrera A., Rojas-Velázquez J.M., Leiva-Enríquez J. Relationship between COVID-19 and Arterial Hypertension. *Revista Habanera de Ciencias Médicas*. 2020. V. 19. № 2. P. 1–11.
2. Мартынюк Т.В., Алеевская А.М., Родненков О.В. и др. Ведение пациентов с легочной артериальной гипертензией в условиях пандемии новой коронавирусной инфекции. *Евразийский кардиологический журнал*. 2020. № 2. С. 54–60.
3. Rothan H.A., Byrareddy S.N. The epidemiology and pathogenesis of coronavirus disease (COVID-19) outbreak. *Journal of Autoimmunity*. 2020. V. 109. A. 102433. P. 1–4.
4. Чазова И.Е., Блинова Н.В., Невзорова В.А. и др. Консенсус экспертов Российского медицинского общества по артериальной гипертонии: артериальная гипертония и COVID-19. *Системные гипертензии*. 2020. Т. 17. № 3. С. 35–41.
5. Коваль С.М., Мисниченко О.В., Пенькова М.Ю. До проблеми взаємозв'язку артеріальної гіпертензії і коронавірусної хвороби (COVID-19): огляд літератури. *Артеріальна гіпертензія*. 2021. Т. 14. № 4. С. 40–45.
6. Muhamad S-A., Ugusman A., Kumar J. et al. COVID-19 and Hypertension: The What, the Why, and the How. *Frontiers in Physiology*. 2021. V. 12. A. 665064. P. 1–11.
7. Wan Y, Shang J, Graham R, Baric RS, Li F. Receptor recognition by novel coronavirus from Wuhan: An analysis based on decade-long structural studies of SARS. *Journal of Virology*. 2020. V. 94. № 7. P. 1–9.
8. Fang L., Karakiulakis G., Roth M. Are patients with hypertension and diabetes mellitus at increased risk for COVID-19 infection? *The Lancet Respiratory Medicine* 2020 V. 8. № 4. e21. P.1–1.
9. Konukoglu D., Uzun H. Endothelial Dysfunction and Hypertension. Hypertension: from basic research to clinical practice. *Advances in Experimental Medicine and Biology: monograph / Islam, M.S. Springer: Cham, 2017. V. 956. P. 511–540. Castellon X., Bogdanova V. Chronic Inflammatory Diseases and Endothelial Dysfunction. *Aging and Disease*. 2016. V. 7. № 1. P. 81–89.*
10. Castellon X., Bogdanova V. Chronic Inflammatory Diseases and Endothelial Dysfunction. *Aging and Disease*. 2016. V. 7. № 1. P. 81–89.
11. Panigada M., Bottino N., Tagliabue P. et al. Hypercoagulability of COVID-19 patients in intensive care unit: A report of thromboelastography findings and other parameters of hemostasis. *Journal of Thrombosis and Haemostasis*. 2020. V. 18. № 7. P. 1738–1742.
12. Kichloo A, Dettloff K, Aljadah M et al. COVID-19 and Hypercoagulability: A Review. *Clinical and Applied Thrombosis/Hemostasis*. 2020. V. 26. P. 1–9.
13. Abou-Ismaïl M.Y., Diamond A., Kapoor S. et al. The hypercoagulable state in COVID-19: Incidence, pathophysiology, and management. *Thrombosis research* 2020. V. 194. P. 101–115.
14. Zhou, F., Yu, T., Du, R., Fan, G., Liu, Y., Liu, Z., et al. Clinical course and risk factors for mortality of adult inpatients with COVID-19 in Wuhan, China: a retrospective cohort study. *Lancet* (London, England). 2020. V. 395. A. 10229. P. 1054–1062.
15. Zuin M, Rigatelli G, Zuliani G. et al. Arterial hypertension and risk of death in patients with COVID-19 infection: Systematic review and meta-analysis. *Journal of Infection*. 2020. V 81. e84–e86.
16. Unger T., Borghi C., Charchar F. et al. 2020 International Society of Hypertension Global Hypertension Practice Guidelines. *Hypertension*. 2020. V. 75. № 6. P. 1334–1357.
17. Jamerson K., Weber M.A., Bakris G.L. et al. ACCOMPLISH Trial Investigators. Benazepril plus amlodipine or hydrochlorothiazide for hypertension in high-risk patients. *The New England Journal of Medicine*. 2008. V. 359. № 23. P. 2417–2428.
18. Wang L., He W., Yu X. et al. Coronavirus disease 2019 in elderly patients: Characteristics and prognostic factors based on 4-week follow-up. *Journal of Infection*. 2020. V. 80. № 6. P. 639–645.
19. Ribeiro A.C., Uehara S.C.D.S.A. Systemic arterial hypertension as a risk factor for the severe form of covid-19: scoping review. *Revista de Saude Publica*. 2022 V. 56. № 20. P. 1–12.
20. Li J., Wang X., Chen J., Zhang H. et al. Association of Renin-Angiotensin System Inhibitors With Severity or Risk of Death in Patients With Hypertension Hospitalized for Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Infection in Wuhan, China. *JAMA Cardiology*. 2020. V. 5. № 7. P. 825–830.

V. Malinovskii, Yu. Puzina. Arterial hypertension in COVID-19. – Article.

Summary. The influence of arterial hypertension on the course of coronavirus infection, its role in the pathogenesis, clinic, treatment and prognosis of coronavirus disease was studied. Particular attention is paid to the consideration of the mechanism of interaction between angiotensin-converting enzyme and coronavirus.

Key words: arterial hypertension, coronavirus infection COVID-19, renin-angiotensin-aldosterone system, cardiovascular diseases.

В. А. Малиновский, Ю. С. Пузина. Артериальная гипертензия при COVID-19. – Стаття.

Аннотация. Изучено влияние артериальной гипертензии на течение коронавирусной инфекции, её роль в патогенезе, клинике, лечении и прогнозе коронавирусной болезни. Особое внимание уделено рассмотрению механизма взаимодействия ангиотензинпревращающего фермента и коронавируса.

Ключевые слова: артериальная гипертензия, коронавирусная инфекция COVID-19, ренин-ангиотензин-альдостероновая система, сердечно-сосудистые заболевания.

УДК 616.248:616.314

Є. О. Строченко

кандидат медичних наук,

асистент кафедри терапевтичної стоматології

Одеський національний медичний університет

м. Одеса, Україна

НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ І СТОМАТОЛОГІЧНА ЗАХВОРЮВАНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ

Анотація. У статті аналізується вплив факторів зовнішнього середовища та умов праці на стоматологічну захворюваність населення. В Україні, починаючи з кінця 80-х років ХХ століття, спостерігається підвищений інтерес до вивчення впливу факторів зовнішнього середовища та геофізичних факторів на стан стоматологічної захворюваності серед населення країни, що зумовлене насамперед об'єктивними причинами. Внаслідок цього, за останні десятиліття велика кількість досліджень була присвячена впливу радіаційного забруднення на розвиток стоматологічних захворювань після Чорнобильської трагедії. Результати цих досліджень доводять, що кількість хворих на гінгівіт та пародонтоз значно вища серед людей, які проживають у районах, забруднених радіонуклідами, у порівнянні з людьми, які живуть у чистих районах регіонів країни. Дослідження впливу факторів навколишнього середовища на здоров'я людини не обмежуються вивченням наслідків екологічних катастроф. Праця робітників певних галузей пов'язана з особливо шкідливими умовами, що характеризуються комплексною дією шкідливих виробничих факторів різного характеру та інтенсивності. Особливо шкідливі умови праці під впливом різних радіаційних та хімічних виробничих факторів зумовлюють більш виражену інтенсивність зубних захворювань, насамперед захворювань слизової оболонки пародонту та ротової порожнини.

Ключові слова: стоматологічна захворюваність, фактори навколишнього середовища, шкідливі умови праці.

Збільшення стоматологічної захворюваності, яке відзначається останніми роками, призвело до виникнення цілої низки соціально-економічних та медичних проблем не лише в Україні, а й в інших країнах світу. Можна погоджуватися або не погоджуватися з авторами, що вивчають етіологічні фактори, які призводять до виникнення захворювань тканин ротової порожнини, проте сучасний період, пов'язаний із забрудненням навколишнього середовища, вимагає детального вивчення впливу шкідливих факторів навколишнього середовища на їх розвиток.

Однією з актуальних проблем, що набувають останні десятиліття характеру наростаючої загрози, є залежність здоров'я людей, включаючи стоматологічні захворювання, від ступеня забруднення навколишнього середовища, значення умов праці та побуту [1–4].

Профілактика будь-якого захворювання, зокрема стоматологічного, на сучасному етапі має проводитися насамперед з урахуванням клімато-географічних, екологічних позицій. Умови життя на планеті змінюються докорінно і мають сильний вплив на здоров'я людини. Однією з умов виникнення та розвитку стоматологічних захворювань є зміна якості навколишнього середовища та його вплив на організм людини, який не завжди може пристосуватися до зміни та впливу навколишнього середовища [5; 6]. На сучасну людину діють різні фактори: соціальні, економічні, виробничі, урбанізація, інформаційне навантаження та підвищена міграція, рухливість, мобільність населення. Вплив чинників довкілля на організм з погляду медицини може мати різні згубні наслідки. Внаслідок інтенсивного використання природних ресурсів та зростання техногенного навантаження на навколишнє середовище, в Україні останнім часом склалася критична екологічна ситуація, що впливає на здоров'я людей [7; 8].

У вітчизняній науці, починаючи з кінця 80-х років ХХ століття, відзначається підвищений інтерес до вивчення впливу екологічних факторів та геофізичних факторів на стан стоматологічної захворюваності у населення України, що зумовлено насамперед об'єктивними причинами. Так, велика кількість досліджень за останні десятиліття присвячена впливу радіаційного забруднення на розвиток стоматологічних захворювань унаслідок аварії на Чорнобильській АЕС [9; 10]. Автори зазначених досліджень приходять зокрема до таких висновків, що в умовах підвищеного радіаційного фону спостерігається тенденція до збільшення захворюваності тканин пародонту внаслідок зниження загальної резистентності організму. Серед дитячого населення України, яке мешкає на забруднених територіях, також відзначається високий рівень ураження каріесом. У осіб, які схильні до іонізованого випромінювання, спостерігається 100% ураження тканин пародонту генералізованим пародонтитом, який супроводжується в більшості випадків розвитком симптоматичного катарального гінгівіту. Кількість хворих на гінгівіт і пародонтит значно вища серед осіб, які проживають на забруднених радіонуклідами територіях після аварії на Чорнобильській АЕС стосовно осіб, які проживають у чистих районах цих областей [11; 12].

Слід зазначити, що дослідження впливу факторів довкілля на здоров'я не обмежуються вивченням наслідків екологічних катастроф. Розвиток світової та вітчизняної економіки зумовлює розвиток промислового комплексу. Робота працівників окремих галузей промисловості пов'язані з особливо небезпечними умовами праці, що характеризується комплексним впливом шкідливих виробничих чинників різної природи та інтенсивності. Особливо небезпечні умови праці при впливі радіаційного та хімічного виробничих факторів зумовлюють більш виражену інтенсивність стоматологічних захворювань, насамперед захворювань пародонту та слизової оболонки порожнини рота [13].

У сучасній медицині велика увага приділяється також впливу промислових виробництв (вугільних, металургійних, хімічних тощо) та умов їх діяльності на здоров'я працівників, а також населення, яке проживає в безпосередній близькості від різних виробничих підприємств. Серед подібних досліджень відзначаємо зокрема вивчення захворюваності на карієс зубів у дітей при інтоксикації солями важких металів, що проживають у регіонах з інтенсивним промисловим виробництвом; дослідження ураження каріесом дітей в умовах промислового регіону; розгляд впливу важких металів на стоматологічний статус дітей, що мешкають в екологічно несприятливій зоні [14; 15].

Що ж до працівників подібних підприємств, то в сучасній стоматології відзначається тенденція підвищення інтересу до дослідження професійної захворюваності на дану групу населення, оскільки з 2000 року в Україні, як і в інших країнах, відзначається інтенсивне зростання кількості різних професійних захворювань. Так, наприклад, деякими дослідниками встановлено, що в осіб, зайнятих на свинцевих виробництвах, настають суттєві зміни стоматологічного статусу: зростає поширеність та інтенсивність карієсу зубів, виникають захворювання слизової оболонки ротової порожнини, відзначаються гінгівіти, спостерігається низький рівень гігієни, підвищується індекс гінгівіту. В органах, тканинах та середовищах порожнини рота відбуваються якісні та кількісні зміни: знижується швидкість секреції, відбувається зсув рН слини в кислу сторону, збільшується в'язкість та кількість осаду ротової рідини; знижується поріг сприйняття тактильної, больової чутливості та змінюється рівень мобілізації температурних рецепторів слизової оболонки ясен, змінюється смакова рецепція язика. Достовірно знижується жувальна ефективність та підвищується оптична щільність щелепних кісток [16; 17].

Актуальними на сьогоднішній день є вивчення стану порожнини рота робітників вугледобувної промисловості, стоматологічної захворюваності працівників аміачного виробництва, захворюваності моряків каріесом та генералізованим пародонтитом, захворювань слизової оболонки порожнини рота у гірників. Автори даних досліджень сходяться на думці, що діяльність людини у складних виробничих умовах неминуче призводить до розвитку професійних хвороб. Вплив хімічних сполук на організм людини та його тканини може проявлятися на субмолекулярному, молекулярному та клітинному рівнях, призводячи до зміни метаболічних процесів у тканинах порожнини рота та організмі загалом. Так, дослідниками доведено негативний вплив залізородного пилу, вібрації, шуму, температурних коливань на стан різних тканин зубощелепно-ї системи. Ці умови праці розглядаються як основний етіологічний фактор у розвитку такого захворювання, як червоний плаский лишай. Крім цього, відзначається наявність у гірників великого комплексу захворювань слизової оболонки порожнини рота та тканин пародонту. Структура, поширеність і тяжкість перебігу цих захворювань перебуває у прямій залежності від стажу роботи у шкідливих умовах [18–22].

Виробниче середовище аміачного підприємства також сприяє розвитку стоматологічної захворюваності, оскільки вміст хімічних речовин у повітрі виробничих приміщень, особливо в цехах, де зберігається

готова продукція, у кілька разів перевищує допустимі норми. Таким чином, як зазначають дослідники, особливі умови праці разом із особливостями хімічного складу повітря негативно впливають на стан здоров'я та стоматологічний статус працівників промислових підприємств [23].

Традиційно склалося так, що в Одеському регіоні найбільшого розвитку досягла морська медицина як галузь медичної науки, яка вивчає теорію та практику охорони здоров'я на водному транспорті. Вона досліджує умови праці та побуту моряків, а також дає наукове обґрунтування профілактичних заходів щодо боротьби із загальними та професійними захворюваннями. Так, доведено, що негативний вплив мають шкідливі хімічні речовини, присутні у повітрі суднових приміщень. Основними джерелами надходження шкідливих газів, аерозолів і парів в приміщення судна є вихлопні гази, продукти неповного згоряння палива і масел двигунів і котлів. Характерним є перевищення норми лакофарбових композицій, особливо під час здійснення суднових фарбувальних робіт у закритих та замкнених просторах. При перевезенні насипних вантажів (зерна, вугілля, руди, добрив та іншої мінеральної сировини) виявлено значну запиленість повітряного середовища, особливо на відкритих палубах балкерів, що перевищує гранично допустимі норми в 10–100 разів [24; 25].

Вищевикладені факти доводять необхідність виявлення стоматологічних захворювань у працівників різних професійних груп, а також розробки та впровадження відповідних лікувально-профілактичних заходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авалиани С.А., Андрианова М.М. Окружающая среда. Оценка риска для здоровья (мировой опыт). М. : Владос-Пресс, 1999. 158 с.
2. Анненков П.Р. Гигиеническая оценка среды обитания и здоровья населения крупного промышленного округа мегаполиса: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. мед. наук. М., 1999. 24 с.
3. Борчалинская К.К., Смирнова Т.А., Козичева Т.А. Стоматологическая заболеваемость детского населения и показатели загрязнения окружающей среды. *Dental Forum*. 2009. № 2 (30). С. 22–27.
4. Sudhanshu S, Pankaj A, Sorabh J, Nidhi S. Dental Diseases of Acid Factory Workers Globally-Narrative Review Article. *Iran J Public Health*. 2014. 43(1). P. 1–5.
5. Каюкова В.Д., Дычко Е.Н. Влияние настоя мяты перечной на процессы слюноотделения у детей. *Актуальные вопросы медицины и биологии*: Тезисы докладов. Днепропетровск, 1992. С. 96–97.
6. Фитоэстрогены (биохимия, фармакология, применение в медицине) / Левицкий А.П., Макаренко О.А., Сукманский О.И. Одесса : Морьяк, 2002. 95 с.
7. Горова А.І., Колесник В.Є., Павличенко А.В. Моделювання впливу забрудненості довкілля на здоров'я людини. *Довкілля та здоров'я*. 2006. № 4. С. 3–7.
8. Присяжнюк З.Р., Доценко В.М. et al. Эколого-гигиеническая оценка окружающей среды и здоровье населения различных регионов Украины. *Охрана здоровья и докілья* : матер. наук.-практ. конф. Львів, 1996. С. 56–57.
9. Косарева Л.И. Метод клинической оценки структурно-функциональной резистентности эмали и его применение в системе диспансеризации школьников : автореф. дис. ... канд. мед. наук. К., 1983. 24 с.
10. Хельвиг Э., Климец Й., Аттин Т. Терапевтическая стоматология. Львов : ГалДент, 1999. 409 с.
11. Петрова Н.Г. О факторах, неблагоприятно влияющих на здоровье населения. *Здравоохранение*. 1985. № 7. С. 12–14.
12. Косенко В.М. Застосування стоматологічної композиції СК-М у комплексному лікуванні захворювань пародонту у мешканців районів, забруднених внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС : автореф. дис. ... канд. мед. наук. Львів, 1997. 16 с.
13. Огай Ю.А., Алексеева Л.М. et al. Полифенольные биологически активные компоненты пищевого концентрата «Эноант». *Проблемы, достижения и перспективы развития медико-биологических наук и практического здравоохранения*. 2005. Т. 141, часть 1. С. 14–20.
14. Вербицька А.В. Розробка комплексу профілактичних заходів карієсу зубів при інтоксикації солями важких металів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук : 14.01.22 «Стоматологія». К., 2007. 20 с.
15. Казакова Р.В., Кольцова Н.І., Білищук М.В. Співвідношення та вплив чинників довкілля на розвиток і перебіг стоматологічних захворювань у дітей. *Новини стоматології*. 1998. № 3. С. 48–50.
16. Глазунов О.А., Глазунова С.О. Влияние железорудной пыли на состояние организма и стоматологический статус работников горной промышленности (обзор литературы). *Вісник стоматології*. 2008. № 3. С. 97–102.
17. Ермолаев Ю.Г., Струев И.В. et al. Проблема стоматологической реабилитации лиц с хронической интоксикацией свинцом на производстве. *Естествознание и гуманизм*. 2007. Т. 4, № 3. С. 44.
18. Строченко Е.А., Скиба В.Я. Состояние гигиены полости рта у работников Ильичевского морского торгового порта. *Матеріали конференції «Наукові та практичні аспекти індивідуальної та професійної гігієни порожнини рота у дітей та дорослих»* 14–15 квітня 2009 року. Одеса : Абрикос, 2009. С. 108–109.

19. Бабов С.Д., Михайленко С.Д. Стоматологічна захворюваність працівників аміачного виробництва. *Вісник стоматології*. 2008. № 1. С. 21–22.
20. Рабинович И.М., Банченко Г.В. et al. Роль микрофлоры в патологии слизистой рта. *Стоматология*. 2002. № 5. С. 48–50.
21. Глазунов О.А. Эпидемиология патологических изменений слизистой оболочки полости рта у горнорабочих. *Вісник стоматології*. 2008. № 1. С. 3–4.
22. Груздева А.А. Морфологические изменения слизистой оболочки рта у рабочих железорудных шахт Кривого Рога. *Таврический медико-биологический вестник*. 1998. № 3-4. С. 34–36.
23. Огай Ю.А., Валушко Г.Г. et al. Пищевой концентрат полифенолов винограда «Эноант», достижения и перспективы производства и применения в питании. *Материалы международной научно-практической конференции «Биологически активные природные соединения винограда: перспективы производства и применения в медицине и питании*. Симферополь, 2001. С. 60–62.
24. Лисобакт – оптимальный выбор в терапии эрозивно-язвенных поражений слизистой полости рта. URL: <http://www.100matolog.com>
25. Войтенко А.М., Шафран Л.М. Гигиена обитаемости морских судов. К. : Здоров'я, 1989. 136 с.

Ye. Strochenko. Environmental factors and dental morbidity. – Article.

Summary. *The article presents an overview of the researches dedicated to the study of the influence of environmental factors and working conditions on the dental morbidity of the population. In Ukraine, since the late 80s of the twentieth century, there has been an increased interest in studying the impact of environmental factors and geophysical factors on the state of dental morbidity in the population, which is primarily due to objective reasons. Thus, a large number of studies over the past decades have been devoted to the effect of radiation pollution on the development of dental diseases due to the Chernobyl tragedy. Their results prove that the number of patients with gingivitis and periodontitis is significantly higher among people living in areas contaminated with radionuclides in relation to people living in clean areas of these regions. Studies of the influence of environmental factors on human health are not limited to the study of the consequences of environmental disasters. The labor of workers in certain industries is associated with especially hazardous working conditions, characterized by the complex effect of harmful production factors of various nature and intensity. Particularly hazardous working conditions under the influence of radiation and chemical production factors cause a more pronounced intensity of dental diseases, first of all, diseases of the periodontal and oral mucosa. The conducted overview proves the need to identify dental diseases in workers of different professional groups, as well as the development and implementation of appropriate therapeutic and prophylactic measures. It is also desirable to impart oral health education to the workers, to inform them of the ill effects of their working conditions and teach them some remedial measures of the oral cavity.*

Key words: *dental morbidity, environmental factors, harmful working conditions.*

Е. А. Строченко. Окружающая среда и стоматологическая заболеваемость населения. – Статья.

Аннотация. *В статье анализируется влияние факторов внешней среды и условий труда на стоматологическую заболеваемость населения. В Украине, начиная с конца 80-х годов XX века, наблюдается повышенный интерес к изучению влияния факторов внешней среды и геофизических факторов на состояние стоматологической заболеваемости среди населения страны, что обусловлено, прежде всего, объективными причинами. В результате, за последние десятилетия большое количество исследований было посвящено влиянию радиационного загрязнения на развитие стоматологических заболеваний после Чернобыльской трагедии. Результаты этих исследований доказывают, что количество больных гингивитом и пародонтозом значительно выше среди людей, проживающих в районах, загрязненных радионуклидами, по сравнению с людьми, живущими в чистых районах регионов страны. Исследования влияния факторов окружающей среды на здоровье человека не ограничиваются изучением последствий экологических катастроф. Труд рабочих определенных отраслей связан с особо вредными условиями, характеризующимися комплексным действием вредных производственных факторов разного характера и интенсивности. Особенно вредные условия труда под влиянием различных радиационных и химических производственных факторов обуславливают более выраженную интенсивность зубных заболеваний, прежде всего заболеваний слизистой пародонта и полости рта.*

Ключевые слова: *стоматологическая заболеваемость, факторы окружающей среды, вредные условия труда.*

Розділ 5

*Гуманітарні та соціальні науки.
Педагогіка. Культура і мистецтво*

L. V. Afanasieva
Hochschullehrerin
Fahrstuhl für Fremdsprachen
Ukrainische staatliche Universität für Wissenschaft und Technologien
Dnipro, Ukraine

M. L. Smyrnova
Hochschullehrerin
Fahrstuhl für Fremdsprachen
Ukrainische staatliche Universität für Wissenschaft und Technologien
Dnipro, Ukraine

DIE FREMDSPRACHE UND INTERKULTURELLE KOMMUNIKATION

Annotation. Dieser Artikel befasst sich mit der untrennbaren Verbindung zwischen dem Unterrichten einer Fremdsprache und dem Kennenlernen der Kultur des Landes der studierten Sprache. Die Autoren betrachten Meinungen, Mittel, Methoden, Prinzipien für die effektive Lösung dieses Problems. Es wird die Relevanz und die Notwendigkeit der Ausbildung interkultureller Kompetenz im Fremdsprachenstudium betont, dank derer die Hochschulabsolventen unter Bedingungen sprachlicher und kultureller Vielfalt arbeiten können. Der Artikel ist für Philologen, Fremdsprachenlehrer von Interesse.

Stichwörter: die Fremdsprache, die Fremdsprachenkultur, das Praxisziel, die interkulturelle Kompetenz, die Fremdsprachenkompetenz.

Einführung. Die Besonderheit des Erlernens einer Fremdsprache als akademisches Fach besteht darin, dass der Unterricht nicht nur die Beherrschung der Fremdsprache selbst beinhaltet, sondern sich auch mit der Literatur, Geschichte und Kultur der Zielsprache im Allgemeinen vertraut macht. Die Beherrschung einer Fremdsprache ist in erster Linie mit der Beherrschung einer fremden Sprachkultur verbunden. Dabei geht es nicht nur um die Aneignung von kulturellem Wissen, wie z. B. kulturelle Fakten, sondern auch um die Herausbildung der Fähigkeit und Bereitschaft, die Mentalität der Muttersprachler der Studiensprache sowie deren nationale Besonderheiten zu verstehen [3, S. 19]. Zusammen mit dem praktischen Zweck der Lehre und der Bildung der Sprachkompetenz der Studierenden löst das Fremdsprachenstudium einer Hochschule erzieherische Ziele. Das Erreichen von Bildungszielen erfolgt im Rahmen der Berufsausbildung und bedeutet Horizonterweiterung der Studierenden, Hebung des Niveaus ihrer Allgemein- und Denkkultur. Das pädagogische Potenzial einer Fremdsprache wird durch die Bildung einer höflichen Haltung gegenüber den spirituellen Werten anderer Völker unter den Studierenden verwirklicht.

Die Fremdkultur als Lernziel hat einen sozialen, sprachlichen, kulturellen, pädagogischen und psychologischen Inhalt, der mit allen Aspekten des Lernens korreliert und sich aus den Inhalten des Fachs „Die Fremdsprache“ ergibt.

Der Hauptteil. Führende Lehrer definieren Kompetenz als ein System von Wissen, Fähigkeiten und persönlichen Qualitäten, die der Struktur und dem Inhalt ihrer Aktivitäten angemessen sind [1, S. 8]. Das Problem der kulturellen Kompetenz auf der Ebene der interkulturellen Kommunikation von Studierenden bleibt sowohl auf theoretischer als auch auf praktischer Ebene relevant.

Die Analyse der philosophischen, psychologischen, pädagogischen und methodischen Literatur bezeugt das große Interesse in- und ausländischer Forscher an diesem Problem. Es sollte betont werden, dass die Untersuchungen von E. I. Passow, S. G. Ter-Minasowa, M. A. Bogatyrewa, E. M. Wereschtschachagin, T. N. Astafurowa, V. V. Safonowa, L. I. Chartschenkowa, G. D. Tomachina, I. A. Tsaturowa, Z. N. Nikitenko und anderen sehr bekannt sind. Von großer Bedeutung für die Untersuchung sind linguistische und methodologische Arbeiten zur Integration der Kulturkomponente in den Prozess des Fremdsprachenunterrichts an ausländische Forscher: N. Brooks, G. Neuer, K. Kramsch, F. R. Lado, J. Lasser und andere. Die Themen Pädagogik der Welt oder interkulturelle Pädagogik sind den wissenschaftlichen Arbeiten von Forschern V. S. Zaserwedyuk, M. V. Kabatschenko, S. A., G. Rers und anderen gewidmet.

Das Modell der Ausbildung der interkulturellen Kompetenz von Studierenden wird als eine Reihe aufeinander bezogener Komponenten verstanden, die das Ziel, methodische Grundlagen, Prinzipien, Inhalte, Methoden

und Mittel der Vermittlung, pädagogische Bedingungen und Ergebnisse umfassen, die notwendig sind, um eine zielgerichtete pädagogische Interaktion zu schaffen. Heutzutage ist völlig klar, dass ein solches System auf einem kompetenten, kulturwissenschaftlichen, berufsorientierten, handlungsorientierten Ansatz aufgebaut werden kann [3, S.16].

Eine systematische Herangehensweise wird als prioritär angesehen, weil sie ein systembildender Faktor ist, der die Vereinigung des Gemeinsamen, ganzheitlich in ihrer Einheit orientiert. Bei einer systematischen Betrachtung nehmen wir einen Gegenstand nicht als Summe von Teilen wahr, sondern als etwas Einheitliches; gleichzeitig isolieren wir die untersuchten Objekte nicht und betrachten sie nicht als autonome Einheiten; Wir untersuchen zunächst die Beziehungen und Interaktionen der verschiedenen Komponenten dieses Ganzen und seine Beziehung zur Umwelt, um eine Ordnung, eine Hierarchie der erwähnten Beziehungen zu finden.

Die nächste Hauptgrundlage in der Persönlichkeitsentwicklung ist laut Wissenschaftlern ein Aktivitätsansatz, der darauf abzielt, eine intensive, immer komplexer werdende Bildungs- und Erkenntnistätigkeit zu organisieren, denn nur durch die eigene Aktivität erlernt ein Mensch Wissenschaft und Kultur, Wissenswege und die Welt zu verändern, formt und verbessert die persönliche Qualität. Ausgehend davon lässt sich der kulturologische Ansatz als praxisorientiertes Instrumentarium für ein umfassendes Verständnis der Funktion soziokultureller Erfahrung definieren [1, S. 8].

In der Methodik des Fremdsprachenunterrichts gibt es mehrere kulturelle Ansätze. Zum gegenwärtigen Zeitpunkt stellen Methodiker folgende kulturologische Ansätze fest: sprachlich-kulturelle, kommunikativ-ethnographische und soziokulturelle [4, S. 25].

Der kulturwissenschaftliche Ansatz ist wichtig, um die Wege und Trends in der Entwicklung der interkulturellen Kompetenz eines zukünftigen Fachmannes zu bestimmen.

Im Zusammenhang mit pädagogischen Aktivitäten bereichert ein kultureller Ansatz die beruflichen und pädagogischen Funktionen eines Lehrers erheblich. Es gibt fünf Hauptfunktionen: kognitiv, konstruktiv, kommunikativ, informativ, organisatorisch. Daher hat der Lehrer unter Berücksichtigung der Hauptfunktionen auf der Grundlage eines kulturologischen Ansatzes die Möglichkeit, die Fähigkeit der Studierenden zur Lösung verschiedener Arten von pädagogischen und kognitiven Aufgaben zu formen: verschiedene Phänomene und Fakten der Kultur zu erkennen und zu klassifizieren; die wesentlichen Gemeinsamkeiten und Unterscheidungsmerkmale soziokultureller Phänomene in den untersuchten Informationen im Vergleich zur eigenen Kultur identifizieren und vergleichen; die moralischen und ästhetischen Komponenten von Kulturgütern identifizieren und beschreiben; Suche nach soziokulturellen Informationen; auf soziokulturelle Themen hinweisen [1, S. 32].

Bei der Lösung von Entwicklungsproblemen ist der kulturologische Ansatz ein spezifisches didaktisches Instrument, das die Herausbildung der Bereitschaft der Studierenden für eine breite Suchtätigkeit in einem sich ständig verändernden soziokulturellen Umfeld sicherstellt.

Der kulturologische Ansatz gewährleistet die Integration des erworbenen Wissens durch die Offenlegung der wesentlichen Zusammenhänge soziokultureller Phänomene und Prozesse, die Beherrschung der Methoden und Techniken der kulturellen Kognition, die die Anwendung des soziokulturellen Wissens in Lebenssituationen gewährleisten.

Dank der Verwendung des kulturologischen Ansatzes als Mittel zur Umsetzung der Mobilisierungsfunktion des Lehrers ist es möglich, solche intellektuellen Fähigkeiten zu bilden, die es den Studierenden ermöglichen, selbstständig nach den erforderlichen Informationen zu suchen und sie in Abhängigkeit von den spezifischen Lernzielen umzuwandeln.

Zu den Inhalten des Faches sollten zusätzlich gehören: eine Reihe von Lehrtexten; kulturellen und sprachlichen Mustern; speziellen Themen und anderen Sprachmaterialien, die die Voraussetzungen für kulturelle und sprachliche Aktivitäten im Bereich der Wirtschaftskommunikation schaffen; eine Liste von simulierten Situationen der Geschäftskommunikation als Mittel zur Steigerung des allgemeinen kulturellen Niveaus und der fachlichen und interkulturellen Kompetenz der Studierenden.

Die Fremdsprachenkompetenz umfasst Sprachkompetenzen: Sprachkenntnisse, kommunikative und landeskundliche, multikulturelle, mehrsprachige, kommunikative und technologische Kompetenzen, deren Besitz den Einzelnen befähigt, situative, berufliche und soziale Probleme zu lösen.

Interkulturelle Kompetenz beinhaltet die Fähigkeit einer Person zu kooperieren und zu interagieren, mit anderen Menschen zu kommunizieren, Partnerschaften aufzubauen; Führungsstil; Kenntnis von Möglichkeiten zur Lösung von Konfliktsituationen; Bildung und Kenntnis der Verhaltensnormen usw [2, S. 15].

Die Kenntnis einer Fremdsprache und die Bildung von Fremdsprachenkompetenz ermöglichen es uns, die Probleme der sozialen, humanitären und beruflichen Ausbildung eines Studierenden umfassend abzudecken, das Spektrum der kommunikativen Kompetenz in Fachbereichen zu erweitern und Produktionsprobleme effektiv zu lösen. Die Kenntnis einer Fremdsprache ermöglicht es Ihnen, die Qualität der Kommunikation zu verbessern, was zu einer effektiveren Zusammenarbeit und zum Aufbau persönlicher Kontakte führt. All dies hilft, sich auf einem höheren Niveau zu verstehen und die Kultur der zu lernenden Sprache zu studieren.

Eine Fremdsprache gehört zum kommunikativen Fach, pädagogische Rahmenbedingungen sind integraler Bestandteil des universitären Bildungsprozesses. Die Bildung interkultureller Kompetenz wird bei der Umsetzung bestimmter pädagogischer Rahmenbedingungen wirksam [5, S. 8].

Die interkulturelle Kompetenz ist ein grundlegender Bestandteil der Gesamtkultur des Einzelnen; der Prozess der Bildung interkultureller Kompetenz ist durch alle Zeichen der Konsistenz gekennzeichnet: Struktur, Hierarchie, Kontrollierbarkeit, Integrität usw. Die Bildung der interkulturellen Kompetenz erfüllt alle Merkmale des pädagogischen Systems: Sie hat ein pädagogisches Ziel, ein Motivationsbedürfnis, einen Studierenden als Subjekt eines integralen pädagogischen Systems, Lehrer, zu erziehen [3, S. 160].

Der Prozess der Bildung der interkulturellen Kompetenz basiert auf dem Konzept eines ganzheitlichen pädagogischen Prozesses als dynamisches System, das sich dynamisch in Zeit und Raum entwickelt [1, S. 17]. Dieser Prozess spiegelt die Einheit der inhaltlichen und organisatorischen Aspekte der Integrität des Pädagogischen Prozesses wider.

Schlussfolgerungen. Der kulturologische Ansatz manifestiert sich am meisten in den Aktivitäten eines Lehrers, der die Fremdsprachen unterrichtet, da dieser Prozess die Probleme der multikulturellen Bildung löst, bei der die kulturellen und pädagogischen Interessen verschiedener nationaler Gruppen berücksichtigt und die Anpassung des zukünftigen Spezialisten an unterschiedliche Werte in der Situation der Existenz vieler heterogener Kulturen, die Interaktion zwischen Menschen mit unterschiedlichen Traditionen; Orientierung am Dialog der Kulturen beinhaltet. Die Aufgabe des Lehrers besteht darin, den Studierenden zu helfen, das kulturelle Minimum zu meistern, das notwendig ist, um das grundlegende Wissen eines echten Spezialisten zu beherrschen. Die moderne Aufgabe der Hochschulbildung ist die Ausbildung von Fremdsprachenkompetenz zur Verbesserung des Niveaus einer zukünftigen Fachkraft.

LITERATUR

1. Barmeyer, Christoph I. (2000): Interkulturelles Management und Lernstile. Studierende und Führungskräfte in Frankreich, Deutschland und Québec. Frankfurt a. M. : Campus.
2. Lüsebrink, Hans-Jürgen (Hg.) (2004b): Konzepte der Interkulturellen Kommunikation. Theorieansätze und Praxisbezüge in interdisziplinärer Perspektive. St. Ingbert : Röhrig Universitätsverlag (Saarbrücker Studien zur Interkulturellen Kommunikation Bd. 7).
3. Садчикова Я. В. Формирование межкультурной компетентности студентов в процессе обучения иностранному языку в техническом вузе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Пенза, 2009. 181 с
4. Пассов Е. И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. М. : Русский язык, 1989. 276 с.
5. Wierlacher, Alois (2001): Architektur Interkultureller Germanistik. München : Iudicium.

L. Afanasieva, M. Smyrnova. Foreign language and intercultural communication. – Article.

Summary. This article deals with the inseparable connection between teaching a foreign language and getting to know the culture of the country of the language being studied. The authors consider opinions, means, methods, principles for the effective solution of this issue. The relevance and necessity of the formation of intercultural competence in the study of a foreign language is emphasized, thanks to which university graduates will be able to work in conditions of linguistic and cultural diversity. The article may be of interest to philologists, teachers of a foreign language.

Key words: foreign language, foreign language culture, practical goal, foreign language competence, intercultural competence.

Л. В. Афанасьева, М. Л. Смирнова. Іноземна мова і міжкультурне спілкування. – Стаття.

Анотація. У цій статті йдеться про нерозривний зв'язок навчання іноземної мови та ознайомлення з культурою країни мови, що вивчається. Автори розглядають думки, засоби, методи, принципи для ефективного вирішення цього питання. Наголошується актуальність та необхідність формування міжкультурної компетентності при вивченні іноземної мови, завдяки якій випускники ВНЗ будуть здатні працювати в умовах мовної та культурної різноманітності. Стаття може зацікавити філологів, викладачів іноземної мови.

Ключові слова: іноземна мова, іноземна культура, практична мета, іноземна компетентність, міжкультурна компетентність.

Ж. В. Баб'як

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувачка кафедри української та іноземних мов
Тернопільський національний технічний університет
імені Івана Пулюя
м. Тернопіль, Україна

І. Р. Плавуцька

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української та іноземних мов
Тернопільський національний технічний університет
імені Івана Пулюя
м. Тернопіль, Україна

О. І. Боднар

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української та іноземних мов
Тернопільський національний технічний університет
імені Івана Пулюя
м. Тернопіль, Україна

ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ СИСТЕМИ ATUTOR

Анотація. Статтю присвячено проблемам обов'язкового впровадження дистанційного навчання у вищих навчальних закладах України в умовах карантинних заходів через пандемію Covid-19. Узагальнюючи наявні теоретико-методичні напрацювання та відповідні положення нормативних документів, автор окреслює зміст поняття «дистанційне навчання» як самостійної новітньої освітньої технології, яка в умовах карантину перетворилася на єдиний засіб реалізації безперервності освітнього процесу.

З-поміж існуючих сьогодні освітніх онлайн-платформ автор аналізує систему ATutor, розроблену фахівцями Тернопільського національного технічного університету імені І. Пулюя.

У статті заакцентовано одну з головних методичних проблем дистанційного навчання – проблему якісного контролю знань студентів, пов'язаних з дотриманням норм і правил академічної доброчесності, і окреслено можливості функціоналу системи ATutor для контролю і оцінки реального рівня знань здобувачів освіти з англійської мови. Веб-інструменти, вбудовані в ATutor, уможливають усі види контролю в дистанційному форматі (тестовий, письмовий, усний) чи їх поєднання. У статті охарактеризовано деякі авторські методичні напрацювання, що мають на меті подолання проявів академічної недоброчесності студентів, а також створення усвідомлених (когнітивних) мотивацій для самостійного виконання завдань.

Ключові слова: дистанційне навчання, освітні технології, англійська мова для немовних спеціальностей, онлайн-сервіс/платформа.

Постановка проблеми. Пандемія коронавірусу, що поширюється світом впродовж останніх двох років, в Україні каталізувала реформування системи шкільної й університетської освіти, зокрема, у напрямку інтенсивного впровадження дистанційного формату навчання. Обмеження у сфері соціального життя, спричинені пандемією COVID-19, викликали широкомасштабне використання в освітньому процесі сучасних інформаційних технологій, покликаних забезпечити саму можливість дистанційного навчання як вимушеного і єдино доступного в умовах карантину формату реалізації безперервності освітнього процесу. Це зумовило «унікальну ситуацію» [5, с. 251], зокрема, в системі вищої освіти, яка виникла за умов її екстремального переходу до нового режиму навчання.

За півтора року карантину дистанційне навчання в Україні «перейшло з фази зародження у фазу розвитку та удосконалення» [1, с. 132]. Набутий за цей час викладачами практичний досвід дозволяє виокремити й певні теоретико-методичні проблеми, які вимагають свого осмислення і вирішення.

Однією з таких проблем, що виникають внаслідок опосередкованої технічними засобами взаємодії «викладач – студент / студенти», є проблема якісної оцінки рівня навчальних досягнень здобувачів освіти, засвоєння ними знань та сформованості передбачених навчальними програмами компетентностей.

Аналіз досліджень. Нині в педагогіці і методичній науці накопичена чимала кількість праць, в яких розглядаються теоретичні та прикладні аспекти дистанційного навчання. Це, передусім, розвідки закордонних і вітчизняних науковців, які з'явилися ще до початку пандемії (J.E. Adams, H. Dichanz, F. Bodendorf, G. Hoppe, B. Eckert, H. Lobin, J. Kettunen, A.A. Андрєєва, O.M. Алексєєва, B.Ю. Бикова, B.Ю. Ващенко, M.B. Коваль, K.P. Колос, B.B. Дядичева, B.O. Куклева, B.M. Кухаренко, C.C. Полат, O.B. Рибалко, H.G. Сиротенко, П.В. Стефаненко, A.M. Стрюк, C.M. Трибульська, A.B. Хуторський, B.I. Шуневич та ін.

Однак особливої актуальності та інтенсивності вивчення можливостей, форм і методів застосування комп'ютерних технологій з навчальною метою набуло упродовж останніх двох років – безпосередньо у час поширення епідемії COVID-19 і вимушеного переходу усіх закладів освіти в Україні на дистанційний формат навчання. Беручи до уваги відсутність попереднього досвіду тотального впровадження дистанційного навчання в освітній процес, викладачам вищої школи знадобився певний час для вивчення, аналізу та вибору відповідних навчальних технологій. Результатом їхніх методичних пошуків у вказаній галузі стала низка розвідок, що з'явилися як відповідь водночас на глобальні тенденції розвитку освітньої системи та безпосередньо на виклики, спричинені пандемією COVID-19. У цих розвідках висвітлюються форми і методи роботи при дистанційному навчанні у різних галузях знання – медицині, правознавстві, викладанні української мови тощо.

Питання впровадження дистанційних технологій при навчанні іноземної мови (головним чином, англійської) за умов карантинних обмежень розглядаються у розвідках таких авторів як В. Грицюк, Л. Деркач, А. Коваленко, А. Красилич, В. Кухаренко та В. Бондаренко, А. Лотоцька та О. Пасічник, О. Мельничук, О. Пархоменко, Т. Романенко, О. Смаль та ін.

З метою обміну практичним досвідом щодо впровадження дистанційного навчання в Україні протягом 2020-2021 проведено низку науково-практичних конференцій, як, наприклад, Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Мовна освіта в сучасних ЗВО: тенденції, виклики, перспективи» (6–7 березня 2020 р., м. Біла Церква); III Всеукраїнська науково-методична Інтернет-конференція «Актуальні проблеми іншомовної комунікації: лінгвістичні, методичні та соціально-психологічні аспекти» (26 березня 2020 р., м. Луцьк); навчально-наукова конференція з міжнародною участю «Реалії, проблеми та перспективи вищої медичної освіти» (25 березня 2021 р., Полтава). Значну частину репрезентованих на них матеріалів присвячено питанням застосування E-Learning та M-Learning як інноваційних освітніх технологій при дистанційному навчанні іноземних мов.

Потреба узагальнення й осмислення набутого практичного досвіду дистанційного навчання безпосередньо в умовах карантинних обмежень (у тому числі й щодо іноземних мов) стала причиною появи найновіших колективних монографій (2020–2021), таких, наприклад, як колективна монографія «Екстремне дистанційне навчання в Україні» за редактування В.М. Кухаренка та В.В. Бондаренка [7] чи посібник «Дистанційне навчання в умовах карантину: досвід та перспективи. Аналітико-методичні матеріали» за загального редактування О.М. Топузова [2].

Однак, попри інтенсивність методичних пошуків, проблема оптимізації оцінки знань студентів при дистанційному форматі загалом та навчанні іноземної (у даному випадку – англійської) мови зокрема у сукупності своїх аспектів не набула системного висвітлення.

Метою статті є узагальнення набутого досвіду щодо переваг освітнього середовища ATutor в процесі дистанційного навчання англійської мови у технічному виші і використання його можливостей для подолання академічної несамостійності студентів і якісної оцінки набутих ними знань.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наявних праць дослідників засвідчує, що сьогодні в науково-методичній літературі на позначення дистанційного формату отримання знань використовуються поняття «дистанційна освіта» та «дистанційне навчання», які не є ідентичними. Не заглиблюючись у даній статті у з'ясування відмінностей між змістом цих двох понять, зазначимо, що у сучасній педагогіці і методиці дистанційне навчання розуміється як:

– самостійна педагогічна технологія, в основі якої лежить керована, дидактично забезпечена та контрольована самостійна робота здобувачів освіти з використанням для навчання сучасних засобів зв'язку [11, с. 37];

– процес навчальної взаємодії викладача та здобувача освіти, який відбувається на відстані та передбачає використання інформаційних технологій і головним завданням якого є формування професійних знань і компетенцій (у нашому випадку – з іноземної мови).

Водночас, у часи поширення пандемії коронавірусу, широкоживане сьогодні поняття «дистанційне навчання», набуло додаткового синхронного аспекту значення і використовується нині для номінації стрімко запровадженої інноваційної навчальної технології в системі середньої та вищої освіти, що стала вимушеною мірою в умовах карантинних обмежень.

У своїй розвідці ми використовуємо поняття «дистанційне навчання» також у значенні, яке окреслюється Наказом міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про дистанційне навчання» (затверджено наказом МОНУ від 25 квітня 2013 року № 466). Згідно з цим «Положенням...», дистанційне навчання становить індивідуалізований процес здобуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності індивіда, що здійснюється, здебільшого, за опосередкованої екстериторіальної (віддалених один від одного учасників) взаємодії суб'єктів навчального процесу в особливому середовищі, яке ґрунтується на новітніх інформаційно-комунікаційних та психолого-педагогічних технологіях [9].

Як відомо, дистанційний формат навчання виник і поширився в країнах Заходу ще на початку 1970-х років. Із розвитком масової комп'ютеризації на межі XX й XXI століть освітні онлайн-технології почали дедалі частіше застосовуватись в Україні. Ситуація з COVID-ом, що кинула виклик звичній системі освіти в усьому світі, змусила українські виші перейти на онлайн-режим викладання як безальтернативний формат навчання.

Нині в освітньому середовищі при вивченні іноземної мови застосовується ціла низка онлайн-платформ – Moodle, Google Classroom Microsoft Teams, Google Meet, Skype та ін. Кожна з них становить інформаційний простір, що об'єднує учасників процесу навчання і дає можливість для віддаленої освіти, забезпечує доступ до методичних матеріалів та інформації, а також дозволяє здійснювати тестування для контролю рівня знань здобувачів освіти. При навчанні іноземної мови у дистанційному форматі освітні онлайн-платформи надають можливості використання таких форм навчання як консультації (групові та індивідуальні), індивідуальні заняття, самостійна робота, проектна робота, відеоконференції, онлайн-заняття, аудіозаписи [8, с. 14]. Окрім цього уможливлено онлайн-тестування, використання онлайн-тренажерів для вивчення граматики і лексики, фото-, відео- та аудіоматеріали з відеохостингу YouTube. Викладач також має можливість робити демонстрації з екрану, одночасно спілкуватися з групою, проводити тестові завдання з моментальним результатом, працювати онлайн із підручником у форматі PDF, підключатися онлайн до сайтів по тематиці заняття тощо [8, с. 14]. Зворотній зв'язок при цьому відбувається здебільшого у формі спілкування через аудіоповідомлення та міні-проекти [2].

Водночас слід наголосити, що поряд з цілою низкою уже готових онлайн-платформ з усіма необхідними вмонтованими інструментами для дистанційного навчання, у деяких вищих навчальних закладах України використовуються й локальні освітні системи, розроблені фахівцями цих вишів.

Зокрема, у Тернопільському національному технічному університеті ім. І. Пулюя розроблено унікальну систему управління навчанням (LCMS – Web-based Learning Content Management System) – технологічну платформу ATutor (Academic Tutor).

Atutor багато в чому схожа на Moodle. Подібно до Moodle, Atutor є відкритою модульною веб-системою для електронного навчання. Серед її особливостей можна виділити вбудований редактор курсів, адаптивний інтерфейс та т. ін. Використання цієї системи дозволяє викладачам легко організувати різні курси навчання. Функціонал платформи ATutor визначається можливістю проводити курси та тести та збирати статистику. Модуль BigBlueButton дозволяє проводити вебінари. Є також підтримка форумів та функція відстеження активності користувачів.

Щоправда, ATutor має менше готових модулів, ніж Moodle, зате в ньому є вбудований конструктор для розробки навчальних матеріалів. Цей інструмент дозволяє формувати різні типи тестів: єдиного вибору (single choice), множинного вибору (multiple choice), кілька відповідей, відкрита відповідь, сортування, відповідність (у тому числі й графіка), шкала Лікерта.

Як зазначено на офіційному сайті ТНТУ ім. І. Пулюя, віртуальне освітнє середовище як веб-орієнтована інформаційна система, призначена для супроводу освітнього процесу, ефективно використовується в університеті понад десять років. Воно забезпечило доступ учасників цього процесу до електронних освітніх ресурсів (як у плані їх створення, так і використання), можливість проведення оцінювання рівня знань на базі систем тестування, каталогізацію електронних ресурсів освітнього та наукового

призначення, управління перебігом процесу навчання, а також можливість проведення навчальних та управлінських заходів у режимі онлайн засобами підтримки аудіо- чи відеоконференцій [10].

Завдяки отриманому за цей час науково-педагогічними працівниками вишу досвіду роботи у віртуальному освітньому середовищі, готовності керівного складу університету та студентів, а також відпрацьованості апаратного забезпечення та електронних освітніх ресурсів, екстрене переведення освітнього процесу у суто дистанційний формат не стало викликом для викладачів, а лише створило нові можливості працювати та розвиватися в онлайн-просторі.

Вимушений перехід на роботу виключно у віртуальному середовищі ATutor при навчанні англійської мови збагатив практичний досвід викладачів кафедри української та іноземних мов, що дозволяє їм вирішувати проблеми, специфічні саме для використання комп'ютерних освітніх технологій і дистанційного формату роботи при вивченні іноземної мови.

У найновіших розвідках методичного характеру (М. Янкова [12], А. Коваленко [5] та ін.) вже неодноразово наголошувалося, що, попри низку переваг, таких, зокрема, як доступність, комунікативність, наочність, інтерактивна взаємодія, зворотний зв'язок, самостійна робота із застосуванням нових інформаційно-комунікативних технологій [5, с. 253], у процесі запровадження широкомасштабного дистанційного навчання було виявлено й низку недоліків. Один з найпосутніших серед них стосується недотримання здобувачами освіти норм і правил академічної доброчесності [4, с. 109; 6 та ін.], через що адекватний контроль за рівнем знань студентів стало справжнім «головним болем» викладачів, у тому числі й викладачів іноземної мови. Причина тут полягає у тому, що дистанційний формат передбачає передусім високий рівень внутрішньої (когнітивної) мотивації, тобто мотивації усвідомленої дії, а також самодисципліни. У розвідці Т.А. Іваницької та ін. з цього приводу наголошується, що дистанційна форма навчання потребує «наявності в студентів сильної мотивації. Оскільки при дистанційній формі навчання студент майже весь матеріал вивчає самостійно, це вимагає від нього сили волі, самодисципліни, відповідальності» [4].

Однак, як засвідчує практика викладання іноземної мови, найчастіше ці чинники успішного застосування дистанційного формату виявляються нестійкими і не спрацьовують (здебільшого з суб'єктивних причин). Практичний досвід показує, що студенти успішно користуються можливостями списування, виконання завдань зі сторонньою допомогою, що їх створює навчання у дистанційному форматі. Гадаємо, що така ж ситуація властива й для інших предметних галузей.

За таких умов однією з проблем організації дистанційного навчання є ефективний контроль з боку викладача та справедлива якісна оцінка ним/нею знань здобувачів освіти.

ATutor завдяки своєму функціоналу забезпечує використання таких типів контролю як тестовий, письмовий, усний, що надає можливості для оцінювання знань і вмінь студентів за основними напрямками формування мовної компетентності з англійської мови: reading, writing, listening, speaking.

Стрімкий перехід до обов'язкового дистанційного навчання та відсутність попереднього досвіду винятково дистанційного формату навчальної діяльності зумовило методичні пошуки в напрямку подолання академічної недоброчесності і несамостійності здобувачів освіти. Причому відсутність (через екстремальний характер ситуації в освіті, пов'язаний з поширенням коронавірусу) будь-яких загальних рекомендацій, змусили викладачів шукати власні шляхи і методи розв'язання даної проблеми – залежно від рівня власної креативності, комп'ютерної та методичної грамотності.

Індивідуальний методичний досвід, накопичений у власній «карантинній» навчальній практиці, а також досвід колег-викладачів з кафедри української та іноземних мов ТНТУ ім. І. Пулюя засвідчує, що у своїй практиці дистанційного викладання англійської мови, з метою усунення проблем, пов'язаних з проявами академічної недоброчесності, використовується низка прийомів.

По-перше, функціонал онлайн-платформи ATutor дозволяє застосування методичних прийомів, спрямованих на усунення можливостей несамостійного виконання навчальних завдань. Так, наприклад, при виконанні тестів – незалежно, Single чи Multiple Choice і виду контролю (поточний, тематичний, підсумковий) – студентам за допомогою конструктора тестів ATutor задається максимально обмежений час, – так, щоб унеможливити використання сторонньої допомоги, отриманої чи то через мобільні застосунки на кшталт Viber чи будь-яким іншим шляхом. Навіть з огляду на елемент випадковості щодо вибору вірної відповіді, цей прийом виявляється доволі дієвим.

Технічні можливості онлайн-платформи ATutor, що підтримують формат аудіо- та відеоконференцій, дозволяють – поряд з тестовим – ефективно використовувати й усний вид контролю. Цей тип контролю доцільний передусім при відпрацюванні навичок усного мовлення, у тому числі й через

feed-back з викладачем, як, наприклад, з розмовними темами, передбаченими навчальною програмою (“My Family”, “Ciber security”, “International relations”, “My Major” та ін.). Вони націлені насамперед на розвиток навичок самостійного зв’язного говоріння. При цьому практичний досвід показує, що переказуючи ту чи іншу тему, частина студентів намагається усіляко підглядати, користуючись візуальною обмеженістю вікна комп’ютера викладача. Тому для з’ясування справжнього рівня знань студента з теми, що вивчається, доцільно використовувати такі прийоми як обговорення, укладання діалогів, уточнюючі питання та т. ін. – тобто ті види роботи, які вимагають синхронного реагування студентів, а відтак стимулюють їх до самостійних зусиль з опанування навчальним матеріалом.

Для забезпечення внутрішньої (когнітивної) мотивації студентів щодо опанування навчального матеріалу ефективними є й традиційні методичні прийоми. Так, наприклад, Reading comprehension як вид навчальної діяльності, що у даному випадку має на меті розвиток вміння опрацьовувати текст іноземною мовою, розуміти його значення та «інтегрувати з тим, що студент уже знає» (W. Grabe [13]), передбачає виконання звичного комплексу вправ:

1) Reading comprehension exercises:

- false / true;
- fill in;
- обговорення тексту загалом і змісту окремих абзаців за питаннями на кшталт:

The article is mainly about ----,

As it is stated in the passage ----,

According to the passage ---- та ін;

2) лексико-граматичні вправи:

- знайти синоніми до слів з тексту;
- пояснити фразові дієслова на кшталт *look forward, give up*;
- прокоментувати зміст сталих виразів та ідіом, як-от: *rain cats and dogs*.

Виконання студентами цього традиційного комплексу вправ уможливорює особистісний підхід до кожного здобувача освіти і справедливу оцінку рівня його знань.

Ще один ефективний спосіб стимулювання самостійності роботи студентів вбачаємо у вимозі надсилати викладачеві фото власноруч виконаного письмового завдання (йдеться передусім про роботи творчого характеру, а також інші види письмових робіт). Застосування такого методичного прийому так чи інакше дисциплінує студентів і спонукає їх до самостійного виконання навчальних завдань.

Вбудовані інструменти онлайн-платформи ATutor дозволяють також урізноманітнювати спосіб подачі презентацій, що активізує творчий потенціал студентів, створюючи додаткові мотивації для самостійного виконання завдань.

Важливим елементом у вирішенні даної проблеми видається також своєчасне завантаження викладачем необхідних навчальних матеріалів: підручників, словників та т. ін., що не дає студентам можливості скористатися відмовками, на кшталт «Не було підручника».

Висновки. Дистанційне навчання – інноваційна освітня технологія, широкомасштабне впровадження якої зумовлене карантинними заходами через пандемію COVID-19. Для створення віртуального освітнього середовища використовуються ті чи інші уже готові онлайн-платформи з усіма необхідними вмонтованими інструментами для дистанційного навчання. Поряд з цим у деяких українських вишах створюються локальні освітні системи. Такою є система ATutor, розроблена фахівцями Тернопільського національного технічного університету імені І. Пулюя. За допомогою вбудованих у неї веб-інструментів забезпечується безперервність навчального процесу і вирішення методичних проблем, що виникають внаслідок запровадження обов’язкового і безальтернативного дистанційного навчання, зокрема, проблеми академічної несамостійності студентів, контролю і оцінювання реального рівня їхніх знань.

Функціонал онлайн-платформи ATutor забезпечує використання таких типів контролю як тестовий, письмовий, усний; методичних прийомів, спрямованих на усунення можливостей несамостійного виконання навчальних завдань, а також створення усвідомлених (когнітивних) мотивацій для самостійного виконання завдань шляхом урізноманітнення способів подачі презентацій тощо.

У подальшому, після закінчення карантину, робота з онлайн-системою ATutor може бути інкорпорована у лекційні та практичні заняття з метою їх інтенсифікації, підвищення інформативності та урізноманітнення форм навчальної діяльності в процесі вивчення англійської мови як мови професійного та ділового спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гриняк А.Б. Підсумковий контроль знань студентів-правників в умовах дистанційного навчання. *Нове українське право*. Вип. 4, 2021. С. 131–137. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/91/82>
2. Дистанційне навчання в умовах карантину: досвід та перспективи. Аналітико-методичні матеріали / кол. автор. ; за заг. ред. О.М. Топузова; укл. М.В. Головка. Київ : Педагогічна думка, 2021. 192 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/726079/1/2a.pdf22222.pdf>
3. Екстрене дистанційне навчання в Україні : монографія / за ред. В.М. Кухаренка, В.В. Бондаренка. Харків : Вид-во КП «Міська друкарня», 2020. 409 с. URL: https://duan.edu.ua/images/News/UA/Departments/Management/2020/monograph_ekstr_dyst_navch.pdf
4. Іваницька Т.А., Кузьменко Н.В., Петров Є.Є., Треумова С.І. Оцінка ефективності дистанційного навчання з точки зору здобувачів вищої медичної освіти. *Реалії, проблеми та перспективи вищої медичної освіти* : матеріали навчально-наукової конференції з міжнародною участю 25 березня 2021 року. Полтава : Українська медична стоматологічна академія, 2021. С. 108–111. URL: https://www.pdmu.edu.ua/storage/n_process_nmvt/files/YgjFOytRS1hiHcx9NiCQiv1OPo6xMG22eGD2Ww5k.pdf
5. Коваленко А. Дистанційне навчання іноземної мови за умов пандемії: специфіка форм і методів роботи. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 35, том 3, 2021. С. 250–256. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/35_2021/part_3/39.pdf
6. Конохова Н.В. Контроль знань у дистанційному навчанні. URL: <https://www.kpi.kharkov.ua/>
7. Кухаренко В.М., Рибалко О.В., Сиротенко Н.Г. Дистанційне навчання: умови застосування. Дистанційний курс : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», «Торсінг», 2002. 320 с.
8. Полонська Т.К. Дистанційне навчання іноземної мови учнів закладів загальної середньої освіти в умовах карантину: успіхи та невдачі *Проблеми та перспективи реалізації та впровадження міждисциплінарних наукових досягнень*. Том 2. Київ, 2020. С. 12–15.
9. Про затвердження Положення про дистанційне навчання : Наказ від 25.04.2013 р. № 466. Міністерство освіти і науки України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>
10. Тернопільський національний технічний університет імені І. Пулюя : офіційний сайт. URL: <https://tntu.edu.ua/?p=uk/news/4020>
11. Шаран Р.В. Професійна підготовка магістрів інформаційних технологій в системі дистанційної освіти США : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2010. 249 с.
12. Янкова М.А. Особливості застосування дистанційного навчання викладанні української мови як іноземної. *Мовна освіта в сучасних ЗВО: тенденції, виклики, перспективи* : збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 6–7 березня 2020 року. Біла Церква : БНАУ. URL: <http://kmp.fl.kpi.ua/uk/node/42>
13. Grabe W. Reading in a Second Language: Moving from Theory to Practice. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 467 p.

Zh. Babiak, I. Plavutska, O. Bodnar. Assessment of students' knowledge in the conditions of distance learning using the ATUTOR system. – Article.

Summary. The article deals with the problems of mandatory introduction of distance learning in higher educational institutions of Ukraine in the conditions of quarantine measures due to the Covid-19 pandemic. Summarizing the existing theoretical and methodological developments and the relevant provisions of regulations, the author outlines the meaning of “distance learning” as an independent latest educational technology, which in quarantine has become the only means of continuity of the educational process.

Among the existing online educational platforms, the author analyzes the ATutor system developed by specialists of Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University.

The article emphasizes one of the main methodological problems of distance learning – the problem of quality control of students' knowledge related to the norms and rules of academic integrity, and outlines the capabilities of ATutor to control and assess the real level of knowledge of English language learners. The web tools built into ATutor, allow all types of remote control (test, written, oral) or their combination. The article describes some of the author's methodological developments aimed at overcoming the manifestations of academic dishonesty of students, as well as the creation of conscious (cognitive) motivations for independent performance of tasks.

Key words: distance learning, educational technology, English for non-language specialities, online-service/platform.

Ж. В. Бабяк, И. Р. Плавуцкая, О. И. Боднар. Оценивание знаний студентов в условиях дистанционного обучения с использованием системы ATUTOR. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена проблемам обязательного использования дистанционного обучения в высших научных учреждениях Украины в условиях карантинных мер из-за пандемии Covid-19. Обобщая существующие теоретико-методические наработки и соответствующие положения нормативных документов, авторы

определяют содержание понятия «дистанционное обучение» как самостоятельную новейшую образовательную технологию, которая в условиях карантина превратилась в единственное средство непрерывности образовательного процесса.

Среди существующих сегодня образовательных онлайн-платформ авторы анализируют систему ATutor, разработанную специалистами Тернопольского национального технического университета им. И. Пулюя.

В статье акцентируется одна из главных методических проблем дистанционного обучения – проблема качественного контроля знаний студентов, связанных с соблюдением норм и правил академической добросовестности, и определены возможности функционала системы ATutor для контроля и оценки реального уровня знаний соискателей образования по английскому языку. Веб-инструменты, используемые в системе ATutor, дают возможность проводить все виды контроля (тестовом, письменном, устном) по отдельности или комбинировано. В статье дается характеристика некоторых авторских методик-наработок, целью которых является преодоление проявлений академической недобросовестности студентов, а также формирование осознанных (когнитивных) мотиваций для самостоятельного выполнения заданий.

Ключевые слова: дистанционное обучение, технологии образования, английский язык для неязыковых специальностей, онлайн-сервис/платформа.

УДК 78.078;784;374

О. В. Борин

аспірантка

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника»

м. Івано-Франківськ, Україна

МУЗИЧНО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ В ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розкривається специфіка роботи мистецьких закладів позашкільної освіти щодо музично-естетичного виховання обдарованих дітей. Охарактеризовано особливості роботи з обдарованими дітьми та основні аспекти, які сприяють розвитку їх творчого потенціалу та професійного становлення.

Ключові слова: виховання обдарованих дітей, музичне мистецтво, музично-естетичне виховання, обдаровані діти, позашкільна освіта.

Сучасний період розвитку українського суспільства вимагає нових підходів щодо формування музично-естетичного досвіду особистості як однієї з основних умов духовного та культурного становлення. Особливу роль у цьому процесі відіграє підтримка і розвиток творчого потенціалу обдарованих дітей, а також формування їхньої музично-естетичної культури. Оскільки музично-творча діяльність підростаючого покоління у перспективі може стати основою музичної культури нашої держави, питання творчого та професійного становлення таких особистостей потребує більш ґрунтовних наукових досліджень.

Проблеми музично-естетичного виховання досить широко розглядаються у роботах вітчизняних науковців не лише у галузі мистецтвознавства, а й у педагогіці, психології та естетиці. Сутність поняття музично-естетичного виховання досліджували Н. Б. Кривошея і О. В. Медяник [4], О. В. Сироєжко [8], Ю. С. Юцевич [11] та ін. Деякі аспекти музично-естетичного виховання у закладах позашкільної освіти означували у своїх працях В. Л. Власенко [1], А. І. Мащенко [5], В. М. Міленін [6] та ін. Проте ці дослідження недостатньо розкривають питання музично-естетичного виховання саме обдарованих дітей у позашкільних закладах освіти.

Музично-естетичне виховання підростаючого покоління є одним з найважливіших аспектів української музичної культури. Воно сприяє формуванню всебічно розвиненої та гармонійної особистості, а також прилучає дітей до високих духовних цінностей. Оскільки поняття музично-естетичного виховання містить у собі дві складові – музичну та естетичну – проаналізуємо зміст цих понять.

В українському педагогічному словнику С. Гончаренка музичне виховання розуміється як «...процес цілеспрямованого пізнання музики, розвиток музично-естетичних смаків людини, збагачення її

музичної культури та здібностей» [3, с. 219]. Автор зазначає, що музичне виховання «...розвиває любов до музики, вдосконалює здатність розуміти музичне мистецтво, співпереживати, сприймати його з естетичною насолодою» [3, с. 219]. На думку О. Олексюк, музичне виховання – це «...спеціально організований процес, що передбачає формування особистісних якостей учня та розвиток його здібностей засобами музичного мистецтва» [7, с. 7].

С. Чепіга, у свою чергу, виокремлює основні завдання музичного виховання: «...виховувати любов і інтерес до музики; збагачувати музичними враженнями, знайомлячи дітей з різноманітними творами; розвивати навички у всіх видах музичної діяльності: співі, слуханні, музично-ритмічних рухах, грі на музичних інструментах; сприяти вихованню та формуванню музичного смаку; впливати на всебічний розвиток дитини, використовуючи всі види музичної діяльності; розвивати творчу активність у всіх доступних дітям видах музичної діяльності» [10, с. 156]. Отже, під поняттям музичного виховання слід розуміти спеціально організований процес, основною метою якого є розвиток особистісних та творчих якостей дитини засобами музичного мистецтва.

Естетичне виховання є важливою складовою гармонійного розвитку особистості. У словнику термінів з естетики Л. Газнюка естетичне виховання розглядається як «...специфічний вид суспільно значимої діяльності, яка здійснюється суб'єктом (суспільство та його спеціалізовані інститути) відносно об'єкта (індивід, особистість, група, колектив, спільнота) з ціллю випрацювання в останнього системи орієнтації у світі естетичних та художніх цінностей відповідно до уявлень про їх характер та призначення, які склались у даному конкретному суспільстві» [8].

М. Фіцула вважає, що естетичне виховання є складовою частиною виховного процесу, що «...безпосередньо спрямована на формування здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини» [9, с. 300]. Автор стверджує, що під час естетичного виховання важливо навчити учнів розуміти та сприймати красу. «Спостерігаючи прекрасне, людина не може бути байдужою, вона переживає, відчуваючи любов або ненависть до спостережуваного. Тому важливо, щоб діти вміли розрізнити справді красиве і потворне. Під час естетичного сприймання виникають певні емоції, тому виховання має створювати сприятливі для формування емоційної сфери учнів умови, адже багатство емоційної сфери людини свідчить про її духовне багатство» [9, с. 300].

Аналізуючи процес творчого розвитку особистості, Н. Кривошея і О. Медяник дійшли висновку, що естетичне виховання є неможливим поза освоєнням системи цінностей, які існують та розвиваються у суспільстві. Пізнати ці цінності можна лише через мистецтво. Шляхом розвитку особистісного ставлення до цінностей формується суб'єктність молодого людини, що спрямована на будь-які сприйняття проявів навколишнього світу. Суб'єктність виявляється як у репродуктивній діяльності (сприймати, аналізувати, переживати художні цінності), так і у продуктивній [4, с. 52]. Саме цей двосторонній процес, на думку дослідників, є основою естетичного виховання підростаючого покоління.

О. Сироечко вважає, що підґрунтям системи музично-естетичного виховання підростаючого покоління є насамперед тісний зв'язок музичного виховання з естетичною основою музичного мистецтва. Дослідниця зазначає, «...що інтеграція різноманітних елементів музичного і естетичного виховання на основі їх тісної взаємодії ефективно впливає на процес розвитку духовної культури дітей і молоді в Україні» [8, с. 82].

У науковій літературі музично-естетичне виховання трактується як виховний процес, що спрямований на формування та розвиток засобами музичного мистецтва естетичних ідеалів, почуттів, потреб, інтересів, смаків, понять, суджень, переживань, оцінок, творчих здібностей, образного мислення, гуманістичного ставлення до навколишнього світу і мистецтва, уміння перетворювати дійсність згідно із законами краси, норм поведінки і міжособистісних стосунків [11]. Таким чином, поняття музично-естетичного виховання, включає у себе процес формування та розвитку музично-естетичної свідомості особистості, сукупності її музичних здібностей та навичок музично-творчої діяльності.

Музично-естетичне виховання здійснюється на уроках музики у загальноосвітніх школах та у мистецьких закладах позашкільної освіти. Уроки музики розвивають духовність, загальну та естетичну культуру учнів. Шляхом систематичного і цілеспрямованого впливу музика облагороджує людину та робить її сприйнятливою, чуйною, доброю. Музичне мистецтво позитивно впливає на формування світогляду, духовної культури та моральних якостей підростаючого покоління. На нашу думку, процес навчання у закладах позашкільної освіти, особливо у музичних школах та школах мистецтв, є більш системним та має глибший і ширший зміст, ніж у загальноосвітній школі. Вітчизняні науковці зауважують, що в мистецьких позашкільних закладах у процесі спілкування під час навчання між учнем

і педагогом виникає якісно інший ролевий зв'язок, який позитивно впливає на процес музично-естетичного виховання.

Не применшуючи ролі загальноосвітніх шкіл, особливо закладів з естетичним нахилом, А. Машенко зауважує, що шкільні заняття не розв'язують проблему музично-естетичної компетентності. «У загальноосвітній школі уроки музики проводяться в рамках обов'язкової програми <...>. Позашкільна освіта, де здійснюється перехід від уніфікованого навчання до варіативного, дає учням можливість отримати знання, вміння і навички, адекватні рівню їхнього особистісного розвитку відповідно до їх інтересів та потреб, реалізувати індивідуальні здібності» [5, с. 91]. Науковець стверджує, що правильна організація системи позашкільної діяльності може сформувати свідоме прагнення вихованців до цінностей музичного мистецтва. Оскільки навчальні плани та програми позашкільних закладів у більшості є авторськими, вони зорієнтовані не лише на традиції певного регіону, а й на інтереси, уподобання, здібності та нахили учнів, їхні ціннісні орієнтації та індивідуально-вікові можливості [5, с. 91].

В. Міленін зауважує, що «...безперервний процес навчання в закладах позашкільної освіти, має безумовну перевагу, яка полягає у тому, що не має фіксованих термінів завершення навчання та послідовно переходить з однієї стадії в іншу. Цей процес якраз і може забезпечити індивідуально-особистісну основу навчання, задовольнити потреби кожної конкретної дитини, дозволить використовувати потенціал її вільного часу. В глобальному розумінні, формує базову основу для вирішення одного з основних завдань освіти в цілому – виявлення, розвиток і підтримку обдарованих дітей. Ще одна перевага в тому, що діти, відвідуючи заклади позашкільної освіти, мають змогу на практиці реалізовувати набуті під час занять знання» [6, с. 31].

У процесі роботи з обдарованими дітьми педагогам варто звертати увагу на те, що властиве саме цим дітям: їм швидше та легше засвоювати навчальні матеріали, вони більш здатні до абстрактного мислення та творчості, відрізняються високим рівнем допитливості, винахідливості та наполегливості, чуйні до настроїв та поведінки оточуючих, гостріше реагують на критику та несправедливість. На шляху до вдосконалення своїх умінь, обдаровані діти зіштовхуються з труднощами, що пов'язані з відсутністю оптимальних умов задля розвитку їх творчого потенціалу. Ці труднощі, власне, і може допомогти вирішити відвідування занять з музики у позашкільних мистецьких закладах.

Враховуючи особливості роботи з обдарованими дітьми у позашкільних навчальних закладах В. Власенко вважає, що їхня ефективність у формуванні музично-естетичної культури зростає при виконанні наступних умов: організації навчально-виховного процесу відповідно до вікових та індивідуальних особливостей дітей; комплексного ціленаправленого впливу на особистість для стимуляції її активної творчої діяльності; створення інтегративної освітньої програми, що забезпечуватиме процес формування музичної культури вихованців із врахуванням різноманітних форм, засобів і методів соціально-культурної діяльності [1, с. 11].

Дотримуючись вищезазначених рекомендацій, педагог зможе значно швидше знайти правильні підходи щодо організації роботи з обдарованими дітьми у закладах позашкільної освіти мистецького спрямування та посприяти їхній творчій реалізації.

Висновки. Музично-естетичне виховання підростаючого покоління є однією з найактуальніших проблем сучасної української музичної культури. Музично-естетичне виховання реалізується шляхом створення музично-естетичного середовища; діяльності педагогів, які здійснюють виховний вплив засобами музичного мистецтва; створення умов задля самостійної музично-творчої діяльності вихованців. Враховуючи особливості роботи з обдарованими дітьми, у мистецьких позашкільних закладах освіти створені всі умови задля організації музично-естетичного виховання відповідно до вікових та індивідуальних особливостей вихованців, а також здійснюється комплексний ціленаправлений вплив на особистість, що сприяє активному творчому розвитку. Позашкільна освіта, як частина всієї освіти України, здатна якнайбільш повно проявити ініціативу дітей у творчому розвитку та посприяти реалізації їх творчих здібностей, що у подальшому може стати підґрунтям для професійного становлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Власенко В. Л. Социально-культурные условия формирования музыкальной культуры подростков в учреждениях дополнительного образования : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Тамбовский гос. ун-т им. Г. Р. Державина. Тамбов, 2010. 18 с.
2. Газнюк Л. М., Могильова С. В., М'яснікова Н. О., Салтан Н. М. Естетика. Київ : Кондор, 2011. 124 с. URL: <https://textbook.com.ua/etika-ta-estetika/1473446659/s-6> (дата звернення: 23.02.2021)

3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 373 с.
4. Кривошея Н. Б., Медяник О. В. Музично-естетичне виховання старших дошкільників засобами дитячої музики сучасних українських композиторів. *Молодий вчений*. Херсон, 2018. № 10.1(62.1). С. 51–56.
5. Мащенко А. І. Особливості формування музично-естетичної компетентності підлітків у закладах позашкільної освіти. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2015. Вип. 124. С. 90–94.
6. Міленін В. М. Інноваційна модель виховного простору сучасного позашкільного навчального закладу : посібник. Київ, 2013. 160 с.
7. Олексюк О. М. Музична педагогіка: навч. посіб. / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ, 2006. 188 с.
8. Сирожко О. В. Музично-естетичне виховання підлітків як науково-педагогічна проблема. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя, 2019. Вип. 65. С. 79–84.
9. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Київ : Видавничий центр «Академія», 2000. 528 с. (Альма-матер).
10. Чепіга С. Г. Спрямованість музичного виховання на формування морально-естетичних якостей особистості. *1025-річчя історії освіти в Україні: традиції, сучасність та перспективи* : зб. матеріалів міжн. наук. конф. (м. Київ, 22 трав. 2014 р.). Київський університет імені Бориса Грінченка, 2014. С. 154–164.
11. Юцевич Ю. Є. Музика : словник-довідник. Вид. 2-ге, переробл. і доп. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009. 352 с.

O. Boryn. Music and aesthetic education of gifted children in extracurricular education institutions. – Article.

Summary. The article reveals the specifics of the work of art institutions of out-of-school education on musical and aesthetic education of gifted children. The peculiarities of working with gifted children and the main aspects that contribute to the development of their creative potential and professional development are described.

Key words: out-of-school education, musical art, gifted children, musical and aesthetic education.

О. В Борын. Музыкально-эстетическое воспитание одаренных детей в заведениях внешкольного образования. – Статья.

Аннотация. В статье раскрывается специфика работы художественных заведений внешкольного образования по музыкально-эстетическому воспитанию одаренных детей. Охарактеризованы особенности работы с одаренными детьми и основные аспекты, способствующие развитию их творческого потенциала и профессионального становления.

Ключевые слова: воспитание одаренных детей, музыкальное искусство, музыкально-эстетическое воспитание, одаренные дети, внешкольное образование.

УДК 377

А. О. Браткевич

викладач історії І-ї категорії

Фаховий коледж

Міжнародного гуманітарного університету

м. Одеса, Україна

ПРОБЛЕМНЕ НАВЧАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ ІСТОРІЇ

Анотація. У статті розкрито особливості застосування технології проблемного навчання як засобу активізації та інтенсифікації пізнавальної діяльності студентів при вивченні історії в коледжі; теоретично обґрунтовано концептуальні засади та методика застосування проблемного навчання історії: охарактеризовано його мету, зміст і дидактичні принципи; розглянуто методика постановки проблемних запитань, формулювання проблемних завдань та задач, створення проблемних ситуацій; наведено приклади практичного застосування прийомів проблемного навчання при вивченні історії в коледжі.

Ключові слова: проблемне навчання, проблемне запитання, проблемне завдання, проблемна задача, проблемна ситуація.

Постановка проблеми. Коледж сьогодні – це, перш за все, шлях самореалізації і самоактуалізації, соціалізації особистості. Завдання викладача не тільки дати дітям суму знань, допомогти йому, підготуватися до засвоєння великого об'єму, часто, суперечливої інформації, але й навчити спілкуватися, вирішувати проблеми, знаходити вихід із нестандартної ситуації, іншими словами, навчити найвищому із мистецтв – мистецтву жити.

З іншого боку, реформування освіти в Україні сьогодні, вимагає і від викладача здатності, бажання і наполегливої праці у пошуку і використанні нових підходів до викладання, зокрема, предметів гуманітарного циклу, саме таких методик, які формують творчу, мислячу особистість. Тому, важливе значення варто надати проблемному навчанню.

Проблемне навчання, сьогодні, розглядається, як технологія розвиваючої освіти, спрямована на активне одержання студентами знань, формування прийомів дослідницької пізнавальної діяльності, залучення до наукового пошуку, творчості, виховання соціально значимих рис особистості. Воно формує пізнавальну спрямованість особистості, сприяє виробленню психологічної установки на подолання пізнавальних труднощів.

Сучасний викладач у практичній діяльності широко застосовує увесь арсенал пропонованих педагогікою дидактичних технологій, тому проблемне навчання не слід сприймати як універсальний вид навчання. Проте жодна із технологій не є настільки сприятливою для розкриття та реалізації мисленнєвого потенціалу студентів, як проблемне навчання. Активізація навчальної діяльності студентів шляхом залучення їх до пошукової діяльності та самостійного розв'язання навчальних проблем сприяє розвитку творчих здібностей, формуванню психологічної установки на подолання пізнавальних труднощів, виникненню відчуття особистої відповідальності за якість набутих знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади технології проблемного навчання ґрунтуються на теоретичних висновках американського філософа, психолога і педагога Дж. Дьюї. Розмірковуючи над проблемою оптимізації якості освіти, учений виокремив три умови успішного навчання: проблематизація навчального матеріалу (знання засвоюються лише внаслідок здивування і зацікавлення); активність суб'єктів навчання (знання повинні засвоюватися з «апетитом»); зв'язок навчання із життям або подальшою практичною діяльністю (у такому випадку формується мотив до навчання, адже суб'єкт розуміє, для чого вчиться) [4, с. 21].

Ідеї Дж. Дьюї поширювалися й трансформувались у світовій практиці протягом наступних десятиліть, зокрема концепцію функціонування проблемного навчання як цілісної методичної системи, яка об'єднує різноманітні методи та прийоми навчання, створив М. Махмутов.

Особливості функціонування проблемності, а також вплив проблемної ситуації на пізнавальну активність та психологічний стан особистості досліджували І. Лернер, М. Скаткін.

Розробці методики проблемного навчання з позиції психології навчальної діяльності дидактика завдячує науковим працям П. Гальперіна, В. Давидова, А. Леонтьєва, Н. Менчинської, Н. Талізінної та ін., присвяченим розробці методики проблемного навчання з позиції психології навчальної діяльності.

На сучасному етапі проблемою розвивального навчання займаються А. Алексюк, В. Андрущенко, В. Безпалько, С. Гончаренко, І. Дичківська, В. Давидов, І. Підласий, Г. Селевко, С. Снапковська, С. Терно, В. Ягупов, та інші.

Разом з тим, маючи беззаперечні переваги у реалізації мети та завдань реформування сучасного загальноосвітнього закладу, проблемне навчання залишається найбільш складною і найменш методично адаптованою для школи технологією навчання.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових праць з окресленої проблеми дозволяє розглядати проблемне навчання як цілісну диференційовану технологію розвивальної освіти, спрямовану на динамічне засвоєння студентами знань, формування прийомів дослідницької пізнавальної діяльності, залучення до наукового пошуку та творчості. В основі такого навчання лежить інтелектуальна активність людини, яка базується на високому рівні пізнавальної мотивації – свідомої потреби в навчально-пізнавальній діяльності. На жаль, ця активність виникає не часто.

Зазвичай вона є наслідком цілеспрямованих управлінських дій педагога, націлених на свідоме практичне чи теоретичне ускладнення процесу пізнання, що виражається в системі створюваних ним проблемних ситуацій, задач чи завдань.

Проблемне навчання розпочинається зі створення проблемної ситуації. Проблема ситуація – це психологічний стан, який виникає у результаті мисленнєвої взаємодії суб'єкта (студента) з об'єктом (навчальним матеріалом), що викликає пізнавальну потребу розкрити суть суперечливих процесів або

явищ, які вивчаються [5, с. 149]. Зауважимо при цьому, що навчальна проблема не тотожна науковій, адже рішення, яке шукає студент, науці відоме.

Найчастіше у навчанні зустрічаються такі проблемні ситуації:

- невідповідність наявних знань, умінь та нових вимог;
- необхідність єдиного вибору за наявності різноманітних варіантів;
- нові практичні умови використання вже одержаних знань;
- суперечність між теоретично можливим шляхом розв'язання завдання і практичною неможливістю або недоцільністю його виконання.

Для створення проблемних ситуацій використовуються такі методичні прийоми:

- 1) підведення учнів до суперечності з пропозицією самим знайти спосіб розв'язання;
- 2) зіткнення суперечностей практичної діяльності;
- 3) викладення різних точок зору на одне питання;
- 4) спонукання студентів робити порівняння, узагальнення, висновки із ситуації;
- 5) висування конкретних запитань на узагальнення, доведення, конкретизацію, логіку міркувань;
- 6) визначення проблемних теоретичних і практичних завдань;
- 7) розв'язання проблемних завдань із недостатньою або надмірною кількістю даних, із невизначеністю у формулюванні запитання. Із суперечливими даними, з навмисно допущеними помилками, з обмеженим часом на розв'язання тощо [5, с. 150].

Проблемні ситуації створюються під час проблемного викладу нового матеріалу, евристичної бесіди, проблемної демонстрації, лабораторно-практичної роботи, гри, проблемного розв'язання завдань.

Процес формування навчальної потреби відбувається у декілька етапів:

- а) постановка навчальної мети, аналіз проблеми;
- б) усвідомлення суті проблеми;
- в) словесне формулювання проблеми.

Як наслідок – навчальний процес нагадує безперервний ланцюг педагогічних дій: проблемна ситуація – пошук способів її рішення – вирішення проблеми [5, с. 150].

Вихід із проблемної ситуації передбачає пошук відповідей на проблемні запитання та розв'язання низки проблемних завдань чи задач.

Проблемне запитання – це запитання, на яке немає готової відповіді. Її студент шукає самостійно шляхом проведення мисленнєвих операцій, таких як аналіз, порівняння, синтез, узагальнення тощо [3, с. 81].

На відміну від звичайного – проблемне запитання має перетворювальний характер і не обмежується пригадуванням або відтворенням раніше набутих знань. Крім того, проблемне запитання має здатність виявляти глибинний зміст проблеми і містить у собі дослідницьке начало.

Наприклад, при вивченні політичної роздробленості Київської Русі в другій половині XI ст. – першій половині XIII ст. учнів можна попросити назвати відомі їм причини політичної роздробленості Київської Русі, або ж поставити запитання «Чим відрізнялася політична роздробленість Київської Русі у другій половині XI ст. – першій половині XIII ст. від подібної ситуації у Франції?».

У першому випадку маємо приклад запитання відтворювального типу, відповідь на яке вимагає перелічення фактів, прописаних у будь-якому підручнику з історії України, у другому – запитання (перетворювальне), що потребує багатофакторного аналізу: розуміння закономірностей феодальної роздробленості як історичного явища, усвідомлення характерних рис цього явища на різних територіях, здатності до порівняльної характеристики та узагальненої відповіді.

Зауважимо також, що проблемне запитання можна розглядати з позиції його об'єктивності чи суб'єктивності. Об'єктивний характер запитання має у випадку, коли не існує єдиного наукового підходу до відповіді на нього. Суб'єктивний – коли відповідь існує, але студент не володіє методикою наукового аналізу, необхідною для її пошуку [3, с. 82]. Як в першому, так і в другому випадках дидактичне ускладнення, що виникає в процесі пошуку відповідей на запитання, спонукає учня до аналітичної діяльності, а відтак робить його активним учасником навчального процесу.

Проблемне запитання може застосовуватися вчителем локально з метою активізації пізнавальної діяльності студентів на етапі засвоєння нових знань, формування умінь та навиків (у цьому випадку викладач час від часу перериває свою розповідь, звертаючись до аудиторії із запитаннями на зразок «а чому?», «як ви думаете?», «доведіть» та інш.) або ж фронтально – під час проблемної бесіди або дискусії. До того ж, у обох випадках запитання повинні стимулювати учня до активної пошуково-дослідницької діяльності.

Проблемне запитання ускладнюється та набуває дослідницького характеру, трансформуючись у проблемне завдання.

Проблемне завдання – це вид координованої педагогом пошуково-пізнавальної діяльності студентів, спрямованої на поетапне розв’язання низки навчальних проблем з метою засвоєння нових знань, формування умінь та навичок. Процес формування навчальної проблеми здійснюється у декілька етапів:

- а) аналіз ситуації;
- б) усвідомлення суті проблеми;
- в) словесне формулювання проблеми;
- г) розв’язання проблеми [3, с. 82].

Головною ознакою навчальної проблеми є наявність суперечливої інформації або ситуації, то розв’язання проблемних завдань і відбувається у формі пошуку. Опрацьовуючи широке коло історичних інтерпретацій, включаючи академічну історію, історичну белетристику, художню літературу, фольклор і т. ін., учні повинні обґрунтовано висловити свою власну позицію відносно оцінки того чи іншого історичного факту або явища.

Наприклад, на етапі визначення причин та передумов Першої світової війни (тема «Україна в Першій світовій війні» (Історія України, 10 кл.)) учням можна поставити наступні завдання:

Проаналізуйте документи з відповідного параграфу «У вимірі імперських інтересів» навчального посібника «Історія епохи очима людини» і на їх основі:

1. Озвучте міркування про можливості використання українськими політиками планів воюючих сторін у реалізації власних позицій стосовно політичного самовизначення України?
2. Визначте позиції українських політиків щодо війни. Зверніть увагу на їх аргументацію. Які чинники впливали на формування саме таких пріоритетів української політичної еліти?
3. Запишіть свої міркування.

Умовно проблемні завдання можна поділити на ті, що конкретизують проблему. Наприклад: «Чи можна назвати зміни в житті людини часів неоліту неолітичною революцією?» – та ті, що вводять нові дані, за допомогою яких формується проблема: «У Галицько-Волинському літописі зазначається, що князь Роман Мстиславович «мудрістю ума додержувався заповідей Божих». А у «Велико-польській хроніці» стверджувалося, що він був жорстоким тираном.

Як можна пояснити такі різні погляди на одну історичну особу?» За характером розв’язаної проблеми, проблемні завдання бувають [3, с. 83]:

- на визначення причинно-наслідкових зв’язків;
- на усвідомлення процесу історичного розвитку;
- на визначення зв’язку між фактами, подіями, явищами та епохами;
- на виявлення прогресивності історичного явища;
- на визначення структури об’єкта і взаємовідносин між його елементами;
- на визначення етапів і періодів розвитку історичного явища;
- на оцінювання характеру і значення явища, отримання уроків історії з фактів минулого.

Різновидом проблемного завдання є проблемна задача.

Проблемна задача – це форма подачі навчального матеріалу з наперед визначеними умовами і невідомими даними. Пошук цих даних вимагає від учня активної розумової діяльності, аналізу фактів, з’ясування причинно-наслідкових зв’язків. Досить часто задача містить у собі реальне або удаване протиріччя, яке викликає пізнавальне ускладнення. Як і у випадку з проблемними запитаннями і завданнями, проблемну задачу не можна розв’язати лише шляхом пригадування здобутих раніше знань, необхідно розмірковувати, шукати зв’язки, добирати докази [2, с. 116].

Структуру проблемної задачі характеризують три компоненти: дані (умова), вимога та невідоме.

Рішення такої задачі може бути у формі словесного міркування, письмових висновків, есе, навчальних проектів тощо. Наприклад, у контексті перевірки навчальних досягнень учнів з теми «Політика Директорії та її наслідки».

«Третя національна влада України – Директорія з перших днів існування намагалась вирішити стрижневе питання: що важливіше для державотворення – соціально-економічні реформи чи національно-духовне відродження. Загалом вона заперечувала не програму П. Скоропадського, а його політику. Намагаючись створити органи влади, Директорія то копіювала більшовицьку систему, то задовольнялась формальним перейменуванням гетьманських органів. Її лідери демонстрували соціалістичний світогляд, відновивши 8-годинний робочий день, колективні договори, право пролетарів

на організацію профспілок і страйків, підтвердили повноваження фабзавкомів, робітничого контролю».

Завдання: Вкажіть головні причини загибелі Директорії.? Обґрунтуйте свою відповідь.

Для розв'язання задачі учні повинні проаналізувати «ідеї Директорії щодо створення федерації у складі Дону, Кубані, уряду Білоруської Народної Республіки», зіставити факт «суперечностей між етнічно українським селом та інонаціональним містом, українським селянством і чужоземним панством, які суттєво впливали на ідеологію державотворення доби Директорії» [1, с. 188].

Так, виконання подібних завдань вимагає від учня наявності відповідного рівня теоретичної та практичної підготовки. Готовність до проблемного навчання у цьому сенсі визначається насамперед вмінням побачити запропоновану викладачем проблему, сформулювати її, знайти шляхи вирішення й вирішити, скориставшись ефективними прийомами.

Оскільки засвоєння прийомів будь-яких дій можливе лише в процесі виконання цих дій, то викладачу необхідно вводити елемент проблемності (проблемні запитання, завдання, задачі тощо) у структуру кожного заняття. Це допоможе у подоланні інтелектуальних ускладнень, які природно виникатимуть у студентів, чий обсяг знань та інтелектуальний досвід не дозволяє долати протиріччя між уже відомим і новим.

Висновки. Отже, проблемне навчання – це сукупність методів та прийомів, за допомогою яких для студентів створюється проблемна ситуація, формуються проблеми, здійснюється пошук шляхів їх вирішення.

Головною умовою «проблематизації» змісту вивчення історії в коледжі є залучення до процесу пізнання кількох суперечливих поглядів на проблему вивчення, створення проблемних ситуацій, які спонукають студентів не лише користуватися набутими знаннями, а й самостійно (під керівництвом викладача) здобувати нові. На відміну від традиційного, проблемне навчання опирається не лише на пізнання історичних фактів та подій, а й на розкриття причинно-наслідкових зв'язків.

Впровадження проблемного навчання на заняттях історії розвиває розумові здібності студентів як суб'єктів навчання; викликає у них інтерес до учіння і, відповідно, сприяє виробленню мотивації навчально-пізнавальної діяльності; пробуджує їхні творчі нахили; виховує самостійність, активність і креативність студентів; сприяє формуванню всебічно розвиненої особистості, спроможної вирішувати майбутні професійні та життєві проблеми. Водночас, проблемне вивчення має і певні недоліки, зокрема його не завжди можна використовувати через складність матеріалу, що вивчається, та непідготовленість суб'єктів навчального процесу.

Основним недоліком проблемного навчання є факт, що створена викладачем проблемна ситуація не для всіх є проблемною – це по-перше. По-друге, важливим моментом є й те, що для реалізації проблемного вивчення студенти повинні мати основу знань, володіти понятійним апаратом, знати певні правила, категорії, закони, без яких продуктивне мислення не можливе. І по-третє, для здійснення проблемного вивчення студентам необхідно не тільки засвоїти зміст і сутність цієї теорії, але й мати відповідну загальну дидактичну підготовку, тому, що без знання загальної теорії дидактики неможливо творчо застосовувати засвоєне на практиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баханов К.О. Професійний довідник вчителя історії. Харків : «Основа», 2017. 294 с.
2. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології : навчально-методичний посібник. Київ : Академвидав, 2015. 352 с.
3. Ігнатенко Н. Методика застосування технології проблемного навчання при вивченні історії в школі. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2016. Випуск 2. С. 81–83.
4. Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін». Харків, 2019. 84 с.
5. Янц Н.Д. Становлення та розвиток ідеї проблемного навчання у педагогічній теорії. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*. Харків : Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. 2007. Вип. 26. С. 149–155.

A. Bratkevych. Problem Learning in History Classes. – Article.

Summary. The article reveals the peculiarities of the use of problem-based learning technology as a means of activating and intensifying the cognitive activity of students in the study of history at college; theoretically substantiated the conceptual principles and methods of application of problem-based learning of history: characterized its purpose, content

and didactic principles; the method of asking problem questions, formulating problem tasks and tasks, creating problem situations; examples of practical application of problem-based learning techniques in the study of history at college are given.

Key words: *problem-based learning, problematic issue, problem-solving, problem task, problematic-situation.*

А. О. Браткевич. Проблемное обучение на занятиях истории. – Статья.

Аннотация. В статье раскрыты особенности применения технологии проблемного обучения как способа активизации и интенсификации познавательной деятельности студентов при изучении истории в колледже; теоретически обоснованы концептуальные основы и методика применения проблемного обучения истории: охарактеризованы его цели, содержание и дидактические принципы; рассмотрена методика постановки проблемных вопросов, формулирование проблемных задач и создание проблемных ситуаций; приведены примеры практического применения приемов проблемного обучения при изучении истории в колледже.

Ключевые слова: *проблемное обучение, проблемный вопрос, проблемная задача, проблемная задача, проблемная ситуация.*

УДК 51

Н. С. Войтенко

*викладач математики вищої категорії
Фаховий коледж Міжнародного гуманітарного університету
м. Одеса, Україна*

І. І. Катериненко

*викладач математики I категорії
Фаховий коледж Міжнародного гуманітарного університету
м. Одеса, Україна*

СУЧАСНИЙ УРОК МАТЕМАТИКИ: ТЕХНОЛОГІЇ STEAM-ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена сучасному напрямку в освіті який має назву STEM. Здійснено короткий огляд аббревіатури STEM. Піднімається проблема використання STEM-технологій в навчанні математики. Розглядаються особливості інтегрованих уроків та повсякденного використання прикладних задач різного змісту. Постає питання підготовки вчителів, діяльність яких не обмежується викладанням власного предмету, а таких фахівців, що здатні до здійснення міждисциплінарних зв'язків та усвідомлюють значущість професійних знань в контексті соціокультурного простору.

Ключові слова: *STEM-освіта, STEM-навчання, математика, ключові компетентності, інтегрований урок, сучасний вчитель.*

Постановка проблеми. Щоб бути конкурентоспроможною, Україна повинна мати висококваліфікованих працівників, проте це не реалізується без реформованої освіти та освіченого суспільства.

Математика є унікальним засобом формування не тільки освітнього, а й розвивального та інтелектуального потенціалу особистості. Чітка логічна схема міркувань, точність, лаконічність мови, систематична послідовна аргументація – усе це сприяє вихованню розумової культури учнів, впливає на успішне вивчення всіх предметів, у тому числі й гуманітарних.

Тому актуальним завданням сучасної школи є впровадження STEAM-освіти. Це інноваційний шлях у вивченні математики. Елементи STEAM-освіти можна використовувати на уроках математики під час розв'язування задач, в проєктній роботі та позаурочній діяльності. Це можуть бути задачі про архітектурні споруди та пам'ятки рідного міста, світу; задачі біологічного, хімічного, фізичного та географічного змісту.

Виклад основного матеріалу. Аббревіатура STEAM розшифровується як: S – science (природничі науки), T – technology (технології), E – engineering (інженерія або технічна творчість), A – art (мистецтво),

M – mathematics (математика). Хоча спочатку цей підхід мав назву просто STEM, без творчої складової. Але мистецтво дуже важливо для всебічного розвитку, тому було вирішено додати в аббревіатуру букву A (Art). STEAM-освіта – це комплексний міждисциплінарний підхід, який поєднує в собі природничі науки з технологіями, інженерією, мистецтвом і математикою, акцентований на розв'язанні життєвих завдань, де всі предмети взаємопов'язані й інтегровані в єдине ціле [2, с. 7].

Основна мета STEAM-освіти розвиток творчого мислення, навичок використання інженерного підходу до розв'язання реальних завдань, розуміння важливості дизайну, усвідомлення ролі технології у їхньому вирішенні.

В основі STEAM методики є практичне завдання чи проблема. Учні вчать знаходити шляхи вирішення не в теорії, а прямо зараз шляхом спроб та помилок, використовуючи наявний науковий та творчий потенціал.

З метою інтеграції математики і природничих наук запропонована модель STEM-освіти. У цій моделі для успішного переходу від традиційної до інтегрованої моделі навчання зроблено акцент на важливості комплексного викладання знань, на взаємодії вчителя і учнів. Ця модель передбачає системний підхід до вивчення природничо-математичних дисциплін і сприяє розвитку інновацій, реалізації творчого потенціалу особистості та її допрофесійної підготовки.

Уроки математики за STEM-технологією дозволяють не тільки вивчати теоретичний матеріал, але і закріплювати знання за допомогою можливостей практичного застосування різноманітних завдань, які можуть бути настільки цікаві, що їх трудність не викликати неприємня у учнів.

Розвиток критичного мислення – ще одна можливість STEM навчання. Критичне мислення передбачає самостійний неупереджений погляд на наявну ситуацію, вміння ставити під сумнів відомі факти, самостійний аналіз наявних даних з метою створення власних рішень. Критично мисляча підліток зможе найбільш ефективно взаємодіяти з інформаційним простором, зможе оцінити і знайти суперечності в будь-якій інформації. Особливо цінна ця здатність у дітей з їх відсутністю обмежень в мисленні, коли фантастичні на перший погляд ідеї можуть стати ключем до вирішення проблем в охороні здоров'я, створення стійкої екосистеми в майбутньому або інших інновацій.

Потрібно згадати ще одну перспективу STEM програм – це застосування проблемного навчання. Цей підхід добре зарекомендував себе в викладанні природничих наук, і в реалізації підходів STEM вирішення проблемних ситуацій, пошук вірних відповідей, подолання перешкод на шляху до запланованого рішення можуть бути реалізовані найкращим чином. Тут важливим моментом є формування в учнів особливого стилю розумової діяльності, дослідницької активності і самостійності. Наприклад, у створеній моделі екологічно дружнього будинку може не працювати система контролю природного освітлення, для усунення цієї проблеми потрібно знайти причину проблеми, розробити послідовність етапів її вирішення, використовувати знання математики, фізики, характеристик природних матеріалів для її вирішення [3, с. 9].

Для реалізації STEM навчання доцільно використовувати інтеграцію предметів природничого циклу.

По-перше, існують можливості проведення інтегрованих уроків двох і більше дисциплін, наприклад урок з вивчення властивостей води з точки зору хімії, біології та фізики, запланований вчителями цих дисциплін і включає завдання, що вимагають від учнів володіння знаннями про склад, хімічних зв'язках в молекулах, фізичні властивості і ролі води в існуванні життя. Ще один приклад інтегрованого уроку біології та інформатики з вивчення будови скелета людини з використанням графічних редакторів, або інтеграція фізики та біології при вивченні властивостей світла і процесу фотосинтезу.

По-друге, реалізація STEM програм можлива через створення учнями проєктів із застосуванням знань більш ніж одного предмета і консультацій кількох вчителів-предметників, наприклад створення моделі безпілотного літального апарату з фіксованою зоною для запису відео, де учням знадобляться знання математики, фізики та інформатики [3, с. 10].

Розглядаючи питання STEM-освіти в сучасній школі, доцільно звернути увагу, що учитель має готувати учнів до комплексного вивчення світу, а не сприйняття його у вигляді ізольованих частин. Досягати цього можна, насамперед, через використання у навчанні міжпредметних зв'язків, впровадження міжпредметних проєктів, розв'язування прикладних задач, проведення інтегрованих уроків.

Здобувачів освіти потрібно ширше залучати до постановки проблеми, пошуку шляхів її розв'язування. А тому виникає проблема залучення тих, хто навчається, до самостійної дослідницької діяльності. За доцільного застосування набуває значної ваги метод навчання як дослідження. Учителю потрібно ґрунтовно продумувати способи інтеграції теми, виокремивши певні тематичні дні чи блоки навчальної

програми, спонукати учнів до обрання тем, які мають практичний зміст. Відштовхнутися можна від прикладів, яких зараз є чимало у мережі Інтернет, а у подальшому їх удосконалити, наприклад, розширюючи напрямки дослідження.

Для прикладу, при розробці проєкту за ключовим словом «Вода», «математики» можуть визначати втрати води, якщо не відремонтований кран, а також кошти, які необхідні на повторну її очистку. При вивченні тем «Многогранники», «Тіла обертання» пропонувати учням створювати з паперу чи інших матеріалів, наприклад, макети меблів у кімнаті, виготовляти макети будинків, певних локацій на природі. Адже мейкерство є одним із STEM-підходів у навчанні [3, с. 11].

Різноманітні гаджети, зокрема відповідні додатки для мобільних телефонів, мають стати дієвими інструментами завдяки STEM-освіті для засвоєння математики і набуття навичок розв'язування математичних задач через математичні практикуми з завданнями дослідницького характеру; демонстрацію експериментів з їх аналізом, що систематизує отримані знання; участь у навчальних проєктах. Важливо, щоб методологія STEM-навчання сприяла переходу від передавання системи знань від учителя до учня до самостійного конструювання учнем особистої системи знань у навчальному процесі на основі дослідницьких підходів у навчанні.

Створюючи ситуацію успіху, сучасний вчитель має відігравати роль менеджера у процесі пошуку учнем нових знань. На стадії навчання у середній школі запровадження STEM-підходів має закріпити стійку цікавість учнів до вивчення природничо-математичних наук, у старшій профільній школі – сприяти вибору STEM-професії, STEM-профілю вищої освіти. STEM-орієнтований підхід до навчання сприятиме популяризації інженерно-технологічних професій серед молоді.

Впровадження наскрізного STEM-навчання потребує оновлення структури та змісту навчальних предметів, спецкурсів; компетентнісно-орієнтованих форм і методів навчання. Не менш важливим для учителя є підготовка до визначення та оцінювання результатів навчання через ключові та предметні компетентності.

STEM-навчання реалізується шляхом набуття відповідних STEM-компетентностей, які значною мірою пов'язані з ключовими (надпредметними) компетентностями. Під «компетентністю» розуміємо сукупність особистісних якостей (ціннісно-сміслових орієнтацій, знань, умінь, навичок, здібностей), обумовлених досвідом його діяльності в певній соціально і особистісно-значущій сфері. Як STEM-компетентності можна розглядати здатність до інноваційної діяльності, що включає готовність до розв'язання комплексних задач, критичне мислення, креативність, вміння працювати в команді, організаційні здібності, емоційний інтелект, оцінювання і прийняття рішень, здатність до ефективної взаємодії, вміння домовлятися, когнітивна гнучкість [2, с. 12].

Важливо, щоб учитель набув досвіду запровадження таких актуальних форм навчання як «перевернутий» клас (Flipped Classroom), коли опанування теоретичним матеріалом виноситься на самостійне опрацювання, а під час аудиторних занять розглядаються питання їх практичного застосування. Доцільно здійснювати так зване «занурення» в тему, парні та групові форми роботи; лабораторні та проєктні роботи. Акцентуємо увагу на використанні STEM-проєктів, що сприятиме творчому розвитку учнів, готуватиме їх до вирішення проблемних ситуацій в повсякденному житті.

Використання методу проєктів має забезпечувати сукупність дослідницьких, пошукових, проблемних, творчих підходів. Залучення до дослідництва та винахідництва, проведення тематичних тижнів, наукових «пікніків», реалізація міждисциплінарних проєктів, участь у спеціалізованих гуртках, конкурсах, фестивалях також можуть бути прикладами актуальних форм STEM-навчання. Наприклад, можна розробляти і впроваджувати проєкти, які пов'язані з вимірюваннями на місцевості з використанням знань ознак рівності і подібності трикутників, теореми косинусів, синусів та інші.

Вивчаючи тему «Геометричні перетворення на площині», радимо учителям математики реалізувати STEAM-проєкт «Писанка». Спочатку необхідно намалювати «писанку» на папері кольоровими олівцями, а тоді створити її засобами GeoGebra, будуючи графіки функцій, рівнянь та різноманітних геометричних фігур. Під час побудови користуються симетрією відносно точки і прямої, поворотом навколо точки, паралельним перенесенням. За допомогою інструмента «Бігунок» та інших можна створити динамічні комп'ютерні моделі, що зацікавлює до предмету, підвищує розумову активність та розвиває творче мислення. Під час побудови такої «писанки» у молоді будуть задіяні новаторські здібності, винахідництво, розвиватиметься логічне мислення. В системах динамічної математики є можливість симетричної побудови геометричних фігур відносно координатних осей, побудови фігур, що мають симетрію обертання, паралельне перенесення об'єктів, динамічна побудова

графічних об'єктів та створення анімацій, що значно спростить розуміння цих тем і ще більше візуалізує STEM-проект [1, с. 33].

Якщо ви готові до освітнього челенджу пропонуємо скористатися порадами, які допоможуть створити хороший STEM-урок.

1. Залучайте учнів до вирішення реальних проблем та ситуацій Наприклад, ви вигадали кейс, в якому один вид тварин заражає інший міфічний вид. Так, зараження тварин може бути реальною проблемою, але застосування в завданні вигаданого об'єкта робить ситуацію несправжньою, а, отже – це не STEM-урок. Звичайно, такі прийоми варто застосовувати для підвищення зацікавленості учнів, але намагайтеся не вибудовувати основу уроку на вигаданих кейсах. Учні вирішують реальні соціальні, економічні, екологічні питання через застосування наукових знань, технологій, інженерії та математики.

2. Формулюйте чіткі критерії до завдань, які виконують учні Якщо ви запропонували учням розробити якусь модель чи прототип, то напишіть чіткі вимоги до продукту (матеріали, розміри, функціональні особливості тощо), чи повинен результат вирішувати проблеми навколишнього середовища або інші важливі питання, на які чинники безпеки опиратися під час розробки.

3. Сприяйте продуктивній командній роботі Щоб зробити якісний продукт, учні мають працювати як єдиний механізм, розподіляючи обов'язки між собою, ставлячи короткотривалі та довготривалі цілі, аналізуючи проміжні результати та покращуючи внутрішні комунікації. Подекуди школярам ця складова уроків дається найважче.

4. Для покращення ефективності роботи застосовуйте елементи інженерного проектування (Engineering Design Process, EDP):

- Визначення проблеми: учні виявляють та уточнюють проблему до вирішення.
- Дослідження: члени команди збирають потрібну інформацію про проблему, використовуючи різні джерела інформації. Пропонуйте учням якісні джерела інформації з науки та математики та завдання, що передбачають кілька варіантів вирішення.
- Розробка варіантів вирішення проблеми: учні в дослідницькій групі пропонують, обговорюють та аналізують різні ідеї (наприклад, використовуючи «Мозковий штурм» або інші методи для генерації ідей).
- Вибір рішення та планування роботи: учні прописують етапи роботи, створюють дизайн, ескіз тощо.

- Створення продукту, реалізація вирішення проблеми.
- Перевірка та тестування продукту.
- Аналіз результатів роботи та удосконалення розробок.

Результат такої діяльності – власні науково-дослідницькі ідеї та інженерні розробки.

5. Занурюйте учнів у практичне та відкрите дослідження. Відбувається практична перевірка теоретичних знань та припущень й учні відпрацьовують навички в лабораторіях та майстернях [3, с. 30].

Зрозуміло, що STEM у старшій школі реалізується відповідно до рівня знань та вмій учнів, але загалом забезпечує виконання таких завдань, як підтримка та розвиток допитливості в дітей, демонстрація зв'язку між наукою, технологіями, інженерією та нашим повсякденним життям.

Завдяки інтегрованим заняттям учні мають можливість відчутти дух наукового пізнання, навчитися конструювати комплексну картину навколишнього світу з окремих розрізнених фактів, бачити об'єктивність, перевіреність та системність наукових знань, переконатися, що наука – найважливіший чинник технічного прогресу й перетворення дійсності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, STEM-освіта – це напрям освіти, що сприяє розвитку науково-технічних компетенцій учнів і розв'язання проблеми браку інженерних кадрів; один із головних трендів у світовій освіті; інтеграція чотирьох дисциплін (природничі науки, технологія, інжиніринг, математика) в єдину схему навчання, проектне та інтегроване навчання; освіта, яка закладає інтерес до дослідницької діяльності та готує дітей до життя у технологічно розвиненому житті; урок, побудований на реалізації конкретного проекту, застосуванні науково-технічних знань у реальному житті; набуття знань через гру та конструювання пристроїв і механізмів; не запам'ятовування фактів, а розуміння і формування практичних навичок і умінь; підготовка майбутніх фахівців у галузі високих технологій і комунікацій; основа економічного та інноваційного розвитку країни.

За STEM-навчання в центрі уваги знаходиться практичне завдання чи проблема. Учні вчать знаходити шляхи вирішення не в теорії, а прямо зараз шляхом спроб та помилок. Структура уроку повинна включати основні предметні знання, узагальнені (наскрізні) поняття, наукові та інженерні навички.

Перспективним вважаємо подальше вивчення та впровадження STEAM-освіти на уроках математики. Це інноваційний шлях у вивченні математики. Використання STEM-освіти на практиці це прекрасна можливість навчити учнів мислити та знаходити необхідну інформацію, вирішувати складні завдання, приймати рішення, організувати співпрацю з іншими учнями та вчителем. Учень вчиться створювати ідеї та втілювати їх в життя, презентувати результати власних досліджень.

З метою залучення учнів до практичної діяльності бажано розширити діапазон форм і методів навчання, способів навчальної взаємодії. Практика роботи показала плідність інтеграції, виявила перспективи подальшого розвитку та удосконалення такого підходу до навчання. Для формування предметних компетентностей учнів учитель має спиратися на систему інтегрованих завдань, спрямованих на застосування знань для розв'язування задач у змодельованих життєвих ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ботузова Ю.В. Динамічні моделі GeoGebra на уроках математики як основа STEM-підходу. *Фізико-математична освіта*. 2018. Випуск 3(17). С. 31–35.
2. Використання елементів STEM-освіти на уроках математики. *Збірник матеріалів роботи творчої групи викладачів математики*. Рівне : НМЦ ПТО. 2019. 95 с.
3. Використання елементів STEAM-освіти на уроках математики в сучасній школі : практичний посібник. Житомир, 2020. 78 с.

N. Voitenko, I. Katerynenko. Modern math lesson: STEM-education technologies. – Article.

Summary. *The article is devoted to the modern direction in education which is called STEM. A brief overview of the abbreviation STEM has been made. The problem of using STEM-technologies in teaching mathematics arises. Consider the features of integrated lessons and the use of applied problems of different content are considered. Question of teacher training, whose activities are not limited to teaching their own subject, such specialists who are capable of interdisciplinary connections and are aware of the importance of professional knowledge in the context of socio-cultural space.*

Key words: *STEM-education, STEM-learning, mathematics, key competencies, integrated lesson, modern teacher.*

Н. С. Войтенко, И. И. Катериненко. Современный урок математики: технологии STEAM-образования. – Статья.

Аннотация. *Статья посвящена современному направлению в образовании под названием STEM. Проведен краткий обзор аббревиатуры STEM. Поднимается проблема использования STEM-технологий в обучении математике. Рассматриваются особенности интегрированных уроков и повседневного использования прикладных задач разного содержания. Возникает вопрос подготовки учителей, деятельность которых не ограничивается преподаванием собственного предмета, а таких специалистов, способных к осуществлению междисциплинарных связей и осознающих значимость профессиональных знаний в контексте социокультурного пространства.*

Ключевые слова: *STEM-образование, STEM-обучение, математика, ключевые компетентности, интегрированный урок, современный учитель.*

УДК 37.013

В. В. Галушак

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін

Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва і бізнесу

Західноукраїнського національного університету

м. Чортків, Тернопільська область, Україна

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНОЇ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. *У статті досліджено розвиток продуктивної творчої діяльності студентів вищих навчальних закладів у процесі фахової підготовки. Визначено, що професіоналізм характеризується наявністю у фахівця*

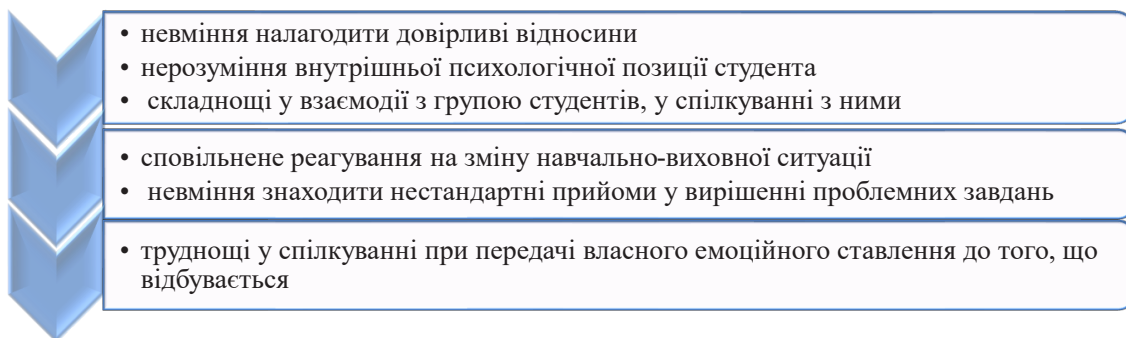
знань, умінь й навиків, які дозволяють здійснювати діяльність на рівні сучасних вимог науки і техніки. Розкрито потенціал самостійно-дослідницької діяльності студентів в її методологічній, функціональній та змістовій спроможності оптимізаційного впливу на розвиток професіоналізму.

Ключові слова: креативне мислення, творчість, професіоналізм, готовність до праці, професійна майстерність, педагогічна взаємодія, комунікативні уміння.

Кожний історичний етап розвитку суспільства зі своїми політичними, економічними та соціальними проблемами висуває нові вимоги до особистості, актуалізує певні соціально-психологічні властивості, котрі необхідні для її успішного становлення. На етапі радикальних соціально-політичних перетворень, що відбуваються в Україні, зростає роль особистісної активності, відповідальності та професіоналізму. Адже професіоналізм характеризується наявністю у фахівця знань, умінь й навиків, які дозволяють йому здійснювати діяльність на рівні сучасних вимог науки і техніки. Окрім того, професіоналізм виявляється у вмінні бачити і формулювати завдання, вибирати методи, найприйнятніші для їхнього вирішення.

Проблемами розвитку продуктивної творчої діяльності майбутніх фахівців займалось багато науковців, серед них: І. Бех [1], І. Зимня [3], В. Калінін, О. Крюкова, Н. Кузьміна [5] й ін. У їхніх роботах містяться оригінальні теоретичні концепції. Так, на думку Н.Кузьміної, «професіоналізм діяльності – це якісна характеристика суб'єкта діяльності, представника даної професії, яка визначається ступенем володіння ним сучасним змістом і сучасними засобами вирішення професійних завдань, продуктивними способами їхнього здійснення. Ступінь цього володіння у всіх людей різний, тому тут можна говорити про високий, середній чи низький рівень професіоналізму діяльності представників тієї чи іншої професії» [5, с. 87].

Разом з тим, дослідники відзначають, що викладачі в процесі професійної діяльності та спілкуванні зі студентами мають такі труднощі:



Крім того, вища освіта часто затеоретизована, відірвана від життя. За таких умов неможливо знайти досвід поведінки в ситуаціях взаємодії. Крім того, освітній процес у вищих навчальних закладах достатньою мірою не враховує психологічні особливості студентів, орієнтуючись багато в чому на шкільну модель навчання. Відтак, незважаючи на значні теоретичні доробки з даного питання, є ще багато проблем, які слід розкрити. Тому піднята нами тема є актуальною і потребує свого розв'язання на даному етапі. Метою даної статті є визначення рівня та змісту активності студентів, що є важливим орієнтиром розвитку творчого мислення, самостійності та професійної готовності до праці.

Професіоналізм, поряд із знаннями, вміннями і навичками, що отримуються в процесі професійної підготовки, обов'язково включає певні сторони особистості, загальну культуру, загальний розвиток, певну систему життєвих цінностей і морально-психологічну готовність до праці. Закінчення вищого навчального закладу ще не означає, що даний спеціаліст володіє достатньою професійною придатністю. Адже для її досягнення потрібен етап здобування професійної майстерності, під час якого закріплюються вміння й навички, отримані в процесі професійної підготовки та виробляється здатність самостійно і достатньо швидко створювати алгоритм вирішення професійних завдань у відповідності до певних умов.

Теоретичний аналіз педагогічного досвіду підтверджує, що без певного рівня активності людини, яка виражається хоча б в елементарних актах уваги, не може відбутися навіть найпростіший процес пізнання. Тому необхідно визначити рівень і зміст активності студента, що обумовлено тим або іншим методом навчання: активність на рівні сприйняття та поняття, уяви і творчого мислення, відтворення або створення нового, соціальної активності. Основними тактиками викладача стають співпраця та партнерство, що дає можливість студенту виявити активність, творчість, самостійність, винахідливість.

При цьому наставник орієнтований на підвищення суб'єктивної ролі студента, на залучення кожного до вирішення загальних справ. Найпродуктивнішим є спілкування на основі захоплення спільною творчою діяльністю, що є особливим стилем педагогічного спілкування, в основі якого лежить єдність високого професіоналізму викладача та його ставлення до професійної діяльності в цілому. Таким чином, педагогічна взаємодія є процесом, котрий виникає в умовах спільної діяльності та безпосереднього спілкування між викладачем і студентом. Результатом такого процесу є продукт, зміст якого залежить від поставленої учасниками взаємодії мети. Специфіка педагогічної взаємодії зумовлена тим, що в його процес залучені не тільки індивідуально-психологічні особливості особи викладача, але й особливості студентів, без яких діяльність педагога втрачає значення. Педагогічна взаємодія виявляється у синхронній діяльності викладача і студента, коли вони зацікавлено здійснюють навчально-пізнавальну діяльність, спільно усувають прорахунки. Студент стає суб'єктом, а викладач набуває свого активного союзника.

Необхідно зазначити, що спільна діяльність є способом реалізації взаємодії його учасників в умовах педагогічного процесу. Окрім спільної діяльності, взаємодія реалізується у формі спілкування, яке є системоутворюючою ознакою будь-якої взаємодії, у тому числі і педагогічної. Будучи найважливішою складовою частиною людського буття, спілкування присутнє у всіх видах людської діяльності. Проте, в професії педагога воно з чинника, який супроводжує діяльність, стає категорією професійно важливою, що лежить в природі визначеного творчого процесу, який неможливий поза спілкуванням. Відзначимо, що у сучасних дослідженнях з педагогіки та психології [2, с. 24; 7, с. 35] спілкуванню приділяється велика увага, яка пояснюється потребами й запитам практиці навчання і виховання. Вивчення ведеться в декількох аспектах: одні з них направлені на виявлення комунікативних умінь педагога, в інших дослідженнях вивчається проблема взаємостосунків між педагогами і студентами.

Отже, педагогічне спілкування – це взаємодія двох (або більше) людей, учасників навчально-виховного процесу, направлена на узгодження і об'єднання їхніх зусиль з метою налагодження контакту і досягнення загального результату в навчально-виховній діяльності. Якісна характеристика педагогічного спілкування, орієнтованого на особистісні особливості – оптимальне педагогічне спілкування. Відтак, виділяються такі основні функції спілкування з боку педагога: (рис. 1)



Рис. 1. Основні функції педагогічного спілкування

Також варто зазначити, що у рамках забезпечення оптимального спілкування важливою умовою його організації є вибраний педагогом стиль спілкування із студентами. Дослідники [4, с. 68; 7, с. 45] визначають стиль спілкування як стійку форму способів і засобів взаємодії обох сторін. Адже стиль спілкування, що забезпечує продуктивність педагогічної взаємодії, є його показником і повинен визначатися такими категоріями: пильна увага до розумового процесу студентів, наявність емпатії, доброзичливість, позиція зацікавленості в успіху студентів, рефлексія викладача. Отже, педагогічна взаємодія в тому або іншому ступені присутня в навчально-виховному процесі. Проте, необхідно визначити такі якісні характеристики, які б забезпечували ефективність процесу навчання студентів,

як бажання та уміння створювати нову реальність на рівні цілей, змісту технологій, а також розуміння та цілісне бачення викладачем змісту освіти і конкретної педагогічної ситуації в ньому як гуманітарного феномена.

У свою чергу, можна стверджувати, що комунікативні уміння є найважливішими для викладача, оскільки в процесі діалогу, котрий відображає життєвий простір, відбувається становлення особи. Саме тому представники особистісного підходу вважають, що для того, щоб виконувалися всі необхідні функції ефективної педагогічної взаємодії, необхідно дотримуватись таких принципів:



Слід звернути увагу на те, що якісними характеристиками педагогічної взаємодії є її продуктивність та особистісна орієнтація, причому особистісно-орієнтована взаємодія завжди носить продуктивний характер. В сучасних дослідженнях продуктивна взаємодія визначається як такий тип взаємодії, при якому активізується власна продуктивна творча діяльність студента [1, с. 78]. Він характеризується тим, що ситуація співпраці студента з викладачем й іншими студентами забезпечує реалізацію всього багатства міжособистісних відносин в міру того, як студент засвоює нові знання. Відбувається зміна структури співпраці і взаємодій в процесі навчання: від спільної з педагогом дії, до підтриманої дії, далі – до наслідування і до самонавчання. Кожен студент включається у вирішення продуктивних завдань не в кінці, а на початку процесу засвоєння нового змісту, на основі спеціально організованої активної взаємодії і співпраці з викладачем та іншими студентами. Окрім того, зміни, які зазнають ситуації взаємодії і співпраці в процесі навчання, забезпечують становлення механізмів саморегуляції поведінки і особистості студентів. Як бачимо, продуктивність у сфері взаємодії учасників освітнього процесу пов'язується з творчим характером діяльності обох сторін взаємодії. Можливим продуктом такої взаємодії буде самостійне визначення студентами нових цілей навчання і цілей, пов'язаних із змістом засвоєної діяльності, а також регуляція особистісних позицій в партнерстві.

Згідно з теорією особистості С. Рубінштейна [7, с. 156], суть особистості виявляється в її здібності займати певну позицію. Виходячи з цього, особистість є не набором заданих якостей, а здатністю людини «бути особистістю», тобто проявляти своє ставлення до світу і самого себе. Саме тому особистісно-орієнтована освіта – це створення умов для виявлення особистісних функцій студентів:



Рис. 2. Особистісні функції студентів

Доцільно також відзначити, що умовою і наслідком особистісно-орієнтованої продуктивної взаємодії, на думку науковця І. Зимньої, є контакт його суб'єктів. «Психологічний контакт визначає можливість природного, не утрудненого спілкування викладача і студентів в процесі взаємодії, оскільки його наявність важлива для продуктивної співпраці його суб'єктів. Психологічний контакт виникає в результаті спільності психічного стану людей, викликаного їхнім взаєморозумінням і пов'язаного з обопільною зацікавленістю і довір'ям один до одного взаємодіючих сторін. Контакт – це позитивний чинник, який підкріплює взаємодію» [3, с. 34].

Отже, центральним чинником в системі взаємодії виступає система форм співпраці викладача зі студентами, що забезпечує створення спільності значень, цілей, способів досягнення результату та формування саморегуляції індивідуальної діяльності. Як форма організації особистісно-орієнтованої взаємодії, виступає особистісне спілкування, засноване на розумінні викладачем внутрішнього світу студентів, спрямованості на формування загальної оцінки досягнутих результатів, прагнення зрозуміти установки і погляди один одного, на створення якнайкращих умов для розвитку мотивації студентів, творчого характеру навчальної діяльності, на формування особистості студентів. Спільна творча діяльність визначається як спосіб реалізації особистісно-орієнтованої взаємодії, де студент реалізує свої можливості в спільно досягнутому продукті. Головним механізмом організації особистісно-орієнтованої взаємодії є посилення співпраці викладача зі студентами на основному рівні організації діяльності – рівні смислоутворювальному і цілеутворювальному, де кожен студент включається у вирішення продуктивних завдань. Зазначимо також, що педагогічна взаємодія забезпечить ефективність процесу формування професійної компетентності студента, якщо буде організована у формі особистісного спілкування, для якого характерні такі ознаки:

1. Суб'єктивно-смісловий характер спілкування учасників взаємодії.
2. Актуалізація мотиваційних ресурсів навчання і особистісних мотивів діяльності.
3. Співпраця у прийнятті рішень між всіма учасниками взаємодії, досягнення єдності смислу і цілеутворення.
4. Спрямованість спілкування на розвиток у студентів цілеутворення і самоаналізу в ході педагогічної взаємодії.
5. Наявність здібності до «емпатичного розуміння» партнера по взаємодії. Відтак, аналіз досліджень [2, с. 75] дав змогу виділити низку умов, необхідних для організації особистісно-орієнтованої педагогічної взаємодії:
 1. Здібність до емпатії учасників взаємодії (вміння встати на позицію партнера, зрозуміти і сприйняти його як особу).
 2. Забезпечення співпраці сторін взаємодії у процесі виконання спільної діяльності або спілкування.
 3. Наявність комунікабельності у всіх учасників взаємодії (як необхідний елемент загальної комунікативності культури викладача).
 4. Організація педагогічної взаємодії як необхідної логічної послідовності її комунікативного здійснення (моделювання викладачем майбутнього спілкування зі студентами при підготовці до взаємодії).
 5. Організація безпосереднього спілкування зі студентами та управління спілкуванням в ході педагогічної взаємодії.

У свою чергу, у процесі особистісно-орієнтованої педагогічної взаємодії виникають і актуалізуються певні психологічні новоутворення особистісного і міжособистісного характеру. Зокрема, психологічний статус особи, який характеризує реальне місце студента в системі міжособистісних стосунків та феномен взаєморозуміння як система відчуттів і взаємостосунків, що дозволяє погоджено досягти цілей спільної діяльності й спілкування, максимально сприяючи дотриманню довір'я та інтересів всіх і надаючи можливість для саморозкриття кожного [7, с. 197].

Необхідно також зазначити, що під системою засобів розуміємо систему ситуацій особистісно-орієнтованої педагогічної взаємодії, які максимально орієнтуються на особу студента і вбирають у себе всі умови та обставини педагогічної діяльності. Тобто, ситуація особистісно-орієнтованої взаємодії носить не тільки навчально-професійний, але й особистісно-розвивальний характер. У свою чергу, особистісно-розвивальна ситуація є особливим педагогічним механізмом, який ставить студента в нові умови, котрі вимагають у нього нового стилю поведінки, осмислення, переосмислення попередньої ситуації. А цілісність дії ситуацій особистісно-орієнтованої педагогічної взаємодії на кожному з етапів процесу формування професійної компетентності підготовлена ситуаціями попередніх етапів, компонентів, що актуалізували і закріплювали зв'язки цієї компетентності.

Таким чином, студентів залучено в реальну продуктивну, творчу діяльність. А теоретична модель цього процесу планування, реалізації і корекції навчання та власної самостійної діяльності сприяє самоутвердженню студента як самостійної, самокерованої, самореалізованої особистості, розвитку його творчих начал, умінню поєднувати особисту відповідальність і суспільні інтереси, зростанню освітніх і духовних потреб особистості, розвитку гуманістичних ціннісних орієнтацій студента.

Проведене дослідження не вичерпує всіх питань окресленої проблеми, важливість і актуальність якої визначає необхідність її подальшого вивчення. На наш погляд, високий ступінь сформованості продуктивної, творчої діяльності відкриває можливості для подальшого перспективного зросту й досягнення успіху в кар'єрі майбутніх фахівців як повноправних суб'єктів системи міжнародного розподілу їхньої професійної праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання. Київ : ІЗМН. 1998. 204 с.
2. Володько В. Педагогічна система навчання: теорія, практика, перспективи. Київ : Пед преса, 2000. 148 с.
3. Зимняя И.А. Педагогическая психология. Ростов-на-Дону. 1997. 45с.
4. Карташова Л.А. Особистісно-орієнтована система навчання основ інформаційних технологій в процесі підготовки майбутніх вчителів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ: 2004. 233 с.
5. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. Москва: 1990. 145с.
6. Рибалка В.В. Особистісний підхід як психолого-педагогічний принцип організації профільної та професійної підготовки учнів. Тернопіль: Підручники і посібники. 2002. С.80 – 89.
7. Рубинштейн С. Л. Избр. филос.-психол. труды. Москва : Наука. 1997. 461с.

V. Halushchak. Development of productive creative activity of students of higher educational institutions in the process of professional training. – Article.

Summary. The article investigates the development of productive creative activity of students of higher educational institutions in the process of professional training. It is determined that professionalism is characterized by the presence of specialist knowledge, skills and abilities that allow carrying out activities at the level of modern requirements of science and technology. The potential of students' independent research activity in its methodological, functional and semantic capacity of optimizing influence on the development of professionalism is revealed.

Key words: creative thinking, creativity, professionalism, readiness for work, professional skill, pedagogical interaction, communicative skills.

В. В. Галушак. Развитие продуктивной творческой деятельности студентов высших учебных заведений в процессе профессиональной подготовки. – Статья.

Аннотация. В статье исследовано развитие продуктивной творческой деятельности студентов вузов в процессе профессиональной подготовки. Определено, что профессионализм характеризуется наличием у специалиста знаний, умений и навыков, позволяющих осуществлять деятельность на уровне современных требований науки и техники. Раскрыто потенциал самостоятельно-исследовательской деятельности студентов в ее методологической, функциональной и содержательной способности оптимизационного влияния на развитие профессионализма.

Ключевые слова: креативное мышление, творчество, профессионализм, готовность к труду, профессиональное мастерство, педагогическое взаимодействие, коммуникативные навыки.

О. В. Гостева
*аспірантка II курсу спеціальності 034. Культурологія
кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін
факультету мистецтва та дизайну
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна*

ЛОГІКА І БІЗНЕС-КОМУНІКАЦІЯ

***Анотація.** Стаття присвячена визначенню ролі логічних особливостей ділового спілкування, а також застосуванню логічного апарату та законів логіки у процесі бізнес-комунікації. Саме логічність та доказовість комунікації є найважливішою якістю її ефективності.*

***Ключові слова:** комунікація, логіка, інформація, логічні закони, аргументація.*

Комунікація – це складний процес взаємодії між людьми, що полягає в обміні інформацією, а також у сприйнятті та розумінні партнерами один одного. Людина, яка передає інформацію, називається комунікатором, яка отримує її – реципієнтом. У спілкуванні можна виділити низку аспектів, а саме: зміст, мету і засоби. Зміст спілкування – інформація, що у міжіндивідуальних контактах передається від однієї особи іншій. Цілі спілкування можуть бути дуже різноманітними та являти собою засоби задоволення соціальних, культурних, творчих, пізнавальних, естетичних та багатьох інших потреб.

Засоби спілкування – способи кодування, передачі, переробки та розшифровки інформації, яка передається у процесі спілкування двох чи більше осіб. Кодування інформації – це засоби її передачі, до яких можна віднести передачу за допомогою органів чуття, мови та інших знакових систем, писемності, технічних засобів запису та зберігання інформації.

Метою бізнес-комунікації є насамперед досягнення певного результату та вирішення конкретних завдань.

Коректність бізнес-комунікації набуває все більшої актуальності в сучасному світі. Процес ділового спілкування стає все більш інтернаціональним, у ньому присутні представники різних культур комунікацій, також змінилися способи та методи бізнес-комунікацій і варіант «вдарили по руках і розійшлися» вже не є придатним, оскільки на зміну безпосередньому спілкуванню прийшло «віддалене спілкування» за допомогою телефонних переговорів, відеоконференцій тощо.

Для того, щоб переконати співрозмовника у своїй правоті, досягти бажаного результату учасникам комунікації потрібні не тільки знання та розуміння звичаїв у веденні бізнесу, а й сильний логічний апарат проведення переговорів.

Найважливішою якістю ефективності виступу є його логічність та доказовість. Потрібно володіти логічними законами доказовості, аргументованості. Ці закони насамперед поширюються на словесне визначення понять, логічні висновки, докази свого погляду у процесі ведення полеміки. Чим більше доказова мова переговорника, тим ефективніше сприйняття слухача, і таким чином виникає впевненість у надійності та достовірності почутої інформації.

Слід зазначити, що процес бізнес-комунікації може включати більш ніж двох учасників і кожен з них має своє розуміння логіки спілкування.

Розглянемо коротко саме поняття логіки.

Логіка – це наука про закони, принципи та методи ідеалізованих міркувань, що виражають результати раціональної та пізнавальної розумової діяльності людини, а також про мову як засіб такої діяльності. Основна мета логіки – формалізація, схематизація та систематизація коректних способів міркувань і висловлювань, тобто загальнозначущих раціональних форм мовного вираження результатів розумової діяльності, виявлення законів та правил, яким підпорядковуються такі міркування.

Відповідно до основного принципу логіки, правильність міркування чи висновку визначається лише його логічною формою, і не залежить від конкретного змісту тверджень, що до нього входять. Відмінність між формою та змістом може бути зроблена явною за допомогою особливої формалізованої мови, або знакової системи. Відмінна риса правильного висновку у тому, що з істинних посилянь він завжди

веде до справжнього висновку. Неправильні висновки можуть від справжніх посилань вести як до істинних, і до помилкових висновків.

Головні теми логічних досліджень – аналіз правильності міркувань та висловлювань, формулювання законів та принципів, дотримання яких є необхідною умовою отримання істинних результатів у процесі отримання висновку. Оскільки розумова діяльність завжди здійснюється у мовленнєвій формі, то мовленнєве оформлення є необхідною умовою матеріалізації та подальшого існування міркувань. Це передбачає обов'язковий логічний аналіз мови як засобу вираження думки, що здійснюється для виявлення елементів логічної форми думки. Тому дослідження в галузі логіки безпосередньо пов'язані з дослідженням різноманітних мовленнєвих конструкцій з точки зору виконання ними тих чи інших розумових функцій. Мова у такому сенсі сприймається як засіб пізнання людиною дійсності.

Логіка у широкому сенсі трактується як раціональність, внутрішня закономірність, послідовність, яка експліцитно (явно) чи імпліцитно (неявно) властива матеріальним і ідеальним предметам і явищам.

Логіка виникла Стародавній Греції у межах філософії. Історія її розвитку налічує близько двох з половиною тисячоліть і поділяється на два основні періоди:

1. Традиційна формальна логіка (IV століття до нової ери – середина XIX століття). У розвитку традиційної логіки виділяються три періоди – це Антична логіка, Схоластична логіка та логіка Нового часу. Основоположником формальної логіки є Аристотель, який у IV столітті до нової ери систематизував і узагальнив у своїх творах відомості, що були на той момент часу, що стосуються принципів і закономірностей людського мислення та пізнання.

2. Символічна (чи математична, чи теоретична) логіка (з середини XIX століття).

Логіка спирається основні логічні закони.

1. **Закон достатньої підстави.** Суть цього закону полягає в тому, що будь-яка правильна думка має бути обґрунтована іншими думками (аргументами, твердженнями), істинність яких перевірена практикою.

2. **Закон тотожності.** Суть закону тотожності полягає в тому, що кожна думка в процесі окремо взятого міркування зберігає один і той же певний зміст, скільки б разів вона не повторювалася. Закон тотожності слід особливо враховувати в умовах суперечки, дискусії, при використанні недостатньо чітко визначених понять.

3. **Закон виключення третього.** Цей закон формується так: із двох суперечливих суджень про один і той же предмет, в один і той же час і в одному і тому ж відношенні одне неодмінно істинне, друге хибне, третього бути не може. Суть цього закону буде зрозуміла, якщо сказати, що не можна бути одночасно згодним із двома протилежними твердженнями.

Структура сучасної логіки включає: базисну логіку, до якої входять класична логіка та некласична логіка, та металогіку.

Фундаментальну основу сучасної логіки (класичної та некласичної) складають: логіка висловлювань, логіка предикатів, що будується на основі обчислення висловлювань і розширюється шляхом додавання до системи кванторів і індивідуальних змінних, і модальна логіка, що будується на основі логіки модальності (модальних операторів).

Логіка висловлювань являє собою логічну систему, засобами якої здійснюється формалізація міркувань, заснованих на істинних відносинах між висловлюваннями, що розглядаються безвідносно від їх суб'єктно-предикатної структури (поза їх конкретним змістом). У ній визначаються:

- основні логічні операції над висловлюваннями: кон'юнкція (граматичний аналог – сполучник «і»), диз'юнкція («або»), імплікація («якщо, то»), еквіваленція («якщо й тільки якщо»), заперечення («невірно, що»);

- поняття правильно побудованої формули;

- поняття логічного висновку.

Логіка предикатів включає всю логіку висловлювань і вводить нове логічне поняття – предикат (ознака). Логіка предикатів, як і традиційна формальна логіка, структурує простий вислів на суб'єкт і предикат.

Модальна логіка може бути лише некласичною, оскільки є багатозначною системою (щонайменше, тризначною).

Важливим розділом сучасної логіки є металогіка, у якій досліджуються різні проблеми, які стосуються логічних теорій. Основними тут є питання про ті властивості, які мають логічні теорії: про несуперечливість, повноту, наявність розділених процедур, незалежність вихідних дедуктивних принципів,

а також про різні відносини між теоріями тощо. Усі метатеоретичні дослідження проводяться спеціальною метамовою, в якості якої використовується звичайна природна мова, збагачена спеціальною термінологією та метатеоретичними дедуктивними засобами. Металогічні дослідження у сучасній логіці вийшли на прагматичний рівень. Прагматичні дослідження не мали жодного строго технічного втілення аж до 1959 року, коли Р. Монтегю розпочав реалізацію проекту з вивчення проблеми істини не лише за певної інтерпретації (рівень семантичного дослідження), а й у певній ситуації використання (рівень прагматики) [1]. У зв'язку з розвитком інформатики, програмування та дослідженнями в галузі штучного інтелекту особливу значущість набули нові аспекти логіки, що визначаються її прикладним значенням. Розвиток комп'ютерних технологій і мереж зажадав відповідного логічного забезпечення: поглибленого логічного аналізу природних мов, розробки спеціальних мов для баз даних та представлення знань.

Логіка як наука спілкування. У спілкуванні як процесі послідовних взаємоорієнтованих у часі та просторі дій, реакцій, поведінкових актів відбувається обмін інформацією та її інтерпретація, взаєморозуміння, взаємооцінка, співпереживання, формування симпатій або антипатій, характеру взаємовідносин, переконань, поглядів, психологічний вплив, вирішення суперечностей, здійснення спільної діяльності. Таким чином, кожен з нас у своєму житті, взаємодіючи з іншими людьми, набуває практичних навичок та вмій у сфері спілкування. Можна сказати, що кожна людина тією чи іншою мірою практичний психолог з міжособистісних відносин.

Найважливішою якістю ефективності виступу є його логічність та доказовість. Справжній оратор не може розраховувати лише на здоровий глузд та імпровізацію. Необхідно опанувати логічні закони доказовості, аргументованості. Ці закони насамперед поширюються на словесне визначення понять, логічні висновки, докази свого погляду у процесі ведення полеміки. Чим більш доказова мова оратора, тим ефективніше сприйняття слухачів, тим більше створюється впевненість у надійності та достовірності почутої інформації. Загально визнано, хто логічно мислить, той логічно ясно говорить. Тому найперше завдання оратора ще в процесі підготовки до публічного виступу – продумати до найменших подробиць логіку свого виступу, аргументацію своїх висновків та узагальнень.

Логічна схема доказу найчастіше складається з трьох елементів:

Теза – це вихідне положення, істинність якого прагне довести оратор. І навпаки, якщо істинність тези є сумнівною для оратора, то навряд чи теза буде переконливою для інших. Формулюючи тезу, слід пам'ятати, що вона повинна бути ясна і чітка, не містити в собі протиріччя. Розпливчастість тези чи його підміна є типовими помилками у мові недостатньо досвідченого оратора.

Аргумент – це логічний довод, істинність якого перевірена і доведена практикою. Аргумент є необхідною частиною будь-якого доказу. Найбільш сильним аргументом у процесі доказу є факти, істинність яких не піддається сумніву.

Доказ – за способом міркування може бути прямим або непрямим. При прямому методі доведення аргументи безпосередньо обґрунтовують істинність тези. При непрямому способі доказовість істини обґрунтовується шляхом доказу хибності суперечливого положення. Логічна аргументація з того чи іншого питання у процесі публічного виступу може бути розгорнута в трьох випадках: індуктивно (від окремих факторів до загальних висновків), дедуктивно (від загальних положень до окремих висновків) та у поєднанні, тобто. індуктивно та дедуктивно одночасно. При індуктивному характері доказу оратор спирається деякі факти, окремі, найчастіше заздалегідь відібрані приклади, висунуті їм гіпотези, ідеї. При індуктивному доказі слід ще на етапі підготовки до виступу продумати і відібрати: найбільш істотні факти, окремі, найчастіше заздалегідь відібрані приклади; – таку кількість фактів та прикладів, щоб їх аналіз та узагальнення давали переконливий висновок, висновок; факти та приклади повинні бути близькі та зрозумілі аудиторії, рівню освіти та підготовки слухачів.

Логічні особливості ділового спілкування. Ділова розмова відрізняється від будь-якої іншої розмови насамперед своєю логічністю, оскільки вона орієнтована на дотримання чіткості та визначеності мови. Хоч би які помилки з погляду логіки не допускали бізнесмени, можна завжди показати, що будь-яка з них зводиться зрештою до порушення вимог того чи іншого логічного закону: Закону тотожності, Закону протиріччя, Закону виключеного третього та Закону достатньої підстави.

Ділова розмова має ясний зміст, якщо вона з достатньою мірою точності відображає предмет мови і однаково розуміється і тим, хто передає повідомлення, і тим, хто його приймає. Ця вимога знаходить своє вираження у Законі тотожності, згідно з яким предмет думки в межах одного міркування повинен залишатися незмінним, тобто. $A \in A$ ($A = A$), де A будь-яка думка. Такий закон вимагає, щоб у ході повідомлення всі поняття та судження мали однозначний характер, що виключає двозначність і невизначеність.

У ділових розмовах дуже часто трапляються помилки, які виникають через багатозначність слів та словосполучень повсякденної мови. Ці помилки поділяються на три основні види: помилки еквівокації, помилки логомахії та помилки амфіболії. Помилка еквівокації у тому, що співрозмовник кілька разів використовує багатозначне слово то одному, то іншому значенні, вважаючи, що використовує його однозначно. Так, якщо співрозмовник в одному місці вжив слово «мир» у сенсі «всесвіт», а в іншому місці використав це слово в значенні «спокій, відсутність чвар і воєн», то тут явна помилка, що відноситься до логічної еквівокації. Помилка логомахії (суперечка про слова). Це той випадок, коли сперечатися безглуздо, якщо не уточнити значення вживаних слів. Помилка амфіболії проявляється тоді, коли співрозмовник висловлює багатозначне судження найчастіше ненавмисно, не помічаючи цієї багатозначності, наприклад: «Всі члени генеральної дирекції переобрані». Тут незрозуміло, чи повністю оновлено склад генеральної дирекції, чи повністю збережено у колишньому складі.

Дві людини можуть вкладати в подібні вислови суттєво різний сенс. На цій основі виникають ситуації, в яких той, хто говорить і слухає, розуміють його по-різному. Зовнішня, видима тотожність насправді приховує у собі різницю. І навпаки, люди часто не можуть зійтись у думці тільки тому, що одну й ту саму думку вдягають у різні форми, внаслідок чого вона здається їм нетотожною. Типовим виразом подібних ситуацій є дискусії, учасники яких, по суті, не розуміють один одного (ступінь нерозуміння іноді така, що сперечальники, як заведено висловлюватися, «говорять різними мовами»).

Відповідно до Закону протиріччя, не можуть бути одночасно істинними два висловлювання, одне з яких щось стверджує, а інше заперечує те саме. Закон стверджує: «Невірно, що А і не А одночасно істинні». Викриття того, хто говорить у суперечливості, є найсильнішим аргументом проти його тверджень.

Важливість закону виключеного третього для ведення ділової розмови складається в тому, що він вимагає дотримання послідовності у викладі фактів і не допускає протиріч у висловлюванні. Такий закон формулює важливу вимогу до ділової розмови: не можна ухилитися від визнання істинним однієї з двох думок, що суперечать одна одній і шукати щось третє між ними. Якщо одна з них визнана істинною, то іншу необхідно визнати помилковою, а не шукати третю, неіснуючу думку, оскільки третього не дано.

Важливість дотримання цього закону для ділових людей складається також і в тому, що він вимагає від них ясних, визначених відповідей, вказуючи на неможливість шукати щось середнє між затвердженням чого-небудь і запереченням того ж самого.

Вимогу довідності мислення, обґрунтованість думок виражає закон достатньої підстави який формується таким чином: «всяка істинна думка має достатню підставу».

Достатньою підставою для будь-якої думки може служити будь-яка інша думка, з якої з необхідністю витікає істинність даної думки.

Чому говорять «достатня підстава», а не просто «підстава»? Справа в тому, що під одне і те ж твердження можна підвести нескінченно багато підстав. Однак з них тільки деякі можуть розглядатися як достатні, якщо дане твердження істинне. І жодне недостатнє, якщо воно помилкове.

Так, софісти, намагаючись довести явно помилкове положення, висувають на користь своєї тези (тобто положення, яке треба довести) деяку підставу, яка явно недостатня. Підстава є достатньою тоді, коли вона доводить істинність даного твердження. Цей закон особливо важливий для ділового спілкування в тому значенні, що він вимагає, щоб всяка думка, яке ми використовуємо в діловій розмові, перш ніж бути прийнятим за істину, повинна бути обґрунтована. [2]

Таким чином, обґрунтованість – найважливіша вимога до будь-якої ділової розмови. У всіх випадках, коли ми затверджуємо що-небудь або переконуємо в чому-небудь наших партнерів або клієнтів, ми завжди повинні доводити наші думки, приводити достатні основи, підтверджуючі істинність нашого висловлювання. Фіксує увагу на висловлюванні, що обґрунтовує істинність положень, які висуваються, логіка допомагає відділити істинне від помилкового і прийти до вірного висновку.

Отже можна зробити висновок, що спілкування – це невід'ємна частина всього нашого життя і від такого як логічно і зрозуміло ми можемо висловлювати свої думки часто залежить перше враження і ставлення до нас. Дуже важлива ділова бесіда – це усний контакт між людьми, мовленнєве спілкування між співрозмовниками, які мають необхідні повноваження від своїх організацій та фірм для встановлення ділових відносин, вирішення ділових проблем. Щодо особливості ділового логічного спілкування, то спостерігаючи інтелектуально-мовленнєву діяльність в сфері бізнесу, ми часто позитивно або негативно оцінюємо різні прийоми логічної організації ділової мови, тобто те, що складає логічну культуру особистості бізнесменів і дає можливість зробити висновки відносно подальшого співробітництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Montague, Richard (1970 c). Pragmatics and intensional logic. *Synthèse* 22:68–94.
2. Кузин Ф.А. Логічна культура ділової розмови. Культура ділового спілкування : практичний посібник. М. : Осць-89, 1996. С. 33–54.

O. Gosteva. Logic and business communication. – Article.

Summary. The article is devoted to determining the role of the logical features of business communication, as well as the application of the logical apparatus and the laws of logic in the process of business communication. It is the consistency and evidence of communication that is the most important quality of its effectiveness.

Key words: communication, logic, information, logical laws, argumentation.

O. B. Gosteva. Логика и бизнес-коммуникация. – Статья.

Аннотація. Стаття посвячена определению роли логических особенностей делового общения, а также применению логического аппарата и законов логики в процессе бизнес-коммуникации. Именно логичность и доказательность коммуникации является важнейшим качеством ее эффективности.

Ключевые слова: коммуникация, логика, информация, логические законы, аргументация.

УДК 82.091(438+477):7:303.446.2

Д. М. Гущина

*магістрантка кафедри мистецької освіти
Житомирський державний університет імені Івана Франка
м. Житомир, Україна*

Н. М. Бовсунівська

*кандидат педагогічних наук
доцент кафедри мистецької освіти
Житомирський державний університет імені Івана Франка
м. Житомир, Україна*

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЮЗЕФА ІГНАЦІЯ КРАШЕВСЬКОГО НА ТЕРЕНАХ ВОЛИНИ У ХІХ СТ.

Анотація. У статті аналізується основні напрями культурно-просвітницької діяльності польського педагога, літератора Юзефа Ігнація Крашевського, життя і робота якого тривалий час були пов'язані з Поліссям та Волинню. Вказано на цінність його творчої та наукової спадщини, яка сприяла культурному розвитку регіону.

Ключові слова: Крашевський, Волинь, літературна спадщина, мистецтво, громадянська позиція, культурна діяльність.

Українсько-польські культурні зв'язки пройшли чималий історичний шлях. Особливо показовою в цьому сенсі є територія Волині. Наші народи настільки міцно і тривало поєднані, що нині в наукових колах навіть не вживають словосполучення «польська національна меншина», як це було раніше. Власне, на нашу думку, в самому понятті звучить певний натяк на якусь меншовартість. Історична наука повертає нам імена сподвижників, які сприяли і творили кращі традиції національного мистецтва і освіти. Волинь дала наснагу для творчості багатьох митців, серед яких видатна роль належить письменнику, краєзнавцю, громадянину, педагогу Юзефу Ігнацію Крашевському.

Йому вже було присвячено цілий масив наукових досліджень, однак його постать і творчість повсякчас привертає до себе увагу науковців, серед яких: О. Бірюліна, В. Бобрик, О. Буравський, Г. Гуртовий, А. Дмитренко, О. Златогорський, В. Ковальова, М. Костиця, П. Рудецький, Н. Сейко, О. Шалагінова.

Ім'я Юзефа Ігнація Крашевського (1812-1887) належить до ряду видатних авторів польської літератури, чий імена звучать як символи полікультурності. Його творчість має велике значення для розвитку не лише польської, української культури, – вона є непересічною для всієї Європи. Людина рідкісної

працьовитості та напрочуд широкого кола інтересів, – він залишив велику літературну спадщину, провадив значну культурно-просвітницьку діяльність.

Загалом творчість Юзефа Ігнація Крашевського не вписується в рамки однієї або конкретної літературної течії чи епохи не лише через свої розмах, а й порівняно велику її тривалість в понад півстоліття. До того ж вона охоплювала зміни в суспільному житті складного в усіх сенсах слова часу. Про це писав Ю. Бахор: «Упорядковане викладення течій, що пронизують творчість Крашевського в підляські та волинські часи, створювало чимало труднощів для дослідників. Він постійно поспішав, позаяк переходив від теми до теми і використовував майже всі розвинуті на той час жанри наукового, публіцистичного та літературного висловлювання, умовності яких надавали його словам різноманітних відтінків сенсу» [3, с. 310].

Ю. І. Крашевський достеменно є одним із найплідніших письменників. Його творчий спадок складають 232 романи, сотні літературних, мистецьких, наукових статей, краєзнавчих нарисів, близько 30 тисяч листів. Літературний доробок митця в бібліотеці Волинського краєзнавчого музею нараховує 39 томів творів [2].

Уже із вагомими знаннями про культуру й минуле Волині Ю. І. Крашевський з родиною в 1834 р. здійснює мандрівку з Польщі в Житомир. На Волині Ю. І. Крашевський проживав більше 20-ти років, тут творив і писав свої найкращі твори: «Історія кілка в тині», «Уляна», «Хата за селом», «Остап Бондарчук», «Два світи», «Комедіанти», «Чернеча могила», історичні праці «Панування Зигмунта Августа» та «Спогади Яна Дуклана Охоцького», тощо. Сюжети багатьох із них тісно переплетені з історичним духом Волині, а саме Луцьком, Житомиром, Олікою, Озером, Устилугом а також містять захопливі етнографічні матеріали про традиції й життя мешканців цього краю.

Цілеспрямованими й чисельними були просвітницькі подорожі діяча по Волині (1836–1837 рр.), враження від яких висвітлено ним епістолярно і в пресі, а пізніше зібрано в творі «Спомини про Волинь, Полісся і Литву». Тут було висвітлено важливі спостереження про господарства й побут, озера та ріки краю (Горинь, Стир, Люб'язь), містечка та села (Дубно, Луцьк, Олика, Остріг, Городок, Ківерці та ін.). Також митець дбав про відновлення та збереження археологічних пам'яток краю, порятунку старовинних палаців, замків, храмів, синагог, каплиць [1].

Де б не перебував Ю. І. Крашевський, він завжди активно поринав у наукове і, так би мовити, художнє вивчення місцевості. Так, у 1840 р. у с. Городок (поблизу Луцька) митець заснував часопис «Athenaeum», який утримував власним коштом протягом дев'яти років. Варто прочитати кілька номерів цього серйозного літературного місячника, щоб просто захопитись змістом та ілюстраціями, які автор робив власноруч. Значною є робота Крашевського в археологічному описі історичних пам'яток Волині – професійні історики та архітектори досі користуються його замальовками і кресленнями замків [6; 7]. Емоції від цієї подорожі він виклав у книзі спогадів «Волинські вечори».

Митець не залишався осторонь міських проблем і справ в сфері культури і дозвілля. У власному будинку письменник влаштовував музичні вечори, на яких грав на фортепіано. Активно збирав нотну бібліотеку, яку згодом подарував місцевій чоловічій гімназії (зараз це корпус Житомирського державного університету імені Івана Франка), попечителем якої був обраний. До своїх обов'язків керівника він ставився дуже ретельно: оновив застарілі навчальні програми, розробляв методики викладання деяких навчальних дисциплін, брав участь в атестації викладачів, був присутнім на іспитах [2]. Крім адміністрування, Ю. І. Крашевський займався доброчинністю: в його родині на утриманні постійно перебувало декілька малозаможних учнів. Опікуючись естетичним розвитком молоді, він ініціював проведення в Житомирській чоловічій гімназії літературних і музичних вечорів, різноманітних театральних постановок. Залучались відомі митці, зокрема – у 1857 р. на прохання попечителя в Житомирі свій благодійний концерт на користь бідних учнів Житомирської гімназії дав уславлений композитор, скрипаль, педагог А. Контський. Також маестро дав вартісний майстерклас, і подарував гімназії власний інструмент [4].

Важко уявити, як одна людина суміщала посади куратора гімназії, директора театру, активного члена Дворянського клубу, Товариства благодійності та голови Статистичного комітету. Інколи з сумом писав, що громадська діяльність забирає час у родини, відпочинку і малої батьківщини: «Шкода мені свого старого села, як старого світу, журавлі моїх криниць, паркани з плетеного хмизу» [9, с. 72]. Спочатку його обрали куратором Житомирської гімназії, потім директором створеного у 1857 р. Товариства милосердя, нарешті головою Статистичного комітету та директором театру [8].

Театр був для Крашевського новим напрямком роботи, тому він взявся за справу з ентузіазмом і щирою самовідданістю: «Організація театру повністю на моїй увазі. Вчора я когось навмисне відправив

до Вроцлава за гардеробом, а до Львова та Кракова за акторами; в будівлі театру будую під'їзди, печі і т. д. Каса поруч; згодом, тільки коли його влаштують, естетична частина буде належати мені. Мені також доручили зробити прикраси, які буде робити Грифіус у Берліні, для забезпечення бібліотеки» [10, с. 28].

Сучасники писали, що саме його стараннями і завдяки авторитету та репутації було повністю профінансовано реставрацію театру. Однак він зазначав, що фінансування відбудови театру не є одиначною акцією. В процесі дебатів на 3'їзді Дворян міста Ю. І. Крашевський оголосив звернення, в якому зазначив, що «підтримка культури має бути узгодженою, постійною і не копійчаною», репертуар має «задовольняти найвибагливіших»: «Це борг, який ми маємо перед нашою літературою, перед мовою, і я не думаю, що це буде проти мене, коли я звернуся до тих, у кого я знаю добрі серця і добрі наміри» [Ibidem, с. 31]. Також в своєму зверненні він досить чітко зазначав, що театр залишився без допомоги місцевої польської шляхти, яка більше не бажає дотувати розбудову театру. Тому при такому стані казни він залишає за собою право звернення до царського уряду. І той надасть йому позику, але, водночас, зніме зі сцени польське мистецтво, повністю віддавши сцену російській драматургії. Звернення Крашевського гучно пролунало не тільки в Житомирі, Волині, а й по всій Польщі, але театру це допомогло мало. Місцева шляхта, яка збрала на потреби 50 тисяч рублів, вважала, що свій громадянський обов'язок вона виконала. На посаду адміністратора театру Ю. І. Крашевський запросив відомого театрального діяча А. Міклашевського, але сам складав репертуар, залучав відомих митців, формував трупи, і навіть писав п'єси. Театр, незважаючи на дороговизну реконструкції, публіка відвідувала вкрай неохоче. Тому доводилося тримати репертуар якомога мобільнішим, даючи на кожній виставі нові п'єси: за два місяці 1857 року в 22 виставах було зіграно 27 п'єс польською мовою і 22 російською. Крім того ставились мелодрами та комедії французькою мовою. Персонально для житомирського театру Ю. І. Крашевський створив чудові п'єси: «Портрет», «Легше зіпсувати ніж випрати», «Стара історія» та ін.

Зауважимо, що два роки його роботи в театральній сфері – найяскравіший період в історії житомирської сцени. Крашевський докладав усіх зусиль, щоб скромний провінційний театр зрівнявся з польськими. Але реальність була надто далека від його бажань. І, до того ж, заплутана в клубок амбіцій і взаємовідносин шляхти. Тому він вважав за краще залишити свою посаду, аніж занурюватися в інтриги. Його від'їзд із Житомира був рівнозначний краху житомирської сцени. Що згодом і сталося.

Через кілька років після від'їзду з Волині, Крашевський зауважив, що Волинь залишилася в його серці назавжди: «Але тут природа! Спускайся до Кам'янки, яку можна залишити з сухою ногою після вітру, йди на береги Тетерева, що вкриті величезними гранітними скелями, одна з яких названа на честь Чацького. <...> а звідси дивись на найдавніші пам'ятки, зібрані рукою Божою <...>. Природа тут щось написала цими гранітами, водою, деревами, пагорбами, те, що людина намагається прочитати, марно ... і вічний напис тягне її і несе. Від злості, від безпорадності видно, що ця місцевість трохи зіпсована, дерева вирубані, каміння розбиті, хмиз розчищений, а все ж цей чарівний берег із ранами та шрамами скаржить, болить, говорить» [9, с. 73].

Ю. І. Крашевський був громадянином, публіцистом і політиком. Вірніше – стати народним трибуном його змусило саме життя. Він не боявся ризикувати своєю популярністю і йти проти течії, сміливо висловлював свою думку щодо питання про надання землі звільненим з кріпацтва селян. Ще перебуваючи в Житомирі написав дев'ять повістей, в яких реалістично зобразив «селянську кривду». На закиди про утопічність своїх поглядів, письменник у № 54 «Газети Варшавської» за 1859 р. насміхається над волинським товариством, звинувачуючи його в відсталості: «Я не знаю, чи зможемо ми врятувати наші кишені, але добре ім'я та майбутнє, ймовірно, будуть на цьому шляху... для єврейського саду – краще пенні, ніж найсвятіша жертва» [5, с. 81].

Крім улюбленої Волині, особливі трепетні почуття Ю. І. Крашевський мав до Одеси. Йому пощастило кілька разів побувати там в морських купальнях. І там проявилася невгамовна вдача митця. Здавалося б, лікування, курорт – не час і місце для краєзнавчих пошуків. І все ж він активно знайомиться з багатьма вченими, малює, робить нотатки, історичні дослідження, переглядає літописи та старі справи в різних установах. Результатом його подорожі став тритомник «Wspomnienia Odessy, Jedyssanu i Budżaku» (1845 р.), який не втратив своєї цінності й донині. Сучасники зауважували, що місто «відповіло» митцю взаємністю: місцеве «Товариство історії та старожитностей» вибрало Крашевського своїм почесним членом, на його честь учні Рішельєвського Ліцею організували смолоскипну ходу, також подарували картину художника Р. Хойнацького.

Таким чином, культурно-просвітницька діяльність Ю. І. Крашевського забезпечила розвиток не лише Житомира, Волині, а й мала значення для іншого легендарного куточка сучасної України. Різномічність інтересів Крашевського, його іпостасі белетриста, публіциста, фольклориста, історика, етнографа, видавця, художника, композитора дозволяють розглядати творчі пошуки письменника в руслі інтермедіальної поетики, інтертекстуальності. Свої враження, світовідчуття від розуміння іонаціональних культур Ю. І. Крашевський зумів передати в багатотомному спадку, широкому проблемно-тематичному просторі, персонажному різноманітті.

Все вище викладене не вичерпує теми багатогранності творчого доробку митця. Зауважимо, що незважаючи на значний об'єм літературної спадщини Ю. І. Крашевського, вивчають її в навчальних закладах порівняно мало. Досі практично невідомою залишається переписка митця, яка є цінним історичним джерелом – адже там містяться факти з соціально-політичного та економічного становища України та Волині, зокрема. Тому вважаємо, що подальше осягнення набутків поляка з серцем українця є актуальним. І буде продовжено.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костиця М. Ю. Юзеф Ігнацій Крашевський: житомирські сторінки життя і діяльності. *Юзеф Ігнацій Крашевський як явище світової культури: Науковий збірник «Велика Волинь»: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині*. Т. 28. Житомир, 2002. С. 3–8.
2. Зек Б. Творчий доробок Ю. І. Крашевського у бібліотеці Волинського краєзнавчого музею. *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Науковий збірник*. Випуск 43. Юзеф Ігнацій Крашевський і Волинь. Матеріали XLIII Волинської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції, Луцьк. / уряд. А. Силук. Луцьк, 2012. 180 с. С. 85–87.
3. Bachórz J. Józef Ignacy Kraszewski. Literatura polska w okresie romantyzmu 1831–1864. Warszawa, 1994. Т. 3, 452 s.
4. Dubiecki M. Na kresach i za kresami. Kijów-Warszawa, 1914. 133 s.
5. Kraszewski J. I. Wspomnienia Polesia, Wołynia i Litwy. Paryż, 1860. S. 81–87.
6. Kraszewski J. I. Noce bezsenne. Tygodnik Ilustrowany. Warszawa 1888. Т. 1, nr. 273. S. 67–68.
7. Książka jubileuszowa dla uczczenia pięćdziesięcioletniej działalności literackiej J. I. Kraszewskiego. Warszawa, 1880. Wstęp. s. LXXV. URL: <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/8506/edition/7858/content?ref=desc> (дата звернення 12.05.2022)
8. Księga ku czci Jozefa Ignacego Kraszewskiego pod redakcją Ignacego Kraszewskiego. Łuck, 1939. 506 s. URL: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/496581/edition/430299?language=pl> (дата звернення 12.05.2022)
9. Kraszewski J. I. Zytomierz. *Tygodnik Ilustrowany*. № 100. Warszawa, 1861, S. 72–74. URL: <http://www.bilp.uw.edu.pl/ti/1861/foto/nn72.htm> (дата звернення 12.05.2022)
10. Rękopis. Korespondencja Józefa Kraszewskiego. Seria I: Listy rodzinne Т. 9, Kraszewska A. / edit. by Międzyńska A. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/404484/edition/478732?language=pl> (дата звернення 12.05.2022)

D. Gushchyna, N. Bovsunivska. Cultural and educational activities of Jozef Ignatius Kraszewski in Volyn in the XIX century. – Article.

Summary. *The article analyzes the main directions of cultural and educational activities of the Polish teacher, writer Jozef Ignatius Kraszewski, whose life and work have long been associated with Polissya and Volyn. The value of his creative and scientific heritage, which contributed to the cultural development of the region, is pointed out.*

Key words: *Krashevsky, Volyn, literary heritage, art, civic position, cultural activities.*

Д. Н. Гущина, Н. Н. Бовсунувская. Культурно-просветительская деятельность Юзефа Игнация Крашевского на Волини в XIX в. – Статья.

Аннотация. *В статье анализируются основные направления культурно-просветительской деятельности польского педагога, литератора Юзефа Игнация Крашевского, жизнь и работа которого долгое время были связаны с Полесьем и Волинью. Указано на ценность его творческого и научного наследия, способствовавшего культурному развитию региона.*

Ключевые слова: *Крашевский, Волинь, литературное наследие, искусство, гражданская позиция, культурная деятельность.*

В. В. Докучаєва
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри дошкільної та початкової освіти
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
м. Полтава, Україна

ПРОЄКТУВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ЙОГО ДИВЕРСИФІКАЦІЇ

Анотація. Уперше автором статті досліджується вплив процесу диверсифікації на проєктувальний потенціал сучасного освітнього середовища. З цією метою з'ясовується сутність понять «проєктувальний потенціал середовища», «диверсифікація».

У межах розвитку концепції проєктування інноваційних педагогічних систем оновлено провідні ознаки систем цього класу, з позиції аналізу впливу диверсифікації – як на зазначені характеристики, так і на проєктувальний потенціал, у цілому. Як чинник підвищення останнього, визначено процедуру освітнього реінжинірингу.

Ключові слова: проєктувальний потенціал, освітній простір, освітнє середовище, диверсифікація, проблемний локус розвитку інноваційної педагогічної системи, сутнісні характеристики інноваційної педагогічної системи, реінжиніринг.

Для систем відкритого типу, до яких належать соціальні (освітні, педагогічні, соціально-педагогічні) системи, одним із визначальних чинників їх успішного функціонування є стан оточення та його вплив на систему. Якість стану середовища й, відповідно, його впливу на систему, можна визначити сукупністю узагальнених показників за вектором «негативний – нейтральний – позитивний». При цьому полярні показники впливу («негативний» та «позитивний») припускають градації: для позитивного впливу – це позначки «прогресивний», «інноваційний», «революціонізуючий», а для негативного – «дестабілізуючий», «деструктивний» і т. ін. Наразі можна констатувати, що, на тлі подій, які відбуваються, актуальний стан оточуючого середовища такої відкритої системи, як освітня, можна схарактеризувати як стан дестабілізації, дезорганізації, тоді як вплив його на систему набуває тенденції деструктивного.

Виходячи з положень системної методології, зокрема – функціональної теорії організації [13], гармонізувати організаційне утворення (освітню, педагогічну, соціально-педагогічну систему – В. Д.) та стан його оточення є можливим, якщо дотримуватися принципів «актуалізації позитивних функцій» та «нейтралізації негативних функцій» організації / системи [Там само].

Утім, будемо враховувати, що синергетичні риси системи відкритого типу надають останній як переваг, так і обмежень, що збільшує ступінь її невірноваженості [11]. З огляду на це, *диверсифікація* форм освітньої діяльності має слугувати нейтралізації дезорганізуючих явищ загального характеру, так би мовити, «розвантажувати» традиційну академічну систему й оточуюче її середовище – через надання різноманітних можливостей, наявність поліваріантних засобів вирішення освітніх завдань.

Поряд із цим зауважимо, що спрямування організаційного утворення на підвищення міри різноманітності елементів [13] має сенс, якщо не знижує міру організованості / упорядкування системи, а це є можливим лише за наявності системоутворювального чинника. Як показує наше дослідження [5], саме проєктування, як спосіб організації освітньої діяльності, надає таких можливостей у обставинах, що склалися.

Отже, метою цієї статті є:

- *по-перше*, вивчення проєктувального потенціалу освітнього середовища в його перехідному стані (від стану дезорганізації – до стану збільшення міри організованості), з урахуванням умов диверсифікації, як чинника збільшення можливостей освітнього середовища, в обставинах, що склалися;
- *по-друге*, обґрунтування ролі реінжинірингу як чинника підвищення проєктувального потенціалу сучасного освітнього середовища.

Проєктувальний потенціал на цей час постає ключовим поняттям теорії нового, – так само, як і *інноваційний потенціал*. Якщо *інноватика*, як галузь знання, покликана усунути розрив між випереджальною, прогресивною суспільною практикою й консервативною, дещо застиглою, теорією, то *соціальне*

проектування має на меті керування процесом отримання нового продукту. Невипадково, *соціальне проектування* дуже складно відокремити від *соціального управління*. У межах подальшої розробки концепції проектування інноваційних систем [5], крім вищезгаданих понять, нами актуалізовано поняття «імпрувмент» – управління змінами [2], що в сукупності з поняттями «інновація», «проектування» утворює завершену конструкцію феномена *виникнення, становлення й розвитку нового*.

Проектування інноваційних педагогічних систем ми розглядаємо як вид інтелектуально-творчої (науково-дослідницької) діяльності суб'єкта щодо вивчення резервів освітнього (педагогічного) середовища й подальшого його перетворення, продуктом якої є інноваційна педагогічна система [5, с. 154–155].

Отже, проєктувальний потенціал системи (середовища) можна визначити як здатність (готовність) до цілеспрямованого, концептуально обґрунтованого, керованого впливу – з метою внесення прогресивних змін.

Оскільки інструментом змін у освітньому середовищі постає інноваційна педагогічна система, то доречно припустити, що її проєктувальний потенціал залежатиме від *перебігу постпроектувальної стадії її існування*, який, відповідно до результатів нашого дослідження, визначають три *проблемних локуси* (макроджерела) цього процесу, а саме: 1) життєвий цикл інноваційної педагогічної системи; 2) сутнісні характеристики інноваційної педагогічної системи; 3) суб'єкт, включений до інноваційної педагогічної системи [Там само].

Тому, вивчення проєктувального потенціалу освітнього середовища в умовах диверсифікації, як способу збільшення його можливостей, має відбуватися саме з огляду на вищезгадані проблемні локуси (макроджерела) розвитку інноваційної педагогічної системи. Інакше кажучи, проєктувальний потенціал освітнього середовища, що закладений у кожному із зазначених макроджерел розвитку системи, може або збільшуватися, або нівелюватися (зменшуватися) за рахунок диверсифікації.

У межах створення європейського освітнього простору, що було інспіроване на початку 2000-х років Болонською угодою, диверсифікація мала слугувати меті реструктуризації існуючої системи професійної підготовки фахівців – шляхом заміни на багаторівневу модель вищої освіти. Остання ж мала перетворитися на «багатоваріативне й багатомодельне» утворення, на підґрунті «інституціонально-організаційних змін» [5, с. 154–155].

У сучасному науковому дискурсі диверсифікація постає принципом структурування системи освіти, який, за Є. Козиревою, є «тотожним принципу варіативності», оскільки дає право освітньому закладу на врахування соціального запиту щодо надання освітніх послуг та розробку освітніх програм для різних типів і видів освітніх установ [7, с. 2].

У процесуальному відношенні диверсифікація системи освіти становить собою діяльність із «забезпечення диференціювання й різноманітності типів та видів освітніх установ», пов'язаних із наявністю багаторівневої освітньої системи, розширенням асортименту освітніх послуг та видів діяльності [Там само].

Суттєвим у з'ясуванні феномена диверсифікації є те, що поряд із принципом різноманітності, покладеним у його основу, необхідним є дотримання певних інваріант, що є загальною вимогою до всіх систем. Крім того, багатоманіття й розширення форм освітньої діяльності, а також – набуття нового сенсу вже існуючими формами досягається застосуванням горизонтального, концентричного та багаторівневого способів диверсифікації [10].

Диверсифікація також властива управлінню якості освіти, про що зазначає В. Свистун [12]. На думку вченої, свідоме її регулювання дозволяє досягти принципово нової якості. У такому випадку диверсифікація подаватиметься як «розширення керованих чинників якості, поєднання їх характеристик (прямих і непрямих) і пошук можливостей їх злиття у новому продукті – професійній свідомості й компетентності» [Там само, с. 4].

У цілому, погоджуємося з авторкою, що «основною сутнісною характеристикою диверсифікації є розвиток», який подається як «прогресивний, різноманітний». При цьому, різноманіття переходить у «взаємопроникнення, злиття, комбінацію» [Там само].

Оскільки згадані процеси, за логікою вченої, ведуть до утворення нової якості освіти, то доречним буде висновок про безпосередній вплив диверсифікації на якість освіти.

Утім, слід відрізнити поняття «диверсифікація освіти» й «диверсифікація освітнього простору (середовища)». У першому випадку, вочевидь, ідеться про диверсифікацію як процес, який спрямований на освітню галузь (систему), або відбувається всередині освітньої галузі (системи), тоді як – і це також є очевидним – диверсифікація стосується феномена, що на початку статті ми визначаємо як «оточення

системи». У свою чергу, простір та середовище не є тотожними поняттями, попри безліч саме прихильників думки щодо їх тотожності.

Виходячи з усвідомлення відмінності понять «простір» і «середовище», відзначаємо відразу, що «простір» є філософською категорією, яка визначається як форма існування об'єктивної реальності, що виражає відношення між існуючими об'єктами, визначає порядок їх розташування, щільність, площину, структуру та характеризує всі форми й траєкторії руху матерії [14].

Ураховуючи синергетичну природу освітніх явищ і процесів, зокрема таких, як *створення, упровадження, управління розвитком інноваційного об'єкта* («інноваційної педагогічної системи», В. Доучаєва), відзначимо, що освітнє середовище, а особливо його стан, у сучасних умовах постає як надто мінливе явище, причому його мінливість зумовлюється як наявною інноваційною (а отже – відкритою!) освітньою системою, яку воно оточує, так і більш широким середовищем, що оточує його (соціально-педагогічне, соціально-культурне тощо).

З огляду на це, можна говорити, що диверсифікація освітнього простору (середовища) привела до самоорганізації останнього, у зв'язку з чим відбулася трансформація освітнього простору (середовища) в інформаційно-освітній, перетворюючи останній на об'єкт диверсифікації. При цьому під зовнішнім, стосовно до інформаційно-освітнього простору (середовища), ми розуміємо *інформаційний простір*, що становить собою форму існування інформації, яка, у свою чергу, подається як сукупність матеріальних та ідеальних об'єктів (прилади передачі інформації, її носії, інформаційні потоки тощо) [6, с. 19–23].

Під *диверсифікацією інформаційно-освітнього простору майбутнього фахівця будемо розуміти зміну напрямів діяльності закладу вищої освіти*, що подається як *відкрита система*, місія якої – у забезпеченні суб'єкта освітніх послуг фундаментальною, інтегрованою, відкритою, випереджальною освітою, «шляхом синтезу нової якості його особистості на ринку праці» [1].

За І. Малиновським, поняття «диверсифікація» і «синергетика» мають спільні точки дотику, що пояснюється, на його думку, їх належністю до певного смислового ряду, пов'язаного з галуззю розширення освітнього простору [9]. Результат взаємодії явищ, позначених поняттями «диверсифікація» і «синергетика», та впливу цієї взаємодії на проектувальний потенціал освітнього середовища ми розглядаємо як багатократно синергетичний – через іманентні характеристики систем відкритого типу, особливості диверсифікації як процесу розширення, і власне – через факт смислового з'єднання (кооперації) понять «відкрита (інноваційна) система» і «диверсифікація».

Тож, з'ясуємо, яким є вплив на проектувальний потенціал освітнього середовища з боку інноваційної педагогічної системи, в аспекті прояву макроджерел – *проблемних локусів процесу її розвитку* [4]. При цьому, *диверсифікація* освітнього середовища подається як *зовнішній чинник* (умова) функціонування й розвитку інноваційної педагогічної системи (а отже, і її оточення), який, за нашим припущенням, *може або нівелюватися, або підсилювати прояв* вищезгаданих проблемних локусів (макроджерел).

Стосовно проблемного локусу «життєвий цикл нововведення» зазначимо, що його основною прикметою є *недовговічність*, тобто, через об'єктивні обставини новоутворена система просто не встигає пройти всі стадії життєвого циклу. Диверсифікація, імовірно, постає тією умовою, що сприятиме утриманню й нормалізації життєвого циклу системи (через наявність альтернатив подальшого розвитку).

Проблемний локус «сутнісні характеристики інноваційної педагогічної системи» ми пов'язуємо з такими її властивостями, як: ангажованість, концептуальність, інтенсивність, широта, стійкість, інтегрованість, експансивність, синергічність, енергетичність.

З огляду на ці характеристики, виокремимо те, чого бракує системі – як продукту середовища, та встановимо, як впливає диверсифікація на ці характеристики.

Концептуальність – це властивість, що має забезпечувати життєздатність системи через науковий супровід. На жаль, у ситуації, коли практика випереджає теорію, ця характеристика є майже незапитаною; через це втрачається і *стійкість* – властивість, що безпосередньо закладається в процесі концептуального обґрунтування системи. Диверсифікація не сприятиме усуненню цього недоліку, оскільки саме *диверсифікація, як процес розширення*, потребує врівноваження – через процес поглиблення, що надається концептуальнотворчою діяльністю.

Ангажованість, як характеристика, сутність якої – у *запитаності, потребі в певному типі систем*, також виявляє невідповідність – між високими стандартами системотворення й наявними пропозиціями з боку ініціативних, але не завжди компетентних освітян-практиків. Корелює з попередньою властивістю, отже, так само нівелюється диверсифікацією.

Широта й інтенсивність освітнього середовища. Принцип різноманітності, покладений в основу диверсифікації, підтримує й забезпечує такий параметр освітнього середовища, як *широта*. Що стосується інтенсивності, то цей параметр є фактично вимогою, що висувається диверсифікацією до освітнього середовища. Інтенсивність досягається через насичення інформаційно-освітнього середовища цифровим контентом. Тобто, диверсифікація подається як чинник, що стимулює прояв такої властивості освітнього середовища, як інтенсивність.

Експансивність (від слова «експансія», сенс якого – у розширенні зони впливу певної системи [8]), як характеристика освітнього середовища, означає здатність встановлення освітньою системою пануючих позицій у межах цього середовища [4]. Диверсифікація, яка забезпечує збільшення й різноманітність можливостей освітнього середовища, фактично є чинником, що стимулює вияв експансивності, а також сприяє підвищенню конкурентоспроможності системи, яка прагне домінувати на ринку освітніх послуг.

Визначальною значущості в обставинах, що склалися, набувають такі характеристики освітнього середовища, як *синергічність* та *енергетичність*. Перший параметр – синергічність – вказує на здатність системи співпродувати досягнення спільної мети, насамперед, через такі її властивості, як *відкритість* і *самокерованість* [Там само]. Другий параметр – енергетичність – в умовах сьогодення є, на нашу думку, однією з найбільш важливих властивостей відкритої системи, яка цілком залежить від людини – як носія енергії. Як енергоємну субстанцію ми розглядаємо нову ідею, творчий задум. Інакше кажучи, життєвий цикл системи триває стільки, скільки живе ідея. На нашу думку, диверсифікація, що акцентує конкурентні позиції наявних освітніх систем, має сприяти припливу саме творчих суб'єктів, які, дійсно, здатні збагатити освітнє середовище оригінальними ідеями.

Інтегрованість. Якщо вважати граничним проявом цієї якості наявність цілісної конструкції системного об'єкта, то кожний суб'єкт, включений до системи, постає її елементом.

Рухомий стан соціальної (освітньої) системи досягається за рахунок прагнень суб'єктів до інтеграції в систему. Однак, для певної інтеграції одного прагнення до самовбудування замало, а необхідно, щоб система вчасно розпізнавала цю готовність суб'єктів і була сама готова їх інтегрувати до себе. Інтегрованість, як властивість, що наближає до цілісного стану системи, стосовно диверсифікації виявляє себе скоріше як «усупереч», ніж «завдяки». Тобто, як і в решті випадків, розглянутих вище, диверсифікація виконує роль чинника, що стимулює набуття системою, зокрема, такої її властивості, як інтегрованість, а отже, і сприяє підвищенню проєктувального потенціалу системи й середовища.

Таким чином, виходячи з обумовленості проєктувального потенціалу освітнього середовища проблемними локусами (макроджерелами) розвитку інноваційної педагогічної системи, можна зробити *висновок*, що підвищення проєктувального потенціалу освітнього простору, в умовах його диверсифікації, має здійснюватися за такими основними *аспектами*:

- набуття інноваційною педагогічною системою всієї сукупності властивостей, що є класоутворювальними (проблемний локус «сутнісні характеристики інноваційної педагогічної системи») [4];
- формування проєктувальної компетентності суб'єктів, залучених до розвитку інноваційної педагогічної системи в умовах диверсифікації (проблемний локус «суб'єкт, включений до інноваційної педагогічної системи»);
- застосування процедури реінжинірингу [3] (перепроєктування), як способу підвищення міри організованості освітнього середовища – в умовах його диверсифікації (проблемний локус «життєвий цикл інноваційної педагогічної системи»).

ЛІТЕРАТУРА

1. Андропова Е. В., Невзгодін В. А. Характеристики поняття «диверсифікація інформаційно-освітнього простору студентів». URL: <https://in.booksc.org/s/?q=Андропова+Т.Ю.&e=1>.
2. Докучаєва В. В. Імпривмент як інструмент інновації освітнього простору. *Сучасний науково-педагогічний дискурс у вирішенні освітніх проблем* : кол. монографія / Харченко С. Я. та ін. ; за наук. ред. Хар Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка», Старобільськ. Київ : Талком, 2021. С. 314–330.
3. Докучаєва В. В. Реінжиніринг як інструмент управління розвитком інноваційної педагогічної системи. *Tendenze attuali della moderna ricerca scientifica: der Sammlung wissenschaftlicher Arbeiten „ΛΟΓΟΣ” zu den Materialien der internationalen wissenschaftlich-praktischen Konferenz (B. 2), 5. Juni, 2020. Stuttgart, Deutschland* : Europäische Wissenschaftsplattform. S. 75 – 78.
4. Докучаєва В. В. Проєктування інноваційних педагогічних систем у сучасному освітньому просторі : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2005. 304 с.

5. Докучаева В. В. Теоретико-методологические основы проектирования инновационных педагогических систем : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01 – общая педагогика та історія педагогіки. Луганськ, 2007. 481 с.
6. Журавлева С. В. Сущность информационно-образовательной среды школы. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2017. № 2. С. 19–23.
7. Козырева Е. А. Диверсификация и классификация как методологические конструкты развития высшего образования. *Интернет-журнал «Мир науки»*. 2017. Т. 5. № 4. URL: mir-nauki.com/PDF/08PDMN417.pdf.
8. Культурная экспансия // Кравченко А. И. Культурология: Словарь. Москва : Академический проект, 2000. 496 с.
9. Малиновский И. Б. Диверсификация открытых образовательных систем в рамках синергетического подхода. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/diversifikatsiya-otkrytogo-obrazovaniya-v-ramkah-sinergeticheskogo-podhoda>.
10. Мангер Т. Диверсификация системы непрерывного образования в социально-культурной сфере : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.05. Тамбов, 2008. 46 с.
11. Рузавин Г. И. Синергетика и диалектическая концепция развития. *Философские науки*. 1989. № 5. С. 11 – 21.
12. Свистун В. І. Диверсифікація управління професійно-технічною освітою як науково-педагогічна проблема. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/9175/1/диверсифікація1.pdf>
13. Сетров М. И. Основы функциональной теории организации : Филос. очерк. Ленинград : Наука, 1972. 164 с.
14. Цимбалару А. Д. Компонентно-структурный анализ понятия «образовательный простор». URL: http://www.rusnauka.com/20_PRNiT_2007/Pedagogica/23997.doc.htm.

V. Dokuchaieva. Projecting potential of the educational environment in the context of its diversification. – Article.

Summary. For the first time, the author of the article studies the influence of the diversification process on the projecting potential of the modern educational environment. For this purpose, the essence of the concepts of «projecting potential of the environment», «diversification» is clarified.

As part of the development of the concept of projecting innovative pedagogical systems, the leading features of systems of this class have been updated from the standpoint of analyzing the impact of diversification – both on these characteristics and on the design potential as a whole. As a factor in increasing the latter, the procedure of educational reengineering is defined.

Key words: projecting potential, educational space, educational environment, diversification, problematic locus of development of an innovative pedagogical system, essential characteristics of an innovative pedagogical system, reengineering.

V. V. Dokuchaeva. Проектировочный потенциал образовательной среды в условиях ее диверсификации. – Статья.

Аннотация. Впервые автором статьи исследуется влияние процесса диверсификации на проектировочный потенциал современной образовательной среды. С этой целью выясняется сущность понятий «проектировочный потенциал среды», «диверсификация».

В рамках развития концепции проектирования инновационных педагогических систем обновлены ведущие признаки систем этого класса, с позиции анализа влияния диверсификации – как на эти характеристики, так и на проектировочный потенциал, в целом. Как фактор повышения последнего, определена процедура образовательного реинжиниринга.

Ключевые слова: проектировочный потенциал, образовательное пространство, образовательная среда, диверсификация, проблемный локус развития инновационной педагогической системы, сущностные характеристики инновационной педагогической системы, реинжиниринг.

Т. М. Картель

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Одеська державна академія будівництва та архітектури

м. Одеса, Україна

Г. В. Сивокін

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Одеська державна академія будівництва та архітектури

м. Одеса, Україна

СУТНІСТЬ КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ ПРИ НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Анотація. У статті аналізуються дидактичні засади реалізації комунікативного підходу у процесі навчання іноземної мови студентами вищих технічних навчальних закладів. Основна увага приділяється аналізу сутності комунікативного підходу при вивченні іноземної мови студентами немовних вищих навчальних закладів. Висвітлено провідні вимоги до особистості викладача під час організації навчальної діяльності з іноземної мови.

Ключові слова: комунікативний підхід, педагогічне спілкування, мотивація вивчення іноземних мов.

Вищі технічні навчальні заклади, які здійснюють підготовку інженерів, на сучасному етапі тяжіють до прискореного, випереджального та інноваційного розвитку інженерної освіти, намагаючись забезпечити відповідні умови для їхнього успішного професійного становлення, подальшого самоствердження та кар'єрного зростання. Зумовлено це тим, що новітні технології, які використовуються у будівництві, вимагають від молодих фахівців не просто освіченості, а передусім професійної зрілості, відповідальності, активності, здатності працювати в нових соціально-економічних умовах, зокрема в ситуації міжнародної співпраці. Такі вимоги значно актуалізують проблему професійного становлення майбутніх фахівців як суб'єктів міжкультурного спілкування.

Теоретичний аналіз наукової літератури дозволив встановити, що проблема професійного становлення інженерно-технічних працівників різних спеціальностей, починаючи від вибору ними професії і закінчуючи проектуванням їхньої професійної кар'єри, за всіх часів була в центрі пильної уваги вітчизняних і зарубіжних учених. Починаючи з середини 80-х років минулого століття вона вивчалася в контексті предмета міждисциплінарних досліджень у різних аспектах:

– вивчення функціональної ролі інженерів у суспільстві і у науково-технічному прогресі, в підвищенні ефективності виробництва і їх відповідності зовні заданим нормам (К. Барбакова, С. Кугель, В. Оссовський та ін.);

– виявлення динаміки престижу і привабливості професії інженера в сучасному суспільстві (В. Войтович, О. Криштановська, О. Лукошкін та ін.);

– специфіка професійної прихильності й професійної деформації особистості інженера, саморегуляційних процесів в організації власного життя і професійній кар'єрі (Б. Ананьєв, В. Іконнікова та ін.);

– організація профорієнтаційної роботи в загальноосвітніх школах, професійно-технічних училищах, вищих навчальних закладах, бюро з працевлаштування інженерно-технічних кадрів (Є. Клімов, В. Паніотто, М. Солдатенко, М. Сулейманов та ін.);

– психологічне забезпечення системи безперервної освіти інженерних кадрів в умовах реструктуризації державних підприємств і діяльності соціологічних служб (Н. Зотова, Т. Каменська, Е. Поляков, О. Романовський, Л. Семенова та ін.);

– удосконалення професійної (Б. Зепа, В. Емельянов, Є. Іванченко, І. Мархель, В. Слободянюк, В. Шепетько, Л. Щербатюк та ін.) та іншомовної (С. Козак, Т. Рідель, С. Скидан) підготовки майбутніх інженерів в умовах навчально-виховного процесу вищої технічної школи.

Натомість аналіз наукового фонду дозволив констатувати недостатній рівень розробленості концептуального й прикладного аспектів проблеми реалізації комунікативного підходу у процесі навчання іноземної мови студентів вищих технічних навчальних закладів. Відтак, виникли протиріччя:

- між екстенсивним характером розвитку вищої технічної освіти, яке сприяло збільшенню кількісних показників реалізації планів набору абітурієнтів на вступ до технічних спеціальностей, і зниженням рівня їхньої довузівської підготовленості до навчання у вищій технічній школі загалом і навчання іноземної мови, зокрема;

- між настановою студентів на засвоєння переважно технічної спеціальності як здобування певної якості знань з профільних предметів і їхньою недостатньою підготовленістю до вирішення соціально-професійних завдань у силу відсутності розуміння закономірностей розвитку природи і суспільства та розвитку власної особистості як професіонала та суб'єкта міжкультурного спілкування;

- між творчим характером інженерної діяльності, що надає можливості кар'єрного зростання, і наростаючою незадоволеністю студентів вибором професії у силу падіння її соціального престижу;

- між можливостями гуманізації й гуманітаризації процесу професійної підготовки, що орієнтує на перспективу професійно-особистісного зростання майбутніх інженерів у процесі розвитку в них професійної мобільності й соціальної зрілості, здатності до організаторсько-управлінської та іншомовної комунікативної діяльності, а також бути автором своєї професійної кар'єри і відсутністю їхнього належного психолого-педагогічного та дидактичного забезпечення.

З огляду на означене вище, метою статті є висвітлення сутності комунікативного підходу у процесі навчання іноземної мови студентів вищих технічних навчальних закладів.

Системний підхід до структури іншомовної комунікативної компетенції студентів вищих технічних навчальних закладів, яка передбачає наявність умінь поєднувати мовні засоби з завданнями й умовами спілкування з урахуванням соціальних норм поведінки й комунікативної релевантності висловлення, репрезентуючи єдність мови і мовлення передбачає дослідження комунікативної компетентності як системи, визначення її внутрішніх якостей, зв'язків і відношень. У межах такого підходу іншомовна комунікативна компетенція, як будь-який системний об'єкт, уможливує виділення складових.

Узагальнення праць відомих науковців (Н. Тез, Л. Зимня, О. Леонт'єв) дозволило встановити що лише невелика частина лінгвістичної компетенції залишається за межами комунікативної компетенції, тоді як комунікативна компетенція охоплює велику частину лінгвістичної компетенції, залишаючи за межами лише невелику частину останньої. Це значить, що, навчаючи лінгвістичній компетенції студентів вищих технічних навчальних закладів, ми упускаємо велику частину комунікативної компетенції, в той час, як навчання комунікативній компетенції працюватиме і на лінгвістичну компетенцію, за винятком невеликої її області. Тому, якщо ми хочемо навчити їх іншомовному спілкуванню на заняттях з іноземної мови, необхідно передусім залучити студентів до вирішення комунікативних задач. Через це, організуючи практичні заняття з іноземної мови, велика увага приділяється понятійному апарату спеціальної лексики, де студентам пропонується дати визначення тому або іншому терміну, пояснити на мові те або інше поняття, висловити одну і ту ж думку іншими засобами вираження. Це дуже важливо для розвитку їхнього мислення, уміння висловлювати той або інший зміст, минувши внутрішній переклад, це теж крок до інтуїтивного, підсвідомого оволодіння іноземною мовою. Створення ситуації іншомовного спілкування професійного спрямування на занятті з іноземної мови припускає наявність таких аспектів, як сумнів і вибір. Перше означає, що спілкування може відбутися лише в тому випадку, якщо інформація, яку передає той, хто говорить, невідома слухачу. Якщо ж слухач наперед знає, що скажуть, повідомлення не несе для нього ніякої нової інформації, тобто в даному випадку немає спілкування. Саме відсутність сумніву при навчанні іноземній мові робить її некомунікативною. Звичайна технологія (переказ тексту, переказ за викладачем тощо) дозволяє відпрацьовувати лінгвістичні структури, але не включає спілкування. По-перше, це не викликає інтересу у студентів, і по-друге, це не сприяє створенню умов для спілкування. Необхідно створювати інформаційний вакуум, коли спілкування розглядається як поповнення інформації, що бракує.

Другий аспект спілкування – вибір – припускає наявність можливості для студента висловити те, що він хоче сказати. Поняття вибору й сумніву перебувають у тісному взаємозв'язку. Створення ситуацій на занятті, коли студенти вільні в своєму виборі, про що говорити, сприятиме утворенню інформаційного вакууму. Важливість свободи вибору обумовлена тим, що цей вибір, тобто реакція, повинна відбутися в певний час, характерний для природних умов їхньої майбутньої професійної діяльності.

Комунікативний підхід відкриває більш широку перспективу в мові. Зокрема, примушує нас розглянути іноземну мову не тільки в поняттях її структур (лексика і граматики), але також у поняттях комунікативних функцій, які вона виконує. Іншими словами, ми починаємо дивитися не тільки на лінгвістичні форми, але і на те, що можна робити з цими формами, якщо ми хочемо спілкуватися один з одним. Наприклад, така форма, як “Why don’t you answer my question?” могла б бути використана для цілого ряду комунікативних цілей, таких як: задати питання, запропонувати, наказати (питання, пропозиція, розпорядження) тощо, хоча з погляду граматики структура одна і та ж, її комунікативна функція залежить від конкретної ситуації і соціальних чинників (хоча може бути і навпаки, коли одна і та ж комунікативна функція може бути виражена декількома лінгвістичними формами).

Тим самим, ми можемо об’єднати більш новий функціональний погляд на іноземну мову з традиційною структурою, щоб досягти більш повної комунікативної перспективи. Зокрема, це надає нам можливість усвідомити, що мало навчити студентів як користуватися структурами іноземних мов, необхідно розвинути в них здатність співвідносити ці структури з комунікативними задачами в реальній ситуації професійної діяльності і в потрібний час. Тобто треба дати студентам можливість самостійно користуватися іноземною мовою в цілях спілкування.

Наші спостереження доводять, що найефективнішим комунікантом іноземною мовою не завжди є людина, яка вільно маніпулює лінгвістичними структурами. Часто таким комунікантом буває людина, яка може оцінити ситуацію в цілому включаючи себе і слухача, беручи до уваги знання кожного (виявлені з ситуації або в ході попередньої бесіди) і відбираючи ті одиниці мови, які адекватно передадуть його повідомлення. Студентам, що вивчають іноземну мову, необхідно мати нагоду для розвитку цих умінь, тобто необхідно створювати ситуації, в яких вони могли б застосувати свої лінгвістичні ресурси для передачі значень якомога ефективно і економніше. Оскільки ці ресурси обмежені, то іноді можна пожертвувати граматичною точністю на користь комунікантної ефективності. Тому студенту необхідно придбати не тільки певний набір лінгвістичних форм, але і набір стратегій, варіантів, як ними користуватися в конкретній ситуації.

Важливість комунікативного підходу до навчання іноземній мові обґрунтовується і тим, що саме такий підхід сприяє формуванню особистості. Це означає, що саме при комунікативному підході враховуються інтереси, досвід, світогляд студента, навчання будується не на вивченні тем, а на обговоренні проблем, що стосуються життя країни, суспільства, конкретного навчального закладу, кожного студента.

Відомо, що, змінюючи характер спілкування, можна прискорити процес оволодіння іноземною мовою. Це доведено авторами інтенсивних методів навчання. Включення компоненти спілкування припускає створення на заняттях умов спілкування, близьких до умов спілкування в реальній дійсності, в природному мовному середовищі, що дозволяє створити внутрішню мотивацію до спілкування в умовах комунікативних ситуацій. Комунікативними ситуаціями називають такі, які мовець здійснює відповідно до мети, мотивів і завдань мовленнєвого спілкування та згідно з соціальними і культурними нормами мовленнєвої поведінки, прийнятими у певному соціокультурному середовищі та наближену до реальності. Питання про ситуації спілкування і сфери комунікативної діяльності, на які потрібно орієнтувати студентів у процесі спілкування, достатньо широко висвітлені у науковій літературі з проблем загального мовознавства, соціолінгвістики, психології, лінгводидактики (Н. Гез, І. Зимня, О. Леонтєв, С. Малихін та інш.).

Під час дослідження було виділено такі необхідні комунікативні уміння студентів для спілкування у найбільш типових ситуаціях:

- встановлювати і підтримувати контакт у розмові; повідомляти і запитувати інформацію;
- спонукати партнера по спілкуванню до мовленнєвих і немовленнєвих дій; висловлювати свою думку і спонукати співрозмовника до відповідної реакції; обґрунтовувати власну точку зору і пропонувати співрозмовнику висловити свою;
- виражати почуття і спонукати співрозмовника до прояву власних почуттів (власного ставлення);
- формувати на основі цих знань, умінь і навичок власного ставлення до проблемних завдань, співвідносити мову з наявним соціокультурним досвідом та вдосконалювати її [1].

Актуальними для комунікативного спрямування є також уміння у здійсненні таких функцій, як: опис, розповідь, коментарі, тлумачення, пояснення, інструкція, аргументація, переконання, обговорення, порівняння тощо. Усі ці функції можна вважати типовими, а відтак вони можуть повторюватись у різних сферах і темах спілкування. Важливим моментом у становленні комунікативної позиції студентів є момент їхнього самовизначення – свідомий перегляд можливостей, що склалися

в колишньому життєвому досвіді, свідомий вибір нових способів і прийомів діяльності, відповідних новим завданням.

Така переорієнтація викладання іноземних мов на практику спілкування мовою важлива не тільки тому, що метою оволодіння іноземною мовою є спілкування, але також унаслідок того, та сама практика спілкування мовою зумовить розвиток лінгвістичних умінь, тобто акцент робиться на набуття комунікативної і лінгвістичної компетенції. Таким чином, ми розглядаємо комунікативне навчання іноземної мови як навчання спілкуванню, бажана мета при цьому-комунікативна компетенція, тобто здатність користуватися лінгвістичною системою ефективно і відповідно до ситуації. Внутрішня мотивація виникає з інтересу до того, що повідомляється мовою. Мотивація буде тим вище, ніж менш навчальною буде діяльність. При переведенні задачі навчання в задачу спілкування, що має особистісну значущість для студента, створюються умови для могутнього стрибка рівня мотивації до оволодіння мовою, мовленням. Організація спілкування сприятиме переходу зовнішньої мотивації у внутрішню, а надалі внутрішня мотивація до оволодіння іноземною мовою може перейти у мотивацію спілкування іноземною мовою.

Спілкування – це завжди особистісне ставлення, тому ефективність навчальної діяльності в умовах спілкування залежить від особистісних характеристик тих, хто спілкується і їх взаємостосунків один з одним. Комунікативна здатність розвивається завдяки процесам, що відбуваються в психіці студента, тому дуже важливим чинником, що сприяє або перешкоджає цьому, є психологічний стан студентів.

Викладач повинен підпорядкувати свою поведінку потребам своїх студентів, іноді залишатися в стороні від діяльності, надаючи тим, хто вчиться, деяку самостійність. Розвиток комунікативних умінь може відбуватися тільки в тому випадку, якщо у студентів є мотивація і можливість брати участь у рівноправному спілкуванні з оточуючими. Тому необхідно створити на занятті атмосферу, яка дає відчуття безпеки і власної значущості студента як особистості. У свою чергу, ця атмосфера багато в чому залежить від міжособистісних стосунків, заснованих на визнанні і підтримці один одного. Створення таких стосунків повинно бути в центрі уваги при навчанні іноземній мові [2].

Особлива роль відводиться педагогу, його вмінню створити сприятливий соціально- психологічний клімат на занятті, чому, в першу чергу, сприятимуть комунікативні якості педагога і, що ще більш важливе. стиль його педагогічного спілкування, зокрема те, як викладач ставиться до студентів. Викладач, який критично ставиться до студентів, виправляє щонайменшу помилку в процесі спілкування, супроводжуючи це відповідними коментарями, стає домінуючим центром, і тим самим дає тим, що вчать, відчуття своєї переваги над ними, що, звичайно, не сприяє створенню сприятливих умов для спілкування. Перш за все взаємовідносини педагога і студентів повинні проходити не в стилі ведучого і підлеглих, а повинні перейти в русло співпраці, взаєморозуміння. Авторитарний стиль спілкування, за даними деяких авторів, позначається на розвитку престижних потреб студентів, орієнтованості на досягненні, а також може породжувати пасивність та апатію студента, а таке ставлення педагога, як байдужість, формальність – породжує не тільки у відповідь байдужість, але і жорстокість. У той же час доброзичливість, щирість у взаємовідносинах між педагогом і студентами, надання підтримки студентам сприяє розвитку потреб у позитивних взаємовідносинах і кооперації між студентами.

Дуже велике значення має й емоційний стан самого викладача, оскільки емоції можуть передаватися від однієї людини іншим людям при спілкуванні. Стан емоційного підйому, бадьорості, живої зацікавленості викладача додає навчальній діяльності особливої жвавості, оптимального темпу, захоплення і сприятливо впливає на студентів. Звідси висновуємо, що педагог через ставлення до студентів у процесі спільної діяльності в певному значенні проектує взаємостосунки між самими студентами, сприяє розвитку у них тих або інших потреб. Студенти ж довільно або мимовільно відтворюють заданий зразок поведінки і спілкування, особливо якщо цей викладач користується у них авторитетом. Таким чином, група студентів і викладач в аудиторії разом являють собою навчальне співтовариство. Вербальне і невербальне спілкування, видиме і ледве сприймане, утворює якісну людську взаємодію і, можливо, є ключем до процесу й результату взаємодії.

Висновки. Компонент спілкування припускає створення на заняттях з іноземних мов діалогічного спілкування між педагогом і студентами і між самими студентами, максимально наближеного до умов природного спілкування і такого, що відповідає професійним інтересам студентів. Таке спілкування ми називаємо оптимальним. Критерієм оптимальності мотиваційної моделі є сформованість внутрішніх мотивів, тобто мотивів, безпосередньо пов'язаних із діяльністю з оволодіння іноземною мовою і процесом її протікання. Значущість внутрішніх мотивів для особистості повинна бути наближеною до такого зовнішнього по відношенню до навчальної діяльності вигляду мотивації, як соціальна значущість

іноземних мов для майбутнього фахівця, тобто до прагматичної мотивації, специфічної для студентів вищих технічних навчальних закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рідель Т.М. Модель формування оптимальної мотивації учіння студентів немовного ВНЗ у процесі вивчення іноземних мов. Педагогіка середньої та вищої школи: зб. наук. пр. за ред. В.К. Буряка. Кривий Ріг; 2010. Вип.31. С. 235-238.
2. Скалкин В.Л. Основы теории устно-речевой коммуникативной деятельности (вузы расширенных программ по иностранному языку): дис. д-ра пед.наук: 13.00.02 .М. 1985. 539с.
3. Bachman L., Palmer A. I. language Testing in Practice. New York. Oxford University Press, 1997.

T. Kartel, H. Syvokin. The essence of the communicative approach in teaching a foreign language to students of higher technical educational institutions. – Article.

Summary. The article analyzes the didactic principles of the implementation of the communicative approach in the process of teaching a foreign language by students of higher technical educational institutions. The main attention is paid to the analysis of the essence of the communicative approach in the study of a foreign language by students of non-linguistic universities. The main requirements for the personality of a teacher in the organization of educational activities in a foreign language are highlighted.

Key words: communicative approach, pedagogical communication, motivation for learning foreign languages.

Т. Н. Картель, А. В. Сивоконь. Сущность коммуникативного подхода при обучении иностранного языка студентов высших технических учебных заведений. – Статья.

Аннотация. В статье анализируются дидактические принципы реализации коммуникативного подхода в процессе обучения иностранному языку студентами высших технических учебных заведений. Основное внимание уделяется анализу сущности коммуникативного подхода при изучении иностранного языка студентами неязыковых вузов. Освещены ведущие требования к личности преподавателя при организации учебной деятельности по иностранному языку.

Ключевые слова: коммуникативный подход, педагогическое общение, мотивация изучения иностранных языков.

UDC 159.9

I. V. Kozubenko

*Senior Lecturer at the, Department of Legal Linguistics
National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine*

COMMUNICATION BARRIERS AND WAYS TO OVERCOME THEM

Summary: the article reveals the concept, essence, features, characteristics, causes of occurrence and the ways to prevent and overcome communication barriers are studied. The views of scientists who are engaged in this problem are analysed.

Key words: interaction, communication, information, communication barriers, prevention, ways.

The problem definition. No person can live without communication, because we are always among people. Every day, a person who comes to work, whether it is a manager or a regular employee, is sure to interact with other participants. Communication as interaction implies that people establish contact with each other, exchange certain information in order to build joint activities, cooperation.

However, in many cases a person is faced with the fact that his words, thoughts, desires are misperceived by the interlocutor, sometimes it even seems that the interlocutor is protected from us, our words and experiences, consciously builds obstacles, namely does not want to perceive us. However, there are also situations when what we say is transmitted quickly, openly, without any obstacles, a full understanding is reached.

One of the most important tasks of communication belongs to its communicative component. It is the transfer of information from one system, social community, individual to others through the word, special material carriers, etc. Thanks to communication, language communication, a person forms himself/herself as a person, masters and transforms the social and natural environment, coordinates actions and activities with other social actors, forms the environment, reveals himself to others, affirms his own "I", proves his/her position, behavior, influences other people with whom he/she communicates. Therefore, communication barriers between communication partners hinder the implementation of these important tasks and determine the appropriate range of tasks, namely the study of their nature and features of manifestation.

Analysis of Research and Publications. The main methodological and theoretical foundations of the study were: the theory of psychology of communication (H. M. Andreieva, O. O. Lieontiev), interpersonal communication (O. O. Bodalev, B. F. Lomov), business communication (E. O. Nozhyn, A. Yu. Mikhnevych); interpersonal interaction (I. O. Zimnya, N. N. Obozov), psychological protection (E. L. Dotsenko, R. M. Granovska), language communications (N. B. Golub, A. I. Kapska); competence of communication (L. A. Petrovska, Zh. Kurte, T. A. van Deik); psychology of dialogue (H. O. Ball, L. O. Radzikhovskiy), psychology of difficult communication (V. A. Lobunska, K. A. Mendzheritska, E. A. Breus), communicative emotional barriers (R. H. Shakurov). At the same time, psychological features, classification and mechanisms have not been sufficiently studied and means of overcoming communication barriers in communication. Therefore, the socio-psychological and pedagogical significance of the problem and its insufficient study led to the purpose of the article, which is a theoretical analysis of factors, nature and classification of communicative barriers to communication.

The concept of "communication" has an ambiguous interpretation. In particular, O. O. Bodalyov considers communication as the interaction of people, the content of which is the exchange of information through various means of communication to establish relationships [2]. O. O. Leontiev interprets communication as a social phenomenon necessary condition of any social activity of the person [5]. According to V. V. Moskalenko, communication is a communicative activity that expresses the practical activity of the subject [6]. From a philosophical point of view, the real meaning of communication is the processes of exchange activities, its products, information, experience and skills [10].

Communication between people has a number of features: – the presence of a relationship between two individuals, each of which is active the subject of communication. At the same time, their mutual information involves the establishment of joint activities. Specifics of human metabolism information is a special role for each participant in the communication of one or another information, its significance. Information should not be not only accepted, but also conscious and meaningful;

– the possibility of mutual influence of partners on each other through a system of signs. That is, the exchange of such information necessarily involves influencing the behavior of the partner, because the sign, word, symbol change the state of the participants in the communicative process. Communicative the influence that arises here is the psychological influence of one participant in the communicative process on another in order to change his behavior, ideas, knowledge, attitudes, etc.;

– communicative influence is possible only in the presence of a single or a similar system of codification and decoding of the communicator (a person who sends information) and the recipient (the person receiving the information);

– the possibility of communication barriers. In this case, the connection between communication and relationship is clear.

Communication barriers are obstacles to the adequate transmission of information between communication partners.

H. M. Andreieva distinguishes between communicative barriers of social and psychological nature. On the one hand, such barriers may arise due to lack of understanding: a) communication situation, which is not caused simply in the different language in which the communicative participants communicate process, but also b) deeper differences, namely socio-psychological, existing between partners. Such barriers are created objective social reasons, the affiliation of communication partners to different social groups, and when they appear, the inclusion of communication in a broader system of common relations is particularly clear. On the other hand, communication barriers may be more psychological. They may arise or c) as a result individual psychological characteristics of those who communicate (for example, excessive shyness, secrecy, etc.), or d) due to special psychological relationships that have arisen between partners with communication: hostility, mistrust of each other, etc. [1].

There are several approaches to the classification of communication barriers. L. E. Orban-Lembryk speaks about phonetic, semantic, stylistic, logical, semantic barriers.

The phonetic barrier is an obstacle created by the language of the speaker. Participants in the communicative process communicate in different languages and dialects, have significant language defects and diction, distort the grammatical structure of speech. It is also a vague language, also a language characterized by a large number of word-parasites, pater, very loud or quiet speech, whispers, etc.

The peculiarity of the semantic barrier is manifested in the mismatch in systems of meanings of communication partners – thesauruses, conceptual and categorical apparatus of language with the corresponding semantic information. The reasons are that the partners use the same signs and words to denote different things; it is a limited lexicon of one of the interlocutors; discrepancy between the language means used by the communicator and the language resources of the recipient; individual characteristics of the recipient, his ability to operate with language as a means of thinking, etc.

The nature of the semantic barrier is in the misunderstanding between people, which is a consequence of the fact that one message has a different meaning for them – the subjective meaning that the word acquires in a particular context, a particular communication situation. The word in different situations may have different meanings, which are always individual-personal, it is formed in the mind of the speaker, but is not necessarily clear to the listener. The reasons for this are: inconsistency of meanings of statements, requests, orders, ignoring the views, values, personal meanings of interlocutors, differences in knowledge, life experience and more.

The stylistic barrier arises due to the mismatch between the communicator's language style and the communication situation or language style and the actual psychological state of the recipient. It can be based on: fraternal manner of communication; using a style of communication that may be inappropriate, too complex, inconsistent with the communicative situation and intentions of the partner; use of a style that has coercive aspects; incorrect organization of the message, the form and content of which do not correspond to each other, or the information is transmitted in a scientific-clerical style, which is more understandable during reading and complicated during auditory perception, etc.

As you know, logical thinking is clearly defined, consistent, evidence-based thinking. At the heart of the logical barrier is an inadequate understanding of information caused by the thinking of communication partners. Its causes are: conscious or unconscious violation of the laws of logic, different types of thinking (for example, one is abstract-logical, the other is visual); use of thinking operations with varying degrees of understanding and adequacy; prevalence of different forms of thinking in each of the partners, etc. [7, p. 273–275].

V. H. Krysko identifies the socio-cultural barrier. It can be caused by social, political, religious, ethnic, professional, age, gender, etc. differences that give rise not only to different interpretations of the concepts used. in the process of communication, but also different worldviews, worldview, worldview, etc. [4].

Any communication is an informational, value-based, emotional impact, and if it succeeds, there may be some changes in the worldview, thoughts, attitudes of those to whom it is addressed. But not everyone perceives this influence, wants change, so – is protected from this information [8, p. 155].

Avoidance is a type of barrier in communication, when there is an avoidance of sources of influence, avoidance of contact with a partner, which makes communication and perception of information impossible. Thus, by identifying a partner as dangerous, “as a stranger”, a person avoids any communication with him, or, if it is impossible to evade, makes every effort not to accept her message. From the outside point of view, this “protection” is well visible – a person is inattentive, does not listen, does not look at the interlocutor, constantly finds a reason to turn away, uses any reason to end the conversation. Avoidance, as a type of protection against influence, is distinguished not only in the avoidance of people, but also in the deviation from certain situations where there may be a danger of “harmful” influence.

The authority of a communication partner is based on trust in him. If the partner is considered non-authoritative, his influence will not be successful. It is believed that the credibility of the source of information depends on its reliability, competence, attractiveness, sincerity, authority and social prestige. As a rule, the more a person trusts the interlocutor, the higher he assesses his reliability, the less the listener thinks that they want to intentionally convince him of something. Therefore, in connection with such an action of authority, it is important to know how the authority of a particular person is formed and depends on it. This can be a person's social status, social experience, professional knowledge and success in an important case at the moment or his competence in relevant situations; as well as a positive, good attitude towards the addressee of the influence, etc.

Everyone has their own reasons for this, and they are determined by their own position in the system of social relations, life and professional history and basic values.

Barriers to motives. Personality barriers can arise due to communication motives. For example, a person needs self-affirmation, but the other person's lack of reaction to the recognition of his personal and social achievements, life experience will irritate and create obstacles in the form of manifestations of psychological stress between partners. It also depends on their role. Thus, it is known that managers are more focused on norms, standards, directives than subordinates, who are more focused on mutual understanding, support, compassion. The mismatch of these orientations leads to dissatisfaction with communication.

A special group of barriers are barriers to social perception. Stereotypes of perception, prejudice and prejudices, negative attitudes of communication partners, inconsistencies of values at the level of basic social attitudes, semantic layers of consciousness and formal adjustment of another person's image to categories (good – bad, reliable – unreliable, etc.) significantly distort ideas people in relation to each other and cause negative reactions during meetings, conversations, negotiations, cause mistrust and reduce the productivity of not only communication but also professional activities, etc. [4].

H. Cornelius, Sh. Feir, as communicative barriers, single out provocateurs of communication – threats that cause resentment, fear, hostility; orders, instructions, directives that cause similar feelings; criticism is usually negative and directed at people; nickname, labeling; words “debtors”; concealment of important information that negatively affects both personal and business communication; the use of replica traps with emotional assessments that do not contain specific information; interrogation with passion; praise with a trap; diagnosis of behavioral motives; negative diagnosis of behavioral motives; untimely advice; position of indulgence, benefits that are covered as if by kindness, positive attitude; categoricalness, irrevocability; belief in logic; ridicule, affecting personalities; unpleasant mentions of certain facts or events; generalizations and stereotypes when there is no need for it; imposing its own positions [3].

Competence barriers to communication can also be caused by: competence, selective listening, evaluative judgments, source reliability, filtering.

Competence is manifested in the fact that communication partners interpret the same message differently – depending on the level of their competence and previous experience, which leads to undesirable variations in the processes of encoding and decoding information. During selective listening, a person tends to block new information if it contradicts the knowledge, experience, ideas that have already been formed, or ignored, or distorted so that it corresponds to their own intellectual, social, professional etc. property. That is, a person hears only what he wants to hear, does not want his “I” to be violated.

What are the ways to overcome and prevent communication barriers?

It is necessary to constantly improve the knowledge of the native language, their language culture, to humanize their speech. This requires the creation of attitudes to master the correct literary speech in all situations of communication; self-control and development of expressive speech skills; development of general psychological features of personality that create prerequisites for successful mastery of speech skills and abilities, development of such communicative qualities as correctness (compliance with accentual, orthoepic, grammatical, punctuation and other norms of modern literary language), intelligibility, accuracy of expression persuasiveness, motivation), richness (variety of means of speech), expressiveness (imagery, emotionality, brightness), purity (inadmissibility of jargons, vulgarities and colloquial words), conciseness; possession of non-verbal means of communication (facial expressions, gestures, rules of articulation of speech flow, speech rate, voice tone) [9].

In addition, the ability to manage attention is important, which involves attracting and maintaining the attention of the listener to the speaker. This is achieved by using such techniques. Thus, the reception of the “neutral phrase” is based on the fact that at the beginning of the speech, the message is pronounced a certain phrase, which may not be directly related to the main material, but for some reason matters, meaning and value for all present, so it attracts attention. The technique of “involvement” is used at the beginning of the speech and is manifested in poor pronunciation, quiet voice, monotony, incomprehensibility, and so on. In this case, the listeners have to make an extra effort to get something understand what determines the concentration of their attention, which the speaker must further maintain adequate efforts. Another trick is to establish eye contact between communication partners. Looking at another, a person shows that he is ready to listen, looks away when he does not want to communicate. The technique of “imposing rhythm” is realized by changing the tone, speed, timbre, intonation of the voice, and so on. The speaker seems to offer the listener his sequence of verbal interaction, perception of information. Accentuation technique is used when it is necessary to emphasize the partner on certain, important points about information, messages, situations, etc. Verbal listening techniques also help to

overcome verbal barriers. The following are distinguished: attention, non-reflexive listening, reflexive listening, attitude, non-verbal listening, memory.

An important method of effective listening to a partner is non-verbal listening – reading facial expressions, postures, gestures of the partner. Non-verbal listening is a manifestation of non-verbal communication of partners, which is carried out by figurative, non-verbal means (kinetic, proxemic, paralinguistic, extralinguistic, etc.).

Awareness, analysis of communication barriers and ways to avoid and overcome them helps to achieve the goals and objectives of communication, effective and fruitful interaction, harmonization of relations, establishing a business, healthy psychological climate in the team.

Conclusions. Communication barriers are diverse due to different factors. Therefore, it is very important to understand their nature, causes and conditions of origin and solution. The most important thing is to realize the importance and adhere to normal human relationships in any activity. It should be borne in mind that it is impossible to get a positive result without respect, understanding and patience for the personality of the communication partner. Prospects for further research are seen in a more detailed study of communication barriers that arise in everyday activities, business communication related to gender, professional, social, etc. human characteristics.

REFERENCES

1. Andreieva H. M. Social psychology / H. M. Andreieva. M. : Moskow University Press, 1988. 432 p.
2. Bodalev A. A. Personality and communications. Selected Psychological Works / A. A. Bodalev. M. : International Pedagogical Academy, 1995. 328 p.
3. Cornelius H. Everyone can win: how to resolve conflicts / H. Cornelius, Sh. Feir; transl. From English. M. : Stringe, 1992. 212 p.
4. Krysko V. H. Social psychology: textbook for universities. 2nd edition / V. H. Krysko. St. Petersburg, 2007. 432 p.
5. Leontiev A. A. Communication psychology / A. A. Leontiev. M. : High school, 1999. 465 p.
6. Moskalenko V. V. Social psychology: manual / V. V. Moskalenko. K. : Educational Literature Center, 2005. 624 p.
7. Orban-Lembryk L. E. Social Psychology: training manual / L. E. Orban-Lembryk. K. : Academician, 2005. 448 p.
8. Contemporary pedagogical rhetoric: theory, practice, interdisciplinary connections: collection of scientific works based on the materials of the scientific seminar / edited by T. A. Cosmedi. Lviv : PAIS, 2007. 268 p.
9. Philosophical encyclopedic dictionary. K. : Abrys, 2002. 741 p.

І. В. Козубенко. Комунікативні бар'єри спілкування та засоби їх подолання. – Стаття.

Анотація. У статті розкрито поняття, сутність, особливості, характеристику, причини виникнення та шляхи попередження і подолання комунікативних бар'єрів спілкування. Проаналізовано погляди вчених, які досліджували цю проблему.

Ключові слова: спілкування, комунікація, інформація, комунікативні бар'єри, профілактика, шляхи.

И. В. Козубенко. Коммуникативные барьеры общения и способы их преодоления. – Статья.

Аннотация. В статье раскрываются понятие, сущность, особенности, характеристика, причины появления и пути предупреждения та преодоления коммуникативных барьеров общения. Анализируются взгляды ученых, которые занимались этой проблемой.

Ключевые слова: общение, коммуникация, информация, коммуникативные барьеры, профилактика, способы.

І. О. Кулик

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

м. Чернігів, Україна

ДИДАКТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ У ФОРМУВАННІ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

***Анотація.** У статті проаналізовані дидактичні можливості інтерактивних технологій навчання у формуванні критичного мислення. Автор визначає основні педагогічні умови щодо механізмів їх реалізації в освітньому просторі.*

***Ключові слова:** критичне мислення, дидактичні можливості, інтерактивні технології, інтерактивні вправи, освітній простір.*

Постановка проблеми. Сучасна освіта розглядається в усьому світі як важливий чинник формування й розвитку особистості. Світовими тенденціями є особистісно зорієнтований освітній процес, що враховує й розвиває індивідуальні здібності учнів, формує загальні та предметні компетентності. Метою і результатом освітнього процесу є особистість, пристосована до життя в умовах сучасного суспільства. Провідними стають не засвоєння формальних знань і навичок, а становлення особистості як суб'єкта діяльності та соціальних відносин; її інтелектуальний, духовний та фізичний розвиток, гуманність стосунків між педагогом та здобувачами освіти, творча самореалізація особистості.

Специфіка професійної діяльності вчителя потребує формування критичного мислення у процесі його фахової підготовки. Ключова мета освітнього процесу – розвиток різноманітних форм мислення студентів, їхніх творчих здібностей, соціально-адаптаційних можливостей. За таких обставин результатом навчання в закладах освіти є не тільки засвоєння певної суми знань (фактів, понять, зв'язків, законів, закономірностей), а й формування вмінь критично мислити (аргументувати власну точку зору, робити висновки, творчо використовувати знання на практиці, оцінювати явища й тенденції суспільного розвитку). Критерієм оцінки навчальної діяльності здобувачів освіти є не тільки обсяг навчального матеріалу, що залишається в пам'яті, а й оволодіння методами наукового пізнання (аналіз, синтез, абстрагування, аналогія тощо).

Виходячи з цих концептуальних положень, постало завдання оптимізації освітнього процесу, впровадження технологій розвитку критичного мислення в освітній процес закладів вищої освіти, спрямованих на формування життєвих та предметних компетентностей. Сучасний здобувач освіти повинен вміти логічно опрацювати інформацію, систематизувати та узагальнювати фактичний матеріал, ставити інформацію під сумнів. Це зумовлює потребу обґрунтування й розроблення дидактичних інструментів формування критичного мислення у навчанні майбутніх фахівців. Зазначене обумовлює мету та завдання даної статті.

Аналіз досліджень. Аналіз науково-педагогічних джерел засвідчує, що вивченням суттєвих ознак та структури критичного мислення займалися такі вчені як П. Блонський, У. Джеймс, Дж. Д'юї, Д. Клустер, М. Ліпман, С. Рубінштейн, Д. Халперн та ін. Теоретико-методологічні засади розвитку критичного мислення обґрунтовано в працях Ш. Амонашвілі, В. Курилів, В. Крутецького, І. Лернера, С. Терно, О. Тягло, та ін. Розробці питань фахової підготовки педагогів присвячені дослідження багатьох вітчизняних науковців, серед яких В. Андрущенко, В. Бондарь, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, В. Кремень, В. Луговий, О. Сухомлинська та ін. Суттєві ознаки інтерактивних технологій навчання обґрунтували І. Дичківська, О. Комар, В. Лашук, В. Мельник, В. Шарко та ін. Розвивальний аспект інтерактивного навчання охарактеризували К. Баханов, О. Мокрогуз, О. Старинська, В. Сутковий та ін. Методологічні основи технології інтерактивного навчання охарактеризували С. Крамаренко, І. Кривокопін, О. Мігунова, О. Пометун, Л. Пироженко та ін. Проблеми організації та проведення навчальних занять з використанням інтерактивних технологій розкривають в своїх працях О. Богданова, О. Комар, В. Мельник, Т. Нестеренко та ін.

Мета статті: розкрити дидактичні можливості інтерактивних технологій навчання у формуванні критичного мислення.

Виклад основного матеріалу. У нормативно-правових документах з питань освіти визнається необхідність змін у вітчизняному освітньому просторі на засадах розвитку критичного мислення. На нашу думку, процес формування критичного мислення вимагає застосування різних методів, засобів, прийомів, форм навчання. Найбільш продуктивними, за нашими спостереженнями, є інтерактивні технології навчання. У сучасній педагогічній літературі й досі не існує уніфікованих визначень поняття інтерактивне навчання, але, узагальнюючи наукові розвідки, можна зробити висновок, що «інтерактивне навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну, передбачувану мету: створити комфортні умови навчання, за яких кожен учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність...» [2, с. 7].

Інтерактивний – здатний до активної взаємодії (*від англ. inter – взаємний, act – діяти*). Поняття інтерактивне навчання досить багатоаспектне, але ми вважаємо за доцільне розгляд інтерактивних технологій навчання як «... співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де і учень і вчитель є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, розуміють, що вони роблять, рефлексують з приводу того, що вони знають, вміють і здійснюють» [2, с. 7].

У нашому дослідженні виходимо із позицій, що «критичне мислення – це наукове мислення, суть якого полягає в ухваленні ретельно обміркованих та зважених рішень стосовно довіри до будь якого твердження: чи мусимо ми його сприйняти, чи відкинути або відкласти, а також ступінь упевненості, з яким ми це робимо» [3, с. 6].

Аналіз наукової літератури дає підстави виділити суттєві ознаки критичного мислення: уміння аналізувати інформацію, зібрану з різних джерел; робити логічні висновки та давати оцінку фактам; аргументовано доводити свою точку зору та толерантно ставитися до чужої; розглядати проблеми з різних точок зору та порівнювати різні позиції; виділяти головну думку; приймати обґрунтовані рішення.

Для підготовки майбутнього вчителя важливе значення мають такі дисципліни, як «Історія та загальнотеоретичні основи педагогіки», «Актуальні проблеми педагогіки», «Дидактика», «Музейна педагогіка» та ін. Робочими програмами навчальних дисциплін передбачено проведення практичних занять з використанням інтерактивних технологій навчання.

На практичних та лекційних заняттях перед викладачем стоїть завдання: організувати інтерактивне середовище, яке б сприяло розвитку критичного мислення, реалізації творчого потенціалу майбутніх вчителів. Студентам пропонується виконати конкретні комплексні завдання. Визнається необхідним вивчати освітній процес не ізольовано, а в системі, у взаємозв'язку з іншими суспільними явищами; шляхом інтеграції знань, що забезпечує розкриття цілісності освітнього процесу, дозволяє виявляти зв'язки з іншими процесами і на цій основі одержувати об'єктивні знання.

Вважаємо, що освітній процес має бути організований таким чином, щоб здобувачі освіти розмірковували про те, що саме вони вивчають, обдумували власні рішення, розв'язували проблемні завдання тощо. У такому разі результатом навчання буде не засвоєння фактів або чужих думок, а формування власних суджень на основі роботи з різноманітною інформацією за допомогою певних прийомів мислення.

Наприклад, при вивченні теми «Дидактика як наука, її предмет та завдання», яка містить велику кількість категорій педагогіки, застосовується інтерактивна вправа «Кластер». Мета практичного заняття: визначити предмет, об'єкт, функції дидактики як науки, охарактеризувати суттєві ознаки основних категорій дидактики, розкрити взаємозв'язок дидактики з іншими науками. Студенти отримують комплексне завдання: здійснити категорійний аналіз базових понять та категорій дидактики. Одержавши інструкції від викладача, студенти об'єднуються в мікрогрупи та виконують завдання. Здобувачі освіти отримують можливість поміркувати, обмінятися ідеями, озвучити свої думки щодо базових понять та категорій дидактики. На основі аналізу понять «дидактика», «процес навчання», «розвиток», «викладання», «учіння», «освіта» необхідно: виділити основні категорійні ознаки кожного з понять, проаналізувати відмінності кожної групи понять, встановити внутрішні логічні зв'язки між окремими поняттями. Застосування методу сприяє формуванню в учнів навичок графічної організації інформації, систематизації нової для них інформації в процесі її сприйняття й усвідомлення. Здобувачі освіти в зошитах зображують модель «процесу навчання»: у центрі вихідне поняття (центральна частина), навколо – великі смислові одиниці («супутники»), які потрібно з'єднати лініями (логічні зв'язки) з ключовим поняттям. Результатом роботи буде структура, яка графічно показує цілісність процесу навчання та міркування студентів на тему.

При вивченні теми «Зміст освіти в сучасній школі» застосовуємо інтерактивну вправу «Синтез думок». Мета практичного заняття: виявити особливості змісту освіти на сучасному етапі, сформувати

у студентів уміння аналізувати основні документи, в яких визначено зміст освіти; ознайомитись із досвідом базових шкіл м. Чернігова у визначенні змісту освіти; сприяти формуванню мотивації до професійної діяльності. Методично правильно організована інтерактивна вправа вимагає пошуку альтернативних рішень, створює ситуацію, коли здобувачі освіти розуміють, що від них очікується найширший діапазон думок та ідей, що їхня думка має цінність. Враховуючи той факт, що відбуваються зміни в цінностях самої освіти, науково-педагогічний працівник формулює завдання типу:

1. Якщо метою і результатом освітнього процесу є особистість, пристосована до життя в умовах сучасного суспільства, то змістом цього процесу має бути ...

2. На Вашу думку, які ідеї та принципи покладені в основу розробки змісту 12-річної загальної середньої освіти в Україні?

3. Суттєвих змін зазнає «інформаційно-знаннєва» парадигма освіти, що пов'язано із характером наукового пізнання. Сутність цих змін зводиться до такого...

4. Як підкреслюють учені, XXI століття має стати унікальним з точки зору практичної реалізації людських цінностей. Формування яких ціннісних орієнтацій особистості в результаті засвоєння змісту освіти набуває, таким чином, важливого значення...

5. Проблема побудови ціннісно зорієнтованого змісту освіти висувається на перший план за таких причин...

6. В основу сучасних концепцій змісту шкільної освіти покладений культурологічний підхід. Зміст освіти розглядається як педагогічно адаптований соціальний досвід людства. Які структурні компоненти змісту освіти...

7. Завдання сучасної освіти полягає в тому, щоб надати можливість усім без винятку проявити свої таланти та творчий потенціал. Основоположними принципами освіти XXI століття визнано такі...

8. За допомогою графічних символів зобразіть своє уявлення про структурні компоненти змісту освіти та основні групи освітніх компетенцій.

Здобувачі освіти об'єднуються у малі групи, виконують логіко-пізнавальні завдання у форматі опорного конспекту, схеми, таблиці тощо, та передають його в іншу групу, учасники якої доопрацьовують виконане завдання. Здобувачі освіти, працюючи в групі, повинні налагодити творче спілкування, чітко розуміти власну роль і відчувати відповідальність за результат спільної взаємодії. Викладач спостерігає, керує роботою групи, але не втручається в процес. Науково-педагогічний працівник заохочує активну участь студентів у навчальному процесі, контролює рівень ефективності практичного заняття.

При вивченні теми «Психолого-педагогічна характеристика процесу засвоєння знань, формування умінь та навичок» застосовуємо інтерактивну вправу «Акваріум». Мета практичного заняття: сприяти створенню у студентів цілісного уявлення про процес навчання як систему, розкрити педагогічні умови засвоєння знань, формування умінь та навичок; сприяти вихованню у студентів прагнення до набуття нових знань та самовдосконалення впродовж всього життя.

Науково-педагогічний працівник пропонує здобувачам освіти подумати над запитанням та протягом 1–3 хвилин сформулювати щодо нього власну позицію усно або письмово. Наприклад: 1) подумайте, як на матеріалі конкретної теми реалізувати етапи сприйняття, усвідомлення, осмислення, узагальнення та систематизації знань; 2) подумайте, яку педагогічну діяльність повинен виконати вчитель у ході проведення підготовчих, вступних, пробних, тренувальних, творчих та контрольних вправ.

Далі викладач об'єднує студентів в групу, яка займає місце в центрі аудиторії, утворюючи невелике коло. Ця група вголос обговорюватиме визначене запитання. Студенти «зовнішнього» кола (усі решта) виступатимуть у ролі спостерігачів (вони ніби за «склом акваріума») і для них встановлено режим мовчання). Учасникам «зовнішнього» кола науково-педагогічний працівник пропонує в ході дискусії оцінювати обґрунтованість висунутих ідей та пропозицій. Після завершення відведеного для дискусії часу студентів можна спитати: Які ідеї видаються вам найцікавішими? Чому? Які пропозиції ви ще можете додати? Після цього місце в «Акваріумі» займає інша група та обговорює наступну ситуацію.

Висновки. Таким чином, аналіз й узагальнення психолого-педагогічної та методичної літератури дає підстави зробити висновок, що основною метою інтерактивного навчання є розвиток пізнавальних умінь та навичок здобувачів освіти, розвиток критичного мислення. Між інтерактивним навчанням та критичним мисленням існує нерозривний зв'язок. Майбутні педагоги вчать організовувати інтерактивну діяльність, диференційоване навчання, створювати проблемні ситуації, відпрацьовують уміння організації групової навчальної діяльності тощо. На нашу думку, визначальною педагогічною умовою формування критичного мислення майбутніх учителів історії є створення інтерактивного освітнього

середовища, організація активної педагогічної взаємодії між викладачем та студентами, коли основою здобуття педагогічних знань є виконання різноманітних інтелектуальних дій, таких як: доведення, абстрагування, узагальнення, виділення головної думки тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України від 05.09.2017 р. «Про освіту» URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
2. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посібник. Київ, 2004. 192 с.
3. Терно С. О. Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти. Запоріжжя: Просвіта, 2009. 268 с.
4. Тягло О.В. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії) : посіб. для вчителя. Запоріжжя: Вид-во Запорізького національного університету. 2011. 105 с.

I. Kulyk. Didactic possibilities of interactive learning technologies in the formation of critical thinking. – Article.

Summary. The didactic possibilities of interactive learning technologies in the formation of critical thinking are analyzed in the article. The author determines the basic pedagogical conditions for the mechanisms of their implementation in the educational space.

Key words: critical thinking, didactic opportunities, interactive technologies, interactive exercises, educational space.

И. А. Кулик. Дидактические возможности интерактивных технологий обучения в формировании критического мышления. – Статья.

Аннотация. В статье проанализированы дидактические способности интерактивных технологий обучения в формировании критического мышления. Автор определяет основные педагогические условия по механизмам их реализации в образовательном пространстве.

Ключевые слова: критическое мышление, дидактические возможности, интерактивные технологии, интерактивные упражнения, процесс обучения.

УДК 316.7

Н. М. Лесовець

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
м. Полтава, Україна

ПОДОЛАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ БАР'ЄРІВ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ІНФОРМАЦІЙНОЇ, БІБЛІОТЕЧНОЇ ТА АРХІВНОЇ СПРАВИ

Анотація. У статті обґрунтовуються шляхи подолання комунікативних бар'єрів як умова формування професійної культури майбутніх фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи.

Ключові слова: спілкування, комунікація, комунікативні бар'єри, професійна культура, майбутній фахівець з інформаційної, бібліотечної та архівної справи.

Постановка проблеми. Незаперечним є факт, що сучасні роботодавці висувають досить жорсткі вимоги до фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи. Однією з таких вимог є вміння спілкуватися [7]. Сьогодні зібрано чималий науковий доробок, у якому вивчається комунікативна складова спілкування (комунікація – від лат. *communicatio* – повідомлення, передача) – це передача інформації від однієї системи, соціальної спільноти, індивіда до інших завдяки слову, спеціальним матеріальним носіям тощо [2, с. 201]. Саме завдяки комунікації людина проходить поступовий шлях соціалізації, вивчає навколишнє середовище, усвідомлює себе як особистість з власним «Я», погоджує свої вчинки та дії з іншими членами суспільства, виробляє свою поведінку, засвоює норми моралі та спілкування.

Комунікативні бар'єри, з якими зіштовхується фахівець у професійній діяльності, перешкоджають ефективній взаємодії з діловими партнерами, ускладнюють процес спілкування, чи, взагалі, в окремих випадках – сприяють його припиненню.

Стан дослідження. Теоретико-методологічну основу дослідження складає науковий та навчально-методичний доробок у галузі: *психології спілкування* (Г. Андреева, О. Леонтьєв та ін.); *міжособистісного спілкування та взаємодії* (М. Альберт, М. Меськон, А. Панфілова, Ф. Хедоурі та ін.); *теорії соціальної комунікації* (В. Ільганасва, А. Соколов та ін.); *психології утрудненого спілкування* (Л. Орбан-Лембрик, О. Яцина та ін.). Водночас, незважаючи на значну кількість наукових праць, недостатньо вивченою є проблема подолання труднощів у спілкуванні фахівців інформаційно-документознавчої галузі. Теоретична та практична значущість означеної проблеми й зумовили **мету дослідження**, яка полягає у визначенні шляхів подолання комунікативних бар'єрів як однієї з умов формування професійної культури майбутніх фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи у ЗВО.

Виклад основних положень. Слід зауважити, що дефініція «комунікативний бар'єр» немає однозначного трактування науковцями. «Комунікативні бар'єри» (бар'єри комунікації) – це перешкоди, що заважають здійсненню контактів і взаємодії між комунікатором і реципієнтом, перешкоджають адекватному прийому, розумінню і засвоєнню повідомлень у процесі комунікації [1].

Сьогодні існує кілька класифікацій комунікативних бар'єрів, автори яких розглядають комунікацію у широкому чи вузькому сенсі або звертають увагу на окремі аспекти цього явища. Так, М. Альберт, М. Меськон і Ф. Хедоурі розподіляють бар'єри міжособистісної та організаційної комунікації. До бар'єрів міжособистісної комунікації, на думку вищезазначених дослідників, належать перцептивні, семантичні, невербальні, поганий зворотний зв'язок, невміння слухати. Спотворення повідомлень, інформаційні переважання й незадовільна структура організації є бар'єрами ефективних організаційних комунікацій. Дослідниця А. Панфілова, говорячи про комунікативні бар'єри, залишається в межах мовних помилок: логічних, стилістичних, семантичних, фонетичних. Е. Роджерс і Р. Агарвала-Роджерс виокремлюють інформаційне переважання, спотворення і втрату інформації, брак інформації в каналі зворотного зв'язку, негативний вплив організаційної структури на комунікацію. Дж. Ньюстром, вивчаючи організаційну поведінку, подає таку класифікацію комунікативних бар'єрів: особисті, фізичні, семантичні. Н. Данакінім в основу класифікації комунікативних бар'єрів покладено причини їх виникнення: недоліки в підготовці самого повідомлення призводять до смислових бар'єрів; неадекватна установка одержувача відносно джерела й передаваного ним повідомлення – перцептивні бар'єри; недоліки в каналах передачі інформації – інструментальні бар'єри; недоліки в каналах передачі інформації – інструментальні бар'єри; упущення в самому процесі комунікації – процесуальні бар'єри; емоційна надмірність контактів – емоційні бар'єри [6, с. 466–467].

У контексті нашого дослідження не можна оминати поняття «професійна культура майбутнього фахівця з інформаційної, бібліотечної та архівної справи», оскільки власне уникнення комунікативних бар'єрів є ознакою високого професіоналізму. Узявши за основу розуміння про взаємозв'язок загальної та професійної культури, можна говорити про необхідність формування конкурентоспроможного фахівця, затребуваного на сучасному ринку праці.

Спіраючись на практико-зорієнтований підхід у навчанні, під час навчання у ЗВО необхідно, у першу чергу, звернути увагу на комунікативні бар'єри, з якими зіштовхуються випускники. Дослідник А. Соколов у роботі «Загальна теорія соціальної комунікації» [4] виокремлює чотири класи комунікативних бар'єрів:

- технічні – джерелом таких перешкод є власне канал комунікації (факс, телефон тощо), коли в каналі комунікації з'являється перешкоди сигналу, що проходить. Перешкоди можуть повністю перебивати канал комунікації або ж частково, спотворюючи інформацію, або усікаючи її;
- міжмовні – виникають за невідповідності мов, кодових систем, тезаурусів комуніканта й реципієнта;
- соціальні – виникають між людьми, що говорять однією мовою, але належать до різних соціальних груп;
- психологічні – пов'язані зі стосунками між комунікатором і реципієнтом, їх вимогами до каналу інформації, способів, змісту й форми повідомлення тощо.

На нашу думку, вищезазначена класифікація найбільш повно відображає складові компоненти, що постають як підґрунтя для формування професійної культури фахівця з інформаційної, бібліотечної та архівної справи. Знання ж комунікативних бар'єрів дає можливість для їх подолання чи уникнення.

Тому, узявши за основу навчальної діяльності майбутніх фахівців практико зорієнтовану технологію, ми окреслюємо комунікативні бар'єри та визначаємо шляхи для їх подолання.

Під час вивчення теми «Взаємодія та взаєморозуміння у контексті професійної комунікації» з освітнього компонента «Професійна комунікація» ми пропонуємо віднайти ті чинники, що заважають правильно сприймати й оцінювати людей, серед них:

- наявність заздалегідь заданих установок, оцінок, переконань, які сформовані в співрозмовника задовго до того, як реально розпочався процес сприйняття й оцінювання іншої людини;

- наявність уже сформованих стереотипів, відповідно до яких співрозмовника заздалегідь відносять до певної категорії і формується установка, що спрямовує увагу на пошук пов'язаних з цією категорією рис;

- прагнення зробити передчасні висновки про особистість людини, що оцінюється до того, як про неї отримано достовірну інформацію;

- беззвітне структурування особистості іншої людини виявляється в тому, що логічно поєднуються в цілісний образ тільки окремі особистісні риси, і тоді будь-яке поняття, що не вписується в цей образ, відкидається;

- ефект «ореола» виявляється в тому, що первісне ставлення до певної риси особистості поширюється на весь образ людини, а потім загальне враження про людину переноситься на оцінку її окремих якостей. Якщо загальне враження про людину сприятливе, то її позитивні риси переоцінюються, а недоліки або не зауважуються, або виправдуються. І навпаки, якщо загальне враження про людину негативне, то навіть шляхетні її вчинки не зауважуються або витлумачуються перекручено, негативно;

- ефект «проектування» виявляється в тому, що іншій людині приписуються за аналогією із собою свої власні якості й емоційні стани (припущення: «усі люди подібні до мене» або «інші протилежні мені»);

- ефект «первинності» – перша почута або побачена інформація про людину або подію є дуже істотною й здатна впливати на подальше ставлення до цієї людини;

- ефект «останньої інформації» – якщо було одержано негативну останню інформацію про людину, ця інформація може переписати всі колишні думки про неї [5].

Під час вивчення теми «Ділові контакти з іноземними партнерами» з освітнього компонента «Протокол та етикет ділового спілкування» обговорюємо зі студентами питання щодо уникнення соціально-культурних бар'єрів, зокрема соціальних, політичних, релігійних, професійних тощо. Так, соціальні бар'єри визначаються належністю суб'єктів взаємодії до різних соціальних груп суспільства й породжені об'єктивними соціальними причинами, належністю до різних культур. Політичні бар'єри виникають на підґрунті різних уявлень про структуру та зміст влади. Релігійні визначаються тим, наскільки толерантною є сама релігія стосовно представників іншого віросповідання. На соціально-культурних бар'єрах акцентується увага й під час опрацювання теми «Особливості спілкування з представниками різних країн». Зокрема, звертаємо увагу на етикетну атрибутику (квіти, подарунки тощо). Варто наголосити, що німецьким та англійським діловим партнерам-жінкам не можна дарувати лілії, а в Італії – білі лілії вважаються квітами багатства й пишноти. Під час вибору квітів для подарунка представницям Швеції та Індії необхідно зовсім уникати білих букетів, оскільки це колір смутку. На нашу думку, ці та інші приклади допоможуть уникнути непорозумінь майбутніх фахівців у міжкультурній комунікації.

Бар'єри, що заважають ефективній діловій комунікації, можуть виникнути також у процесі слухання. Тому під час вивчення теми «Вербальні та невербальні засоби спілкування та мовленнєвий етикет» з освітнього компонента «Організація сучасної ділової комунікації» звертаємо увагу на труднощі, що виникають під час спілкування: відволікання уваги, висока швидкість розумової діяльності (думаємо швидше, ніж говоримо), антипатія до думок інших людей, вибірковість уваги, потреба в репліці тощо.

Для кращого сприйняття навчального матеріалу можна провести кілька ділових ігор та ситуативних вправ, після чого виокремити типові помилки під час слухання, зокрема:

- перебивання співрозмовника під час його повідомлення;

- покvapливі висновки змушують співрозмовника зайняти оборонну позицію, що відразу ж створює перешкоди для конструктивного спілкування та діалогу;

- непрохані поради, зазвичай, дають люди, які не здатні надати реальної допомоги співрозмовнику.

Крім цього, основними бар'єрами, що перешкоджають ефективному слуханню в діловій комунікації, є:

- фізичний дискомфорт мовців (спека, холод, втома, голод, головний біль, незручні стільці, занадто темне приміщення тощо);

- переривання розмови (телефонні дзвінки, гудіння комп'ютера, вентилятора тощо);

- зайнятість думками про інше (невідкладні справи, які потребують вирішення, термінові повідомлення, поганий стан самопочуття тощо);
- надмірна заклопотаність співрозмовника самим собою, бажання «нав'язати» власні проблеми співрозмовникові тощо.

Висновки. Отже, ознайомившись із думкою роботодавців на сайті пошуку роботи можна стверджувати, що сьогодні затребуваний фахівець з інформаційної, бібліотечної та архівної справи, який володіє гарними комунікативними навичками. Власне тому шляхи уникнення комунікативних бар'єрів повинні бути підґрунтям для формування професійної культури майбутнього фахівця інформаційно-документознавчої галузі, серед яких: знання психологічних особливостей співрозмовника; вміння устанавлювати зворотний зв'язок; вміння передбачати, які зробить висновки співрозмовник у процесі ділового спілкування; вміння уважного слухання тощо. Розвиток професійної культури, насамперед, визначається необхідністю застосування практико зорієнтованого підходу в навчальній діяльності, що дозволяє наблизити теорію та практику.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні комунікативних бар'єрів, що виникають під час вербального та невербального спілкування фахівців інформаційно-документознавчої галузі з вітчизняними та іноземними діловими партнерами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бар'єри комунікації та спотворення інформації. URL: <http://um.co.ua/2/2-6/2-60667.html>.
2. Козирев М. П. Комунікативні бар'єри спілкування та шляхи їх подолання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 201. – 211.
3. Писаревський І. М., Александрова С. А. Професійно-комунікативна компетентність (в туризмі) : підручник ; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Харків : ХНАМГ, 2010. 230 с.
4. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации : учеб. пособие. Санкт-Петербург : Изд-во Михайлова В. А., 2002. 461 с.
5. Формування першого враження і помилки сприйняття. URL: http://ni.biz.ua/4/4_16/4_16802_formirovanie-pervogo-vpечatleniya-i-oshibki-vospriyatiya.html.
6. Шарков Ф. И. Коммуникология: основы теории коммуникации : учебник. Москва : Изд.-торг. корпорация Дашков и Ко, 2010. 592 с.
7. Work.ua – сайт пошуку роботи № 1 в Україні. URL: <https://www.work.ua>.

N. Liesovets. Overcoming communication barriers as a condition for the formation of a professional culture of future specialists in information, librarianship and archiving. – Article.

Summary. The article substantiates ways to overcome communication barriers as a condition for the formation of a professional culture of future specialists in information, library and archival business.

Key words: communication, communication barriers, professional culture, future specialist in information, librarianship and archiving.

Н. Н. Лесовец. Преодоление коммуникативных барьеров как условие формирования профессиональной культуры будущих специалистов по информационному, библиотечному и архивному делу. – Статья.

Аннотация. В статье обосновываются пути преодоления коммуникативных барьеров как условие формирования профессиональной культуры будущих специалистов по информационному, библиотечному и архивному делу.

Ключевые слова: общение, коммуникация, коммуникативные барьеры, профессиональная культура, будущий специалист по информационному, библиотечному и архивному делу.

Г. А. Луканська

старший викладач кафедри соціальної роботи та мовної підготовки
Кременчуцький інститут ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля»
м. Кременчук, Полтавська область, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ ІНКЛЮЗІЇ В ОСВІТІ

Анотація. У статті аналізується специфіка та особливості впровадження принципів інклюзії в освіті. Визначено поняття соціальної інклюзії, окреслено основні її перепони та принципи. Досліджено поняття інклюзивної освіти та проаналізовано ключові критерії її важливих складових. Розглянуто індекс інклюзії як інструмент визначення ефективності та доцільності розмежовування оцінки показників успішності на макро-, мезо- та мікрорівні. Враховуючи позитивний досвід впровадження практик інклюзивної освіти в Україні та світі, рекомендовано кроки, що уможливають її подальше вдосконалення.

Ключові слова: інвалідність, соціальна інклюзія, перепони, принципи інклюзивного суспільства, інклюзивна освіта, критерії інклюзивної освіти, індекс інклюзії.

Незважаючи на значні зрушення у сучасному суспільстві стосовно відсутності дискримінації за різними показниками та поваги до різноманітності, проблема розуміння інвалідності та її відображення на здатності людей бути активними учасниками соціального, економічного, політичного та культурного життя залишається гострою. Все ще суттєвими є фізичні, соціальні та нормативно-правові бар'єри, що перешкоджають доступу до освіти, охорони здоров'я, працевлаштування, дозвілля тощо. Особливо вразливими в даному випадку можуть бути молоді люди з інвалідністю (за підрахунками ООН – 180–200 мільйонів), вік яких від 10 до 24 років [8]. Вони постійно зіштовхуються з дискримінацією, стигматизацією, упередженнями, неспроможністю соціальних та державних інституцій враховувати людей з особливими потребами при розробці державної політики та програм.

Спеціалісти міжнародної благодійної організації СВМ визначають інвалідність як відношення між проблемами зі здоров'ям людини та її оточенням: *impairment + barrier = disability*. Відповідно, якщо створюється сприятливе інклюзивне середовище, то інвалідність сама по собі виключає неспроможність та відокремленість: *impairment + accessible environment = inclusion* [8]. Тож, питання соціальної інклюзії – процесу, спрямованого на забезпечення людям, які зазнають ризику бідності та соціального вилучення, можливостей та ресурсів, необхідних для того, щоб повною мірою брати участь в економічному, соціальному та культурному житті та досягти рівня життя і добробуту відповідно до стандартів якості життя [1] – особливо гостро постає в даній ситуації. Вона охоплює широкий спектр стратегій та ресурсів, що мають на меті допомогти саме тим групам населення, що перебувають у несприятливому становищі, зокрема, особам з інвалідністю.

Основними перепонами для включення осіб з інвалідністю в активне різностороннє життя суспільства є: негативне ставлення – стереотипи та штампи стосовно поведінки в присутності людей з особливими потребами, сформовані судження та сприятливі чи несприятливі реакції на різні аспекти інвалідності, дискримінація тощо; стигматизація – гостре соціальне несхвалення осіб, які мають певні фізичні, психічні, інтелектуальні або сенсорні порушення, які суттєво віддаляють їх від загальноприйнятих культурних норм суспільства; доступність – важлива передумова для самостійного життя людей з інвалідністю, можливість повною мірою і рівноправно брати участь у житті суспільства та користуватися на рівних засадах своїми правами на доступ до фізичного середовища, транспорту, інформації, зв'язку, освіти та інших послуг; невидимість – ігнорування та спроби не помічати осіб з інвалідністю, що є наслідком не лише суспільних упереджень, а й невдалої соціальної політики, коли шляхом призначення законних опікунів заперечується залучення людей з обмеженими можливостями до процесу прийняття рішень в їх власних інтересах; недостатня інформованість – неспроможність надати правдиву та достовірну інформацію стосовно людей з інвалідністю, що призводить до подальшого ігнорування та нерозуміння їх істинних проблем та потреб [8].

Аби уможливити створення ефективного інклюзивного суспільства, необхідно дотримуватися основних принципів: 1) спільна робота та активне залучення осіб з інвалідністю до процесу дослідження,

пошуку шляхів вирішення проблем, визначення нових ініціатив тощо; 2) визнання різноманітності та багатогранності осіб з інвалідністю, незважаючи на вік стать, національну приналежність тощо; 3) сприйняття моніторингу та оцінки ситуації як важливої передумови для створення перспективних ініціатив; 4) проведення більш глибокого та різностороннього дослідження проблематики для її подальшого оприлюднення та загального включення до процесу вирішення [8].

Інклюзивна освіта є одним чи не з найважливіших аспектів на шляху до створення суспільства з рівними правами та можливостями, необмеженим доступом та включенням у суспільне життя.

За визначенням Комітету ООН з прав людей з інвалідністю (2016), під інклюзивною освітою розуміють: 1) фундаментальне право на освіту; 2) принцип, що цінує добробут здобувачів, гідність, самостійність та внесок у суспільство; 3) постійний процес усунення перешкод на шляху до освіти та сприяння реформам у сфері культури, політики та практики охоплення та включення в освітній процес всіх здобувачів [4]. Іншими словами, це означає, що здобувачі з особливими потребами навчаються разом зі своїми однолітками в звичайних класах з відсутністю будь-якої сегрегації, тобто розміщення їх в спеціальних аудиторіях тощо, а навпаки – з повною інтеграцією, тобто навчання в звичайних умовах, до яких вони можуть адаптуватися. При цьому переваги та позитивні результати подібної форми навчання мають як особи з інвалідністю, та і інші здобувачі.

З метою визначення ефективності та успішності впровадження інклюзивної форми навчання ЮНЕСКО було розроблено ключові критерії її важливих складових, які визначаються як концепції, політика, структури та системи, практики.

Ключові критерії, що характеризують концепції, як складовий елемент інклюзивної освіти, полягають в тому, що:

1) інклюзія та справедливість є загальними принципами, якими керуються всі освітні політики, плани та практики;

2) національна навчальна програма та пов'язані з нею системи оцінювання розроблені таким чином аби ефективно відповідати потребам усіх здобувачів;

3) усі партнери, які працюють зі здобувачами та їхніми родинами, розуміють і підтримують загальні цілі політики сприяння інклюзії та справедливості в освіті;

4) створені системи для моніторингу присутності, участі та досягнень усіх здобувачів у системі освіти [4].

Критерії стосовно політики формують наступні базові та неунікні за умови дотримання мети ефективного інклюзивного навчального процесу вимоги:

1) фундаментальні документи національної освітньої політики чітко наголошують на інклюзії та неупередженості;

2) старші співробітники на національному, районному та шкільному рівнях забезпечують керівництво інклюзією та неупередженістю в системі освіти;

3) керівники всіх рівнів формулюють послідовні цілі політики для розвитку інклюзії та неупередженості освітньої практики;

4) керівники на всіх рівнях кидають виклик неінклюзивній, дискримінаційній та несправедливій освітній практиці [4].

Структури та системи керуються такими основоположними критеріями як:

1) забезпечення високоякісної підтримки здобувачів з особливими потребами;

2) усі служби та установи, що займаються здобувачами та їхніми родинами, співпрацюють заради координації інклюзивної та справедливої (неупередженої) освітньої політики та практики;

3) як людські, так і фінансові ресурси розподіляються з максимальною потенційною користю для всіх здобувачів;

4) визначена чітка роль спеціального забезпечення, такого як спеціальні школи та підрозділи, у просуванні інклюзії та неупередженості в освіті [4].

Важливими критеріями, від дотримання яких безпосередньо залежить успіх та ефективність практики впровадження та втілення ідей інклюзивної освіти, є наступні:

1) школи та інші навчальні заклади мають стратегії заохочення присутності, участі та досягнень всіх здобувачів освіти з їхньої місцевої громади;

2) навчальні заклади надають підтримку здобувачам, які знаходяться в групі ризику недосягнення очікуваних результатів, маргіналізації та відчуження;

3) викладачі та педагогічний персонал готові реагувати на різноманітність здобувачів на початковому етапі навчання;

4) викладачі та педагогічний персонал мають можливість продовжувати розвиток професійної діяльності у напрямку інклюзивної та неупередженої освітньої практики [4].

Тобто, наявність чи відсутність п'яти основних елементів визначає успішність чи відповідно відсутність ефективності інклюзивної форми освіти: ведення інклюзивної політики, що сприяє високим результатам та досягненням усіх здобувачів; впровадження гнучкого та адаптивного навчального плану; забезпечення сильної підтримки з боку керівництва закладу; дотримання принципу рівного розподілу ресурсів; залучення педагогічного персоналу, що має відповідну підготовку і чітко усвідомлює свою роль в даному процесі.

Історично одним із основних показників, за допомогою яких вимірювався успіх інклюзивної освіти, був доступ, що визначається кількістю здобувачів різних рівнів освіти у відповідних навчальних закладах. Однак, останнім часом процес оцінки ефективності носить більш системний характер та враховує також якість, тобто освітні результати, здобутий досвід тощо [5]. Загальноприйнятим є використання з цією метою індексу інклюзії, що одночасно пропонує і набір інструментів оцінки, і програму сприяння рівній включеності здобувачів в освітню систему [4]. Деякі дослідники та теоретики, зокрема, Лореман, Форлін та Шарма зауважують, що необхідно також розмежовувати оцінку показників успішної інклюзивної освіти (вклад, процеси та результати) на національному рівні (макро), регіональному (мезо) та рівні навчального закладу (мікро) [6].

На даний момент у світі існує ряд позитивних практик, метою яких є впровадження інклюзивної освіти та оцінка її ефективності. З-поміж них варто виділити SET (проект, учасники якого визначили та оцінили ефективні для інклюзії практики в класі), UNESCO-IBE (навчальний посібник для викладачів, керівників навчальних закладів та розробників політики) тощо [7]. В Україні значний вклад у втілення практики інклюзивної освіти, окрім відповідних урядових та державних установ, робить Міжнародний фонд «Відродження», глобальна мережа Фундацій відкритого суспільства (Open Society Foundations), Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», АПН України тощо. У свою чергу, враховуючи позитивний світовий досвід та власні надбання та потреби України, МОН розробило стратегічні напрями розвитку інклюзивної освіти до 2030 року [2].

Проте, навіть зважаючи на останні системні концептуалізації інклюзивної освіти та значну зосередженість на її успішності та ефективності, все ще залишаються суттєві перешкоди на шляху до її впровадження, а саме, недосконала політика та нормативно-правова підтримка, неналежні навчальні ресурси, недостатньо кваліфікований педагогічний персонал, відсутність впроваджених навчальних технологій та методик, жорсткий навчальний план, що унеможливує модифікацію та персоналізацію навчання здобувачів з особливими потребами, відсутність підтримки з боку керівництва навчальних закладів та органів місцевого самоврядування, соціокультурні стереотипи стосовно освіти та інвалідності.

Успішне впровадження інклюзивної освіти відбувається саме в навчальному закладі, зокрема, навчальному класі. Аби досягти цього, рекомендовано дотримуватися трьох кроків:

1) вивчення ситуації та її оцінка для визначення успіху (ознайомлення з відповідною літературою, запозичення позитивного досвіду тощо);

2) підготовка висококваліфікованого педагогічного персоналу (планування занять з урахуванням потреб та залученням усіх здобувачів однаковою мірою, підтримка у випадку труднощів, дисципліна ґрунтується на засадах взаємоповаги та здорового способу життя тощо);

3) підтримка з боку керівництва (освіта доступна всім здобувачам, партнерські відносини між закладом та здобувачами, закладом та батьками тощо) [4].

При цьому ключову роль відіграє державна політика щодо соціальної інклюзії та інклюзивної освіти зокрема. Важливо, щоб політика інклюзивної освіти та надання рекомендацій відбувалася у співпраці та консультаціях з організаціями осіб з інвалідністю, громадськими організаціями, батьками та самими особами, іншими зацікавленими сторонами. Окрім відповідного законодавства та співпраці з стейкхолдерами, існують і інші стратегії, що можуть бути застосовані для ефективного впровадження інклюзивної освіти: посилення інформаційних систем управління освітою, покращення результатів навчання шляхом забезпечення гнучкості навчальних програм, сприяння розвитку інклюзивних суспільств та держав [4].

Тож, саме спираючись на принципи кооперації та співучасті, керуючись базовими положеннями соціальної інклюзії та рівності, враховуючи позитивний світовий досвід та дотримуючись рекомендацій щодо обрання відповідних стратегій, можливо створити дійсно рівноправне суспільство та забезпечити сприятливе середовище, в тому числі і освітнє, без дискримінації та виключення, без бар'єрів та акцентів на вадах, де всі учасники відчують себе бажаними та рівними у своїх можливостях та перспективах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Найда Ю. М., Ткаченко Л. М. Стандарти громадсько-активної школи: соціальна інклюзія : навч.-метод. посіб. / за ред. Даниленко Л. І. К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2014. 68 с.
2. Стратегічні напрями розвитку інклюзивної освіти до 2030 року : Проект Національної стратегії розвитку інклюзивної освіти на 2020–2030 роки. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-rozrobilo-strategichni-napryami-rozvitku-inklyuzivnoyi-osviti-do-2030-roku> (дата звернення: 15.02.2022).
3. Cappa C., Petrowski N. & Njelesani J. Navigating the Landscape of Child Disability Measurement: A review of available data collection instruments. *European Journal of Disability Research*. 2015. Vol. 9. P. 317–330.
4. Dr Matthew J. Schuelka. Implementing inclusive education. Helpdesk Report. University of Birmingham, 2018. 14 p.
5. EASNIE. Raising the achievement of all learners in inclusive education: Lessons from European policy and practice. Odense, DK. URL: https://www.european-agency.org/sites/default/files/ra_lessons_from_european_policy_and_practice-web_0.pdf (дата звернення: 10.02.2022).
6. Loreman T., Forlin C. & Sharma U. Measuring indicators of inclusive education: A systematic review of the literature. *Measuring Inclusive Education*. Bingley, UK: Emerald, 2014. P. 3–17.
7. UNESCO-IBE. Reaching out to all learners: A resource pack for supporting inclusive education. Geneva: UNESCO-IBE, 2014. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002432/243279e.pdf> (дата звернення: 5.02.2022).
8. Young persons with disabilities: global study on ending gender-based violence and realizing sexual and reproductive health and rights. New York, UNFPA, 2018. 436 p.

H. Lukanska. Peculiarities of inclusion principles implementation in education. – Article.

Summary. *The article analyzes specifics and peculiarities of implementation of inclusion principles in education. The notion of social inclusion has been defined, its obstacles and principles have been outlined. The notion of inclusive education has been studied and the key criteria of its important components have been analyzed. The index of inclusion as an instrument for determining the effectiveness and the expediency of differentiating the assessment of performance indicators at the macro, meso and macro levels have been considered. Taking into consideration positive experience of inclusive education practices implementation in Ukraine and in the world, some steps, enabling its further improvement, have been recommended.*

Key words: *disability, social inclusion, obstacles, inclusive society principles, inclusive education, criteria of inclusive education, inclusion index.*

Г. А. Луканская. Особенности внедрения принципов инклюзии в образовании. – Статья.

Аннотация. *В статье анализируется специфика и особенности внедрения принципов инклюзии в образовании. Определено понятие социальной инклюзии, очерчено ее основные препятствия и принципы. Исследовано понятие инклюзивного образования и проанализировано ключевые критерии его важных составляющих. Рассмотрено индекс инклюзии как инструмент определения эффективности и целесообразность разделения оценки показателей успешности на макро-, мезо- и микроуровне. Учитывая позитивный опыт внедрения практик инклюзивного образования в Украине и мире, рекомендованы шаги, которые сделают возможным его дальнейшее совершенствование.*

Ключевые слова: *инвалидность, социальная инклюзия, препятствия, принципы инклюзивного общества, инклюзивное образование, критерии инклюзивного образования, индекс инклюзии.*

УДК 1.7.01:111

С. М. Погасій

*аспірантка II курсу спеціальності 034. Культурологія
кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін
факультету мистецтва та дизайну
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна*

КАТЕГОРІЯ ЖАНРУ У КУЛЬТУРІ

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню категорії «жанр» у культурі і мистецтві. У ній розглядаються особливості жанру у літературі, музиці, кінематографі. У ній виділені основні види жанрів та їх сутнісні риси у різноманітних видах мистецтва.*

Ключові слова: *жанр, культура, література, музика, кіномистецтво.*

Осмилення категорія жанру у науковій літературі має складний та суперечливий досвід. У сучасності жанри як «вмістища традиції» піддаються критиці і переосмилюються. У загальному визначенні під жанром розуміється рід твору, що характеризується сукупністю формальних і змістовних особливостей. «Жанр» (від фр. *Genre* – «манера, різновид») визначається також як тип художнього твору, який розрізняють за певними сталими, повторюваними формальними і змістовими ознаками [3].

Остаточного визначення категорії «жанр» досі не існує, через що це поняття часто вживають як синонім роду, виду, різновиду.

На певних історичних етапах жанровий розподіл був характерний для більшості галузей мистецтва, однак у кожній з них мав свої відмінності залежно від специфіки конкретної сфери художньої діяльності. Наразі снують загальні для всіх мистецтв жанрові диференціації, які лише по-своєму відбиваються в кожному виді. Окрім того, будь-який жанр може запозичувати специфічні особливості інших жанрів.

Досліджуючи категорію «жанр», М. Бахтін вважав, що він є посередником між індивідуальним і колективним, одиничним і загальним [1]. Іншими словами, жанр виступає як колективно-індивідуальний регулятор складного процесу людського спілкування. Учений досліджував традиційні жанри, вказуючи на їх сувору регламентацію, окреме існування, чіткі межі та використання лише «свого» матеріалу. Жанрові угруповання мають певні традиції та обов'язки для авторів. Дослідник говорив про канон жанру – «певну систему стійких і твердих жанрових ознак» [2, с. 452].

Аналіз наукової літератури засвідчує, що у сучасності відбувається все більше змішування жанрових форм, паралельне потрясінню соціальних ієрархій. У кожній області художньої діяльності жанрова диференціація особлива залежно від специфіки виду мистецтва.

Науковій розробці питання жанру у літературі приділили свою увагу провідні літературознавці, як-от: О. Потебня, М. Бахтін, С. Аверінцев, Л. Чернець, Ц. Тодоров, А. Ткаченко, Б. Іванюк, Н. Копистянська, О. Ніколенко та ін. Проте хоч вивчення літературознавчої категорії почалося досить давно, залишається багато спірних питань, які потребують детальнішого розгляду. У літературі під визначенням «жанр» розуміється «історично складений тип літературного твору. Поняття жанру несе спадкоємність сприйняття: читач, виявляючи в творі ті або інші особливості сюжету, місця дії, поведінки героїв, відносить його до якого-небудь відомого йому жанру, згадуючи прочитане і дізнається в новому знайоме. Проте, крім стійкості і рівності собі категорія жанру має і прямо протилежну особливість: вона історично рухома, як і вся шкала художніх цінностей тобто жанру не є незмінними, а розвиваються відповідно до завдань мистецтва, набувають іншого змісту, поєднуються.

У літературній творчості; у теоретичному понятті про жанр узагальнюються риси, властиві більш менш широкій групі творів будь-якої епохи, даної нації або світової літератури взагалі [4, с. 917]. Жанр у літературі постійно зазнає змін, проте у деяких конкретних історичних періодах, наприклад, епоха класицизму – жанр існує більш чітко визначення жанру.

Осмилення трансформації жанрів у науковій літературі дозволяє стверджувати, що «якщо будуть певні соціально-психологічні передумови, то знайдеться потужна соціальна свідомість – та каркас ознак видозміниться; не знайдеться цих передумов – і трансформації жанру не відбудуться, хоч якими близькими не були видимі аналогії цих конструкцій» [4, с. 914].

У літературі поділ на жанри ґрунтується двох розрізненнях – за родом (епос (героїчна чи комічна поема), драма (трагедія, комедія), лірика (ода, елегія, сатира) та за естетичною якістю (естетичною «тональністю»). Так у літературі античності було застосовано поділ за естетичною «тональністю» – жанр комічний, трагічний, елегійний, сатиричний, ідилічний і т.д., що в новітній літературі є менш можливим, оскільки вже набувають розвитку не тільки епічна, а й лірична поема або, навпаки, епічна сатира (Дж. Свіфт, Вольтер, Салтиков-Шchedрін, А. Франс) та різноманітні ліро-епічні жанри – поема епохи романтизму, різновиди нарисів або есе. У період Відродження починає формування так званий «середній» жанр, до якого належала новела, роман, пізніше – «міщанська драма». Середній жанр представляє читачу «життя в його повсякденній багатогранній цілісності», його зовнішня форма-проза, а естетична «тональність» – прозова.

Частина жанрів має розподіл на види, виходячи з наступних принципів: а) загальний характер тематики (наприклад, роман побутовий, авантюристичний, психологічний, соціально-утопічний, історичний, детективний, науково-фантастичний, пригодницький тощо); 2) властивості образності (сатира гротескна, алегорична, бурлескна, фантастична тощо); 3) тип композиції (наприклад, ліричний вірш у формі сонета, рондо, тріолету, газелі на Середньому Сході, хокку та танки в японській поезії тощо).

У науковому середовищі сучасних дослідників так і не існує однозначної думки, щодо питання «чи є жанр категорією змісту, чи категорією форми?».

У цілому будь-який літературний жанр представляє єдність конкретних властивостей форми у її провідних аспектах – композиції, образності, мови, ритму. Саме тому до одного й того ж жанру можна долучити кілька творів певної епохи, які сильно відрізняються за змістом. «Жанр, який розуміється, як тип твору, має історично стійке утворення, тверде, що проходить через століття і активно впливає на літературний процес» [4, с. 564]. Отже проблема історичного розвитку жанру в літературі є однією з найскладніших. Одні жанри відмирають з часом, переживши розквіт (містерія, міраклі, мораліте, ідилія, ода), інші стійко розвиваються протягом кількох століть (байка, новела).

У статті «Театральної енциклопедії» про визначення жанру також знаходимо підтвердження вищесказаному: «Жанр – категорія історична. Виникнення нових жанрів пояснюється потребою суспільства в естетичному освоєнні нових явищ та процесів дійсності. Жанри постійно змінюються, еволюціонують, зберігаючи водночас свої основні ознаки. Втрата цих ознак веде до злиття даного жанру з іншими чи його відмирання» [5]. Про типовість жанрів та їх різноманіття в контексті епох у статті Театральної енциклопедії стверджується таке: «Для кожного літературного напрямку чи епохи більш менш типові певні жанри. Так, для класицизму типові трагедія, комедія, ода, епічна поема; для просвіти – «міщанська драма», сатиричні жанри, філософська повість; для романтизму – лірична поема і драма, елегія, балада, психологічний роман, тощо. Виняткове різноманіття жанрів притаманне літературі 20-го століття. Якщо у 19-му столітті переважали кілька провідних жанрів (ряд видів роману, ліроепічна поема, новела, «середня» драма, різні форми ліричних віршів), то першу половину 20-го століття поруч із нею велику роль грають нові форми трагедії (М. Метерлінк, Й. Стріндберг, Л. Андрєєв, Е. Толлер), сатиричні комедії (Б. Шоу, Дж. Прістлі), своєрідний жанр розгорнутого есе (А. Франс, Е. Хемінгуей, А. Сент-Екзюпері), невідома раніше кінодраматургія, тощо».

Соціалістичні ідеали в літературі відображені у творах наступної жанрової спрямованості: трагедія (Б. Брехт та В. В. Вишневський), комедія (Брехт та В. В. Маяковський), есе (І. Г. Еренбург та М. М. Пришвін), епічна поема (А. Т. Твардовський, В. В. Маяковський, П. Неруда, Назим Хікмет).

Питання специфіки жанрових форм та індивідуальних рис окремого твору неминуче стає актуальним під час аналізу діяльності кожного великого письменника. Саме завдяки впровадженню неповторних рис відбувається трансформація та подальший розвиток існуючих жанрових форм.

У середині 20-го століття представники крайніх модерністських течій (школа «потому свідомості», у так званому «театрі абсурду») «намагаються заперечувати найрізноманітнішу жанрову визначеність і закономірність розвитку жанрових форм». Отже, наразі процес класифікації та систематизації жанрів у літературі залишається дискусійним.

У музичному мистецтві жанр характеризує «історично сформовані роди та види музичних творів у зв'язку з їх походженням та життєвим призначенням, способом та умовами (місцем) виконання та сприйняття, а також з особливостями змісту та форми. Поняття жанру існує у всіх видах мистецтва, але у музиці, через специфіку її художніх образів, має особливе значення; воно стоїть як би на межі категорій змісту та форми і дозволяє судити про об'єктивний зміст твору, виходячи з комплексу використаних засобів вираження».

У музичній науці системи класифікації жанрів обумовлені впливом кількох параметрів (наприклад, форма та місце виконання), частина з яких впливають нерівномірно та з різною силою. Визначальним у системі класифікації музичних жанрів є параметр, який визначається, як основний: «наприклад, В. А. Цуккерман висуває на перший план чинник змісту (жанр – типізований зміст) [11], А. Н. Сохор – суспільне буття, тобто життєве призначення музики та обстановки її виконання і сприйняття» [10].

У статті «Жанри» Літературної енциклопедії стверджується, що «класифікація жанрів музики, що безпосередньо відображає типи змісту, запозичена з теорії літератури; відповідно до неї розрізняються драматичні, ліричні та епічні жанри. Однак постійне переплетення цих типів виразності ускладнює певність такого роду класифікації» [4, с. 432].

Класифікація жанру в музиці тісно пов'язана з: еволюцією, оскільки «змінні умови побутування музичних творів, взаємодія народної творчості та професійного мистецтва, а також розвиток музичної мови призводять до модифікації старих жанрів та виникнення нових»; національною специфікою; способом виконання; місцем виконання та зв'язком зі суміжним мистецтвом; історично сформованим виглядом; індивідуальними характеристиками музичного твору, що служить поглибленій конкретизації певного жанру (опера-буффа Моцарта «Весілля Фігаро» – лірико-комедійна опера, «Садко» Римського-Корсакова – опера-билина та ін.).

Тема «жанри всередині жанрів» у музичних творах так само заслуговує окремої уваги: «Так, арії, ансамблі, речитативи, хори, симфонічні фрагменти, що входять до опери, теж можна визначити як різні

жанри вокалу та інструментальної музики. Далі їх жанрову характеристику можна уточнити, виходячи з різних побутових жанрів (наприклад, вальс Джульєтти з «Ромео і Джульєтти» Гуно або хороводна пісня Садко з «Садко» Римського-Корсакова), як спираючись на композиторські вказівки, так і даючи власні визначення (арія Керубіно «Серце хвилює» – романс, арія Сюзанни – серенада). Нарешті, можна вказати на використання побутових жанрів, або жанрових ознак у темах арій (марш в арії Фігаро «Хлопчик жвавий»)). У світлі всього вищесказаного очевидно, що з визначення жанру музичного твору вирішальним є те, який чинник, чи яке поєднання чинників є ключовим.

Жанри в музиці також діляться за призначенням на побутові та народно-побутові жанри і ті, що не мають яскраво-вираженої повсякденно-побутової спрямованості.

До питання походження музичних жанрів дослідники ставляться по-різному. С. С. Скребков виділяє 3 типи жанру: «декламаційності (у зв'язку зі словом), моторності (у зв'язку з рухом) і розспівності (пов'язаної з самостійною ліричною виразністю)» [9, с. 166], А. Н. Сохор до виділених С. С. Скребкових типів приписує ще інструментальну сигнальність і звукотворність [10], а В. А. Цуккерман вважає, що в основу походження жанру в музиці покладено пісню та танець [11].

На перетині жанрових рис можуть виникати змішані жанри, наприклад, пісенно-танцювальні, так, «нові побутові жанри з'являлися постійно, вони впливали на жанри іншого типу і вступали з ними у взаємодію. До епохи Відродження відноситься, наприклад, початок формування інструментальної сюїти, що складалася з побутових танців того часу. Сюїта послужила одним із джерел виникнення симфонії».

З настанням 19-го століття змішані жанри наповнилися лірико-психологічним змістом та симфонізацією. Внаслідок впливу жанрів на розвиток професійної музики утворилася віденська класична школа (побутові пісенно-танцювальні жанри – німецькі, австрійські, слов'янські, угорські – були однією з її основ), а нові жанри музики революційної Франції вплинули на героїчний симфонізм Л. Бетховена. І навпаки, специфіка виконання музики (місце та побутування) сприяють поглибленості деяких камерних жанрів (квартетів, тріо, сонатів, романсів та пісень, п'єс для окремих інструментів, тощо).

Крім того, камерні жанри відчувають на собі вплив невеликої кількості учасників виконання: «розвиток концертного життя, перенесення виконання музичних творів на велику естраду, збільшення кількості слухачів зумовило і специфіку концертних жанрів з їхньою віртуозністю, більшою рельєфністю тематизму, нерідко піднятим «ораторським» тоном музичної мови, тощо. Витоки подібних жанрів сягають органних творів Дж. Фрескобальді, Д. Букстехуде, Г. Ф. Генделя і особливо І. С. Баха; їх характерні риси найвизначніше зафіксувалися в «спеціальному» жанрі концерту (перш за все для одного солюючого інструменту з оркестром)».

Крім безпосередньої участі слухачів та їх кількості, важливий такий фактор, як рівень залученості глядача при сприйнятті музичного твору – «аж до безпосередньої участі у виконанні», чим зумовлено появу масових жанрів (наприклад, масової пісні), що виникли у революційну епоху та отримали посилений розвиток у радянський період. До них також можна віднести музично-драматичні жанри, орієнтовані на спільне виконання професійними музикантами і глядачами (дитячі опери П. Хіндеміту і Б. Бріттена).

Такі критерії, як склад виконавців та спосіб виконання музичного твору обумовлюють один з типових поділів – на вокальні та інструментальні жанри. До вокальних, у свою чергу, відносяться сольні (пісня, романс, арія), ансамблеві та хорові; вокальні жанри безпосередньо впливають на жанри інструментальні. Провідне значення на формування вокальних та інструментальних жанрів надало «узагальнення найважливіших сторін людської життєдіяльності (дія та боротьба, роздуми та почуття, відпочинок та гра, тощо) у типовій формі сонатно-симфонічного циклу» [4, с. 543].

Розглядаючи категорію жанру у кінематографі, можемо зазначити, що також не існує усталеної диференціації жанрів. «Начебто жанри щось абсолютно елементарне, але насправді це одна з найтемніших проблем у кіно» – зазначає Д. Салінський – «Жанрова структура кінопотоку не відрефлексована <...> та й сам феномен жанру не дуже добре зрозумілий і пояснений. У дослідженнях та навчальних посібниках на цю тему йдеться про класику, а сучасна ситуація не відображена» [7]. Кількість жанрів постійно змінюється, вони взаємопроникають один в одного, поділяються, відмирають і з'являються, і таким чином вся сукупність жанрів у цілому теж постійно змінюється.

Дослідник передбачає, що збирання, узагальнення та аналіз усіх жанрових визначень, що використовуються в даний час у фільмографічних довідниках, журналах, телепрограмах, афішах тощо – вартий уваги. Крім того, Салінський спробував підрахувати кількість жанрів і це дозволило виявити ще одне важливе питання: «жанрів виявилось близько трьохсот, і є ймовірність, що їх насправді в два-три рази більше. Така гігантська цифра змусила пильніше придивитися до того, що таке жанр. Що за незрозуміла внутрішня причина змушує жанри розмножуватися настільки рясно?» [7].

Дослідник сам, частково відповідаючи на запитання, стверджує, що ми маємо справу з динамічним процесом, а не зі статичною структурою. Процес жанроутворення йде на наших очах. Творчим продуктом, артефактом, стає не лише фільм, а й жанрова формула. Раніше вона була творчим продуктом, твір вписувався у якийсь жанр автоматично, за об'єктивними критеріями. А тепер це креатив. Так було за часів авангарду початку ХХ століття, коли чи не кожен новий твір означав наступ нового стилю та нового виду мистецтва, яких не було раніше – наприклад, контррельєф, редимейд, проун, хепенінг» [7].

Про так звані «чисті» жанри Солінський згадує як те, що вони існують, але між ними – неявні, прозорі межі, і таким чином один жанр може переходити в інший за допомогою суміжних форм: трилер-детективний трилер-детектив-іронічний детектив-іронічна комедія-комедія-комедійна мелодрама-мелодрама-мелодраматичний трилер. І оскільки всередині цих переходів всі жанри так чи інакше перетинаються між собою, то «жанрова характеристика фільму стає відкритою системою», яка може бути продовжена в будь-який бік. Отже, загальна кількість жанрів потенційно нескінченна» [7]. Дослідник про вплив соціальних рис на жанрову специфіку кіно стверджує таке: «Відзначаючи у жанровій систематичності соціальні конотації, не хочу сказати, що нинішній хаос у жанровому полі аналогічний анархії в державі. Це грубо. Але якась частка правди у цьому є. Хаос – зворотний бік свободи. Суворі жанрові системи виникали в авторитарні епохи, чи то класицизм часів Буало, чи соцреалізм. Та й Греція часів Аристотеля була відносно демократичною. Будь-яка система служить цілям управління. У тому числі й жанрова. Адже жанри виникли спочатку із різних видів ритуалу. І ритуальна, регулююча основа залишається в них, хоча зараз вона менш помітна. У ринкових державах, як США, жанри важливі як інструменти усвідомлення та регулювання кіноринку. Ринок вільний, але робить людей невольними. Він працює як тоталітарна держава».

Салінський пов'язує безперервну появу нових жанрів протягом історії кінематографа з саморефлексією і самоусвідомленням, що зачіпають як окрему людину, так і конкретні феномени культури: «навіть для одного твору створюються жанрові визначення, якщо автор дуже прагне якимось себе позначити, визначитися» [7].

Дослідник зазначає, що жанр у мистецтві є лише різновидом, оскільки жанрові ознаки для кожного виду мистецтва будуть свої, на думку Салінського, для них немає критерію, який їх об'єднує: «ця система досі зберігає внутрішню рухливість. <...> Іноді кажуть: «Цей матеріал краще вирішити у жанрі кіно, ніж у театрі» [7]. Тобто, весь кінематограф вважається жанром. Часто можна почути: «Цей фільм до якого жанру належить до документального чи ігрового?» Ну а вже в ігрових жанрах повна стихія. Те, про що говорив Патріс Паві: надмірне вживання терміну» [5]. Водночас виникнення нових, перехідних, жанрів на перетині неможливе без базових жанрів, на основі яких перехідні змогли утворитися: «Хто б здогадався, що таке іронічний трилер з елементами пародії, мелодрами та фільму жахів, якби не було базових понять про трилер, мелодраму, фільм жахів та пародію?» [5].

Разом з тим, Салінський виділяє один із критеріїв для відміни одного жанру кіно від іншого – хронотоп, встановлений у 30-ті роки дослідниками Бахтінін та Ольгою Фрейденберг. Остання виявила характер внутрішнього простору-часу для двох давньогрецьких жанрів: «в давньогрецьких трагедіях час розвивався повільніше, а в комедіях-швидше». Не менш визначальним даний критерій є і для аналізу таких жанрів кіно, як детектив, бойовик, комедія, трилер, оскільки «конструкція світобудови в них різна, відповідно участь героя у побудові цього світу теж різна».

Салінський переконаний, що «щоб повністю зрозуміти секрети жанрової системи, її треба розглядати на тисячах прикладів, на реальній статистиці та, як сказали б семіотики, у діахронному та синхронному аспектах – в історичному русі побачити, коли яких жанрів було більше чи менше, і в одноментному зрізі кінопотуку прорахувати, які жанри переважають» [7].

Дослідник Деніел Чандлер гранично чітко та структурно виділяє відмітні текстові властивості жанру: оповідання – схожі (іноді шаблонні) сюжети та структури, передбачувані ситуації, послідовності, епізоди, перешкоди, конфлікти та їх розв'язання; характеристики – схожі типи персонажів (іноді стереотипи), ролі, особистісні якості, мотиви, цілі поведінки; основні теми, предмети (соціальні, культурні, психологічні, професійні, політичні, сексуальні, моральні), цінності, обстановка – географічна та історична; іконографія (що повторює розповідь, характеристику, теми та обстановку) – знайомий набір образів чи мотивів, конотації яких стали фіксованими; насамперед, але не обов'язково візуальними, включаючи декор, костюми та предмети, певних «типових» виконавців (деякі з яких, можливо, стали «іконами»), знайомі шаблони діалогу, характерна музика та звуки та відповідну фізичну топографію; кінематографічні прийоми – стилістичні чи формальні умовності операторської роботи, освітлення, звукозапису,

використання кольору, редагування тощо. (Глядачі часто менш обізнані про такі умовності, ніж про ті, що стосуються контенту) [8].

Роберт Стам так само ставить питання: «Чи справді жанри «існують» у світі, чи вони просто конструкції аналітиків? Чи існує кінцева таксономія жанрів, чи вони в принципі нескінченні? Чи є жанри позачасовими платонівськими сутностями чи ефемерними, обмеженими часом сутностями? Жанри пов'язані з культурою чи транскультурами? <... > Чи повинен жанровий аналіз бути описовим чи заборонним?» Дослідник влучно називає проблему визначення жанру в кіно теоретичним мінним полем та виділяє чотири ключові проблеми із загальними рисами: розширення (широта або вузькість ярликів); нормативізм (наявність упереджених уявлень про умови приналежності до жанру); монолітні визначення (якби предмет належав тільки до одного жанру); біологізм (свого роду есенціалізм, у якому жанри розглядаються, як еволюціонуючі у межах стандартизованого життєвого циклу) [6].

Отже, категорія жанр хоча й не має у сучасності остаточного визначення, проте залишається у полі дослідницьких інтересів, оскільки має важливе значення для осмислення сучасної культури та мистецтва. Адже у жанрі акумулюються загальні закономірності доби, а також окремі здобутки митців. Жанр як «образ світу», який «фіксує певне світоспоглядання», як «межа між естетичною реальністю і позаестетичною дійсністю» [2].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. Проблемы речевых жанров: Михаил Бахтин. *Литературная учеба*. 1978. № 1. 211 с.
2. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. М. : *Художественная литература*, 1975. 500 с.
3. Літературознавча енциклопедія. У 2-х т. / автор-укладач Ю.І. Ковалів. К. : *Академія*, 2007. 608 с.
4. Коротка літературна енциклопедія. У 9-ти т., Т. 2. М. : *Радянська енциклопедія*, 1964.
5. Пави П. Словарь театра, М. : *Прогресс*, 1991. 504 с.
6. Robert Stam. *Subversive Pleasures: Bakhtin, Cultural Criticism and Film* (Johns Hopkins, 1989).
7. Рутковский А.Г. Принципы и методика жанрового анализа фильма. URL: <https://www.disserscat.com/content/printsipy-i-metodika-zhanrovogo-analiza-filma> (дата звернення 25.05.22)
8. Chandler, Daniel (2002/2007) *Semiotics: The Basics*, Routledge, London, UK, 1st edn 2002.
9. Скребков С. *Художественные принципы музыкальных стилей*. М. : Музыка, 1973. 448 с.
10. Сохор А.Н. Вопросы психологии и эстетики музыки. Статьи и исследования / А.Н. Сохор. Л. : Советский композитор, 1981. 296 с.
11. Цуккерман В. Музыкальные жанры и основы музыкальных форм. / Виктор Абрамович Цуккерман. М. : Музыка, 1964. 159 с.

S. Pogasiy. Genre category in culture. – Article.

Summary. The article is devoted to the study of the category “genre” in culture and art. The article considers the features of the genre in literature, music, cinema. The main types of genres and their essential features in various types of art are highlighted.

Key words: genre, culture, literature, music, cinematography.

С. Н. Погасий Категория жанра в культуре. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена исследованию категории «жанр» в культуре и искусстве. В статье рассмотрены особенности жанра в литературе, музыке, кино. Освещены основные виды жанров и их существенные признаки в разных видах искусства.

Ключевые слова: жанр, культура, литература, музыка, кино.

І. В. Рашковська

кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач відділу

ДУ «Інститут сімейної та молодіжної політики»
м. Київ, Україна

Н. В. Лук'янчук

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник

ДУ «Інститут сімейної та молодіжної політики»
м. Київ, Україна

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ ЕПІДЕМІЇ COVID-19 ТА ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ НА СТАН МОЛОДІ В УКРАЇНІ

Анотація. Автори розглядають вплив епідеміологічної кризи, викликані пандемією COVID-19 та стани особистості, пов'язані з війною в Україні на життя, фінанси, навчання і психологічний стан молодих людей та їхніх сімей. Відмічено, що спостерігається погіршення соціально-економічного становища молоді під час епідемії та війни, що приводить до змін морально-психологічного характеру. Запропоновано певні рекомендації щодо боротьби з тривожністю, негативними станами, що обумовлені даними подіями. Окреслено подальші напрями дослідження.

Ключові слова: пандемія COVID-19, війна, види обмежень, молодь, соціально-економічне становище, морально-психологічний стан молоді.

Події останніх трьох років принесли багато змін у звичайне життя людей не тільки нашої країни, а й населення всього світу. Головна причина цього криється у тих обмеженнях, що були спричинені світовою пандемією COVID-19. Але ранок 24 лютого 2022 року розпочав новий етап розвитку світу, у зв'язку з повномасштабною війною Росії проти України. Ця ситуація вплинула на зміни у житті багатьох українських сімей, різко погіршила психологічне, економічне, соціальне становище людей.

З нашої точки зору, як епідемія, так й війна пов'язані з обмеженнями. Обмеження під час пандемії торкнулись не тільки тих людей, що перехворіли та на певний час були позбавлені можливості спілкуватись, виконуючі всі норми карантину, але й молоді, яка вимушена була перейти на дистанційну форму роботи й освіти. Адже, «окремі компанії перевели своїх працівників на режим роботи «на дому», інші ж змушені відправляти своїх працівників у відпустку. При цьому були випадки зловживань і порушень деякими роботодавцями умов трудового договору. Вони вимагали від працівників писати заяви на звільнення за власним бажанням або ж брати відпустку за свій рахунок» [3, с. 21]. У результаті таких дій особливо страждають молоді люди, оскільки змінюється життя та негативно відображається на фінансовому становищі родин. Членам сімей необхідно організувати кілька робочих місць для дистанційного навчання школярів, студентів та переведених на віддалену роботу працівників. Але обмеження які сталися під час повномасштабної війни, безпосередньо торкнулися просто всіх верств населення України.

Види обмеження життя людей під час війни, за нашими спостереженнями, можна поділити на три великі групи. Перша група стосується людей, які були вимушені кинути власні домівки, виїхати за кордон та жити за рахунок приймаючої зарубіжної сторони. Другу групу склали внутрішні переселенці, що опинилися в безпечних місцях України. Великі та трагічні обмеження відчули люди, які лишилися у своїх домах, на своїй території, але які опинилися під масовими обстрілами/бомбардуваннями чи окупацією – це третя група.

Проблематикою обмеження та загрози життя, впливу пандемії, рекомендаціями, на займається велика плеяда зарубіжних та українських вчених, серед них психологи, педагоги, медики, соціологи, економісти. Дослідження та рекомендації щодо зниження тривоги, стабілізації станів представлено в роботах відомих психологів, соціологів і педагогів (С. Д. Максименко, В. В. Рибалко, О. В. Радзимовська, З. Л. Становських, О. М. Ігнатівич, О. В. Іванова, Т. В. Крамар, Ю. С. Гречуха, Е. О. Помиткін, Є. В. Сірий, Н. М. Сиско та ін.) [1; 2; 4; 5; 7; 10; 11; 13; 14].

Якщо казати про соціально-економічне положення молоді, то важливим є дослідження Є. В. Сірого, що присвячене основним проблемам працюючої молоді, під час епідемії COVID-19. Серед труднощів, які виникли у веденні бізнесу через карантинні обмеження у зв'язку з коронавірусом, молодь, яку опитували, переважно зазначила зниження активності тих сфер, від яких залежав їхній бізнес, затримку «платівок», закриття постачальних точок, обмеження спілкування з замовниками, що породило непевність у подальших замовленнях (27%) та відсутність контактів, суспільної активності, обмеженість відвідування клієнтів (24,2%). Крім того, респонденти до труднощів, пов'язаних з введенням карантину через епідемію коронавіруса (COVID-19), відносять: відсутність попиту та замовлень (15,3%); неможливість повним обсягом реалізувати товар, зниження купівельної спроможності (12,1%); закриття торговельних точок, що негативно відображається на продажах, та карантинні обмеження (12,1%); додаткові витрати на засоби захисту (3%); пасивність влади при карантині, що загалом негативно відобразалося на діяльності підприємців (3%). І тільки 3 % респондентів ніяких труднощів не відчували, оскільки змушені були призупинити свою діяльність через карантинні обмеження («просто перестали працювати, так як в країні оголошено карантин і всіх попросили знаходитись вдома на самоізоляції»). Серед перешкод, які заважають розвитку бізнесу під час карантину через епідемію коронавірус (COVID-19), респонденти найчастіше вказувати на різні карантинні обмеження для населення (62,2%), на відсутність попиту (44,8%), закриття тих сфер, від яких залежить їхній бізнес (37,9%) та неможливість працювати дистанційно (34,5%) [13]. Тобто, ми спостерігаємо погіршення соціально-економічного становища молоді під час епідемії, що, безумовно, приводить до змін морально-психологічного характеру.

Під час будь-яких обмежень будь-то пов'язаних з епідемією, або з війною для всіх верств населення, наголошує В. Г. Панок, особливо «важливе значення мають практичні рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності саморегуляції особистості та регуляцію соціальної взаємодії в умовах високого ризику виникнення внутрішніх та міжособистісних конфліктів» [9, с. 75].

У цьому сенсі стала дуже актуальною думка С. Д. Максименка про діяльність психологів та психологічних служб: «для психологів України важливим напрямом роботи є психологічний супровід освітніх процесів на всіх рівнях [7, с. 90]. Особлива увага при цьому зосереджена на проблемах розвитку особистості». І, звісно, що за умов навчання у стані карантину та війни супровід молоді людини стає особливо актуальним і вимагає абсолютно нового підходу до освітніх програм та вимог.

Наступною проблемою, що вплинула на морально-психологічний стан населення, зокрема на молодь, є проблема постійного знаходження у віртуальному просторі. З нею зіткнулися всі категорії суспільства тому, що віртуальний простір як під час епідемії, так й під час війни, став єдиною можливістю на певний час передання інформації, спілкування, духовного й іноді фізичного розвитку.

Безумовно, сучасні інтернет-технології, з одного боку, значно прискорюють та поглиблюють пізнавальні можливості людини, але разом з тим обмежуючи безпосередні контакти людей з реальним світом, роблять пізнавальний процес занадто формалізованим та вибірконим, до того ж опосередкованим різноманітними технічними засобами, технологічними інструкціями, правилами, схемами, паролями і в кінці кінців спеціальною мовою, без знання якої віртуальне спілкування стає практично неможливим [6, с. 29].

Останні дослідження вчених соціологів, психологів, педагогів: М. П. Кухти, Є. М. Калюжної, С. О. Лукомської, О. В. Мельник, Д.С.Мещерякова та ін. свідчать про те, що на морально-психологічний стан особистості, як під час епідемії та військових дій, в тому числі й молоді, впливають наступні фактори [8, с. 48–49]:

- тривалість події – вчені зазначають, що існування особистості в умовах обмеженості понад десять днів негативно відбивається на психічному та моральному стані особистості;
- страх інфекції – багато людей різних вікових категорій під час карантину відчують дуже високий ступінь тривоги з приводу можливості захворіти. При чому частина людей живе ігноруючи проблему, а, частина, навіть боїться розмовляти на тему. При чому деякі люди так бояться зараження, що сприймають захворілих дуже негативно, не розуміючи, що люди не винні в тому, що хворі;
- неадекватність (нестача) базових запасів (наприклад, їжі, води, одягу чи житла, вільної своєї території) під час карантину також є причиною фрустрації, та має наслідки у вигляді тривоги, гніву тощо через 4–6 місяців після зняття карантину. Багато молодих сімей зазнали складностей морального плану, знаходячись весь час в обмеженому просторі з дітьми, які займались он-лайн.
- неадекватна інформація під час епідемії, або війни – як правило там, де немає достовірної виваженої інформації починаються домислювання та плітки, тому нестача такової стала причиною стресового стану у багатьох людей;

- фінансові втрати – багато людей лишилися без роботи, не могли годувати свої родини, й відчували з цього приводу коливання самооцінки та тривогу;
- фрустрація та нудьга – багато людей відчували самотність, неможливість спілкуватися з близькими, неможливість вести те життя, до якого звикли [6].

Обставини, що були викликані війною в країні посилила негативний морально-психологічний стан, адже мова йде про виживання, про елементарні умови існування. Тому емоційні «гойдалки» у молоді, у дорослих – це один із маркерів сьогодення. «Під час війни коливання настрою загострюються: людина вже не радіє – у неї ейфорія, вона не сумує – сприймає новину з жахом. Втім, це теж нормально». – наголошує військовий психолог Андрій Козінчук [14].

В арсеналі сучасних вчених, за період існування пандемії/епідемії, та різних ситуацій, що пов'язані з обмеженнями (до них відноситься й життя під час військових дій) накопичилось багато рекомендацій, вправ, методичного матеріалу, як можна допомогти людям справлятися з впливом та різноманітними наслідками цього явища. Зокрема, З. Л. Стояновських пропонує наступні рекомендації, щодо боротьби з тривожністю та з іншими негативними станами [15, с. 62–64].

Рекомендація 1. «Відбирайте інформацію, яку ви читаете, прослуховуєте кожного дня. Для психологічного і фізичного самозбереження дуже важливо вчитися інформацію швидко оцінювати і відбирати, інакше вона сама по собі стає чинником, що народжує і підтримує стрес».

Рекомендація 2. «Розробіть власний алгоритм безпеки». Не робіть того, що може мати для вас негативні наслідки.

Рекомендація 3. «Структуруйте час». Під час епідемії, або війни багато організацій перейшли (деякі досить так працюють) на дистанційну систему роботи. Знаходячись вдома, деяким молодім людям здається, що можна не поспішати, не одягатись, не виконувати звичних режимних дій, до яких звикли. І, як наслідок, швидка стомлюваність, накопичення роботи, яку не встигнули виконати.

Рекомендація 4. «Використовуйте час для особистісно-професійного розвитку». Будь-яка пандемія, або війна закінчується, й знаходячись в умовах обмеження, потрібно зростати в професійному плані, не забувати приділяти увагу собі і близьким людям.

Рекомендація 6. «Знайдіть місце для гумору та позитиву в ситуації, що склалася» [15, с. 62–64].

Звичайно, кожна особистість знаходить власні рецепти виходу з стану тривоги та стресу, але спеціалісти зазначають на важливість активізації внутрішніх ресурсів, рекомендують правильно організувати свій час, навчатися позитивному мисленню тощо.

Таким чином, у статті проаналізовано теоретичні положення різних спеціалістів: психологів, педагогів, соціологів, економістів. Серед тем, що піднімаються вченими сьогодні – це різноманітні впливи ситуації на фінансове, економічне, соціальне і, як наслідок, й морально-психологічне становище населення та, особливо, молоді.

Найгострішими питаннями сьогодні лишаються наступні: неможливість знайти потрібну/високооплачувану роботу та заробити достатньо грошей, страх перед непрогнозованою, небезпечною хворобою, страх за близьких, що знаходяться на війні, «провина вцілілого» тощо. Але, теоретики різних напрямків разом з практиками, намагаються знайти шляхи полегшення становища та розробити дієві рекомендації виконання яких позитивно вплине на соціально-економічний та морально-психологічний стан особистості. Головний шлях вбачається науковцями в активізації внутрішніх ресурсів індивіда. Безумовно, молода людина не завжди може самостійно виконувати рекомендації та займатись самоактуалізацією, тому важливість психологічного супроводу молоді, що зазнала проблем у зв'язку з пандемією COVID-19 є актуальним напрямом роботи психологів, соціологів, спеціалістів сфери зайнятості, лікарів та інших професіоналів.

На сьогодні тема впливу епідемії (пандемії COVID-19) стала менш актуальною, адже повномасштабна війна в Україні відкрила нові проблеми і труднощі з якими зіткнулися українські сім'ї та молодь. Усе це дає підстави для подальшого вивчення та доповнення, як в теоретичному, так і в практичному аспектах, матеріалів щодо стану молоді та їхніх сімей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гніда Т. Б. Особистісні ресурси – засіб нормалізації психоемоційного стану людини. Психологія і педагогіка у протидії пандемії COVID-19: Інтернет-посібник / за наук. ред. В.Г. Кременя; [координатор інтернет-посібника В.В. Рибалка; колектив авторів]. Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2020. 243 с. С. 182–185.
2. Гречуха Ю. С., Красільнікової О. В. Суспільно-політичні процеси в умовах пандемії: особливості та виклики [Електронне видання]: тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 16 квітня 2021 р.) / відп. ред. А. А. Кравченко. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 184 с.

3. Долбнєва Д. В. Вплив COVID-19 на економіку країн світу. Д. В. Долбнєва. *Проблеми економіки*. 2020. № 1. С. 20–26. Електронний ресурс <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-1-20-26>
4. Ігнатович О. М. Психологічна профілактика паніки та засоби її подолання. Психологія і педагогіка у протидії пандемії COVID-19 : інтернет-посібник / за наук. ред. В.Г. Кременя; [координатор інтернет-посібника В. В. Рибалка ; колектив авторів]. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2020. 243 с. С. 50–54.
5. Крамар Т. В., Суспільно-політичні процеси в умовах пандемії: особливості та виклики [Електронне видання] : тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 16 квітня 2021 р.) / відп. ред. А. А. Кравченко. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 184 с. С.27–28.
6. Кулагін Ю. І. Суспільно-політичні процеси в умовах пандемії: особливості та виклики [Електронне видання] : тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 16 квітня 2021 р.) / відп. ред. А. А. Кравченко. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 184 с.
7. Максименко С. Д. Психологія і педагогіка у протидії пандемії COVID-19 : інтернет-посібник / за наук. ред. В.Г. Кременя ; [координатор інтернет-посібника В.В. Рибалка ; колектив авторів]. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2020. 243 с.
8. Мещеряков Д.С. Розвиток суб'єктності в умовах карантину. Досвід психологічної допомоги. Досвід переживання пандемії covid-19: дистанційні психологічні дослідження, дистанційна психологічна підтримка: матеріали онлайн-семінарів 23 квітня 2020 року «Досвід карантину: дистанційна психологічна допомога і підтримка» та 15 травня 2020 року «Дистанційні психологічні дослідження в умовах пандемії COVID-19 і карантину» / за наук. ред. М.М. Слюсаревського, Л.А. Найдьоновой, О.Л. Вознесенської. К. : ІСПП НАПН України, 2020. 121 с. С. 48–49.
9. Панок, В. Г. Роль практичної психології і соціальної роботи у протидії пандемічної загрози. Психологія і педагогіка у протидії пандемії COVID-19 : інтернет-посібник / за наук. ред. В.Г. Кременя ; координатор інтернет-посібника В.В. Рибалка ; колектив авторів. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2020. 243 с. С. 75–76.
10. Помиткін Е. О. Стратегія і тактика свідомої психологічної протидії людства вірусним захворюванням. Психологія і педагогіка у протидії пандемії COVID-19 : інтернет-посібник / за наук. ред. В.Г. Кременя ; координатор інтернет-посібника В.В. Рибалка ; колектив авторів. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2020. 243 с. С. 17–30.
11. Рибалка, В. В. Психологічний захист особистістю імунної системи свого організму під час коронавірусної пандемії. Психологія і педагогіка у протидії пандемії COVID-19 : інтернет-посібник / за наук. ред. В.Г. Кременя ; [координатор інтернет-посібника В.В. Рибалка ; колектив авторів]. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2020. 243 с. С. 40–50.
12. Свеженцева Ілона, «Далі буде краще», інтернет-видання «Суспільні новини», 23.04.2022. URL: <https://suspilne.media/221165-dali-bude-krase-vijskovij-psiolog-pro-pidtrimku-psiologichnogo-stanu-pid-cas-vijni>.
13. Siryi Ye. V. Rezultaty opytuvannia molodi-predstavnykiv maloho biznesu pid chas pandemii koronavirusu (COVID-19). URL: <https://dismp.gov.ua/rezultaty-opytuvannia-molodi-predstavnykiv-maloho-biznesu-pid-chas-pandemii-koronavirusu-covid-19/>
14. Стояновських З. Л., Поведінка самозбереження особистості в ситуації пандемічної тривоги. Психологія і педагогіка у протидії пандемії COVID-19 : інтернет-посібник / за наук. ред. В.Г. Кременя ; координатор інтернет-посібника В.В. Рибалка ; колектив авторів. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2020. 243 с. С. 62–64.
15. Kelly Beaver, Sarah Knibbs, Ipsos Group (multinational market research and consulting firm): «Loneliness on the increase worldwide, but an increase in local community support», 2 March 2021. URL: <https://www.ipsos.com/en/loneliness-increase-worldwide-increase-local-community-support/>

I. Rashkovska, N. Lukianchuk. Actual aspects of the impact of the COVID-19 epidemic on the socio-economic and moral and psychological of youth well-being. – Article.

Summary. The authors consider the impact of the epidemic crisis caused by the COVID-19 pandemic on the lives, finances, education and psychological state of young people and their families. It is noted that the deterioration of the socio-economic situation of young people during the epidemic, which leads to changes in the moral and psychological nature. Some recommendations for combating anxiety, negative states are offered. Further directions of research are outlined.

Key words: COVID-19 pandemic, war, types of restrictions, youth, socio-economic situation, moral and psychological state of youth.

И. В. Рашковская, Н. В. Лукьянчук. Актуальные аспекты влияния эпидемии COVID-19 и военных действий на положение молодежи в Украине. – Статья.

Аннотация. Авторы рассматривают влияние эпидемиологического кризиса, вызванного пандемией COVID-19 и состояния личности, связанные с войной в Украине на жизнь, финансы, обучение и психологическое состояние молодых людей и их семей. Отмечено, что наблюдается ухудшение социально-экономического положения молодежи в эпидемии и войне, что приводит к изменениям морально-психологического характера. Предложены определенные рекомендации по борьбе с тревожностью, негативными состояниями, которые обусловлены данными событиями. Обозначены дальнейшие направления исследования.

Ключевые слова: пандемия COVID-19, война, виды ограничений, молодежь, социально-экономическое положение, морально-психологическое состояние молодежи.

Ю. В. Рібцун

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу логопедії
Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка
Національної академії педагогічних наук України
м. Київ, Україна*

РЕАЛІЗАЦІЯ ЛОГОПСИХОСИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДУ У ФОРМУВАННІ ПРАКСИЧНИХ ФУНКЦІЙ У ДІТЕЙ ІЗ ЗАЇКАННЯМ

***Анотація.** У статті з позицій логопсихосинергетичного підходу аналізується стан праксичних функцій (статичний і динамічний компоненти) у дітей із невротичною та неврозоподібною формами заїкання, а також пропонуються диференційовані методи та прийоми з розвитку різних видів праксису у зазначеній категорії осіб з особливими мовленнєвими потребами.*

***Ключові слова:** логопсихосинергетичний підхід, праксичні функції, діти із заїканням.*

Сучасна вітчизняна наука та інноваційна академічна діяльність є важливими складовими світоглядної парадигми, могутнім потенціалом основних векторів (соціально-економічного, аграрно-промислового, культурно-педагогічного) стабільного розвитку та успішності країни. На сьогодні саме мультидисциплінарні дослідження, які інтегрують наукові знання з різних галузей, зокрема в логопедичній науці – з анатомії, логопсихології, неврології, нейро-, патопсихології, психолінгвістики, синергетики, фізіології, філології та ін., є найбільш перспективними, адже з кожним роком значно зростає кількість дітей з особливими освітніми потребами, котрі вимагають комплексного психолого-медико-педагогічного супроводу.

Аналізуючи типологію освітніх труднощів, можна дійти висновку, що саме діти із функціонально-мовленнєвими труднощами складають значний відсоток. Особливої уваги потребують діти із заїканням як такі, що мають складне мовленнєве порушення, яке важко піддається корекції через часту наявність у них залишкових резидуальних ознак ранньої церебральної недостатності, а тому вимагають підтримки різнопрофільних фахівців (логопеда, практичного психолога, інструктора з фізичної культури, музичного керівника). Загалом заїкання розглядають як судомний нейро-моторний розлад, що обумовлений судомами в мовленнєвому апараті та характеризується недостатністю розвитку чуття ритму та праксичних функцій.

Як свідчать численні психолого-педагогічні дослідження, стан праксису, як сукупності різноманітних довільних практичних дій, особливо такі його види як артикуляційний, графічний, конструктивно-просторовий, локомоторний, мануальний, мімічний, оральний, сомато-просторовий, пальцевий, впливають на цілісне формування мовлення (В. Бельтюков, Е. Данілавічюте, М. Кольцова, Л. Кукуєв, В. Лубовський, О. Лурія, О. Мастюкова, Л. Новікова, Ю. Рібцун, G. Reeves & S. Cermak, E. Thelen та ін.) [4].

Природа мозкової організації психічної діяльності має системно-динамічний характер і функціонує у площині статичних (кінестетичних) та динамічних (кінетичних) параметрів [1; 5]. Спостереження за дітьми із заїканням під час занять (уроків) з лікувальної фізкультури (фізичної культури), логоритмічних, музичних, логопедичних занять, процесу проведення режимних моментів показали різноманітні зміни в стані сформованості праксичних функцій. Такі зміни особливо проявлялись у вигляді: а) наявності патологічних супутніх рухів; б) проявів ознак наростаючої втомлюваності; в) малого обсягу рухової пам'яті; г) недостатнього вміння орієнтуватись у просторі; д) обмежених навичок координування рухів з мовленням; е) видозмін м'язового тону та ін. Це підтверджується дослідженнями Г. Волкової, Е. Герценштейна, В. Грінера, В. Дресвяннікова, Є. Оганесяна, Ю. Флоренської, А. Вегер, R. Vorst та ін.

Результати проведеної упродовж 2020-2021 рр. логодіагностики, з урахуванням вікових та індивідуальних відмінностей дітей із заїканням, на основі кількісного та якісного аналізу дозволили у повній мірі інтерпретувати отримані дані та визначити типологію і характер наявних труднощів, виявити зв'язок між станом праксичних функцій і формою заїкання, окреслити рівні підтримки та запропонувати

можливі варіанти та форми їх надання з метою створення найоптимальніших умов для здобуття повноцінної освіти.

Проаналізуємо стан праксичних функцій у дітей із заїканням клінічно різномірних груп: невротичною у вигляді функціонального розладу моторних структур мозку, та неврозоподібною, як органічно-функціональною.

Невротична форма заїкання виникає переважно після гострої психічної травми, патологічне реагування на яку проявляється насамперед на психомоторному рівні, що притаманне дітям раннього віку. Дизонтогенез мовленнєвих механізмів зазначеного порушення проявляється у швидкому темпі формування лексико-граматичної складової мовлення. Артикуляційна моторика при цьому є ще недостатньо сформованою та скоординованою, що, своєю чергою, призводить до зупинок у мовленні, а також повторення окремих складів і навіть слів.

Початок мовлення супроводжується тоно-клонічними судомами і упродовж усього періоду спілкування – клонічними артикуляційними судомами, які посилюються при психоемоційному напруженні, мінімальними супутніми рухами, мінливою спрямованістю і стійкістю погляду. Такі прояви породжують певні труднощі під час виконання проб на *статичну координацію*, що проявляються у м'язовому напруженні, недостатній чіткості, невиразності, деякій невпевненості в момент утримання рухової пози. Водночас стан сформованості локомоторного, мімічного, мануального та пальцевого праксису залишається досить високим, орієнтація в просторі та ритмічні навички – збереженими.

Діти із невротичним заїканням мають добре розвинену рухову пам'ять, високий рівень моторної працездатності. Порушення праксису у зазначеній категорії дітей носить функціональний характер, адже ранній фізичний розвиток є нормотиповим. Такі особливості праксичних функцій можуть бути зумовлені невротичною схильністю до ураження моторних зон кори головного мозку (легкий ступінь, без виражених патологічних ознак), «міжпівкульним конфліктом», ураженням «емоціогенних структур» мозку, наслідком яких є також недостатність смислового програмування висловлювання. Тільки посилення психолінгвістичних симультанних і сукцесивних зв'язків дасть змогу дітям із заїканням повноцінно оволодіти плавним мовленням [2].

Динамічні показники виявляються дещо зниженими, зокрема у рухливості органів мовленнєво-рухового апарату, зміні темпу виконання дво- чи багатоскладових моторних програм (мимовільне прискорення чи уповільнення), видозміні м'язового тону (в'ялість рухів чи перенапруження), недостатній організованості при відтворенні рухів, деякій їх неточності, нечіткості та метушливості, незважаючи на те, що одночасність, ритмічність, переключення з одного руху на інший, навіть за музичним сигналом, відносно швидкі (В. Еркман, В. Ковшиков, Л. Мураховська, Ю. Рібцун, Н. Ричкова, Н. Самойленко, Н. Тутова та ін.).

Неврозоподібна форма заїкання зазвичай розпочинається з поодиноких запинань, поступово набуваючи вираженого тоно-клонічного прояву аж до генералізації судом, що зумовлено ранньою органічно-церебральною недостатністю анте-, пери-, раннього постнатального генезу. Все вищезазначене призводить до наявності яскраво вираженої неврологічної симптоматики (тик повік, супутні рухи в мімічній мускулатурі, гіперкінези, неузгодженість роботи артикуляційних, голосових і дихальних м'язів, надмірні емоційні реакції), відставань у психо-мовленнєвій діяльності у вигляді загального (ЗНМ) чи нерізко вираженого загального недорозвитку мовлення (НЗНМ), а також значного запізнення формування праксичних функцій, що характеризується початком прямоходіння після року, недостатньою загальною координацією і труднощами при виконанні точних рухів.

Зазначені порушення впливають не лише на психомоторний і психолінгвістичний рівні, а й особистісно-вольову сферу. Зокрема у дітей фіксується широкий спектр діаметрально протилежних проявів: церебрастенія ↔ гіпердинамічний синдром, загальмованість, апатія ↔ роздратованість, агресивність.

Мозкові механізми неврозоподібного заїкання полягають у формуванні патологічної детермінанти у вигляді осередку перезбудження (моторні ядра, гіперактивність стріопалідарних структур) поряд зі зниженням контрольно-регулятивних функцій (підкіркові моторні, кіркові структури), деяким спотворенням внутрішньо-мовленнєвого програмування (вищі відділи головного мозку), недостатністю психомоторного рівня, мовленнєво-рухових координацій (центральні еферентні ланки, мовленнєві зони кори великих півкуль), «міжпівкульним розщепленням». Рівень недостатності праксичних функцій знаходиться у прямій залежності від ступеня вираженості органічного ураження центральної нервової системи [6; 7].

Загальна рухова розгальмованість, нездатність до організації та утримання алгоритму цілеспрямованої діяльності, недиференційованість у виконанні мімічних та артикуляційних проб призводить до того,

що процес реалізації діагностичних завдань на *статичну координацію* характеризується порушенням точності та обсягу, підвищеною втомлюваністю, пасивністю, в'ялістю, невиразністю та виснажуваністю, наявністю тремору та синкінезій.

Особливості *динамічної складової* зумовлені порушенням стану моторних структур мозку, зниженням обсягу рухової пам'яті та проявляються у вигляді: а) координаційних розладів; б) труднощів оптико-просторової орієнтації; в) перешкод у переключенні, плавності, виконанні одночасних ритмічних рухів як у локомоторному, мануальному, так і мімічному, артикуляційному, пальцевому праксисі; в) низького рівня розвитку чуття темпу та ритму, що загалом дещо нагадує підкіркову дизартрію. Дітям із неврозоподібною формою заїкання важко запам'ятовувати та відтворювати серії рухів, узгоджувати їх з мовленням.

Організація логокомпенсаційної роботи з дітьми із заїканням потребує застосування логопсихосинергетичного підходу, що реалізується у змістовій тріаді «логопедія-психологія-синергетика», з урахуванням психолого-педагогічного синергізму педагогів і осіб з особливими мовленнєвими потребами [3].

Робота вчителя-логопеда спрямована на розвиток у дітей із заїканням орального, артикуляційного та пальцевого праксису, практичного психолога – мімічного, мануального, вихователя (вчителя) – графічного, конструктивно-просторового, інструктора з фізичної культури та музичного керівника – локомоторного та сомато-просторового. Синергізм фахівців може реалізуватися у спільній корекційно-розвивальній діяльності, спрямованій на задоволення потреб дитини із заїканням – у даному випадку на роботу з розвитку різних видів праксису. Синергізм такої роботи полягає у плануванні єдиного результату – формування повноцінного плавного мовлення, подолання запинань, поєднання рухових завдань із мовленнєвими, пізнавальними, творчими, інтегруючими міжпівкульну взаємодію задля гармонізації розвитку дитячої особистості.

Продемонструємо реалізацію логопсихосинергетичного підходу у роботі з розвитку праксичних функцій дітей із заїканням.

З метою зниження перезбудження центральної нервової системи, гальмування патологічних мовленнєвих стереотипів, коли судом м'язів мовленнєво-рухового апарату стають генератором виникнення наступних судом, вводиться кuartет «режимів мовлення»: «режим мовчання» (цілковите мовчання) → «режим обмеження мовлення» (однослівні відповіді) → «ощадливий мовленнєвий режим» (медикаментозне лікування, оздоровлення організму, побутово-ситуативне мовлення) → «спеціальний охоронний режим» (чіткий розпорядок дня, посилене вітамінізоване харчування, додаткові години сну та відпочинку, автоматизовані ряди, опанування правилами мовлення).

Відтворення автоматизованих рядів (пори року, дні тижня, пряма та зворотна лічба тощо) поступово переходить у самостійне шепітне, притишене спряжене та відображене мовлення. Така робота проводиться на матеріалі коротких (однослівних) та більш розгорнутих (повних простих, складносурядних, складнопідрядних) речень, доповнюється відповідями на питання педагога, переходить у самостійне зв'язне мовлення.

Одночасно з мовленнєвою проводиться робота з ритмізації рухів на вербальному та невербальному рівнях, з розвитку праксичних функцій, насамперед інтегративної діяльності артикуляційної та загальної, мімічної та ручної (пальчикової) моторики. Такі рухові завдання можуть виконуватись під лічбу, музичний та / чи мовленнєвий супровід, що сприятиме підвищенню мотивації, зняттю психоемоційного напруження та збільшенню ефективності комплексного психолого-педагогічного впливу. Вправи на міжпівкульну взаємодію сприяють не лише відновленню інтегративного функціонування обох півкуль головного мозку, а й допомагають налагодити білатеральний розвиток рухів, поліпшити мозковий кровообіг, підвищити настрій (К. Броун-Секар, Т. Доброхотова, К. Монаков, С. Ортон, А. Семенович, Kinsbourne, Lundie та ін.).

Комплексний цілісний вплив на особистість дитини із заїканням має бути лише багатоваріативним і творчим. Зупинимось на специфіці роботи з розвитку праксичних функцій дітей із різними клінічними формами заїкання.

При наявності у дітей *невротичної форми* заїкання слід акцентувати увагу на роботі з налагодження відчуття тіла як єдиного цілого, нормалізації м'язового тону, подоланні скрутості, вихованні впевненості у власних силах, зміцненні волі, мотивуванні до подолання виниклих утруднень.

З метою удосконалення *статичної координації* варто навчати дітей якісно починати та завершувати рух, відпрацьовувати точність, виразність, чіткість рухів, здатність утримувати потрібну позу упродовж певного проміжку часу, формувати артикуляційні уклади відсутніх звуків.

Для розвитку *динамічної координації* доцільно формувати швидкість рухових реакцій, переключень з однієї пози на іншу з ритмізованим музичним (вербальним) матеріалом чи без нього, виконувати завдання

на зміну темпо-ритму, диференціацію стану м'язового тону, у т. ч. як реакцію на звуковий (вербальний) сигнал. Дітей із заїканням вчать рухатись у відповідності до характеру, темпу музики, зміни її регістрів, долаючи перепони з використанням різноманітних рухів (під-, перестрибування, пролізання тощо).

Органічна природа *неврозподібної форми* заїкання вимагає від педагога деталізації інструкцій, поелементності показу, максимальної індивідуалізації, за потреби виділення для дитини більш тривалого часу на виконання завдань, підвищеної уваги до особистісних особливостей.

Зокрема у роботі з дітьми із заїканням доречно бути максимально відповідальними при доборі ігрового та вербального матеріалу. Наприклад, потрібно виключити з «ігрового арсеналу» монстрів, техніку (літак, корабель, танк), предмети на позначення зброї (шабля, меч, пістолет, гвинтівка, гармата) тощо, з вербального – «пожежа», «вогнище», «каска», «свисток», «солдат», «салют», «хлопавка» тощо, які раніше могли вільно використовуватись для відпрацювання основних груп звуків, а натепер можуть викликати ретравматизацію пережитого в умовах воєнних дій.

Окремі вправи на *статичну координацію* стосуються переважно вироблення кінестетичного контролю та утримання рівноваги, спочатку з обов'язковою механічною допомогою з боку дорослого, а потім за наслідуванням та самостійно. Статичні вправи найчастіше чергуються з динамічними.

Робота з *динамічної координації* спрямована насамперед на вироблення чіткості, плавності та диференційованості артикуляційних і мимічних рухів, на відпрацювання швидкого, чіткого переключення з одного руху на інший із поступовим нарощуванням швидкості та складності виконання завдань, спочатку за наслідуванням, а потім вербальною інструкцією, з розплющеними чи заплющеними очима, з напруженням і розслабленням м'язів.

Доцільно робити акцент на інтенсивному розвитку слухової, рухової уваги та пам'яті, удосконаленні лексико-граматичної складової та зв'язного мовлення, які тісно переплітаються з відпрацюванням різнорівневих моторних програм. Рухи, які відпрацьовуються, супроводжуються коментуванням дорослого. Поступово інструкції ускладнюються і до рухів додаються автоматизовані звуки на матеріалі складів, слів, словосполучень і речень, віршованих і пісенних ритмізованих текстів. Роботі з вироблення координації слова з рухами без музичного супроводу та із ним передують складо-ритмічна діяльність – відстукування (відплескування) ритмічних малюнків різної складності, завдання на складовий аналіз і синтез. Від односторонніх рухів переходять до двосторонніх симетричних.

Повноцінне формування функціональної мовленнєвої системи потребує роботи з розвитку всього моторного відділу. Дії з дрібними предметами, окорухові, артикуляційні, мимічні, пальчикові, дихальні, голосові, загальнорозвивальні вправи (особливо розтяжки, повзання, лазіння), графічні диктанти під диктовку та виконувані самостійно – за зоровим зразком (кількість клітинок і напрямок ліній на кшталт: 1 →, 2 ↑, 3 →, 1 ↓ тощо), одночасне малювання обома руками (за звичайними, пунктирними прямими, хвилястими, кривими лініями, за уявленням), домальовування відсутніх елементів до конкретного предмета, елементів до геометричних фігур з метою утворення предметних образів, створення ізографів сприяють розвитку ідеомоторики, зорово-просторової координації та уявлень, кінетичного сприймання, надмодального (просторового) фактору, ритмічних структур, міжпівкульної взаємодії, концентрації та розподілу уваги, уяви, підвищенню психо-мовленнєвої активності, мотивації до занять з фахівцями, позбавленню втоми, стресу, появі впевненості у подоланні заїкання. Поступово у дітей зростає сила, підвищується витривалість, удосконалюється координація, нормалізується вміння утримувати баланс, відшліфовуються точність рухів, їх узгодженість та обсяг.

Отже, діти із заїканням, поряд із власне мовленнєвим судомним розладом, мають порушення ритмічного протікання мовленнєвого психомоторного акту, що потребує цілеспрямованої роботи з удосконалення саме практичних функцій. Комплексна психолого-педагогічна робота з дітьми з заїканням в рамках логопсихосинергетичного підходу дає змогу подолати наявні стереотипії (рухові, мовленнєві, емоційно-поведінкові), відновити міжпівкульну та темпо-ритмічну інтегративну діяльність, урегулювати стан м'язового тону, удосконалити різні види праксису, активізувати діяльність інших вищих психічних функцій – гнозису, уваги, мнєзису, мислення і звичайно мовлення, стабілізувати психоемоційний стан.

ЛІТЕРАТУРА

1. Піз А., Піз Б. Мова рухів тіла. 2022. К. : КМ-Букс 416 с.
2. Рібцун Ю. В. Роль сукцесивних і симультанних факторів у психомовленнєвому розвитку дітей. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку* : матер. XIX Міжн. наук.-практ. конф. Вільнюс : ГО «ВАДНД», 2022. С. 280-284.

3. Рібцун Ю. В. Використання логопсихосинергетичного підходу у задоволенні особливих мовленнєвих потреб. *Věda a perspektivy*. 2022. № 1(8). С. 164–175.
4. Рібцун, Ю. В. Вивчення праксичних функцій молодших школярів з особливими мовленнєвими потребами. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2021. № 3(103). С. 49–55; № 4(104). С. 28–45
5. Савааб Д. Ми – це наш мозок. Х. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. 496 с.
6. Gross R. G., Grossman M. Update on Apraxia. *Current Neurology and Neuroscience Reports*. 2008. № 8 (6). P. 490–496.
7. Vanbellingen T., Kersten B., Van de Winckel A., Bellion M., Baronti F., Müri R. & Bohlhalter S. A new bedside test of gestures in stroke: the apraxia screen of TULIA (AST). *Journal of Neurology, Neurosurgery and Psychiatry*. 2011. № 82. 389–392.

Yu. Ribtsun. Implementation of the logopsychosynergetic approach in the formation of praxic functions in children with stuttering. – Article.

Summary. The article analyzes the state of praxis functions (static and dynamic components) in children with neurotic and neurosis-like forms of stuttering from the standpoint of the logopsychosynergetic approach, and also offers differentiated methods and techniques for the development of various types of praxis in this category of people with special speech needs.

Key words: logopsychosynergetic approach, praxis functions, children with stuttering.

Ю. В. Рибцун. Реализация логопсихосинергетического подхода в формировании праксических функций у детей с заиканием. – Статья.

Аннотация. В статье с позиций логопсихосинергетического подхода анализируется состояние праксических функций (статический и динамический компоненты) у детей с невротической и невротоподобной формами заикания, а также предлагаются дифференцированные методы и приемы по развитию различных видов праксиса у указанной категории лиц с особыми речевыми потребностями.

Ключевые слова: логопсихосинергетический подход, праксические функции, дети с заиканием.

UDC 378:[316.77:81'243]

M. L. Smyrnova

Hochschullehrerin

Fahrstuhl für Fremdsprachen

Ukrainische staatliche Universität für Wissenschaft und Technologien

Dnipro, Ukraine

L. V. Afanasieva

Hochschullehrerin

Fahrstuhl für Fremdsprachen

Ukrainische staatliche Universität für Wissenschaft und Technologien

Dnipro, Ukraine

ZUR ROLLE EINER FREMDSPRACHE IM DIALOG DER KULTUREN

Annotation. Dieser Artikel befasst sich mit der besonderen Rolle einer Fremdsprache im Dialog der Kulturen und der interkulturellen Kommunikation. Die Autoren beschreiben das komplexe und drängende Problem des Erlernens einer Fremdsprache im Zeitalter der Globalisierung. Berücksichtigt werden die Motive, Ziele, Wege des Fremdsprachenlernens. Besonderes Augenmerk wird auf die Probleme gelegt, die beim Erlernen einer Fremdsprache auftreten. Der Artikel ist für Philologen, Fremdsprachenlehrer von Interesse.

Stichwörter: Dialog der Kulturen, die Fremdsprache als Kommunikationsmittel, die Aufgabe der interkulturellen Kommunikation, kulturelle Besonderheiten von Vertretern des Landes der studierten Sprache, moderne Unterrichtsmaterialien.

Dialog der Kulturen, interkulturelle Kommunikation oder interkulturelle Kommunikation ist ein vielschichtiger Begriff. Kurz gesagt, es ist ein Prozess der Interaktion zwischen Menschen, die verschiedenen Kulturen und Sprachen angehören [3, S. 35].

Fremdsprache und interkulturelle Kommunikation sind eng und untrennbar miteinander verbunden. Jeder Unterricht in einer Fremdsprache spiegelt die Welt des Landes der zu lernenden Sprache wider und stellt seine Kultur vor [4, S. 20].

Der Fremdsprachenunterricht in der Ukraine durchläuft derzeit die härteste und schwierigste Zeit der Umstrukturierung, Überarbeitung von Zielen, Methoden, Materialien usw. Auf diesem Gebiet stehen enorme Veränderungen an, ein Boom des öffentlichen Interesses, eine Explosion der Motivation, eine radikale Änderung der Einstellung zu diesem Thema aus ganz bestimmten sozioökonomischen Gründen.

Neue Bedingungen, der schnelle Eintritt der Ukraine in die Weltgemeinschaft, die politischen, wirtschaftlichen, kulturellen, ideologischen Umstände, die Vermischung und Bewegung von Völkern und Sprachen, die Veränderung der Beziehungen zwischen Ukrainern und Ausländern, neue Kommunikationsziele – all dies kann nicht sein sondern werfen neue Fragen in Theorie und Praxis des Fremdsprachenunterrichts auf.

Die Fremdsprachenlehrer stehen im Mittelpunkt der öffentlichen Aufmerksamkeit: Eine große Anzahl von Spezialisten in verschiedenen Bereichen der Wissenschaft, Kultur, Wirtschaft, Technologie und aller anderen Bereiche menschlicher Tätigkeit wollen den sofortigen Unterricht von Fremdsprachen als Produktionsmittel. Sie interessieren sich weder für die Theorie noch für die Geschichte der Sprache – sie benötigen Fremdsprachen ausschließlich funktional, um sie in verschiedenen Bereichen der Gesellschaft als Mittel zur echten Kommunikation mit Menschen aus anderen Ländern zu verwenden. Die Motive für das Erlernen der Sprache haben sich verändert, die Sprache erschien in einem anderen Licht, nicht als Selbstzweck. Die Hauptaufgabe des Fremdsprachenstudiums in der Ukraine ist derzeit das Studium der Sprache als echtes und vollständiges Kommunikationsmittel [4, S. 34].

Deshalb verstehen wir den Fremdsprachenunterricht nicht als rein anwendungsbezogene und hochspezialisierte Aufgabe, z. B. Mechaniker, Elektriker eine Fremdsprache zu unterrichten, Fachtexte in einem Fachgebiet zu übersetzen. Ein Hochschulabsolvent ist eine gut ausgebildete Person mit einer grundlegenden Ausbildung. Dementsprechend ist eine Fremdsprache für ihn sowohl ein Produktionsinstrument als auch ein Teil der Kultur und ein Mittel.

All dies setzt eine grundlegende und vielseitige Ausbildung in der Sprache voraus. Das Niveau der Fremdsprachenkenntnisse eines Studenten wird nicht nur durch seinen direkten Kontakt mit dem Lehrer bestimmt. Um eine Fremdsprache als Kommunikationsmittel zu unterrichten, ist es notwendig, ein Umfeld echter Kommunikation zu schaffen, eine Verbindung zwischen dem Unterrichten von Fremdsprachen und dem Leben herzustellen und Fremdsprachen aktiv in lebendigen, natürlichen Situationen einzusetzen. Dies können wissenschaftliche Diskussionen in der Sprache mit und ohne Einbeziehung ausländischer Experten sein, das Zusammenfassen und Besprechen ausländischer wissenschaftlicher Literatur, einzelne Lehrveranstaltungen in Fremdsprachen, die Teilnahme von Studierenden an internationalen Konferenzen, die Tätigkeit als Übersetzer, die gerade in Kommunikation steht, Kontakt, Fähigkeit, Informationen zu verstehen und zu übermitteln. Es ist notwendig, außerschulische Kommunikationsformen zu entwickeln: Clubs, Kreise, offene Vorlesungen in Fremdsprachen, wissenschaftliche Interessengemeinschaften, in denen sich Studenten verschiedener Fachrichtungen treffen können [2, S. 30].

Die Antwort auf die Frage nach der Lösung des Problems des Erlernens einer Fremdsprache als Kommunikationsmittel zwischen Vertretern verschiedener Völker und Kulturen lautet, dass das Erlernen der Sprache in untrennbarer Einheit mit der Welt und Kultur der Menschen, die diese Sprache sprechen, erfolgen sollte.

Die Effektivität des Sprachenlernens hängt neben der Kenntnis der Sprache von vielen Faktoren ab: den Bedingungen und der Kultur der Kommunikation, den Regeln der Etikette, der Kenntnis nonverbaler Ausdrucksformen: Mimik, Gestik. Die Überwindung der Sprachbarriere reicht nicht aus, um eine effektive Kommunikation zwischen Vertretern verschiedener Kulturen zu gewährleisten. Dazu muss man die kulturelle Barriere überwinden. Länderspezifische Besonderheiten können den Prozess der interkulturellen Kommunikation erschweren. Dazu gehören: Traditionen, Bräuche und Rituale; traditionelle Haushaltskultur; tägliches Verhalten; nationale Denkmerkmale von Vertretern einer bestimmten Kultur; künstlerische Kultur, die die kulturellen Traditionen der ethnischen Gruppe widerspiegelt [1, S. 79].

Wenn man sich heute mit dem Thema des Fremdsprachenlernens befasst, ist offensichtlich geworden, dass eine radikale Erhöhung des Niveaus der Unterrichtskommunikation, der Kommunikation zwischen Menschen verschiedener Nationalitäten, nur mit einem klaren Verständnis und einer echten Berücksichtigung des soziokulturellen Faktors erreicht werden kann. Die Kenntnis von Wortbedeutungen und Grammatikregeln reicht eindeutig nicht aus, um die Sprache aktiv als Kommunikationsmittel zu nutzen. Es ist notwendig, die Welt der zu lernenden Sprache so genau wie möglich zu kennen.

Das Erlernen von Fremdsprachen sollte untrennbar mit der Bekanntschaft mit den kulturellen, sozialen, historischen und alltäglichen Besonderheiten des Landes der zu lernenden Sprache verbunden sein. Eine tolerante Haltung gegenüber einem anderen Wertesystem und Lebenspostulate entwickelt interkulturelle Kompetenz [4, S. 45].

Die Aufgabe der interkulturellen Kommunikation umfasst folgende Aspekte:

- die Erziehung von Menschen zu einer toleranten Haltung gegenüber anderen Kulturen. Indem man die Besonderheiten der anderen Seite entdeckt, kann man das Verständnis der eigenen Kultur vertiefen. Im Prozess des Vergleichs werden häufig Gemeinsamkeiten gefunden;
- die Entwicklung adaptiver Fähigkeiten während der interkulturellen Interaktion. Wenn wir zum ersten Mal mit anderen Kulturen in Kontakt kommen, erleben wir oft einen Kulturschock, der zu Fehlanpassungen führt. Um die Kommunikation fortzusetzen, ist es notwendig, negative Emotionen zu minimieren, indem das Verhalten in Bezug auf die Mentalität erklärt wird;
- die Entwicklung interkultureller Kommunikationsfähigkeiten und Fremdsprachenkompetenz. Mit der Ausweitung der internationalen Beziehungen wächst die Zahl der Menschen, die ins Ausland reisen oder an der interkulturellen Kommunikation innerhalb des Landes teilnehmen. Sie müssen über praktische Fähigkeiten verfügen, um mit Menschen aus verschiedenen kulturellen Gemeinschaften zu kommunizieren [1, S. 80].

Interkulturelle Kommunikation und das Erlernen einer Fremdsprache gehören untrennbar zusammen. Denn der Fremdsprachenunterricht zielt nicht nur auf die Vermittlung von Sprachkenntnissen, sondern auch auf die Entwicklung der kommunikativen Kompetenz und der interkulturellen Kommunikationsfähigkeit der Studenten. In diesem Sinne ist es eher möglich, den Fremdsprachenunterricht als Teil der interkulturellen Bildung zu betrachten. Das traditionelle Konzept des Fremdsprachenunterrichts weist der interkulturellen Komponente jedoch eine untergeordnete Rolle zu. Schon in der Schule lernen die Kinder eine Fremdsprache. Aber sie verbringen die meiste Zeit und Energie damit, Wörter in einem Wörterbuch nachzuschlagen, sich diese Wörter zu merken und die Satzstruktur zu analysieren. Die Schulkinder meistern problemlos Prüfungen, haben aber oft Probleme in der interkulturellen Kommunikation. Somit erzeugt prüfungsorientierter Fremdsprachenunterricht ziemlich große negative Folgen.

Beim Fremdsprachenunterricht treten vor allem folgende Probleme auf:

- das Erlernen von Sprache und Wortschatz wird als Ganzes betrachtet. So bleibt die Fähigkeit der Studierenden, Informationen zu extrahieren und zu analysieren, einschließlich fachlicher, interkultureller und regionaler Studien, auf einem niedrigen Niveau, ebenso wie ihre kommunikative Kompetenz;
- die Weigerung einiger Lehrer, die Unvollkommenheit und Ineffizienz des traditionellen Studiums des Vokabulars und der Grammatik der Sprache anzuerkennen, wenn sich die Studenten auf das Verständnis von Wörtern und Satzstrukturen konzentrieren und selten auf den allgemeinen Inhalt des Artikels achten;
- durch den Erwerb umfangreicher Sprachkenntnisse verlieren die Schüler in Situationen echter Kommunikation. Es fehlt ihnen an sozialer Kompetenz. Wenn die Sprachkompetenz auf ein bestimmtes Niveau angehoben wird, werden kulturelle Barrieren besonders deutlich. Und wenn Gesprächspartner mit Sprachfehlern verständnisvoll umgehen können, dann können pragmatische Fehler und Unkenntnis kultureller Besonderheiten zu Widersprüchen bis hin zu Kommunikationsfehlern führen. Eine Person, die ausschließlich über den Wortschatz einer Fremdsprache und Kenntnisse grammatikalischer Strukturen verfügt, kann in realen Kommunikationssituationen darauf zurückgreifen, ihre kulturelle Identität zu verschleiern, so dass die Gesprächspartner ihn fälschlicherweise als Vertreter ihrer kulturellen Gemeinschaft betrachten. Seine weiteren pragmatischen Fehlschläge können jedoch als bewusste Provokation gewertet werden und zu Konflikten führen.

In der modernen Wissenschaft wird dem interkulturellen Aspekt in der Sprachwissenschaft ein bedeutender Stellenwert eingeräumt. [3, S.39] Die Bedeutung der Kenntnis der kulturellen Besonderheiten der Vertreter des Landes der studierten Sprache wird anerkannt, um Kommunikationsfehler zu vermeiden und Kommunikationsziele zu erreichen. Daher sollte die Fähigkeit, in einer Fremdsprache zu hören, zu sprechen, zu lesen und zu schreiben, im Einklang mit interkultureller Kompetenz stehen.

Das Hauptziel des Fremdsprachenunterrichts ist die Umsetzung der interkulturellen Kommunikation und der Kommunikation mit Menschen unterschiedlicher kultureller Identität. Um dieses Ziel zu erreichen, ist es notwendig zu erkennen, dass das Erlernen von Fremdsprachen Teil der interkulturellen Bildung ist. Mit der Entwicklung der Informationstechnologie ist die Kommunikation zwischen Vertretern verschiedener Kulturen einfacher geworden. Der Prozess der Organisation des Fremdsprachenunterrichts sollte folgende Aspekte beinhalten:

- die Besonderheiten der eigenen und anderer Kulturen für den kommunikativen Erfolg zu nutzen;

– die Modellierung von Kommunikationssituationen unter Berücksichtigung der sprachlichen und kulturellen Besonderheiten der Gesprächspartner.

Es empfiehlt sich, auf folgende Trainingsformen zurückzugreifen:

– die Präsentation des theoretischen Materials anhand von Präsentationen, interaktiven Arbeitsblättern usw.;

– die Diskussion kulturspezifischer Probleme, die zu Kommunikationsbarrieren führen können;

– die Festigung des erworbenen Wissens im praktischen Unterricht in verschiedenen Situationen interkultureller Interaktion.

Im Bildungsprozess ist es ratsam, relevante Inhalte zu verwenden, die Informationen sprachlicher und kultureller Art enthalten. Dazu ist es notwendig, moderne Bildungsressourcen zu entwickeln, die den Interessen und Bedürfnissen der Studierenden entsprechen und auf die Entwicklung interkultureller Kompetenz abzielen [2, S. 256].

Das wirksamste Mittel zur Entwicklung interkultureller Kompetenz ist die Kommunikation, da in der Interaktion mit Partnern die Aneignung sprachlicher Verhaltensnormen erfolgt. Daher ist es im Unterricht notwendig, die Spielkomponente so oft wie möglich zu verwenden [1, S. 81].

Die Entwicklung der interkulturellen Kompetenz von Universitätsstudenten impliziert eine solche Qualität der Ausbildung, die immer eine kompetente Auswahl von regionalem und sprachlichem Material in Bezug auf relevante Informationen über das Leben des Landes der studierten Sprache, detaillierte Kommentare des Lehrers und bieten sollte die Verwendung von kommunikativen Übungen auf der Grundlage von modernem Material in einer Fremdsprache. Die Lösung des Problems der Entwicklung der interkulturellen Kompetenz von Studierenden erfordert eine detaillierte Untersuchung, beispielsweise die Möglichkeit, eine vollwertige multikulturelle Bildung unter möglichst realitätsnahen Bedingungen umzusetzen.

LITERATUR

1. Bräsel, Sylvia (1999): „Begegnung der Kulturen -Mono- oder Dialog?“ In: Wierlacher, Alois u.a . (Hrsg.): Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache. München : iudicium Verlag. Bd. 25. 77–103
2. Елизарова Г. В. Формирование межкультурной компетенции студентов в процессе обучения иноязычному общению: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. СПб., 2001. 371 с.
3. Götz, Lutz (2004): Die Leitbegriffe Kultur und Interkulturalität aus der Sicht der Linguistik. In: Lüsebrink 2004b, S. 33–43.
4. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. М. : Слово/Slovo, 2000. 262 с.

M. Smyrnova, L. Afanasieva. On the role of a language in the dialogue of cultures. – Article.

Summary. This article deals with the special role of a foreign language in the dialogue of cultures and intercultural communication. The author describes the complex and urgent problem of learning a foreign language in the era of globalization. The motives, goals, ways of learning a foreign language are considered. Particular attention is paid to the problems that arise when learning a foreign language. The article is of interest to philologists, teachers of a foreign language.

Key words: dialogue of cultures, foreign language as a means of communication, the task of intercultural communication, cultural characteristics of representatives of the country of the language being studied, modern teaching materials.

М. Л. Смирнова, Л. В. Афанасьєва. Про ролі іноземної мови в діалозі культур. – Стаття.

Анотація. У цій статті йдеться про особливу роль іноземної мови у діалозі культур та міжкультурному спілкуванні. Автор описує складну та актуальну проблему вивчення іноземної мови в епоху глобалізації. Розглядається мотиви, цілі, методи вивчення іноземних мов. Особлива увага приділяється розгляду проблем, що виникають в процесі вивчення іноземної мови. Стаття цікавить філологів, викладачів іноземної мови.

Ключові слова: діалог культур, іноземна мова як засіб комунікації, завдання міжкультурної комунікації, культурні особливості представників країни мови, що вивчається, сучасні навчальні матеріали.

O. V. Shaparenko

*Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Language Training,
European Integration and International Cooperation,
Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy
Kharkiv, Ukraine*

INCREASING ROLE OF DISTANCE LEARNING IN ACQUIRING NEW AREAS OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE CURRENT CONDITIONS

Summary. *The article analyses formation of communicative competence of the second language learners in the new conditions of war. It is proved that the change of the paradigm of human existence alters the essence of communicative competence. The author introduces a new communicative competence – a digital communication competence. A digital communication competence suggests acquiring skills of text messaging, mobile conversation, social networking, communication with chat bots, and media. The work is also aimed at determining the role of distant learning in acquiring communicative competence in the second language. The significant effectiveness of computer-based technologies in distance learning has been proved. It is estimated, that success in developing communicative competence of students through distance learning in Ukraine depends on the level of introduction of a web-based intelligent system with focus on personalized adaptation to students' needs.*

Key words: *communicative competence, digital communication competence, media competence, second language, social distancing, distance learning.*

Significance of the problem lies in the fact, that though forming communicative competence has already been examined, and the key elements of it were outlined and found their reflection in numerous teaching and learning techniques, humanity had never faced a total isolation before social distancing during COVID-19 pandemic. On the top of that, Ukraine was attacked by Russia, and the outcomes of the hot phase of the aggression are disastrous. The war influenced all spheres of our life, including education. How to teach under the new circumstances is an urgent issue to solve. Consequently, to develop communicative competence is currently challenging and needs more research.

Our first assumption is that the change of the paradigm of human existence should alter the essence of communicative competence.

Our second assumption is that the role of distant learning in acquiring communicative competence in the second language might increase significantly due to the current conditions of the hot phase of war in Ukraine.

The goal of the article is to check our assumptions. **The specific tasks** of the research are determined by the goal and consist of reviewing the traditional areas of communicative competence and identifying new communicative skills that are of demand today; as well as working out the ways of developing communicative competence in the second language in the new conditions of the hot phase of the war in Ukraine. The work is also aimed at determining the role of distant learning in acquiring communicative competence in the second language.

Analysis of the research into this problem. Research in the field of communicative competence is characterized by a variety of studies. Understanding communication as skilled performance was introduced by Hargie O. Such scholars as Aspegren K., Lønberg-Madsen P., Junod Perron N., Sommer J., Louis-Simonet M., Nendaz M. found out the ways of acquiring communication skills. The use of cognitive resources was viewed by Kalyuga S. Communicative adaptability and behavioral flexibility were the subject of the research for Spitzberg and Cupach. Means B., Toyama Y., Murphy R., Baki M. studied the effectiveness of online and blended learning. Distance learning in language teaching was examined by Abaci S., Dennis A. R., Deshler D. D., Kennedy M. J., Lloyd J. W., Morrone A. S., McNamara, K. O., Plaskoff J., and others.

Methodology. Methods of observation, systematization, generalization, comparative analysis, synthesis have been employed.

Presentation of the main material of the study. A key concept of the communicative approach to language teaching is communicative competence. This notion is understood as the learner's ability to understand and to

use language appropriately in order to communicate in authentic (rather than simulated) social and school environments. This approach to teaching provides natural environment for learning rather than repetition and memorization of grammatical patterns in artificially created situation.

Communicative competence is a polysemantic term that does not contain only the structural features of language, but also its social, pragmatic and contextual characteristics. Communicative language teaching suggests developing language proficiency through interactions input in meaningful contexts. Therefore, it is necessary to understand communicative competence as the sum of a series of competences [6]. Jaimes W, N. claims, that there are four areas of communicative competence, they are:

- Grammatical competence (refers to the ability of speakers to use the different functioning rules of the system of their language or the linguistic code: the mastery of second language phonological and lexicogrammatical rules and the rules of sentence formation. It includes: Phonetics: pronunciation; Morphology: word function and inflection; Syntax: structure of language; Lexis: vocabulary and semantics);

- Sociolinguistic competence (refers to the ability of speakers in producing sentences according to the communicative situation). Here, the mastery of socio-cultural rules of appropriate use of second language can be seen from how utterances are produced and understood in different socio linguistic contexts;

- Discourse competence (refers to the ability of speakers to use the different types of discourse). Usually language users know what is being referred to in different contexts, i.e. they distinguish between new and old information, and are able to determine the discourse topics. It also deals with the mastery of rules concerning cohesion and coherence of various kinds of discourse in second language;

- Strategic competence (refers to the knowledge speakers have to maintain communication). Therefore, this competence accounts for the strategies language users have to be understood, and to understand others. Gestures, expressions, mimics and intonation are among others some of the most strategies used. The mastery of verbal and non-verbal communication strategies in second language used when attempting to compensate for deficiencies in the grammatical and socio linguistic competence or to enhance the effectiveness of communication [6].

According to some scholars, communicative competence across communicative functions or settings, is «possibly related to communicative adaptability and behavioral flexibility» [12]. It is in human nature to adapt to new circumstances and work out new means of communication.

In our opinion, communication during social distancing is a self-reproducing, constantly changing systematical interaction of people and artificial intelligence in the information field with certain changes of intercultural behaviours (crosscultural changes) of individuals. It is based on post-classical approach, which reduces the nature of the social to the subject-object relations, suggests the principle of intersubjectivity, and excludes objectivity. This approach is traced in the works of N. Luhmann. Society is seen as a network of communications, and communications create an opportunity for the «self-recording» of society and its «self-reproduction» [7]. Communication is seen as «an active, self-organizing environment» [7]. According to Bakke E.A., this environment suggests «mobile communication competence» [2]. Considering constant development of digital instruments, including apps, chat bots, we suggest to introduce the term *digital communication competence*. This kind of competence is based on six factors: willingness to use, mobile preference, asynchronous communication, efficacy, affect, and appropriateness [2]. Electronic environment suggests wide spread of media and its influence on communicative processes. That is why, in our opinion, media competence should be included in the framework of digital communication competence too.

Recognition of digital communication competence encourages further research in forming communicative competence in a purely electronic environment, which refers to acquiring such communicative skills as mobile conversation, text messaging, or social networking, ability to communicate with chat bots, media resources, employing critical thinking. The recent development of Massive Open Online Courses (MOOCs) «has further stressed the need for lifelong, personalized, flexible education» [11]. Thus, *Our first assumption, that the change of the paradigm of human existence should alter the essence of communicative competence*, proved to be correct; the content of communicative competence in the process of second language teachings should be enriched by adding digital communication competence which derives from the current reality.

The outbreak of the COVID-19 pandemic forced many Ukrainian schools and universities to transform traditional face-to-face teaching to distance teaching through the use of digital tools, The biggest concern was the second language teaching. «In fact, during the pandemic, communication was «almost entirely based on and restricted by IT connections (social networks, online platforms of educational institutions, shops, mobile applications and services, etc.), with extensive use of regularly updated artificial intelligence products, chatbots» [9].

The new paradigm of human existence caused the implementation of blended learning. «Blended learning» is typically described as the thoughtful combination of online and face-to-face instruction [3]. It should be noted that mixed-mode learning and hybrid learning are two other terms typically used interchangeably with blended learning[8]. In the work devoted purely to blended learning, we came up with the conclusion that «blended education, when properly planned, designed, and supported by the appropriate mix of technology and pedagogy, is equivalent to, or in certain cases more effective than traditional face-to-face classroom instruction» [10]. Online learning tools are often used to create blended learning environments in the classroom. This helps keep students engaged in the class and in the material. The three-year experience of teaching in the conditions of pandemic has proved the effectiveness of blended learning.

During the Russian-Ukrainian hot phase of war, that started in February 24, 2022, the majority of high schools and higher education institutions got involved in purely online learning. Unfortunately, at the moment, for many regions of Ukraine, great number of students cannot have neither traditional, nor blended/online classes, as for many of them the life has changed radically: some of them became refugees, others have no stable internet access, etc. This causes the necessity of rethinking about the potential of distance learning.

Meriam Webster Dictionary defines distance learning as, «a method of study where teachers and students do not meet in a classroom but use the Internet, e-mail, mail, etc., to have classes» [5].

Distance learning is based on the educational tools of online learning, and that is probably the reason why the terms *distance learning* and *online learning* are confused. It is possible to study with online distance learning as well. In that sense, distance learning is a subset of online learning. *University of the people* points out 3 key differences between distant and on-line learning: by location, by interaction and by intention [15].

Actually, distance education was introduced into practice long ago, and due to the technological developments is being constantly improved. It was initially created for students with physical or health restrictions, or for those who lived in remote areas, or those who could not otherwise attend school due to late work hours or raising a family. This provided an equal opportunity for people to access higher education despite restrictions or location.

According to *University of the People*, the types of distance learning are as follows:

1. Online courses, which are usually offered as additional classes in traditional degrees.
2. Hybrid courses, that combine traditional classroom settings with online learning at home.
3. Conference classes, that allow students and teachers to meet up for class in real time, whether in a group or one-on-one with an instructor.
4. Correspondence courses, which consist of students engaging in class material via mail or email. [15].

In the new conditions of war this type of learning might become a way of keeping the students from escaping to foreign universities. The need for alternative instructional models has caused the emerging of many online programmes. However, the pure on-line education appears quite frequently inefficient as these programs «simply are not personalized enough to mitigate high drop-out rates. Left to learn in a vacuum, students tend to drift and do not finish their courses»[14].

Research. To evaluate effectiveness of distance learning we have reviewed 33 scientific works of American scholars devoted to implementation and estimating effectiveness of distance learning practices or products. All the scientific studies were accessed on the website <https://ies.ed.gov/ncee/wwc/distancelearningstudy>. The questions under consideration were:

What is the share of studies which reveal positive effect of distance learning? What causes the effectiveness of distant learning according to the findings?

To answer these questions we employed quantitative analysis. Our thorough examination found out that 28, which makes 84.84% out of 33 scientific works described significant increase of students' competence. Only one research (3.03%) testified to lower student satisfaction, and in turn, performance. The remained 4 works (12.12%) focused rather on comparing the effectiveness of digital tools, than on the effectiveness of distance learning itself. It should also be noted, that the studies also showed that the students engaged in distance learning prefer assignments to discussions.

All 33 (100%) of the studies under analysis tie the success of distant learning with computer-based technologies. The students demonstrated higher or significantly higher results in disciplines, related to linguistics, mathematics, design, etc. due to use of laptop/computer; interacted learning; robot-instructor, games-based learning activities; instructional strategies such as multiple choice, “drag and drop”, matching exercises, case discussions, use of online instructional modules and feedbacks, personalized adaptation, inquiry based learning methods coupled with advanced technology [13].

Interpretation of the results obtained. The review of 33 works in the field of distant learning displayed great potential of computer-based technologies. It is needless to say, that the same strategies, methods, techniques and instruments are normally employed in gaining communicative competence in the second language learning. Bearing in mind, that Ukrainian universities use the platform *Moodle* which has all elements of the mentioned above efficient activities, we can judge that the students have all chances to acquire communicative competence, including digital communication competence. The role of a teacher in some cases might be substituted by a smart robot that could provide effective communication.

Considering the results above, we may conclude, that our Assumption 2: *The role of distant learning in acquiring communicative competence in the second language might increase significantly due to the current conditions of the hot phase of war in Ukraine.* – is correct, provided that a web-based intelligent tutoring system is functioning.

If distance learning includes only correspondence courses (mail, e-mail), it is rather doubtful that communicative competence of students will increase. We came up with this conclusion, as 100% of the studies under consideration viewed distance learning in the context of computer-based technologies. None of them mentioned correspondence learning. This raises the necessity to develop mobile apps with smart chat bots carrying various communicative tasks and to apply them to distance learning.

Scientific novelty of the article lies in introducing the term *digital communication competence* as a constituent part of communicative competence in the second language acquisition in current conditions.

Conclusions and prospects for further research. To sum up, the significant changes of the paradigm of human existence influences all aspects of our life, including education. New reality brings new senses to understanding communicative competence. Gaining communicative competence in the second language acquisition in current conditions includes obtaining grammatical, strategic, sociolinguistic, discourse, and digital communication skills. The latter suggests acquiring such skills as mobile conversation, text messaging, social networking, communication with chat bots, and media.

The role of distance learning in acquiring communicative competence in the second language is increasing dramatically due to the lack of access to traditional tools of teaching. The effectiveness of the distance learning has been proved by numerous findings. These findings may encourage wider implementation of distant learning tools in higher education in Ukraine even in more favorable conditions without war or pandemic restrictions.

The success in developing communicative competence of students through distance learning in Ukraine depends on the level of introduction of a web-based intelligent system in the second language learning. It should include interacted learning; robot-instructor, games-based learning activities; instructional strategies such as multiple choice; “drag and drop”; matching exercises; case discussions; use of online instructional modules and feedbacks; personalized adaptation; inquiry based learning methods combined with advanced technology. In our opinion, a further area of research should be aimed at developing techniques that provide personalized adaptation to the distance learners’ needs.

REFERENCES

1. Does Inducing Students to Schedule Lecture Watching in Online Classes Improve Their Academic Performance? An Experimental Analysis of a Time Management Intervention / R. Baker, et al : *Research in Higher Education*, 2019. Vol. 60. № 4. P. 521–552. URL: <https://eric.ed.gov/?id=EJ1216401> (дата звернення: 23.05.2022).
2. Bakke E.A. Model and Measure of Mobile Communication Competence. *Human Communication Research*. 2010. Wiley Online Library. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com> (дата звернення: 23.05.2022).
3. The handbook of blended learning: Global perspectives, local designs. / C. J. Bonk, et al.; 1st edition. San Francisco, 2005. 624 p.
4. Communicative Competence. *Applied Linguistic* (wordpress.com) URL: <https://carollaguirre.wordpress.com/2013/11/25/123/> (дата звернення: 13.05.2022).
5. Dictionary by Merriam-Webster: America’s most-trusted online dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com> (дата звернення: 03.05.2022).
6. James W. Neuliep. *Intercultural Communication: A Contextual Approach* / SAGE, 2012. 435 p.
7. Luhmann N. How can the mind participate in communication? Chapter 8 in: *Theories of distinction: Redescribing the description of modernity*. Edited by W. Rasch. Stanford University Press, Stanford : CA. 2002. P. 169–184. URL: <https://cepa.info/7141> (дата звернення: 13.05.2022).
8. The effectiveness of online and blended learning: A meta-analysis of the empirical literature / B. Means, et al. *Teachers College Record*, 2013. № 115(3), P. 1–47. URL: <https://www.tcrecord.org/library/Abstract.asp?ContentId=16882> (дата звернення: 15.05.2022).

9. Shaparenko O. V. Intercultural and Crosscultural Communication during the COVID-19 Pandemic. *Нове у філології сучасного світу* : матеріали міжнародної наук.-практ. конф.: м. Львів, 12–13 червня 2020 р. Львів : ГО «Наукова філологічна організація «ЛОГОС». 2020. С. 49–53.
10. Shaparenko O.V.. Importance of Blended Learning for Ukrainian Students. *Використання моделі змішаного навчання при викладанні іноземних мов* : міжвузівський наук.-метод. семінар для викладачів. 21 березня 2018 р. URL: <https://knute.edu.ua/file/ODc0Mw==/52d2d566631bacba41272c11ec631a20.pdf> (дата звернення: 27.05.2022).
11. Preparing for the digital university: a review of the history and current state of distance, blended, and online learning / G. Siemens, et al. : Athabasca University, University of Edinburgh, University of Texas Arlington, University of South Australia. URL: <http://linkresearchlab.org/PreparingDigitalUniversity.pdf> (дата звернення: 25.05.2022).
12. Spitzberg, B. H., Cupach, W. R.. *Interpersonal Communication Competence*. Beverly Hills, CA : Sage. 1984. 223 p.
13. *Studies of Distance Learning* (ed.gov). URL: <https://ies.ed.gov/ncee/wwc/distancelearningstudy>. (дата звернення: 05.05.2022).
14. Tips for promotong blended learning to recruit the «unreachable» student. URL: <http://www.higher-education-marketing.com/blog/blended-learning>
15. What is distance learning. *University of the People*. URL: <https://www.uopeople.edu/blog/what-is-distance-learning/>

О. В. Шапаренко. Зростання ролі дистанційного навчання у набутті нових напрямків комунікативної компетентності в сучасних умовах. – Стаття.

Анотація. У статті аналізується формування комунікативної компетенції тих, хто вивчає другу мову в нових умовах війни. Доведено, що зміна парадигми людського існування змінює сутність комунікативної компетентності. Автор вводить нову комунікативну компетенцію – компетенцію цифрового спілкування. Компетенція цифрового спілкування передбачає набуття навичок обміну текстовими повідомленнями, мобільних розмов, соціальних мереж, спілкування з чат-ботами та медіа. Робота також спрямована на визначення ролі дистанційного навчання у набутті комунікативної компетенції з другої мови. Доведено значну ефективність комп'ютерних технологій у дистанційному навчанні. Встановлено, що успіх у розвитку комунікативної компетентності студентів шляхом дистанційного навчання в Україні залежить від рівня впровадження веб-інтелектуальної системи з орієнтацією на персоналізовану адаптацію до потреб студентів.

Ключові слова: комунікативна компетентність, компетенція цифрового спілкування, медіакомпетентність, друга мова, соціальне дистанціювання, дистанційне навчання.

Е. В. Шапаренко. Возрастание роли дистанционного обучения в приобретении новых областей коммуникативной компетенции в современных условиях. – Статья.

Аннотация. В статье анализируется формирование коммуникативной компетенции изучающих второй язык в условиях войны. Доказано, что смена парадигмы человеческого существования меняет сущность коммуникативной компетенции. Автор вводит новую коммуникативную компетенцию – цифровую коммуникативную компетенцию. Компетенция цифровой коммуникации предполагает приобретение навыков обмена текстовыми сообщениями, мобильного общения, социальных сетей, общения с чат-ботами и средствами массовой информации. Работа также направлена на определение роли дистанционного обучения в приобретении коммуникативной компетенции на втором языке. Доказана значительная эффективность компьютерных технологий в дистанционном обучении. Установлено, что успех в развитии коммуникативной компетентности студентов посредством дистанционного обучения в Украине зависит от уровня внедрения интеллектуальной системы на базе Интернета с акцентом на персонализированную адаптацию к потребностям студентов.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, цифровая коммуникативная компетентность, медиакомпетентность, второй язык, социальное дистанцирование, дистанционное обучение.

Ю. В. Ямаш

кандидат мистецтвознавства,

докторант

Львівська національна академія мистецтв

м. Львів, Україна

КРИТИКА АЛЬБОМУ-КАТАЛОГУ «ВІДОМИЙ І НЕВІДОМИЙ ТРУШ»

***Анотація.** У статті здійснено критичний аналіз альбому-каталогу О. Білої «Відомий і невідомий Труш» Львів, 2019. В масштабній монографічній публікації, яка претендує на статус наукового видання, при ретельному розгляді було виявлено численні неточності, помилки та хибні висновки.*

***Ключові слова:** альбом, каталог, живопис, критика, аналіз, псевдонаукове видання, Іван Труш.*

Постановка проблеми. Творчість Івана Труша завжди перебувала у полі зору мистецтвознавців минулого і сучасності. Творчий живописний і науковий доробок митця давав і дає підґрунтя для нових дослідницьких розвідок. Одним із масштабних реалізованих проєктів останніх років, присвячених творчості Труша, стала виставка до 150-річчя від дня народження художника «Відомий і невідомий Труш», що експонувалася в Національному музеї у Львові (2019 р.). За результатами виставки вийшов альбом-каталог, який уклала заступниця генерального директора музею Оксана Біла [1]. До рецензування альбому були залучені проректор з наукової роботи ЛНАМ, кандидат мистецтвознавства, професор Роман Яців, кандидат мистецтвознавства Олесь Семчишин-Гузнер, завідувач ХММ Олени Кульчицької Любов Кость. Однак рецензії науковців не потрапили до альбому, а також не були оприлюднені в окремих публікаціях. Враховуючи значення творчості І. Труша в історії українського мистецтва, великий обсяг поданого в альбомі фактологічного матеріалу, поважність установи, під егідою якої вийшла праця О. Білої, постає проблема мистецтвознавчого аналізу й об'єктивної оцінки ювілейного видання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Враховуючи специфіку досліджень, об'єктом яких є альбом-каталог О. Білої, аналіз поданих у статті матеріалів спирається на монографічні праці таких авторів, як Я. Нановський, Ю. Ямаш, мемуаристику й епістолярій художника та ін.

Мета. Проведення критичного мистецтвознавчого аналізу альбому-каталогу О. Білої «Відомий і невідомий Труш» з відповідними висновками.

Виклад основного матеріалу. Структурно альбом складається з трьох розділів: «Іван Труш на українській малярській мапі першої половини ХХ століття», «Життєпис у документах і світлинах», «Пояснення до альбому та каталогу». Подані в альбомній частині ілюстрації теж структуровані за підрозділами й відповідають окремим експозиціям: «Ретроспектива», «З мандрів» (Наддніпрянською Україною, Гуцульщиною, Кримом, Італією, Єгиптом і Палестиною. – Авт.) та «Постаті». Цінність альбому і, відповідно, виставки – у представлених 329 творах художника з 10 музеїв та понад 20 приватних збірок, частина з яких виставлялася вперше.

В першому розділі висвітлено процес комплектування збірки творів художника у НМЛІ, яка налічує 321 живописний твір і є найбільшою серед музейних і приватних зібрань як в Україні, так і за кордоном.

О. Біла дає доволі розлогу характеристику творчості художника. Загальновідомі тези і, відповідно, правильні висновки щодо живописного спадку митця місцями чергуються з алогізмами і навіть помилковими судженнями. Найскладніше авторці окреслити стиль художника; вона до кінця не може визначитись і оперує ледь не всіма відомими їй знаннями у цій галузі: «Вони промовляють про живописця як про видатного майстра лірико-символічного пейзажу і демонструють еволюцію його малярської мови у напрямку модернізації художньо-образних і формально-пластичних засобів від академічного класичного письма до пошуків в імпресіоністичній манері. А ще митець розкривається в них як адепт естетики символізму, як неоромантик, як інтимний лірик» [1, с. 6]. Пізніше О. Біла запише Труша до модерністів: «...Пейзажі цього періоду утверджували працю І. Труша на естетичних засадах модернізму» [1, с. 11]. Таким чином творчості Івана Труша приписується належність до щонайменше шести мистецьких напрямків; фактично ж його живопис позбавляють будь-якого стилістичного спрямування. Далі по тексті дослідниця схильна долучати Труша до лав неоромантиків: «...Наявна в його творчості

«настрєвість», властиво, була виявом неоромантичної поетики митця» [1, с. 7]. Але згадані «настрєвість» і враження якраз є основною ознакою імпресіонізму. Прагнучи скласти комплімент Трушеві, піднести його творчість, авторка альбому-каталогу мимохіть робить її другорядною, принижує здобутки митця, фарбуючи його в представника неоромантизму – мистецької течії, яка на початку ХХ ст. зійшла з арени актуальних мистецьких практик, була застарілою і малопопулярною. О. Біла, починаючи альбом «заздравним» епіграфом С. Гординського («Значення Труша в тому, що він перший вніс у галицьке малярство імпресіонізм, а з ним новий, свіжий погляд на мистецтво» [1, с. 3]), далі співає «за упокій», згадуючи архаїчну течію.

В тексті альбому-каталогу використовується термін «серія “Краєвиди Галичини”». Це авторське визначення для окремої групи творів художника О. Біла вживає, на жаль, без будь-якої аргументації. Сучасна класифікація творів І. Труша була здійснена в окремій публікації, а також у дисертаційному дослідженні Ю. Ямаша [2, с. 43-48]. Своєю чергою, загадана класифікація за тематичним спрямуванням розроблялася на основі досліджень Я. Нановського, визначень А. Труш і самого Івана Труша [3-4]. Ні сам художник, ні дослідники його творчості не згадують серію «Краєвиди Галичини». Тема галицького пейзажу, безперечно, присутня в живописі художника. Але вона структурована у тематичних циклах, які суттєво різняться за своїм змістом і методами живописного трактування. До галицьких краєвидів можна віднести твори майже всіх (за винятком, хіба, «Нашого життя») тематичних циклів Труша: «Про самоту», «Луги і поля», «Життя пнів», «В обіймах снігу», «Єврейське кладовище», «Квіти». Таким чином термін «серія “Краєвиди Галичини”» вжитий безпідставно, не аргументовано, його трактування є нечітким та ірраціональним, сприяє викривленню мистецтвознавчої оцінки творчого спадку І. Труша.

Аналогічної помилки припускається О. Біла і в класифікації періодів творчості Труша. Посилання на конкретний період зроблені без авторської аргументації або звернень до апробованих результатів попередніх досліджень. Між тим класифікація періодів творчості І. Труша була здійснена у згаданому дисертаційному дослідженні та окремій публікації Ю. Ямаша [2; 6]. Висновки і результати цих досліджень ґрунтуються на архівних документах і свідченнях самого І. Труша [5]. О. Біла стверджує: «Початковий етап Трушевої творчості охопив хронологічний відрізок так званого краківського, або академічного періоду (1891–1897) до раннього львівського – 1912 року». Справді, можна оминати бродівський період як непрофесійний, хоча, за словами Труша, в цей час було створено близько 50 картин [5]. Перший львівський період сам Труш визначає в межах 1897–98 рр. до 1899 р., коли художник створив 200 живописних полотен. Ймовірними причинами помилок, допущених упорядницею альбому-каталогу, можуть бути або некомпетентність, елементарна необізнаність з оприлюдненими дослідженнями в галузі трушезнавства, або ж свідоме ігнорування цих досліджень і неприйняття їх результатів. У другому випадку належало б висунути свою обґрунтовану теорію, чого ні в ювілейному виданні, ні у попередніх каталогах, де упорядницею виступає О. Біла, на жаль, не зроблено [1, с. 6].

У самому тексті в оцінках творчості художника, в описі окремих періодів вжито терміни і тлумачення псевдомистецтвознавчого характеру – «художник розширив тональну палітру своїх етюдів» [1, с. 6]. Доречно було б ужити словосполучення «тональна градація». До ранніх творів І. Труша краківського періоду О. Біла приписує низку етюдів «Студія лісу в Бродах», «Лісовий мотив», «Надвечір'я в лісі», пояснюючи це академічною манерою живопису, спрощеною перспективою, обмеженою кольоровою гамою [1, с. 7]. Роботи дійсно належать до відносно раннього періоду творчості митця, і ознакою цього є відсутність роздільного мазка, відсутність ознак вібризму, який з'являється в живописній манері Труша згодом. Але ні на початках своєї творчості, ні пізніше художник не виконував пейзажні роботи в стилі академізму – це суто натурні етюди з імпресіоністичною передачею настрою і побудовою площини твору. Недоречним для характеристики живописного краєвиду є і згадування перспективи, якою пейзажисти практично не користуються, використовуючи для передачі глибини простору метод плановості. Суперечливе й твердження про обмежену кольорову гаму. Відчуття кольору – це властивість художника, якою наділяє його природа. Можуть мінятися методи передачі кольору, але про це в тексті не згадується.

Малозрозумілим є твердження О. Білої, що з появою Труша у Львові «активізовано мистецьку періодику» [1, с. 7] – саме так, у множині. Єдиний український мистецький журнал «Артистичний вістник» (1905) справді заснував Іван Труш, який, окрім того, дописував до багатьох видань, але не мистецького спрямування. Які інші періодичні видання були «активізовані» – залишається незрозумілим.

Оксані Білій, історикові за фахом, важко оперувати мистецтвознавчою термінологією, тому в тексті альбому-каталогу трапляються фрази, які фахівці не можуть сприймати нормально: «...відтворюючи багатство барв і світлоповітряних ефектів у плернерних розробках...» [1, с. 8], або «Ескізний, м'яко

покладений звивистий мазок узагальнено окреслює пластику форм, наголошуючи передусім декоративну і кольорову виразність образу» [1, с. 10]. Історикині варто знати, що мазок, яким би він не був, не окреслює форму (це робить лінія) – він її моделює; і в жодному разі мазок не має на чомусь наголошувати, тим більше на декоративній виразності, яка аж ніяк не притаманна творам Труша. Задля красивої фрази О. Біла вживає прикметники, які докорінно змінюють зміст, суть творчості митця, його ампула: «І. Труш тяжів до алегоричної персоніфікації мотивів галицької природи...» [1, с. 10]. Тут дефініція «алегорична персоніфікація» є алогізмом двох понять, які між собою не поєднуються. Так, художник використовує метод персоніфікації, але метод алегорії йому непритаманний (хоча присутній, скажімо, у творчості О. Новаківського). Далі: «Він прагнув передати ефекти найтонших нюансів кольорових рефлексій, трансформації пластики форм, світлоповітряного середовища» [1, с. 10]. О. Біла плутає поняття «рефлексії» і «рефлекси», а тезу про «трансформацію пластики форм», схоже, вирвано з контексту сторонньої мистецтвознавчої праці.

Висвітлюючи біографію художника, авторка подає застарілі, а часом і неправдиві відомості. Це стосується, зокрема, факту першого знайомства Труша з Франком у редакції газети «Kurier Lwowski» [1, с. 8]. Така зустріч мала місце, але вона не була першою, що доведено низкою публікацій і архівних документів [7]. Згадано також перший портрет Франка (1897 р.) авторства І. Труша, прострілений, як стверджує авторка, під час збройного нападу в Академічному домі 1928 р. [1, с. 8]. Портрет справді був пошкоджений, але не в результаті пострілів, а порізаний ножом. Крім того, це сталося не 1928 року, а набагато пізніше, в радянські часи. Це аргументовано доводять у своїх публікаціях різні незалежні дослідники. Зокрема, Т. Різун, Р. Горак, Ю. Ямаш вказують, що професор Д. Крвавич бачив цей портрет неушкодженим ще в 1953 році [7-8].

Згадано також історію написання портрета Лесі Українки включно з його оцінкою: «Для твору він (Труш) обрав лаконічну композицію, виконану в імпресіоністичній манері» [1, с. 9]. Портретний жанр – єдиний жанр, в якому художник неухильно додержувався принципів академізму, і саме за цими правилами створено образ поетеси (нейтральне тло, детальна прописка, модулювання форми розтяжками без застосування методів вібризму). Винятком можуть бути кілька портретів, написаних у 1930-ті роки, в яких відчуваються ознаки імпресіонізму (портрет І. Франка, портрети дітей, дружини). О. Біла пропонує свою версію другого портрета Л. Українки: «Іван Труш зазвичай писав два портрети своїх моделей. Після завершення робіт вдалий варіант він віддавав замовникові, а репліку твору лишав собі» [1, с. 10]. Тут авторка перечить сама собі, бо далі стверджує, що в майстерні Труш залишив кращий твір (портрет). Історія дійсно заплутана і немає стовідсоткових аргументів, які підтверджували б або відкидали версію подальшого продажу первинного варіанта портрета графу Л. Пінінському. Однозначно можна стверджувати, що І. Труш не любив писати портрети, а тим більше робити репліки. Декілька разів він заявляв, що взагалі відмовляється писати портрети. В його практиці бували випадки створення копій (мова про портрети І. Франка, А. Труш, Р. Бубера та ін.). Але це радше винятки, і аж ніяк не правило. Що ж до портрета Лесі Українки, то його авторський повтор, найімовірніше, з'явився після продажу першого, тобто після скандалу, викликаного його зникненням з редакції «Літературно-наукового вісника». Якби одразу був написаний другий портрет, художник міг би замінити ним порожнє місце в редакції, і знайомі Лариси Петрівни не переказали б їй, що портрета там немає.

Найбільшим дослідницьким здобутком нового видання є генеалогічне дерево роду Трушів, методологія розробки якого подана в кінці першого розділу. Його укладачами, крім О. Білої, зазначені О. Стефаник (її прізвище стоїть першим у списку) та О. Зьомко як дизайнер схеми дерева. Дослідникам довелося опрацювати великий обсяг рідкісних архівних документів і створити цікаву і важливу, на перший погляд, картину родоводу Івана Труша. Генеалогічне дерево художника, за визначенням О. Білої, подається вперше. Насправді вперше недосконалий варіант родоводу Труша був опублікований у виданні 2009 р., присвяченому Михайлові Драгоманову [10, с. 74]. По-перше, представлене генеалогічне дерево мало лише скорочений сегмент, який стосувався Труша, по-друге, містило помилки. Зокрема серед представлених на схемі дітей художника не було доньки Оксани. Розробкою генеалогічного дерева родини Трушів, а саме – брата художника Степана і сестри Марії, займалася також дослідниця з села Висоцьке Наталія Слобода. У рідному селі Труша їй вдалося опитати нащадків художника (Анну Мазур, Марію Ковалюк, Дарію Швайку) і скласти доволі докладну картину родових зв'язків. Ці дослідницькі матеріали були передані до НМЛ на початку 2020 р., і О. Біла могла б скористатися отриманими документами. Цього не сталося, і в результаті маємо чимало розбіжностей між львівською і висоцькою версіями. За Н. Слободою, Марія Труш (сестра) була у шлюбі з Петром Сінкевичем. За версією О. Стефаник-Білої,

Марія Труш була у шлюбі з Данилом Мартинівим. Інформація про брата художника Степана (у львівській версії – Стефана) ідентична в тому, що він був одружений з Євдокією Лех. О. Стефанік-Біла називає трьох їхніх дітей: Анну Труш (12.01.1909), Анну Труш (23.04.1914) та Івана Труша (02.07.1920). Н. Слобода також зазначає трьох дітей у цьому шлюбі, але замість першої Анни (12.01.1909) записана Марія Труш (1910). Справді, виглядає щонайменше дивним, коли в родині двох дітей називають однаковими іменами, тож висоцька версія виглядає більш правдоподібною. Після цих розбіжностей значна частина піраміди-дерева розсипається, і постає правомірне запитання, наскільки можна довіряти цим результатам.

О. Біла уточнює дату народження І. Труша, яка в багатьох джерелах (зокрема в монографії Я. Нановського) значиться як 17 січня 1869 р. Цю ж дату наводять Т. Басанець, Г. Островський та ін. [11; 12]. Згідно з довідкою про хрещення художника, встановлено нову дату народження – 18 січня 1869 р. Однак цей важливий метричний архівний документ свідчить лише про дату хрещення, а не про дату народження. Я. Нановський і Г. Островський, які досліджували творчість Труша за життя практично всіх членів його родини, тісно спілкувалися з дочкою Аріадною і сином Романом, неодноразово брали у них інтерв'ю, навряд чи могли переплутати й подати неправильну дату. В родині день народження батька відзначали саме 17 січня, і в цьому випадку дітям слід було довіряти більше. Якщо ж брати до уваги лише задокументовані факти, то, звісно, треба спиратися на архівні документи і вважати датою народження художника 18 січня 1869 р. Це, однак, не може претендувати на наукове відкриття, оскільки доведення достовірності цієї події не потребує великої аргументації, адже в О. Білої як заступниці генерального директора НМЛ є під рукою спілчанська анкета І. Труша, де він власною рукою записав дату свого народження «18 января» [13, с. 19]. Між тим питання залишається відкритим і потребує додаткового вивчення.

Авторка також уточнює дати життя батьків художника, визначає їх соціальний стан. Про батька, який був кравцем і малоземельним селянином, не додано нічого нового. Про це пишуть майже всі біографи митця. Поза тим, за свідченнями Марії Ковалюк (1938) – невістки Марії Труш (1910), дочки брата художника, Степана, – у якої автор брав інтерв'ю під час свого дослідження на початку 2000-х років у с. Висоцьке, батько І. Труша був паламарем при сільській церкві, а кравцювати міг додатково, оскільки цим ремеслом займався ледве не пів села. Ні біографи художника, ні сам митець про це не згадували. Причина могла бути в тому, що Труш писав свою біографію в радянські часи, а пізніші дослідження його біографів підлягали пильній цензурі.

Другий розділ анонсує виставку «З мандрів». Описано твори Труша, які відображають його малярські здобутки під час подорожей Наддніпрянською Україною, Гуцульщиною, Кримом, Італією та країнами Близького Сходу. Чому згадуються саме «країни Близького Сходу», хоча у 1912 р. художник побував лише у двох із них (Єгипті і Палестині), не зовсім зрозуміло.

Живописні роботи розділу «З мандрів» характеризуються як «виконані переважно на пленері...» [1, с. 12]. Це не відповідає дійсності. Ні на виставці, ні загалом у творчості художника пленерні роботи не посідали якогось вагомого місця; на основі натурних студій він робив численні повтори і репліки більшого формату, причому займався цим протягом усього життя. Самих лише видів Дніпра за однією й тією ж композицією написано від 170 до 500 робіт [14–16].

Намагання О. Білої зробити мистецтвознавчий аналіз робіт, навіть просто описати їх вкотре наштовхуються на проблеми з якісним оформленням думки, яка перетворюється на красивий набір малозрозумілих слів зі спотвореним змістом щодо об'єкта дослідження: «...ледь розмиті ритмічні співвідношення форм...» і далі по тексту «...акумулюють емоції автора...», або знов «...відтворюючи нюанси кольорових рефлексій...», «...у палітрі глибоких відтінків зелені...» [1, с. 13]. А ще є палітра «засобів художньо-образного формовислову» [1, с. 14], «постаті першого плану передають враження композиційної свободи», «він активізував звучання теплих тонів на кептарях...» [1, с. 15]. В останній тезі нефахова підміна поняття гама на тон.

О. Біла стверджує, що, опрацьовуючи гуцульський мотив гри «в жучка», «художник виконав десятки начерків та етюдів». З тим, що художник робив етюди, погодитись можна, але в його практиці практично відсутній начерк як підготовча композиційна робота. Труш відразу малював фарбами, тож ні на ювілейній виставці, ні у фондах НМЛ серед робіт на тему гаївок, до якої належать і сюжети з «жучком», начерків немає.

Авторка перераховує низку робіт, що експонувалися на виставці – «Сільський хлопчина» (кат. 159), «З млина» (кат. 163), «Сільський господар» (кат. 170), «Селянин» (кат. 173), «Господар біля хати»

(кат. 174), – і відносить їх до гуцульської тематики, що відтворює «епізод із життя гуцулів» [1, с. 15]. Що на картинах зображені не гуцули, не помітити дуже важко – навіть необізаному глядачеві. На них зображені подільські селяни. Гуцули мають зовсім інший одяг – достатньо було оглянути на виставці картину «Йордан на Гуцульщині» (кат. 168), порівняти зимовий одяг гуцулів, щоб у цьому переконатися. Аргументом на захист може слугувати основна робота Труша тематичного циклу «Наше життя» – «Сільський господар» (кат. 170), яку за життя художника саме так подавали в каталогах, тобто це є авторська назва. Але якби на картині був зображений гуцул, то вона називалася б «Газда»; слово «господар» на Гуцульщині не вживається, і про це Труш прекрасно знав. Не відповідає гуцульському типові і зображення хат та устрій подвір'я на згаданих картинах.

Висновки та перспективи дослідження. Сучасний критичний аналіз альбому-каталогу Оксани Білої «Відомий і невідомий Труш» виявляє численні помилки та хибні висновки, а відтак весь проект потребує переробки з виправленням викривленої інформації про особистість Івана Труша, його життєвий шлях і творчий доробок. Зважаючи на виявлені факти, видання не може претендувати на статус наукового. У майбутньому, враховуючи значення творчості І. Труша в історії українського мистецтва, такій поважній установі, як Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького, варто проводити відбір рецензентів серед науковців, чиї дослідження дотичні або ж повністю збігаються з темою видання. Самим рецензентам слід більш виважено підходити до рекомендацій щодо оприлюднення таких матеріалів. Незважаючи на численні хиби, альбом цінний завдяки великій кількості репродукцій творів Івана Труша, які потрапляють до наукового обігу й розширюють перспективи досліджень для широкого кола науковців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біла О. Відомий і невідомий Труш : науковий альбом-каталог. Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького. Львів, 2019. 376 с. : іл.
2. Ямаш Ю. В. Живопис Івана Труша: творчий метод тематичних циклів: дис. канд. мистецтвознавства. Львівська національна академія мистецтв (наук. кер. Шамагало Ростислав Тарасович). Львів : [б. в.] 2013. 195 с.
3. Нановський Я. Іван Труш. К. : Мистецтво, 1967. 88 с.: іл.
4. Список картин Івана Труша / укладено Аріадною Труш 1958 р./ НМЛ. АТ. од. зб. 54888/210. Арк. 38.
5. Труш І. Календарі (кишенькові). НМЛ. АТ 54888/181. Арк. 99.
6. Ямаш Ю. Періодизація живописної творчості Івана Труша. Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2009. Вип. 9. С. 194204.
7. Ямаш Ю. Труш малює Каменяра: Образ Івана Франка у творчості Івана Труша. Львів : Ліга-Прес, 2008. 156 с. : іл.
8. Різун Т. Іван Труш у фондовій збірці Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка. *Іван Труш. 1969–1999 : До 130-річчя від дня народження* : матеріали конференції. Львів, 2001. С. 30.
9. Горак Р. Довгополе. Дзвін. 2007. № 1 (747). С. 132–139.
10. Михайло Драгоманов : Автожиттєпис. Укл. С. Гриценко, А. В. Короткий, М. В. Томенко. Київ : Либідь, 2009. 444 с.
11. Basanez T. Ivan Trusz ein europaischer Maler aus der Ukraine. Duren. 1997. 183 s.
12. Островський Г. Іван Труш. К. : Мистецтво, 1950. 35 с. : 15 іл.
13. Анкета для членів союзу советских художников СССР. Труш Іван Іванович. НМЛ. АТ-54888/1. Арк. 19.
14. Труш А. Мій батько – художник. Іван Труш: Збірник міжнародної конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження / під ред. М. І. Моздира / Львів : Вид. Львівського університету, 1972. С. 105–120.
15. Гординський С. В обороні культури. К. : Гелікон, 2005. 360 с.

Yu. Yamash. Criticism of the album-catalog “Famous and Unknown Trusz”. – Article.

Summary. The article critically analyzes the album-catalog of O. Bila “Famous and Unknown Trusz” Lviv, 2019. In this large-scale monographic publication, which claims the status of a scientific edition, upon careful consideration, numerous inaccuracies, errors and erroneous conclusions were revealed.

Key words: album, catalog, painting, criticism, analysis, pseudo-scientific publication, Ivan Trush.

Ю. В. Ямаш. Критика альбома-каталога «Известный и неизвестный Труш». – Статья.

Аннотация. В статье осуществлен критический анализ альбома-каталога О. Билой «Известный и неизвестный Труш» Львов, 2019. В этой масштабной публикации, которая претендует на статус научного издания, при тщательном рассмотрении были обнаружены многочисленные неточности, ошибки и ложные выводы.

Ключевые слова: альбом, каталог, живопись, критика, анализ, псевдонаучное издание, Иван Труш.

ЗМІСТ

О. І. Стеценко-Баранова ВАЖЛИВІ ЧИННИКИ ДО ПОДАЛЬШОЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ПРОТЯГОМ 2021 РОКУ.....	3
---	---

РОЗДІЛ 1 НАЦІОНАЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Л. Р. Кривда ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ І ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-МЕДИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ.....	10
М. В. Логінова ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ ЯК ФАКТОРУ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ ЗАГРОЗИ.....	14
О. О. Нагорна ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ З ЛАВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	18
А. І. Остапенко ВВЕДЕННЯ ВОЄННОГО СТАНУ: «РОБОТА НАД ПОМИЛКАМИ».....	21
І. С. Пономаренко, А. М. Гуз МІЖНАРОДНА ТА ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА ВПРОВАДЖЕННЯ МЕДИЧНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ.....	26
В. С. Ржевська СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ЗА ПРАВОМ КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА РЕСПУБЛІКИ КАЗАХСТАН.....	30

РОЗДІЛ 2 МЕНЕДЖМЕНТ. ЕКОНОМІКА. ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА СПРАВА ТА ТУРИЗМ. ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Д. О. Автенюк УДОСКОНАЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК МЕНЕДЖМЕНТУ УКРАЇНСЬКИХ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ, ЯК ФАКТОР ЗРОСТАННЯ КОМЕРЦІЙНИХ ПОКАЗНИКІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	35
Л. М. Жирак, О. Г. Мальована ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА ІНДУСТРІЯ ЯК СКЛАДОВА ТУРИСТИЧНОГО РОЗВИТКУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА.....	39
І. О. Корольов ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ БІЗНЕС-СИСТЕМИ ІННОВАЦІЙНИХ МАРКЕТИНГОВИХ ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЙ ПІДПРИЄМСТВА.....	43
І. В. Стрелковська, Р. В. Золотухін, Т. І. Григор'єва ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРОТОКОЛІВ ПЕРЕДАЧІ ДАНИХ АВТОМАТИЗОВАНИХ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ В НИЗЬКОШВИДКІСНИХ МЕРЕЖАХ ЗВ'ЯЗКУ.....	48
І. В. Стрелковська, І. М. Соловська IPS-ПОЗИЦІОНУВАННЯ В МЕРЕЖАХ РАДІОДОСТУПУ WI-FI НА БАЗІ КОМПЛЕКСНИХ ПЛОСКИХ СПЛАЙНІВ.....	54

РОЗДІЛ 3 ФІЛОЛОГІЯ

Л. О. Буцмай КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ.....	60
---	----

O. P. Venher THE COMPREHENSIVE ANALYSIS OF THE CONCEPT OF “WAR” AND THE USE OF MODAL VERBS AND THEIR SUBSTITUTES IN THE CONTEXT OF RUSSIAN AGGRESSION IN UKRAINE (BASED UPON FOREIGN NEWSPAPER ARTICLES).....	63
P. O. Haieva FORMATION OF SOCIOLINGUISTIC COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS IN TEACHING READING ENGLISH-LANGUAGE PUBLICISTIC TEXTS.....	68
O. A. Zhaboruke, I. A. Zhaboruke THE NOUN, THE SUBJECT, THE OBJECT (SPECIFICITY OF INTERRELATIONS).....	73
V. V. Жигулін, I. B. Кузнецова ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ АНГЛОМОВНОЇ НАФТОГАЗОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	78
K. K. Зінкевич МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМОЦІЙ.....	83
I. I. Ільченко, Н. В. Ткаченко СТИЛІСТИКО-ПРАГМАТИЧНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОНІМІВ У ТВОРАХ Ю. ФЕДЬКОВИЧА.....	86
A. O. Клюнда ФАЗОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ДІАЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ.....	90
I. B. Кузнецова СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНИХ ВЕРСТАТОБУДІВНИХ ТЕРМІНІВ У ПРОЦЕСІ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ.....	93
T. O. Лях АРХЕТИП ВОГНЮ В УКРАЇНСЬКІЙ НОВЕЛІ: ОНТОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС.....	97
H. M. Маторіна «ШУЛЬЦІВСЬКІ» ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ТЕМНИ ЯК ОБ’ЄКТ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ІНДИВІДУАЛЬНО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ РОБОТИ З ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ).....	102
H. B. Нікоряк ПРИНЦИП НОВЕЛІЗАЦІЇ В ІНТЕРМЕДІАЛЬНОМУ ДІАЛОЗІ ЛІТЕРАТУРИ І КІНО: «ВЕЛИКЕ ГОРЕ МАЛЕНЬКОЇ ЖІНКИ» & «А СНІГ ЛЕТИТЬ».....	107
H. O. Рябокінь, O. A. Торба СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ АНГЛОМОВНИХ ПОЛІТИЧНИХ ТЕРМІНІВ НА МАТЕРІАЛІ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ СТАТЕЙ.....	113
O. Л. Тамаркіна ВИКОРИСТАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У РЕКЛАМІ.....	116
H. M. Шкворченко, Ю. B. Шарапановська НЕОЛОГІЗМИ ЯК СКЛАДОВА КОНЦЕПТУ «ПАНДЕМІЯ».....	120

РОЗДІЛ 4

СТОМАТОЛОГІЯ ТА ФАРМАЦІЯ. МЕДИЦИНА ТА ГРОМАДСЬКЕ ЗДОРОВ’Я

I. B. Дзевульська, O. B. Маліков ОПИСОВА ТА КЛІНІЧНА АНАТОМІЯ, ЇЇ КРИТЕРІЇ В ДІАГНОСТИЦІ ТА ЛІКУВАННІ ЗАХВОРЮВАНЬ.....	126
O. A. Квасневський, C. П. Ошаніна КЛІНІЧНА ЕПІДЕМІОЛОГІЯ ЗАХВОРЮВАНЬ ГЕПАТОБІЛІАРНОЇ СИСТЕМИ ТА ЇХ УСКЛАДНЕНЬ.....	130
V. H. Кукушкін ВЕЙПІНГ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН: БЕЗПЕЧНА АЛЬТЕРНАТИВА ТЮТЮНОПАЛІННЯ АБО ДЖЕРЕЛО ВАЖКИХ НАСЛІДКІВ ДЛЯ ЗДОРОВ’Я ПІДЛІТКІВ ТА МОЛОДІ.....	134
V. O. Малиновський, M. O. Денисюк СИНДРОМ ДІАБЕТИЧНОЇ СТОПИ.....	139

В. О. Малиновський, Ю. С. Пузина АРТЕРІАЛЬНА ГІПЕРТЕНЗІЯ ПРИ COVID-19.....	142
Є. О. Строченко НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ І СТОМАТОЛОГІЧНА ЗАХВОРЮВАНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ.....	146

РОЗДІЛ 5

ГУМАНІТАРНІ ТА СОЦІАЛЬНІ НАУКИ. ПЕДАГОГІКА. КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО

L. V. Afanasieva, M. L. Smyrnova DIE FREMDSPRACHE UND INTERKULTURELLE KOMMUNIKATION.....	151
Ж. В. Баб'як, І. Р. Плавуцька, О. І. Боднар ОЦІНЮВАННЯ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ СИСТЕМИ ATUTOR.....	154
О. В. Борин МУЗИЧНО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ В ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	160
А. О. Браткевич ПРОБЛЕМНЕ НАВЧАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ ІСТОРІЇ.....	163
Н. С. Войтенко, І. І. Катериненко СУЧАСНИЙ УРОК МАТЕМАТИКИ: ТЕХНОЛОГІЇ STEAM-ОСВІТИ.....	168
В. В. Галушак РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНОЇ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ.....	172
О. В. Гостева ЛОГІКА І БІЗНЕС-КОМУНІКАЦІЯ.....	178
Д. М. Гущина, Н. М. Бовсунівська КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЮЗЕФА ІГНАЦІЯ КРАШЕВСЬКОГО НА ТЕРЕНАХ ВОЛИНИ У ХІХ СТ.....	182
В. В. Докучаєва ПРОЄКТУВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ЙОГО ДИВЕРСИФІКАЦІЇ.....	186
Т. М. Картель, Г. В. Сивокінь СУТНІСТЬ КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ ПРИ НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ.....	191
I. V. Kozubenko COMMUNICATION BARRIERS AND WAYS TO OVERCOME THEM.....	195
І. О. Кулик ДИДАКТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ У ФОРМУВАННІ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ.....	200
Н. М. Лесовець ПОДОЛАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ БАР'ЄРІВ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ІНФОРМАЦІЙНОЇ, БІБЛІОТЕЧНОЇ ТА АРХІВНОЇ СПРАВИ.....	203
Г. А. Луканська ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ ІНКЛЮЗІЇ В ОСВІТІ.....	207
С. М. Погасій КАТЕГОРІЯ ЖАНРУ У КУЛЬТУРІ.....	210
І. В. Рашковська, Н. В. Лук'янчук АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ ЕПІДЕМІЇ COVID-19 ТА ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ НА СТАН МОЛОДІ В УКРАЇНІ.....	216

Ю. В. Рібцун РЕАЛІЗАЦІЯ ЛОГОПСИХОСИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДУ У ФОРМУВАННІ ПРАКСИЧНИХ ФУНКЦІЙ У ДІТЕЙ ІЗ ЗАЇКАННЯМ.....	220
М. Л. Smyrnova, L. V. Afanasieva ZUR ROLLE EINER FREMDSPRACHE IM DIALOG DER KULTUREN.....	224
О. V. Shararenko INCREASING ROLE OF DISTANCE LEARNING IN ACQUIRING NEW AREAS OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE CURRENT CONDITIONS.....	228
Ю. В. Ямаш КРИТИКА АЛЬБОМУ-КАТАЛОГУ «ВІДОМИЙ І НЕВІДОМИЙ ТРУШ».....	233

НОТАТКИ

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 36

Підписано до друку 06.06.2022 р.
Формат 60×84/8. Ум.-друк. арк. 28,37.
Тираж 100 прим. Замовлення № 0622/220.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018 р.)
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Тел. +38 (048) 709 38 69

www.helvetica.ua
E-mail: mailbox@helvetica.ua